

ISSN: 2181-4147

Scientific Journal

Scholar

Volume 1, Issue 15

2023/15

June

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ISSN 2181-4147
VOLUME 1, ISSUE 15
JUNE 2023

<https://researchedu.org/index.php/openscholar>

“SCHOLAR” SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 1, ISSUE 15, JUNE, 2023

EDITORIAL BOARD

G. Kholmurodova

Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

A. Madaliev

Professor, Doctor of Economics, Tashkent State Agrarian University

G. Sotiboldieva

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Rashidova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Philological Sciences, Samarkand State University

D. Darmonov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

X. Abdusakimova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

U. Ruzmetov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Chemical Sciences, National University of Uzbekistan

M. Yusupova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Fergana State University

M. Kambarov

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Pedagogical Sciences, Namangan State University

S. Sadaddinova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Physics and Mathematics Sciences, Tashkent University of Information Technologies

M. Fayzullaev

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) Geographical Sciences, Karshi State University

Z. Muminova

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

B. Kuldashov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Samarkand Institute of Veterinary Medicine

Kh. Askarov

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Fergana Polytechnic Institute

S. Nazarova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Bukhara State University

O. Rahmonov

Doctor of Philosophy (Phd) in Technical Sciences, Fergana Polytechnic Institute

G. Tangirova

Associate Professor, Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

Z. Koryogdiev

Doctor of Philosophy (Phd) in Historical Sciences, Bukhara State University

S. Ubaydullaev

Doctor of Philosophy (Phd) in Agricultural Sciences, Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnology

R. Yuldasheva

Associate Professor, Doctor of Agricultural Sciences, Tashkent State Agrarian University

M. Yuldashova

Doctor of Philosophy (Phd) in Biological Sciences, Namangan State University

Editorial Secretary: J. Eshonkulov

CREDIT SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES AND FACTORS HINDERING ITS DEVELOPMENT

Hudoyqulov Xusniddin Ziyadullayevich

Samarkand Institute of Economics and Service

***Annotation:** This article discusses issues related to the obstacles that most subjects face in the course of their activities. Conclusions and conclusions are also made that contribute to the further development of business entities.*

***Keywords:** small and medium-sized enterprises, lending, financing, sources of financing, interest rate, crowdfunding, peer-to-peer lending.*

Introduction. Access to finance is a serious problem for small and medium-sized enterprises in Uzbekistan, while in most cases banks are one of the main sources of financing.

Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a crucial role in the economy of Uzbekistan. According to the Ministry of Economy and Industry, more than 150,000 SMEs are registered in Uzbekistan, accounting for about 60% of the country's GDP and employing more than 70% of the workforce. Despite their significant contribution to the economy, SMEs in Uzbekistan face a number of challenges, including limited access to finance, inadequate infrastructure and regulatory burdens.

Access to finance is a crucial factor in the growth and development of SMEs. Lending to the subjects of this industry can help them invest in new equipment, expand their business and create new jobs. It also helps to stimulate economic growth and promote entrepreneurship. However, enterprises in Uzbekistan face significant obstacles to access to financing, which include such aspects as: lack of collateral,

high interest rates and bureaucratic obstacles, etc. Thus, improving access to finance for SMEs is essential to promote economic growth and job creation in Uzbekistan.

Despite the importance of SMEs and their contribution to the economy of Uzbekistan, access to finance remains a serious problem for many small businesses. The lack of affordable financing and limited access to credit prevent many SMEs from realizing their full potential. The purpose of this study is to identify the factors faced by SMEs in Uzbekistan when lending to their businesses, and to provide recommendations on improving access to finance for these enterprises.

The main part. Access to finance is a crucial factor in the growth and development of SMEs worldwide. In many countries, SMEs face serious challenges in accessing finance, including high interest rates, limited collateral and regulatory burdens. To solve these problems, Governments and financial institutions have developed a number of lending programs aimed at supporting SMEs. These programs often include a combination of traditional lending methods such as bank loans and overdrafts, as well as newer financing options such as crowdfunding and peer-to-peer lending.

Comparison of lending practices in developed and developing countries. The practice of lending to SMEs varies greatly between developed and developing countries. In developed countries, SMEs tend to have better access to finance than in developing countries, due to the presence of well-developed financial systems and a number of government support programs. In contrast, SMEs in developing countries often face significant barriers to access to finance, including limited collateral and a lack of credit history. To address these challenges, many developing countries have introduced innovative lending programs aimed at supporting SMEs, such as microfinance programs and the issuance of government loans aimed at SMEs.

In Uzbekistan, the practice of lending to business entities has historically been limited, and many entrepreneurs have relied on informal sources of financing. However, in recent years, the Government and financial institutions have launched a number of initiatives aimed at improving access to finance, including the creation of

a credit guarantee fund and the introduction of microfinance programs. However, despite these initiatives, small business entities in Uzbekistan continue to face serious problems in accessing finance, especially from traditional sources such as banks.

Access to finance remains a serious problem for SMEs both for many countries of the world and for Uzbekistan.

After analyzing the practice of bank lending, we identified a number of problems that most small and medium-sized businesses face. In particular, such as:

1. Lack of collateral: SMEs often lack the collateral needed to secure loans from traditional lenders such as banks.

2. Limited credit history: Many SMEs do not have a long enough credit history to qualify for loans from traditional lenders.

3. High interest rates: Interest rates on loans for SMEs are often higher than for larger enterprises, which makes it difficult for SMEs to access affordable financing.

4. Bureaucratic hurdles: The process of applying for and obtaining a loan can be difficult and time-consuming, especially for SMEs without dedicated finance departments.

Our research shows that the practice of lending to SMEs in Uzbekistan differs significantly between different types of lenders. It was found that traditional banks have stricter lending criteria, paying more attention to collateral and credit history. This often made it difficult for SMEs to access loans from these institutions, especially if they were in the early stages of business development.

Microfinance institutions, on the other hand, have proved to be more flexible in their lending practices, paying more attention to assessing the viability of the business and the nature of the entrepreneur. This often made them a more accessible source of financing for SMEs with limited collateral or credit history.

When comparing Uzbekistan with other countries, it becomes clear that SMEs in Uzbekistan face significant problems in accessing finance. The credit market is dominated by traditional banks, which often have strict lending criteria, which makes it difficult for SMEs to access loans. However, the introduction of government

initiatives, such as the loan guarantee fund, has helped to expand access to finance for SMEs, especially with limited collateral.

Access to finance is crucial for the growth and development of SMEs, as it allows them to invest in new equipment, hire employees and expand their activities. However, limited access to finance can constrain the growth of SMEs, especially in the early stages of development.

Overall, our study highlights the importance of improving access to finance for SMEs in Uzbekistan, as well as the potential negative consequences of limited access to finance for SMEs and the economy as a whole. By improving access to finance for SMEs, policy makers and lenders can contribute to the growth and development of SMEs by creating jobs and stimulating economic development.

The results of our study have important implications for both SMEs and lenders in Uzbekistan. For SMEs, the study highlights the need to improve access to finance, especially from traditional banks. SMEs in Uzbekistan should explore alternative sources of financing, such as microfinance organizations, crowdfunding or private capital. In addition, SMEs should consider improving their financial management practices, including developing a sound business plan and improving their creditworthiness, in order to increase their chances of obtaining financing.

For lenders, the study highlights the need for more flexible lending practices and the development of innovative financial products that meet the special needs of SMEs. Lenders should consider lowering strict criteria for lending to SMEs, exploring alternative forms of collateral, and increasing transparency and accessibility of loan applications.

Conclusion and suggestions. Based on the results of our research, we recommend the following actions to improve the practice of lending to SMEs in Uzbekistan:

1. Encourage the development of alternative sources of finance: Policy makers should encourage the development of alternative sources of finance, such as microfinance institutions, crowdfunding and private capital, in order to increase access to finance for SMEs.

2. Develop innovative financial products: Lenders should develop innovative financial products that meet the special needs of SMEs, such as flexible repayment terms, reduced collateral requirements and lower interest rates.

3. Increase transparency and accessibility. Lenders should increase transparency and accessibility of loan applications by providing clear and concise information about loan requirements, application procedures and application status.

4. Provision of financial education and training: Policy makers should provide financial education and training to SMEs, including the development of sound business plans, credit enhancement and financial risk management.

5. Strengthening the regulatory framework. Policy makers should strengthen the regulatory framework for lending to SMEs, including the development of regulations governing alternative sources of financing, improving credit reporting systems and reducing red tape when applying for a loan.

Improving access to finance for SMEs is crucial for the growth and development of the SME sector and the economy as a whole. By implementing the recommendations outlined above, policy makers and lenders can help support the growth and development of SMEs in Uzbekistan by creating jobs and stimulating economic development. Further research is needed to better understand the impact of SME lending on economic growth in Uzbekistan, as well as to explore additional lending methods and problems.

List of used literature:

1. Karimova A. M. SOURCES OF FINANCIAL AND CREDIT SUPPORT AND FACTORS HINDERING THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – Т. 10. – №. 7.
2. Джураев Б. Барьеры для доступа к финансированию для малых и средних предприятий в Узбекистане. Журнал прикладных финансов и банковского дела, 9 (3), (2019). Стр. 75-92.
3. Саттаров К., Баходиров М. Проблемы развития малого бизнеса и доступа к финансовым ресурсам в Узбекистане. Европейский журнал экономики и бизнес-исследований, 6(3), (2020). Стр.126-137.

4. Mahomadrizoevna K. A. Analysis and the need to improve credit support for the development sphere of tourism //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2021. – Т. 1. – №. 1.1 Economical sciences.
5. Karimova A. M. Development of tourism business with the help of bank lending in Uzbekistan // Наука, образование, инновации: актуальные вопросы и современные аспекты. – 2021. – С. 106-108.
6. Ziyadullayevich X.H. TURISTIK KORXONALARNI TIJORAT BANKLARI ORQALI QO‘LLAB QUVVATLASHNI TAKOMILLASHTIRISH //UMUMINSONIY VA MILLIY QADRIYATLAR: TIL, TA’LIM VA MADANIYAT. – 2022. – Т. 1. – С. 152-155.
7. Zuhur N. et al. TRANSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN TO A CREDIT-MODULAR SYSTEM //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 123-127.
8. Mahommadrezaevna K. A. Sources of financing and factors hindering the development of innovative activities of the sphere of tourism //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2020. – Т. 9.
9. Каримова А. М. АНАЛИЗ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В НОВОМ УЗБЕКИСТ //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
10. Davronovich N. Z. INCREASE THE EFFECTIVENESS OF USING A VEIN //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 23-26.
11. Улугбек кизи, . М. Г., & Махомадризоевна, К. А. (2023). БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА УЗБЕКИСТАНА И ЕЕ РОЛЬ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ. Scientific Impulse, 1(6), 796–798. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/4547>
12. Каримова А. Совершенствование банковского кредитования инновационного развития предприятий сферы туризма //Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 59-65.
13. Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). (2020). Расширение доступа МСП к зеленым финансам в Узбекистане. Получено с <https://www.oecd.org/countries/uzbekistan/enhancing-sme-access-to-green-finance-in-uzbekistan-18a43d05-en.htm>
14. Каримова А. М., Равшанов А. МЕТОДЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ И СТАБИЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНОГО ОБОРОТА //Gospodarka i Innowacje. – 2022. – Т. 24. – С. 644-648.
15. Ниёзов З. Организация и оплата труда в виноградарстве и их совершенствование (на материалах специализированных предприятий Самаркандского Узподоовощвинпром концерна). – 1994.

16. Analysis of the transition to an innovative economy in developed countries (on the example of Israel) / S. Arzumanyan, S. Davirova, Z. Adilova [et al.] // International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Vol. 29, No. 5. – P. 1804-1813. – EDN YJYIKM.
17. Каримова А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ КРЕДИТОВ // Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 4. – С. 92-96.
18. Mahomadrizoevna K. A. FEATURES OF BANK LENDING TO SUBJECTS OF THE TOURISM SERVICES SECTOR AND THEIR IMPACT ON THE ORGANIZATION OF THE LENDING PROCESS // GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – Т. 25. – С. 8.
19. Каримова А. . (2023). ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХСЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 11(1), 409–417. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a44
20. Amriddinovich B. A. Features of api services in the implementation of transformational processes in the activities of commercial banks // World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 27-31.
21. Niyozov Z. D. et al. The introduction of innovations in the sphere of provision of services of Uzbekistan in the conditions of transition to digital economy // "International Scientific and Practical Conference" Innovative ideas of modern youth in science and education. – 2019. – С. 376-378.
22. Каримова А. М. АНАЛИЗ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В НОВОМ УЗБЕКИСТ // Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
23. Ziyadullayevich X. H. Analysis of Financial Stability of Commercial Banks and Influenced Factors // Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 29. – С. 239-241.
24. Karimova A. M. Financial Support To Tourism Activities // International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 7. – С. 2010-2014.
25. Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan. (2019). Small business development in Uzbekistan: current state and prospects for the future. <https://www.mf.uz/ru/press-center/news/2980/>
26. Report on money transfers and development for 2022. The World Bank.
27. The Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2021). Financial market development Strategy for 2021-2025. Received from <https://cbu.uz/ru/news/financial-market-development-strategy-for-2021-2025/>

THE IMPORTANCE OF THE MOVEMENT OF MONEY AT THE INTERNATIONAL LEVEL

Candidate of Economic Sciences **Niyozov Z.D.**,
Samarkand Institute of Economics and Service

Annotation. *This article discusses issues related to the process of international money movement and its significance for the world economy. The interrelation of the world economy and the role of international cash flows in stimulating economic growth and stability are revealed.*

Keywords: *international cash flow, trade, foreign direct investment, exchange rates, money transfers, regulatory framework.*

Introduction. The movement of money at the international level has a profound impact on the global economy. It is a complex and interconnected process involving various stakeholders, from Governments and multinational corporations to individuals. Understanding the dynamics of international cash flows is crucial to understanding the intricacies of the global financial system.

The world is more interconnected than ever before, with trade and investment crossing borders. Since countries participate in the exchange of goods and services, payments are made in different currencies, which leads to the movement of money between countries. In addition, foreign direct investment and portfolio investment stimulate significant capital flows, shaping economic development and growth.

Exchange rates, another important element, play a key role in the international movement of money. Fluctuations in exchange rates can affect trade competitiveness, investment decisions and financial markets. Understanding the factors influencing exchange rate movements is important for businesses and investors seeking to navigate the complexities of the global economy.

In addition, money transfers, funds sent by individuals working abroad to their countries, contribute to international cash flow. These financial transfers support families, stimulate local economies and reduce poverty in developing countries. The analysis of the factors influencing the flows of money transfers gives an idea of the socio-economic impact of the international movement of money.

The degree of study. Many scientific researchers, including P.A.Minakir, M.A.Trushova, R.A.Johnson, L.P.Martinez, J.Smith, T.Beterdorf, R.Barsky, M.Easton and many others, have worked on issues related to the movement of money at the level of international money.

Research methodology. This study was conducted using the methods of scientific abstraction, induction and synthesis.

The main part. The stability and prosperity of the economy strongly depend on the movement of capital across national borders. But the country's economic performance may be affected by fluctuations in capital flows due to their impact on the country's currency exchange rate, trade balance and financial market conditions. In order to ensure stability and long-term growth, governments, central banks and politicians carefully study international cash flows.

Globalization and international trade are inextricably linked with the circulation of foreign currency. Money crosses borders to settle transactions when countries import and export goods and services. Trade imbalances, competitiveness and the general state of international trade relations can be better assessed by knowing the dynamics of cash flows. This is useful for analyzing the advantages and disadvantages of globalization.

Foreign direct investment (FDI) and portfolio investments are the main sources of global movement of funds. Companies and financiers are moving abroad in search of an opportunity to spread their risks, enter new markets and profit from expansion. Investors can find promising new places to invest and better manage the associated risks if they have a clear understanding of the trends and forces shaping capital flows.

Changes in the value of one currency relative to another are the main factor in the movement of funds around the world. The effects of currency fluctuations on exporters, importers and investors can be significant. The ability to anticipate and manage the impact of exchange rate fluctuations on trade competitiveness, profitability and return on investment has aroused great interest in the underlying dynamics of exchange rates.

There is a strong correlation between remittances sent home by migrant workers and economic growth in these countries. By supporting local consumption, investment and poverty reduction, remittances help recipient countries thrive economically. The socio-economic consequences of remittances for both the country of origin and the country of destination can be better understood through careful analysis.

Trade between countries is the main driving force of money turnover on a global scale. Payments are made in different currencies when countries trade products and services with each other, which leads to the movement of money across international borders. When one country buys more than it sells, or vice versa, there is a trade deficit that affects the flow of currency. When this happens, governments should use currency swaps or other financial instruments to remedy the situation. The direction and scale of foreign capital flows are influenced by factors such as the trade balance, exchange rate volatility and trade policy.

The importance of exchange rates and foreign exchange markets in international currency transactions is crucial. Currency exchange rates are crucial for international trade and investment because they determine the relative value of one currency relative to another. Changes in the value of one currency in relation to another encourage participants in the foreign exchange market to buy and sell these currencies in order to make a profit. Interest rate differentials, economic indicators, geopolitical events and market sentiment are just some of the things that can affect currency exchange rates. Companies involved in international trade, investors managing currency risks, and central bank managers developing successful monetary

policy will benefit from a deeper acquaintance with the dynamics of the exchange rate.

The flow of money around the world is largely facilitated by money transfers or sending money home by those who have found work in another country. To help their family with food, housing and medical care, workers send money home. Increasing local consumption, developing small businesses, and reducing poverty are all ways in which remittances help the economies of the countries to which they are sent. The size and distribution of remittances are influenced by macroeconomic and political factors, such as the unemployment rate, immigration rules and differences in exchange rates. The social and economic consequences of international money movement can be better understood by analyzing the movement of money transfers.

Governments play a key role in overseeing the global movement of money through regulatory frameworks and capital controls. Their economies are protected, exchange rates are controlled, and financial crises are avoided thanks to the laws and regulatory framework they put in place. Capital controls, such as restrictions on currency conversion or limits on cross-border transactions, are used to manage cash flows and stabilize the local economy. These actions can affect the movement of capital around the world, affecting investor sentiment, the availability of funds and the relative attractiveness of various markets.

Conclusion and suggestion. Thus, international money transfers are a complicated and interdependent process that has far-reaching consequences for the global economy. The dynamics of international cash flow is influenced by a wide range of factors, including, but not limited to, international trade, FDI, portfolio investments, exchange rates, money transfers and the regulatory framework.

Policymakers should work to create an environment that promotes trade openness, welcomes foreign investment, and maintains stable exchange rates so that their countries can successfully manage risks and benefit from the opportunities provided by global cash flows. International money flows can be made more efficient and egalitarian, among other things, by encouraging access to financial services,

reducing transaction costs for money transfers and increasing transparency of financial markets.

Understanding the forces that move money around the world is essential for every company or investment. Optimization of the company's foreign trade operations and investment strategy requires constant vigilance in tracking exchange rate fluctuations, analyzing market conditions and managing currency risks.

To fully understand the nuances of cross-border monetary transactions, further research and research is needed. To better promote sustainable and inclusive global financial systems, scientists, policy makers and practitioners must continue to work together to share information and develop successful measures.

List of used literature

1. Barsky R., Easton M. The Global Saving Glut and the Fall in U.S. Real Interest Rates: A 15-Year Retrospective. *Economic Perspectives*, 2021, issue 1, pp. 1–15. <https://doi.org/10.21033/ep-2021-1>
2. Bettendorf T., Heinlein R. Connectedness between G10 Currencies: Searching for the Causal Structure. *Deutsche Bundesbank Discussion Paper No. 06/2019*, 2019. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3337431>
3. Mahomadrizoevna K. A. THE IMPORTANCE OF BANK LENDING IN THE DEVELOPMENT SPHERE OF TOURIST SERVICES // *World Economics and Finance Bulletin*. – 2022. – Т. 7. – С. 11-17.
4. Джонсон, Р. А. (2020). «Роль прямых иностранных инвестиций в международном движении денег». *Международный журнал финансов и экономики*, 28(4), 567-589.
5. Каримова А. М., Равшанов А. МЕТОДЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ И СТАБИЛИЗАЦИИ ДЕНЕЖНОГО ОБОРОТА // *Gospodarka i Innowacje*. – 2022. – Т. 24. – С. 644-648.
6. Ниёзов З. Организация и оплата труда в виноградарстве и их совершенствование (на материалах специализированных предприятий Самаркандского Узподоовощвинпром концерна). – 1994.
7. Mahomadrizoevna K. A., Sodirovich U. B. The Concept of Islamic Banking and Its Essence in the Banking System of Uzbekistan // *Open Access Repository*. – 2022. – Т. 8. – №. 04. – С. 211-216.

8. Мартинес, LP (2019). «Обменные курсы и международное движение денег: всесторонний анализ». Журнал международных финансов, 15 (3), 321-345.
9. Каримова А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ КРЕДИТОВ //Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 4. – С. 92-96.
10. Смит, Дж. (2021). «Международные денежные потоки: обзор». Журнал международной экономики, 45(2), 231-254.
11. Каримова А. М. АНАЛИЗ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В НОВОМ УЗБЕКИСТ //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
12. Джонс, АВ (2020). «Нормативно-правовая база и контроль за движением капитала: сравнительное исследование». Международный журнал монетарной экономики, 32(1), 89-112.
13. Каримова А. Совершенствование банковского кредитования инновационного развития предприятий сферы туризма //Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 59-65.
14. Davronovich N. Z. INCREASE THE EFFECTIVENESS OF USING A VEIN //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 23-26.
15. Улугбек кизи, . М. Г., & Махомадризовевна, К. А. (2023). БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА УЗБЕКИСТАНА И ЕЕ РОЛЬ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ. Scientific Impulse, 1(6), 796–798. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/4547>
16. Mahomadrizoevna K. A. FEATURES OF BANK LENDING TO SUBJECTS OF THE TOURISM SERVICES SECTOR AND THEIR IMPACT ON THE ORGANIZATION OF THE LENDING PROCESS //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – Т. 25. – С. 8.
17. Ziyadullayevich X. H. TURISTIK KORXONALARNI TIJORAT BANKLARI ORQALI QO‘LLAB QUVVATLASHNI TAKOMILLASHTIRISH //UMUMINSONIY VA MILLIY QADRIYATLAR: TIL, TA’LIM VA MADANIYAT. – 2022. – Т. 1. – С. 152-155.
18. Каримова А. . (2023). ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХСЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 11(1), 409–417. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a44
19. Zuhur N. et al. TRANSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN TO A CREDIT-MODULAR SYSTEM //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 123-127.

20. Abdullaeva S., Karimova A. Credit support need for development of activities of tourism enterprises //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Т. 12. – №. 2. – С. 2855-2862.
- Amriddinovich B. A. Features of api services in the implementation of transformational processes in the activities of commercial banks //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 27-31.
21. Karimova A. M. SOURCES OF FINANCIAL AND CREDIT SUPPORT AND FACTORS HINDERING THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – Т. 10. – №. 7.
22. Niyozov Z. D. et al. The introduction of innovations in the sphere of provision of services of Uzbekistan in the conditions of transition to digital economy //International Scientific and Practical Conference" Innovative ideas of modern youth in science and education. – 2019. – С. 376-378.
23. Ziyadullayevich X. H. Analysis of Financial Stability of Commercial Banks and Influenced Factors //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 29. – С. 239-241.
24. Отчет о денежных переводах и развитии за 2022 год. Всемирный банк.

UZBEKISTAN'S BANKING SYSTEM AND ITS ROLE IN MARKET ECONOMY

Z.D.Niyozov, Hudoyqulov H.Z.

Samarkand Institute of Economics and Service

Annotation. *The main element of the credit system of any state is banks. In this connection, this article discusses issues related to the structure of banking systems, functions, goals and objectives of the central and commercial bank of the Republic of Uzbekistan. We also propose the basics of its development and efficiency in a market economy.*

Keywords. *central bank, commercial bank, capital, lending, credit, deposit operations, issue, active operations, passive operations, resources, finance.*

Conduction. After many years of managing the economy by the state and centralized planning, Uzbekistan began to take steps to gradually transition to a market economy. In order to transform the financial sector into a market-based system, the State has begun to implement large-scale reforms in the banking system. In this regard, Uzbekistan is listed in the list of current and former countries with economies in transition in the 1980s, along with large states of the world such as Russia, Poland and Vietnam. Uzbekistan has shown some achievements since the very beginning of the reform, reducing lending to state-owned enterprises from concessional funds, increasing financing to individuals and the private sector in a competitive manner.

The main part. Inessential element of the credit system of any State is banks. A bank is a credit and financial institution that mobilizes funds in the form of deposits, and on this basis provides them to its customer base in the form of loans,

which carry out monetary, cash and non-cash payments and other operations, and which increases its capital.

The banking system in the Republic of Uzbekistan consists of two levels: the first is the Central Bank and the second is commercial banks. Prior to the transition to the 1990s, the Central Bank was assigned a number of tasks, such as regulating the payment system and money circulation, as well as financing a number of sectors of the economy. Only by the beginning of 2000 did the country's banks have sufficient capacity to meet the Basel standards. Particular attention is paid to expanding the resource base of commercial banks, increasing the role of shareholders in governance to strengthen the bank's corporate governance, and improving the quality of currency assets that contribute to improving financial sustainability. Since September 2017, the Central Bank of Uzbekistan has started to improve the adopted law "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan" and "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan". About banks and banking activities", improve its regulatory framework and control method. This jump is one of the first stages in the transformation of the banking system of the state non-interactive one.

The Central Bank, being a legal entity, despite the fact that it is a financially independent institution owned by the state, covers its expenses exclusively with income from banking activities. The Central Bank is responsible for stabilizing the national currency and regulating the banking system of the Republic of Uzbekistan. The main functions can be listed as the development of monetary and currency policies of states, monitoring and analysis of inflation levels, formation and statistics of the state budget and external debt, licensing of new monetary institutions, as well as the issuance of cash. A bank is a legal entity that is a commercial organization that collectively performs operations related to opening and maintaining bank accounts, making payments, attracting funds to deposits (deposits), and providing loans on its own behalf, defined as banking activities at its own risk. The bank's property in reserves and on hand, attracted and issued funds constitute the bank's reserves.

The main functions of commercial banks in a market economy are lending, financing industry and expanding agriculture, long-term housing construction at low interest rates, provide insurance through intermediation between clients and the state, and financial institutions to strengthen the private sector.

For developing countries, an important role in the development of the country's financial system is played by the degree of access to banking services for the population. At the same time, increase capitalization and reduce expenses, which will help to increase the efficiency of banking activities. In modern banking practice, the following division of banking operations that help the efficiency of its activities is accepted: these are passive and active operations of the bank.

Passive operations are primarily the formation of a resource base for performing active operations. The main essence of such operations is to attract various types of deposits, primarily term and accumulative deposits, loans between banks, imitation of securities and conducting various banking operations that contribute to increasing the volume of the banking resource and its financial stability.

Active operations of the bank are operations that involve the placement of funds at its disposal for profit, i.e. the provision of loans to the population, the provision of loans to commercial and industrial enterprises, the purchase of securities and cash transactions with cash.

Conclusion. At the beginning of the twentieth century, economists believed that the bank increases the rate of growth of national income not only by saving, but also by properly distributing them. Banks are the main link of economic growth due to the allocation of funds to the implementation of the most effective projects.

Currently, there are various types of loans for residents of the Republic of Uzbekistan, both consumer and mortgage, where special attention is paid to meeting the population's need for these loans. Loans are a necessary resource for business activities, production and infrastructure of the country. In addition, in order to create and improve the use of banking services, special local banks are created for certain types of operations in remote locations and advisory services are provided to

customers to familiarize themselves with the services. This has a positive impact on the level of GDP per capita in the country.

Today, the banking system of the a-statesa remains not only one of the most stable systems that meets strict international financial requirements, but also has a stable position on a number of established standards. It also plays an important role in the growth of the economy and the improvement of the social sphere населения of the population of our people. Financial institutions, by introducing innovations, improve supervision technologies and the efficiency of allocating funds, which has a positive impact on economic growth.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan", UP-4947, 07.02.2017.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Banks and Banking Activities" of November 5, 2019
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On the Central Bank of the Republic of Uzbekistan" dated November 11, 2019
4. U. Azizov, T. Karaliev and others. "Banking" tutorial. Tashkent, 2018
5. L. G. Tinsel. Banking: A textbook. Saint Petersburg: ITMO University Publ., 2016-61c.
6. Data from the IMF website, World Bank 2019 Laeven and Valenciya (2014)
7. Karimova A. M. Development of tourism business with the help of bank lending in Uzbekistan //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ. – 2021. – С. 106-108.
8. Bekmurodov A. A. IMPROVING THE INTRODUCTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN COMMERCIAL BANKS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 9. – №. 10. – С. 355-357.

9. Karimova A. M. Financial Support To Tourism Activities //International Journal of Advanced Science and Technology. – 2020. – Т. 29. – №. 7. – С. 2010-2014.
10. Mahomadrizoevna K. A. THE IMPORTANCE OF BANK LENDING IN THE DEVELOPMENT SPHERE OF TOURIST SERVICES //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 11-17.
11. Karimova A. M. SOURCES OF FINANCIAL AND CREDIT SUPPORT AND FACTORS HINDERING THE DEVELOPMENT OF TOURISM ENTERPRISES //Thematics Journal of Business Management. – 2021. – Т. 10. – №. 7.
12. Ниёзов З. Организация и оплата труда в виноградарстве и их совершенствование (на материалах специализированных предприятий Самаркандского Узподоовощвинпром концерна). – 1994.
13. Каримова А. М. АНАЛИЗ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА БАНКОВСКИХ УСЛУГ В НОВОМ УЗБЕКИСТ //Архив научных исследований. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
14. Davronovich N. Z. INCREASE THE EFFECTIVENESS OF USING A VEIN //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 23-26.
15. Каримова А. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ И КЛАССИФИКАЦИИ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ОСОБЕННОСТИ ПОЛУЧЕНИЯ КРЕДИТОВ //Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 4. – С. 92-96.
16. Zuhur N. et al. TRANSITION OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UZBEKISTAN TO A CREDIT-MODULAR SYSTEM //ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 123-127.
17. Abdullaeva S., Karimova A. Credit support need for development of activities of tourism enterprises //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Т. 12. – №. 2. – С. 2855-2862.
18. Karimova A. M. TURIZM SOHA SUBYEKTLARINI TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN MOLİYALASHTIRISH ORQALI QO‘LLAB QUVVATLASHNI

ТАКОМИЛЛАСHTIRISH //International journal of conference series on education and social sciences (Online). – 2021. – Т. 1. – №. 1.

19. Каримова А. . (2023). ФИНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИХСЯ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ. *International Journal of Economics and Innovative Technologies*, 11(1), 409–417. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a44

20. Mahomadrizoevna K. A. FEATURES OF BANK LENDING TO SUBJECTS OF THE TOURISM SERVICES SECTOR AND THEIR IMPACT ON THE ORGANIZATION OF THE LENDING PROCESS //GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY. – Т. 25. – С. 8.

21. Amriddinovich B. A. Features of api services in the implementation of transformational processes in the activities of commercial banks //World Economics and Finance Bulletin. – 2022. – Т. 7. – С. 27-31.

22. Niyozov Z. D. et al. The introduction of innovations in the sphere of provision of services of Uzbekistan in the conditions of transition to digital economy //International Scientific and Practical Conference" Innovative ideas of modern youth in science and education. – 2019. – С. 376-378.

23. Ziyadullayevich X. H. Analysis of Financial Stability of Commercial Banks and Influenced Factors //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 29. – С. 239-241.

ТАЛАБАЛАРНИ МУХАНДИСЛИККА ЙЎЛЛАШДА ФИЗИК МАСАЛАЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

П.Ф.Д. проф в.б Ў.Н.Султонова
Термиз мухандислик-технология институти.

М.Қодирова
Термиз мухандислик-технология институти талабаси

***Аннотация.** Ушбу мақолада талабаларни мухандислик қобилиятини ривожлантиришда тадқиқотчилик муҳим аҳамиятли эътиборга олиниб масалалар ечиш муҳим эканлиги давр талабидан келиб чиқиб муаммо сифатида ёритиб берилди. Мақолада талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш орқали билим олиш изланиш ва тадқиқот олиб бориш учун масалалар ечиш зарур эканлиги асослаб берилган. Тадқиқот характеридаги топшириқларнинг ва масалаларнинг, изланишга доир топшириқларнинг бажарилиши ўқувчилар йиғилган фактлар (тажриба, кузатиш, адабиёт устида ишлаш) ва уларни назарий жиҳатидан таҳлил қилиш асослаб берилган.*

***Калит сўзлар.** Талабаларни, мухандислик, инновацион, қобилият, изланиш, тадқиқотчилик, ривожлантириш, тажриба, кузатиш, системалаштириш, умумлаштириш.*

Кириш. Талабалар мустақил ўқув фаолиятини ривожлантиришда фикрлаш кўникмасини шакллантириш, уларни дарсга бўлган қизиқишларини ошириш мақсадида, қизиқарли масалаларни танлашга алоҳида эътибор бериш лозим. Танланган масалалар аниқ бир тизимни ташкил қилиши ва аниқ бир мақсадга йўналтирилиши керак. Шунинг учун, мустақил фикрлаш кўникмасини шакллантиришга қаратилган айрим мавзуга ва бобга оид масалаларни танлашга алоҳида аҳамият бериш зарур.

Мавзу баёни. Масалани қўйиш жараёнида асосий роль ўқитувчига берилади. Кейинги жараёнда эса талабалар гоҳ адашиб, гоҳ тўғри йўлга тушиб ўз ғояларини таклиф қиладилар. Аудитория доскасида ёки флипчарт қоғозда расмларни, схемаларни чизиб муҳокама қиладилар. Улар орасидан мақбулини ажратиб оладилар. Ўқитувчи мазкур жараёнда йўналтирувчи вазифасини бажаради. Талабалар дарсликда келтирилган техник объектларни эслаб қолмасликлари боис, физик билимлар нафақат касбий балки кўпгина маиший муаммоларни ечишда асос бўлиб хизмат қилишини англаб етмайдилар. Агарда касбий ва маиший масалаларни қамраб олган типик масалаларни ажратиб олиб, уларнинг ечиш методлари талабаларга баён этилса, амалиётга йўналтириб тайёрлаш принципини самарали амалга ошириш мумкин бўлади. Бунинг учун қуйидаги ишларни бажариш лозим бўлади:

1. Инсон ўз ҳаёти давомида учрайдиган қандай масалаларни физикадан олган билимларини қўллаб ечиши мумкинлигини аниқлаш.

2. ТОТМларда физика курсини ўрганиш пайтида типик масалаларни ечишни ўргатиш учун масалаларни танлаб олиш.

3. Ҳар бир типик масалани ечиш методини ўрганиб олиш.

1-масала. Конкрет масалани ечиш технологиясини ишлаб чиқиш.

1. Фаолиятнинг мақсадини белгилаб оламиз: Конкрет масалани ечиш технологиясини ишлаб чиқиш.

2. Шакллантирилган мақсад юқорида келтирилган элементларни ўз ичига олганлигини аниқлаймиз: фаолият кўрсатилган - ишлаб чиқиш; натижавий маҳсулот кўрсатилган -технология (метод), яъни бажариладиган ишлар тизими; натижавий маҳсулот хоссаси бўйича мақсадни шакллантириш равшан кўрсатилмаган, яъни, ҳаракатлар тизимини нима сабабдан ишлаб чиқиш кераклиги аниқ эмас. Экспериментал ва график масалаларнинг мазмуни ўрта мактабда физика ўқитишнинг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқиши, ДТС талабларига мослиги, масаланинг қўйилиши аниқ ва реал бўлиши, ўқувчи эса аниқ илмий билимга ва амалий кўникмага эга бўлиши керак.

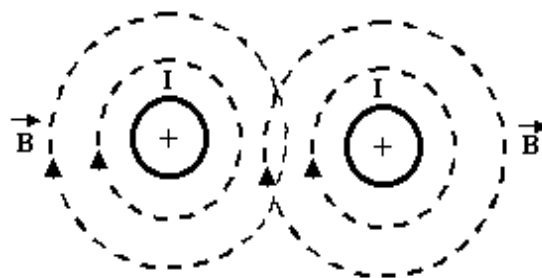
Экспериментал масалаларни ечишда тажрибалар мактаб демонстрацион экспериментининг барча шарт-шароитларига амал қилган ҳолда қўйилиши керак. Бунда асбоблар ва ҳодисаларнинг яхши кўринаётганига алоҳида эътибор бериш керак. Экспериментни бажариш жараёнига ўқитувчининг ўзи раҳбарлик қилиш зарурдир. Демонстрацион экспериментал масалаларга мисол келтирамиз. Экспериментни бажариш жараёнига ўқитувчининг ўзи раҳбарлик қилиш зарурдир. Демонстрацион экспериментал масалаларга мисол келтирамиз. [2,4]

Бир-биридан 30 см масофада жойлашган иккита параллел сим бо'йича бир хил ё'налишда о'згармас ток о'тади. Сим маҳкамланган таянчлар орасидаги масофани(симларнинг узунлиги) 50 м. Симлардаги ток кучи 150 А. Симларнинг о'заро та'сир кучи модулини ва ё'налишини аниқланг.

Берилган: $i_1=i_2=i = 150$ А-ҳар бир симдаги ток кучи; $a = 0,3$ м-симлар орасидаги масофа; $l = 50$ м-таянчлар орасидаги масофа; жадвалдан: $\mu_0 = 4\pi \cdot 10^{-7}$ Х/м-магнит доимийси; $\mu = 1$ -ҳавонинг магнит сингдирувчанлиги. *Топиш керак:* Ф-симларнинг о'заро та'сир кучини (модули ва ё'налишини).

Ечилиши. Симнинг актив қисми узунлиги сифатида таянчлар орасидаги масофани қараб чиқамиз. $l \gg a$ ни ҳисобга олиб, симни чексиз узун деб ҳисоблаш мумкин, у ҳолда о'заро та'сир кучини қуйидаги формуладан топамиз:

$$F = \mu_0 \mu \frac{I^2 l}{2\pi a}; F = \frac{4\pi \cdot 10^{-7} \text{ Н/м} \cdot 1(150\text{А})^2 50\text{м}}{2\pi \cdot 0,3\text{м}} = 0,75 \text{ Н.}$$

.1- rasm

Симларга та'сир этувчи кучнинг ё'налишини аниқлаш учун 1-расмдан фойдаланамиз. Симлар орасида(ички томонда) магнит майдон заифлашади (индуктсия чизиқлари бир-бирига қараб ё'налган), ташқи томонда иккала симнинг майдон индуктсияси чизиқлари бир хил ё'налишга эга-бу ерда майдон кучайган, демак, бир хил ё'налган токда симлар о'зaro тортишиши керак. .[1,2]

жавоби. Симларнинг о'зaro тортишиш кучи 0,75 Н га тенг.

Экспериментал масалаларни ечишда тажриба ва кузатишларни ўқувчиларни ўзлари мустақил равишда олиб боришлари натижасида ўқувчиларда мустақил ишлаш кўникма ва малакалари шаклланади ва ривожланади.

Ўрганиш объекти физик катталикларнинг боғланиш графикларидан иборат бўлган масалалар график масалалар дейилади.

Баъзи ҳолларда бу графиклар масаланинг шартда берилади, баъзи ҳолларда эса уларни жамлаш керак бўлади.

Графикли масалаларни ечишда:

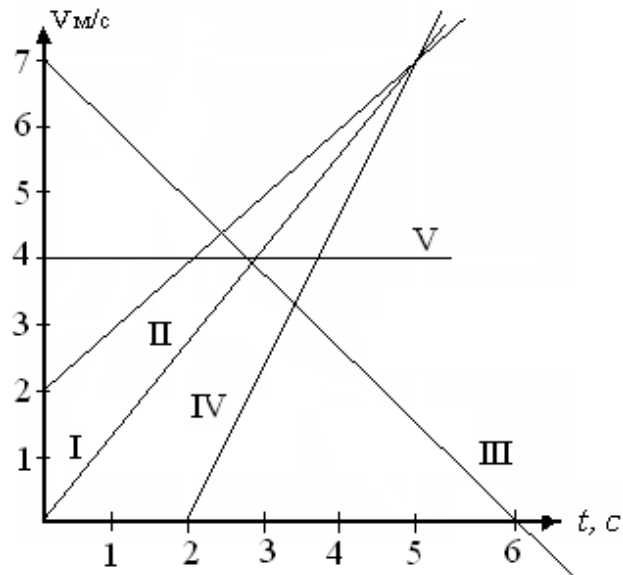
- ўқувчилар графикларни «Ўқиш» ва содда графиклар яшаш кўникма ва малакаларига бўлиш керак. графиклар билан ишлашни тобора мураккаблаштириб, ўқувчиларга катталиклар орасидаги миқдорий боғланишларни топишни тавсия қилиш, токи тенгламаларни тузишгача бориш керак. .[3]

График масалалар ечишнинг босқичлари қуйидагилардан иборат:

- 1) агар катталиклар орасидаги боғланишлар графиги берилган бўлса, у ҳолда уни тушунтириш, ҳар бир бўлимдаги боғланишни характерини ўрганиш керак;
- 2) масштабдан фойдаланиб, графикдан изланаётган катталикларни (абсцисса ва ордината ўқларидаги қийматларини) топиши керак;
- 3) Агар боғланиш графиги берилмаган бўлса, у ҳолда махсус жадваллардан ёки масаланинг шартдан олинган қийматларига кўра график тузилади. Бунинг учун координаталар ўқлари чизилади, уларда маълум масштаб танланади,

жадваллар тузилади, шундан кейин координата ўқлари бўлган текисликка тегишли ордината ва абсциссаларга мос нуқталар қўйилади. Бу нуқталарни бирлаштириб, физик катталиклар орасидаги боғланиш графиги ясалади, сўнгра юқорида айтиб ўтилган тартибда ўрганилади. Мисол тариқасида қуйидаги масалани кўрамиз.[1,2]

2 - расмда берилган графикдан фойдаланиб жисмларнинг қандай ҳаракатланганлигини айтиб беринг ва ҳар бир ҳаракат учун тезлик формуласини ёзинг. Ўқувчилар мустақил равишда графикка қараб, ҳаракатни таҳлил қилишади. Графикнинг ҳар бир кўринишини алоҳида таҳлил қилинг. Графикдаги ҳаракатлар ўқувчилар томонидан

қуйидагича таҳлил қилинади: а) Агар вақт ўтиши билан тезлик ортса, ҳолда ҳаракат тезланувчан. б) Агар вақт ўтиш билан тезлик камайса секинланувчан.

с) Агар тезлик доимий қолса текис ҳаракат бўлади. 2. Ўзгарувчан ҳаракат учун $a = \frac{\Delta v}{\Delta t}$ тезланиш аниқланади. 3. Текис ўзгарувчан ҳаракат учун тезланиш формуласидан тезлик формуласи ёзилади.

$v = v_0 + a \cdot t$ бўлади. 4. Графикдан доимий катталиклар

аниқланади: Тезлик ўқидан v_0 ва ҳисоблаш йўли билан $a = \frac{\Delta v}{\Delta t} = \frac{v_2 - v_1}{t_2 - t_1}$

топилади. v_0 ва a нинг қиймати умумий формулага қўйилади.

Ўқувчиларнинг жавоблари асосида хулосага келиш учун ўқитувчи ўқувчиларнинг олган назарий билимлари асосида графикларни қандай таҳлил

қилгани, уларнинг мустақил фикрлашлари асосида графикларнинг таҳлили кўриб чиқилади.

бошланғич тезлиги 2 м/с га тенг бўлган текис тезланувчан ҳаракат. ИИИ - бошланғич тезлиги 7м/с бўлган текис секинланувчан ҳаракат.

ИВ – бошланғич тезлиги нолга тенг, бўлган текис тезланувчан ҳаракатнинг хусусий ҳоли. В – тезлиги $v = 4$ м/с тенг бўлган текис ҳаракат.

Юқоридаги хулосаларга кўра, тезланишлар қийматларини тезлик формуласига кўйиб, тенгламалар ёзилади:

$$\text{И} \quad g_0 = 0; a = \frac{7\text{м/с}}{5\text{с}} = 1,4\text{м/с}^2; \quad g = 1,4t$$

$$\text{ИИ} \quad g_0 = 2\text{м/с}; a = \frac{7\text{м/с} - 2\text{м/с}}{5\text{с}} = 1\text{м/с}^2; \quad g = 2 + t$$

$$\text{ИИИ} \quad g_0 = 7\text{м/с}; a = \frac{0\text{м/с} - 7\text{м/с}}{6\text{с}} = -1,2\text{м/с}^2; \quad g = -7 + 1,2t$$

$$\text{ИВ} \quad g_0 = 0; a = \frac{7\text{м/с}}{5\text{с} - 2\text{с}} = 2,33\text{м/с}^2 \quad v = 2,33(t_2 - 2)$$

В $g_0 = 3\text{м/с}; a = 0$ текис ҳаракат. Уни тезланиши 0 га тенг бўлган текис ўзгарувчан ҳаракатнинг хусусий ҳоли сифатида қараш мумкин.

$g = g_0 + 0 \cdot t = g_0$ бўлади деб таҳлил этилади. Бу фикрлар орқали график асосида масала тўлиқ ишланган ҳисобланади. Ўқувчилар масалаларни мустақил равишда ечиш орқали: - назарий билимларни мустаҳкамлайди;

- мустақил ижодий фикрлаш қобилияти шаклланади ва ривожланади;

- физик катталиклар орасидаги боғланишларни ўрганади;- физиканинг қонунларини онгли равишда ўзлаштиришига эришади;- масаланинг шартига қараб график ясаш қобилияти пайдо бўлади;- графикларга қараб физик катталикларни берилганларини ёзиб олишга ўрганади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Султонова Ў.Н. Муаммоли масалалар ечишда компетенциявий ёндашув. Тошкент давлат педагогика университети илмий ахборотлари илмий-назарий журнали. 2020-йил 12-сон 4-10 бет00.№ 32)
2. Султонова Ў.Н. Талабаларнинг физикадан мустақил ўқув фаолиятини ташкил этишда экспериментал ва график масалалар.2018 й, 200 - 202.Б
3. СултоноваЎ.Н. Инновацион технология модели-таълимда юқори самарадорлик гаровидир. Актуальные вызовы современной науки// Сб научных трудов- Переяслав, Международная научная конференция. 26-27июня.-2020. Вып.5(49), 91-94 бет
4. Султонова Ў.Н., “Техника ва технологик фанлар соҳаларининг инновацион масалалари мавзусидаги халқаро илмий-техник анжуман материаллари” 22 сентябрь -.: 2020 й, 393-395.Б

ТАЛАБАЛАРНИ ННОВАЦИОН ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДАВР ТАЛАБИДИР

Термиз мухандислик –технология институти п.ф.д. **Ў.Р.Султонова**

Ҳ.Б.Очилдиев

Термиз мухандислик –технология институти, ассистент

***Аннотация.** Ушбу мақолада талабаларни нновацион қобилиятини ривожлантиришида изланиш ва тадқиқотчилик қобилиятини ривожлантириши муҳим аҳамиятли эканлиги давр талабидан келиб чиқиб муаммо сифатида ёритиб берилди. Мақолада талабаларнинг мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш билим олиш изланиш ва тадқиқот олиб бориш учун зарур эканлиги асослаб берилган. Тадқиқот характеридаги топшириқларнинг, изланишга доир топшириқлардан фарқи шундаки, изланиш методидида ўқувчилар йиғилган фактлар (тажриба, кузатиш, адабиёт устида ишлаш) ва уларни назарий жиҳатидан таҳлил қилиш асослаб берилган.*

***Калит сўзлар.** инновацион, қобилият, изланиш, тадқиқотчилик, ривожлантириш, тажриба, кузатиш, системалаштириш, умумлаштириш.*

Кириш. Изланиш методи ўқитувчининг суҳбат формасида ахборот беришдан кўра кўпроқ баён қилинган факт материалларни мустақил таҳлил қилиш ҳамда янги тушунчалар моҳиятини ва фаолият усулларини очиш бўйича ўқувчилар фаоллигини ташкил қилишдан иборат. Изланиш методининг моҳияти шундан иборатки, янги қонун, қоидаларни кашф этиш ўқувчилар иштирокида ўқитувчи томонидан эмас, балки ўқитувчининг раҳбарлиги остида ва унинг ёрдами билан ўқувчиларнинг ўзлари мустақил амалга оширади.

Тадқиқот баёни. Изланиш методи ўқув материални диалог формасида баён қилиш:

а) янги билимни баён қилишда айрим масалалар ва топшириқлардан фойдаланиш;

б) ўқув материални таҳлил қилиш ва умумлаштириш учун саволлар ва топшириқлар бериш;

в) кичикроқ изланиш учун билишга оид масалаларни қўллаш, хулосаларни исботлаш, нотўғри фикрларни рад этиш;

г) мавзуларни мустақил билишга оид атрофлича мунозаралар ташкил этишдир.

Тадқиқот методи ўқитувчи томонидан асосан ўқувчилар олдида юқори даражада муҳим бўлган назарий ва амалий тадқиқотлар топшириғи қўйиш йўли билан ташкил этилади. Тадқиқот характеридаги топшириқларнинг, изланишга доир топшириқлардан фарқи шундаки, изланиш методида ўқувчилар йиғилган фактлар (тажриба, кузатиш, адабиёт устида ишлаш) ва уларни назарий жиҳатидан таҳлил қилиш, системалаштириш ва умумлаштириш бўйича иш бажарсалар, кашфиёт ва ихтиролар ўқувчилар томонидан факт материалларни таҳлил қилиш, умумлаштириш натижаси сифатида намоён бўлади.

Тадқиқот методида ўқувчи мустақил равишда мантиқий операцияларни бажариб, янги тушунчалар ҳамда ҳаракатининг янги усуллар моҳиятини очади. Ўқувчи мулоҳазаларининг бориши хулосаларнинг тўғри ёки нотўғрилиги ўқитувчи томонидан ўқувчи билан суҳбат қилиш процессида ёки унинг тадқиқоти натижасини оғзаки ёки ёзма баён қилганда аниқланади. [1,2,]

Изланиш методи асосида ўрганишда, факт материал ўқувчига ўқитувчи томонидан берилади, ҳамда биргаликда таҳлил қилинади. Ўқувчи ўқитувчининг ёрдамида янги тушунчанинг моҳиятини очиб беради. Тадқиқот характеридаги топшириқларнинг билишга оид топшириқлардан фарқи ўқувчиларнинг мустақил ўқув – билиш фаолиятининг ахборотлар йиғиш ва уни таҳлил қилиш, муаммоларини мустақил равишда қўйишдан тортиб то уларни ҳал қилиш, ечимни текшириш ва янги билимларни амалда қўлланишгача бўлган циклни ўз ичига олади. қувчилар тадқиқотни худди илмий тадқиқот

сингари, кузатиш, материаллар тўплаш ва уларни таҳлил қилиш, тушунтириш ҳамда ўзлари кашф этган қонун ва қоидаларни қўлланиш босқичларига эга бўлиши керак. Тадқиқот характеридаги топшириқларнинг хусусиятларидан бири, дастлабки тўпланган материаллар таҳлил этилади.

Тадқиқот ишлари ташкил этиш шаклларига кўра хилма-хил бўлиши мумкин: Ўқувчилар тажрибаси; илмий тажрибаларда иштирок этиш; экскурсия; архивларни ўрганиш; докладлар тайёрлаш, уни ўқувчилар ҳузурида ўқиш. Тадқиқотчиликни ривожлантиришда дастурлаштирилган ўқитиш муҳимдир. [1,2,3,]

Дастурлаштирилган ўқитиш таълимнинг хусусиятлари - ўқувчилар махсус тайёрланган дидактик воситалар ёрдамида, мустақил равишда, янги билимлар ва ҳаракат малакаларини эгаллайдиган таълим жараёнини ташкил этиш. Дастурлаштирилган таълим ўқувчи мустақил ишларининг махсус тури билан боғланган экан, у мустақил билим олиш формаси деб, дастурлаштирилган қўлланмани эса, ўрганиш учун дарслик деб ҳисоблаш мумкин. [5,6,7]

Дастурлаштирилган топшириқлар, ўқувчиларнинг қисман эсга тушириш, қисман янги билимларни ўзлаштириш фаолиятини талаб қиладиган, топшириқлар тизимидан иборат.

Дастурлаштирилган топшириқларни қўлланиши қуйидагилардан иборат: ҳар бир топшириқ айрим элементлардан иборат бўлади; ҳар-бир элемент материалнинг бир қисми ҳисобланиб, саволлар ва жавоблар янги билимлар баёни, ёки машқлар тарзида ифодаланади. Элементар бўлақлар тузишда энг кенг тарқалган йўл-жавоблар танлаб олинадиган усулдир:

- а) саволларга тайёр жавоб олинадиган, хулоса ва қоида тарзидаги ахборотлардан иборат;
- б) жавобларнинг тўғрилигини назорат қилиш учун зарур бўлган тескари алоқа.

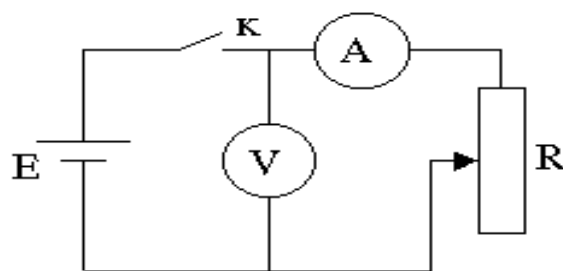
Муаммоли таълимни ташкил этиш тажрибасидан анъанавий усулларни дастурлаштирилган таълим билан биргаликда қўллашнинг икки тури

мавжудлиги аниқланди: [1,2,3,]а) ўқувчилар мустақил ишларининг баъзи турлари ва билимларни баён қилишда дастурлаштирилган элементларнинг қўлланилиши;б) ўқувчилар билиш фаолиятини ташкил қилиш усули сифатида маълум мавзу ёки бўлим бўйича дастурлашган топшириқлар системасининг қўлланилиши.

Дастурлаштирилган таълимда бундай ўргатувчи услубий ишланмалар кенг қўлланиши туфайли бу метод истикболга эга.Бирок, ўқув предметининг барча материалларини режалаштирилган топшириқлар формасида ўрганиш мақсадга мувофиқ эмас; бунда ўқувчининг ўқитувчи билан оғзаки алоқаси деярли бўлмайди, ўқувчининг нутқи ривожланмайди, ўқув материалнинг катта қисми, Талабалар томонидан таълимнинг ҳар хил турлари ёрдамида ўрганилади.

Бундай услублардан фойдаланиш, ўқитувчи раҳбарлигида Талабаларнинг мустақил билим эгаллашларида ва уларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантиришда вақт жиҳатидан ҳам, ўқув материалининг ҳажми жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга ҳамда талабаларнинг изланиш ва тадқиқотчилик қобилияти ривожланади Гальваник элементлар батареясига 24 Ом қаршилик . [3,6]

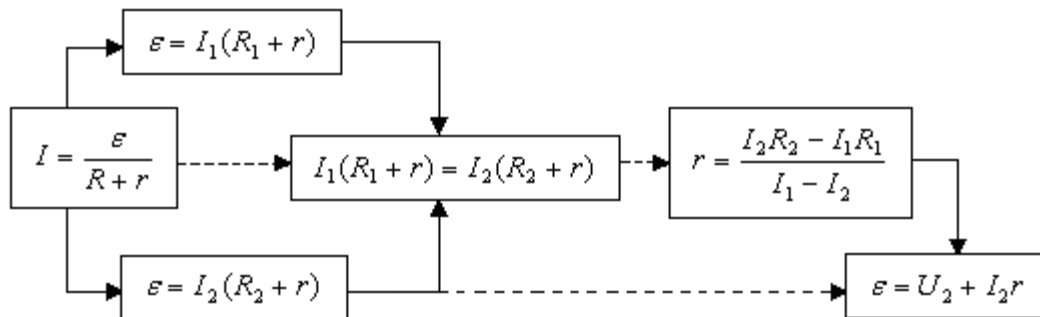
Қуйидаги масалаларни киритиш мумкин. уланганда занжирдаги ток кучи 1,5 А эди, 12 Ом қаршилик уланганда эса ток кучи 2,7 А бўлди. Батареянинг ЭЮК ини ва ички қаршилигини топинг. Имкони бўлса, шу ишни тажрибада қилиб кўринг. Бунинг учун қаршиликлари маълум бўлган иккита резистордан ва амперметрдан фойдаланинг.

1 – расм. Масаланинг шартига кўра йиғиладиган электр занжирининг принципиал схемаси

Берилган: $R_1 = 24 \text{ Ом}$, $I_1 = 1,5 \text{ А}$, $R_2 = 12 \text{ Ом}$, $I_2 = 2,7 \text{ А}$, $\varepsilon = ?$, $r = ?$

Масалани ечиш кетма-кетлигини куйидаги тартибда тизимлаштириш ўқувчининг масалада кечаётган физик жараённи яққол кўз олдига келтириши учун ёрдам беради

(1 - расм).

Фойдаланилган адабиётлар

1. Sultanova O'N. The technology of solving problems on harmonic oscillations in physics lessons and circles based on a competency approach. Impact Factor -7.492; Vol. -:10 Issue 12, December. <https://saarj.com/wp-content/uploads/ACADEMICIA-DECEMBER-2020-FULL-JOURNAL.pdf>

2. Султонова Ў.Н. Физика дарсларида дастурлаштириш орқали ўқувчилар Эжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты республика илмий анжумани.-2021. 19 май 255-258 бет

3. Султонова Ў.Н. Талабаларда физикага оид умумий компетенцияларни шакллантиришни методикаси. Эжинияз атындағы Нөкис мамлекетлик педагогикалык институты республика илмий анжумани.-2021. 19 май 258-262 бет

4. Sultonova O'N. "The Dependence of Didactic Comes on Physics in the Preparation of Technical Engineers and its Competence Approach" Vol 12 no 1 Jan-Feb-: 2020 й, 52-57,Б www.enggjournals.com/ijet/vol12issue1.html

5. Sultanova O‘.N. Use of MathCad software in the preparation of students majoring in engineering. International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 10, Issue 12, December -:2020 й, 650-653 б. <http://gx.doi.org/>
6. Б. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli “Improving the Invariant and Variable Components of Molecular Physics in School through Media” International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) 2021. Page No.:95-96 <http://ijeais.org/wp-content/uploads/2021/5/abs/IJEAIS210517.html>
7. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli, Mahmudov Yusuf Ganiyevich. (2022). The difference between teaching molecular physics at school in russia and uzbekistan. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 237–241. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1242>
8. Ochildiyev H.B, Yusupov M.G “[Improving the invariant and variable components of molecular physics in school through media](#)” "Экономика и социум" №2(81) 2021

МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ, СВЯЗАННЫХ С УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕМ ИНВАРИАНТНЫХ И ПЕРЕМЕННЫХ КОМПОНЕНТОВ МОЛЕКУЛЯРНОЙ ФИЗИКИ

Очилдиев Хасан Баходирович

Ассистент Термезского инженерно-технологического института

Султонова Ё.Н

Профессор Термезского инженерно-технологического института

***Аннотация:** Одним из актуальных вопросов современности является повышение мыслительных способностей учащихся и усвоение знаний. Исходя из этого, необходимо формировать у учащихся умение работать с физическими законами, физическими формулами, решать задачи посредством логического мышления. Существуют задачи, для решения которых не требуются вычисления, такие задачи называются качественными задачами, и эти задачи имеют много преимуществ для учащихся, позволяющих понять взаимосвязь между физическими величинами в формулах. Метод решения задач служит отличной школой мысли.*

***Ключевые слова:** проблемы качества, экспериментальные проблемы, графические проблемы, логические проблемы.*

***Annotation:** One of the urgent issues of the present day is the improvement of students' thinking ability and thorough knowledge. Based on this, we need to form students the ability to work on physical laws, physical formulas, and solve problems through logical thinking. There are problems that do not require calculations to solve, such problems are called qualitative problems, and these problems have many advantages for students to understand the relationship between the physical quantities in the formulas. problem solving method, serves as an excellent school of thought.*

***Key words:** quality issues, experimental issues, graphic issues, logical issues.*

Целью обучения технологии решения задач по физике является включение специальных тем, связанных с такими проблемами, как типы физических задач, методы решения, организация занятий по решению задач, воспитательная ценность решения задач, особое внимание к методике решения задач во время обучения. обучение.имеется в виду фокус. Кроме теоретических знаний, учитель физики должен владеть и методикой преподавания, в том числе методикой решения задач. Каждый учитель физики может развить интерес к физике у своих учеников и дать им глубокие знания только тогда, когда он в совершенстве владеет методикой решения физических задач.[1,2]

Задачей науки является метод решения физических задач, общее понимание задач, виды физических задач, учебные задачи, их структура и особенности, основные этапы решения задач, способы междисциплинарной связи в процессе решения физических задач; Алгоритмический метод решения физических задач, творческие задачи и методы их решения, анализ условий задач, составление плана решения задач, значение решения задач в обучении физике, методика проведения контрольных работ, их цели и задачи, олимпиадные задачи, современная педагогика при решении задач описание использования технических средств и инновационных технологических методов педагогических задач.[3,4]

Известно, что в обучении физике существуют теоретические и практические методы. Среди практических методов важное значение имеет решение задач из физики. В процессе решения задачи, наряду с предоставлением знаний учащимся, решаются такие важные вопросы, как развитие способностей учащихся и воспитание учащихся.

В процессе решения задач по физике расширяется логическое мышление учащихся и развиваются их творческие способности. У них более широкое понимание основной природы физических явлений и более глубокое понимание практического применения законов физики. Они знакомятся с функцией, устройством, принципами работы многих физических средств

измерений, приобретают навыки и квалификацию для работы с ними. Также задачи воспитывают в учениках трудолюбие, мужество, волю и характер.[5,6]

Согласно анализу многих методических работ, физической задачей принято называть задачу, которая решается на основе логических выводов, математических операций и законов и методов физики или с помощью экспериментов. Решение задачи, поставленной в физической задаче, состоит в решении задачи.

Решение задач, связанных с кафедрой молекулярной физики в 9 классе общеобразовательной школы, имеет большое значение для глубокого изучения учащимися понятий, величин и законов кафедры молекулярной физики. На изучение раздела молекулярной физики согласно учебной программе учащимся 9-х классов отводится 48 часов, из них 10 часов - занятия по решению задач. Глава IV учебника физики для 9-го класса - раздел "Молекулярная физика". Для раздела молекулярной физики имеется 23 упражнения, состоящих из 161 вопроса. Кроме того, в конце каждой главы приведены 90 контрольных вопросов и 49 примеров решения задач.

Уроки «Решение задач» в учебнике Эти примеры решения задач иллюстрируют этапы и законы решения задач, помогая учащимся решать задачи, данные в упражнениях, и понимать смысл законов, а также учатся закреплять математические операции и применять свои знания. упрощения алгебраических выражений.[6]

Начинать учить школьников решать задачи по физике следует с 1-го урока физики 6-го класса. Необходимо правильно планировать решение задач при изучении каждой темы. Вопросы должны отвечать конкретной цели организации и обучения конкретной системе, соответствующей выбранной методике.

Качество имеет значение. Качественные задачи наглядно объясняют учащимся физические явления и их закономерности, учат применять теоретические знания на практике, воспитывают правильное отношение к

задачам расчета, учат решать любую задачу, начинать с анализа ее физического содержания. Вопросы, связанные с качеством, даны для того, чтобы закрепить изученный на уроке материал. Например: Изучим, как меняется вторая величина при изменении одного из параметров газа на тему изопроецессов.

Выпуск 2. Если в изобарическом процессе объем идеального газа увеличится в 3 раза, во сколько раз изменится его температура.

Решение: Мы знаем, что когда давление ($p=\text{const}$) и масса ($m=\text{const}$) идеального газа постоянны, процесс, выражающий связь между объемом и температурой, называется изобарическим процессом, и этот процесс был открыт в 1802 г. французский физик Гей-Люссак. Объем данной массы газа при постоянном давлении изменяется пропорционально температуре.[6] Исходя из этого, чтобы увеличить объем данного идеального газа в 3 раза, его температура также должна увеличиться в 3 раза. Ответ: Увеличится в 3 раза.

Экспериментальные задачи. Одним из наиболее эффективных способов связать теорию с практикой является решение экспериментальных задач. Характерной особенностью экспериментальных задач является то, что для их решения используются лабораторные или демонстрационные эксперименты. В процессе решения экспериментальных задач повышается активность и самостоятельность учащихся. Потому что они получают необходимую информацию для решения задачи не из учебника, из набора задач, а из физических измерений, которые они делают. Другое преимущество экспериментальных задач состоит в том, что эти задачи не могут быть решены без достаточного обдумывания. То есть учащиеся должны обсудить события, происходящие в эксперименте. Потому что в экспериментальных задачах, как и в лабораторных работах, не дается теория, не показывается порядок выполнения работы. Достаточно предоставить необходимое оборудование и материалы и попросить найти информацию. Как мы сказали выше, учащиеся узнают, о каком физическом явлении идет речь в эксперименте, какой физический закон выражается, из ряда мыслей и мнений. И, наконец, они дают

последнее выражение для физической величины, которую нужно найти в экспериментальной задаче. Анализируя последнее выражение, получают величины, необходимые для решения задачи прямым измерением. Давайте посмотрим, что было сказано в следующей простой экспериментальной задаче:

Выпуск 3. Какой будет температура смеси, если смешать объем 0,2 л с водой температурой 10° и кипящей водой объемом 0,2 л?

Завершение задачи: Наливаем мензуркой в стакан 0,2 л воды и измеряем ее температуру термометром, затем снова мензуркой отмеряем 0,2 л воды и помещаем ее в алюминиевый сосуд Дьюара и нагреваем воду на плите. пока не закипит. Теперь перелейте воду из обеих емкостей в большой стакан и измерьте температуру смеси с помощью термометра. В результате проделанной работы студент получит следующие знания и умения: о том, что жидкость не имеет формы, а имеет объем, нахождение массы по объему и плотности, представление о температуре и ее масштабах, о температуре смеси, принимающей значение между температурами холодной и горячей воды, есть воображение. Кроме того, с помощью этой задачи изучается и решается уравнение теплового баланса, т. е. количество теплоты, полученное одним телом, равно количеству теплоты, отданное другим телом.

Список использованной литературы:

1. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli “Improving the Invariant and Variable Components of Molecular Physics in School through Media” International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) 2021. Page No.:95-96

<http://ijeais.org/wp-content/uploads/2021/5/abs/IJEAIS210517.html>

2. Ochildiyev Hasan Bahodir ugli, Mahmudov Yusuf Ganiyevich. (2022). The difference between teaching molecular physics at school in russia and uzbekistan. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(2), 237–241.

Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/1242>

3. Ochildiyev H.B, Yusupov M.G “[Improving the invariant and variable components of molecular physics in school through media](#)” "Экономика и социум" №2(81) 2021

https://www.iupr.ru/_files/ugd/b06fdc_57f94b48bf2948ff99ab788745e2102b.pdf?index=true

4. Ochildiyev H.B, “Molekulyar fizikaning invariant va variativ komponentlarini takomillashtirishga oid materiallarni takomillashtirish prinsiplari”. Образование и наука в XXI века. Выпуск №13(том 1) (апрель,2021) 39-44 b

5. Султонова Ў.Н. International Jurnal of Advanced Research F CrossRef indexed. Independent learning of students on the basis of competence based approach is a guarantee of high efficiency.” Journal Impact Factor -:7.445 ; vol -:7 issue, 12 desember 2019 Res 7 (12) 16-22 B. www.journalijar.com

6. Sultanova. O.N. “The Place of Competent Approach in Interdisciplinary Relations is a Guarantee of High Efficiency”. In IJICCE, Impact Factor -:7.488 Volume 9, Issue 5, May 2021.

<http://ijirce.com/admin/main/storage/app/pdf/Sx97XFNk9dc709DHPqRISxu4gNd3dfKKSZYTV5ug.pdf>

**АБДУЛАЗИЗ ҲАСАНОВ ИЖОДИЙ ПОРТРЕТИГА БИР НАЗАР
(ФОРТЕПИАНО ВА СИМФОНИК ОРКЕСТРИ УЧУН КОНЦЕРТИНИНГ
ТАҲЛИЛИ АСОСИДА).**

Ибрагимова Ш.Э

Ўзбекистон давлат консерваторияси

Музыка назарияси кафедрасининг катта ўқитувчиси

***Аннотация:** Мазкур мақола композитор Абдулазиз Ҳасановнинг серқирра ижодий фаолиятига бағишланган бўлиб, унда “устоз-шогирд” миллий анъаналари ижодкорнинг муסיқий тилида ёрқин ифодаланганлиги фортепиано ва симфоник оркестр учун концерти таҳлили мисолида келтирилган.*

***Калит сўзлар:** композитор Абдулазиз Ҳасанов, “устоз ва шогирд” анъаналари, концерт, мавзу, мавзуийлик, куй, ритм, метро-ритмик хусусиятлар, ургу, мунтазам ва номунтазам ургулик, полиритмия, полиметрия, миллийлик.*

***Аннотация:** Данная статья посвящена многосторонней творческой деятельности композитора Абдулазиза Хасанова. В статье на примере анализа концерта для фортепиано с симфоническим оркестром раскрывается национальная традиция “устоз-шогирд”, которая ярко отражена в музыкальном языке концерта.*

***Ключевые слова:** композитор Абдулазиз Хасанов, традиция “учитель и ученик”, концерт, тема, тематизм, мелодия, ритм, метро-ритмические особенности, акцент, регулярная и нерегулярная акцентность, полиритмия, полиметрия, национальные черты.*

***Abstract:** Following article is devoted to creative activity of composer Abdulaziz Khasanov. The concert for piano and symphonic orchestra analysis examples includes the national traditions of “teacher and disciple follower” which are widely expressed and reflected in musical language of concert.*

***Keywords:** Composer Abdulaziz Khasanov, “teacher and disciple” tradition, concert, theme, theming, melody, rhythm, metrorhythmic features, accent, regular and irregular accentuation, polyrhythmia, polymetry, national traits.*

Ўзбекистон ёш авлод композиторлари озод ва обод ватанимизнинг муסיқий маданиятини ривожлантириш жараёнида фаол ижод қилиб келишмоқда. Мустақиллик даврида ёш композиторлар ижодиёти гуллаб яшнади, булардан Ойдин Абдуллаева, Жаҳонгир Шукуров, Артём Ким, Хуршида Ҳасанова, Абдулазиз Ҳасанов, Фаррух Акрамов, Нурали Эркаев, Шерзод Собиров каби композиторларни мисол келтиришимиз мумкин. Улар орасида етук салоҳиятли композитор Абдулазиз Ҳасанов ўзига хос муסיқий ижоди билан ажралиб туради. Абдулазиз Тельманович Ҳасанов Тошкент шаҳрида таникли муסיқачилар оиласида таваллуд топган. Унинг ижодий фаолияти талабалик давридан бошланган бўлиб, композиторлик мутахассислиги бўйича доцент М.Махмудов синфида таҳсил олди. 1996-йилда Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат Консерваториясини муваффақиятли тамомлаб, кейинги 2 йил ичида консерваториянинг ассистент-стажёрлик бўлимида профессор Т. Қурбонов синфида касб малакасини оширди. Ёш композитор Ўзбекистон Бастакорлар уюшмаси сафига 2000-йилда янги муסיқий асарлари билан кириб келди. Унинг 1990-1998-йилларда ёзилган асарлари қаторига фортепиано учун: “Прелюдиялар”, “Фугатто”, “Диалог”, 10та “Полифоник куйлар”, тўрт қўл ижросига мосланган “Бухороча”, фортепиано учун 5 та куй: “Скерцо”, “Орзу”, “Рақс”, “Ўйлар”, “Масхарабозлар”; хор учун “Она”, гобой ва фортепиано учун “Пьеса”, торли ва урма чолғу асбоблар учун “Вариация”, “Симфоник поэма”, фортепиано ва симфоник оркестр учун “Концерт” каби асарларини мисол келтириш мумкин. Композиторнинг йирик чолғу муסיқа асарларида намоён бўлган услуби, фортепиано ва симфоник оркестр учун яратган 2-концертида (2001) ҳам яққол ўз ифодасини топган. Ушбу даврда ёзилган асарларида С. Прокофьев, Д. Шостакович, Б. Барток каби машхур композиторлар муסיқасининг таъсири сезилиб туради. Бундан ташқари, композитор “Тоҳир ва Зухро” кинофильмининг муסיқасини қайта яратишда ҳамкорлик қилди ва эстрада гуруҳлари учун турли хил ранг-баранг қўшиқларни ҳам яратди.

Ижодкор ўзи яратган охириги муסיқий асарлари ичида асосан ўзбек миллий мавзуларга кенг муурожаат этган: “Қўшчинор”; А. Навоий сўзи халқ муסיқаси, хор а’сарелла учун қайта ишланган (2004), “Марш” дамли чолғу оркестри учун (2005), ёғоч дамли чолғулар квинтети учун куй (2009), “Кайфият” дутор квинтети учун куй (2010), бастакор Набижон Ҳасановнинг “Танланган қўшиқлар” овоз ва фортепиано учун қайта ишланган (2011), блок флейта учун 2 та куй (2011). “Кашмирда” романси мавзусига фортепиано транскрипцияси (2012), “Сехрли лаҳзалар” ўзбек қалқ чолғулари “Сугдиёна” камер оркестри учун (2012), фортепиано учун “Этюд” (2014), Президент оркестри учун мослаштирилган “Балбрауны” номли қозоқ халқ куйи (2013) ва болалар фортепиано асарлари (2016) кабиларни мисол келтириш мумкин.

Композитор муסיқаси услубига ранг-баранг гармония, куйчанлик, ҳаракатчанлик, ёрқин мажор-минорнинг қўлланиши, ритмнинг тез-тез ўзгартирилиши каби хусусиятлар хосдир. Унинг муסיқий асарлари ўзбек миллий оҳанг ва ритмикаси билан йўғрилганлигини ҳам эътироф этиш лозим.

Айниқса, композиторнинг 1998-йилда устози Тўлқин Қурбоновга бағишлаб яратилган “Фортепиано ва симфоник оркестр учун концерт”и бадийий ғояси, уни амалга ошириш тамойиллари, образли тузилмалари, мазмун ифодавийлик устунлиги каби хусусиятлари билан бошқа асарларидан ажралиб туради. Ушбу концертда композитор ўзининг ғояси бўйича “устоз ва шогирд анъанаси” кўрсатилган. Дарҳақиқат, концертни устоз-шогирд муносабатларини ҳамда диалогларини муסיқий тилда моҳирона очиб бера олган асар деб ҳисобласак адашмаймиз. Асар мавзуйлик жиҳатидан ўзбек миллий муסיқаси ва усулларини ўзига хос уйғунлашуви асосида яратилган.

Ушбу асарда тембро-ритмик, полифоник, куйга оид куйчан мавзуйлик турларини учратишимиз мумкин. Концертда контрастлик хусусияти жуда кучли бўлиб, қисмлар орасида ва мавзулар орасидаги ўзаро контрастликларни ҳам кузатамиз.

Асар бир қисмли концерт шаклида ёзилган бўлиб, мавзулар бирин - кетин концерт давомида тез-тез такрорланиб туради ва унга рондаллик ҳамда вариационлик хусусиятлари хос. Концертда асосий мавзу икки кўринишда берилган бўлиб, мономавзуйлик хусусиятларини акс эттиради. Концерт оркестрдаги барча чолғулар жўрлигида, яъни кириш туттисидан бошланган. Асарнинг асосий лейтмавзусини фортепиано чолғуси жарангдор ёрқин характерда очиб берган. Ушбу фортепианода янграган бошланғич мавзу шўх ёш шогирднинг характерини ифодалаб келади.

Концертда, музика тилнинг бошқа муҳим элементларидан фарқли равишда ритм алоҳида аҳамиятга эга ва у ифодавий воситалар орасида биринчи ўринда асар мазмунини ёрқинроқ акс эттиради. Бунда ритмиканинг В.Холопова классификация тамойилларидан – мунтазам ва номунтазам урғуликнинг уйғунлашувини кўришимиз мумкин. Асарда ўлчовлар тез-тез алмашилиб келади, бир вақтда икки ёки уч метрлар жамланмасидан, яъни полиметрикага асосланган; 4/4, 3/8, 2/4, бундан ташқари композитор ўзига хос 3+3+3/8, 2+2+3/8 каби усуллардан ҳам моҳирлик билан фойдаланганлигини кўраемиз. Энг эътиборли жиҳати шундаки, композитор асарнинг ритмикасида миллийликни акс эттириш учун 3/8 ўлчовида доира қочиримларини акс эттирган.

Мавзу бир хил чўзимдаги товушларнинг ҳаракати асосида ривожланган бўлиб, турли хил чолғуларда бирин - кетин янграйди. Бу партиядо фортепиано ва тромбон музика чолғулари асосий ўрин эгаллаган бўлиб, уларнинг мавзуларни навбатма-навбат ижро этиши чолғулар суҳбатини акс эттирган. Бош мавзу охири тутти билан *fff* да якунланади.

Иккинчи мавзу биринчи мавзунинг ўзгартирилган тури бўлиб, $\frac{3}{4}$ ўлчовида *Andante* темпида. Бу мавзу ўзига хос бир хил метро-ритмик ҳаракатда бошланган бўлиб, асардаги контрастликни лирик томондан моҳирона ифодалаб беради. Мавзу жанр жиҳатдан нисбатан ўзгариб, оҳанг негизи сақланиб қолган, лекин ритмика ва темпи ўзгарганлиги учун образ сифати ҳам ўзгариб боради.

Бу кўпроқ фортепиано чолғусининг соло ижролари мавжуд бўлган партиялардан биридир, фортепиано чолғуси ўзгача характери акс эттириб бера олган бўлиб, худди жаз муסיқаси оҳанглари эслатади (бунда жанрли вариационлик хусусида гап юритиш мумкин). Баснинг ҳаракати худди оғир темпда ижро этилган вальс ритмига ўхшаш ва бундай ҳаракатнинг узок вақт давомийлигини тинглашимиз мумкин. Фортепиано ва валторна бирин-кетин шогирд мавзусини ижро этади. Бунда композитор куйда яна чолғулар диалоги усулини қўллаганлигини кузатамиз.

Асарда ўзига хос каденция қисми мавжуд бўлиб, каденция бошида фортепиано чолғуси ижросидаги триоллар кетма-кетлиги тингловчи эътиборини тортади. Айнан каденциядаги 4/4 ўлчовида фортепиано ижросидаги соло бутун асардан мутлақо ажралиб туради. Лирик характерда ва оғир темпда бошланган куй мохирлик билан шундай ўзгарадики, тезда ҳаракатчан, рақсона, драматик характер билан боғланади. Асардаги фортепиано солоси албатта ҳар бир тингловчини лол қолдириши шубҳасиз.

Реприза асарни бир бутунликда жамлаган ҳолатда намоён қилади ва у асарни кичик бир хотима сифатида тасдиқлаганини тинглашимиз мумкин.

Хулоса қилиб, фортепиано учун ёзилган концертда қуйидаги жиҳатларга алоҳида тўхталиб ўтамиз. Композитор асарни ўз услубига таянган ҳолда шундай яратган: мавзудаги овозлар ҳаракати поғонома-поғона ҳаракатланган бўлсада ундаги ривожланиш жуда ёрқин тарзда ифодаланган. Мавзулар бир хил кўринишда эмас, балки ўзгарган ҳолда намоён бўлади ва асарда турли характерларни ўзига хос тарзда тасвирлаб бера олган. Метроритм бу асарда нақадар кучлилигини хис қилиш қийин эмас. Масалан: мавзуларда – урғулар ҳар хил ҳиссаларда келган, уларда полиритмик ва полиметрик хусусиятлардан кенг фойдаланган. Композитор фортепиано чолғусининг қўлланилишида нафақат соло ва шу билан бирга бошқа чолғулар диалогиди, балки уни урма-зарбли ва дамли чолғулар билан жўрлигини ҳам кузатамиз. Бу жиҳати орқали у оркестр билан бир бутунликни ташкил эта олган.

Ушбу муסיқий асарнинг энг эътиборли томони унинг семантикаси билан узвий боғлиқликда яратилганлигидир. Асарда узок йиллар давомида сақланиб келаётган “устоз ва шогирд анъаналари” қисман баён этилган. Композитор “устоз ва шогирд” муносабатларини ҳаётий, барчага тушунарли тасвирий ҳолатларда ёркин акс этириб бера олган. Бу эса: 1) концертга хос мусобақалик – устоз ва шогирд мисоли тарзида; 2) икки образнинг бир мавзуйлик негизи асосида яратилганлиги ва улар бир мавзу вариантлари сифатида: шогирд образи жуда ҳам шўх оҳангларда, устоз образи эса оғир вазмин характерда ифодаланган. Асарда доира қочириларида моҳирона фойдаланилганлиги концертда ўзига хос миллий руҳини акс этиришга катта ёрдам берган.

Ушбу концерт ҳозирги кунда ўзбек композиторлари томонидан яратилган асарлар орасида ўзига хос ҳусусиятлари билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. А.Ҳ.Жабборов. Ўзбекистон бастакорлари ва муסיқашунослари. Маълумотнома. Т., Янги аср авлоди. 2004.
2. В. Холопова. Музыкальный ритм. М., Музыка. 1980.
3. В. Холопова. Мелодика. М., Музыка. 1984.
4. М. Ахророва. Абдулазиз Хасановнинг “Фортепиано ва оркестр учун концерти” БМИ, илмий раҳбар ЎзДК Муסיқа назарияси кафедрасининг катта ўқитувчиси Ш.Э.Ибрагимова, Т.2018.

XALQARO MOLIVAVIY MARKAZLARNI SHAKLLANTIRISHDA XALQARO REYTINGLAR VA INDEKSLARDAGI BAHONING AHAMIYATI

Alimardonov Elshod Dilshodovich

TMI, “Xalqaro moliya-kredit” kafedrası dotsenti, i.f.n., dots

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotga xorijiy kapitalni jalb etishda xalqaro moliyaviy markazlarni shakllantirish, xalqaro moliyaviy markazlarni baholashda xalqaro reytinglar va indekslardan foydalanish zarurati o‘rganilgan.

***Kalit so‘zlar:** xalqaro moliyaviy markaz, xalqaro reyting, xalqaro indeks, xorijiy investitsiya, investitsiya muhiti.*

THE SIGNIFICANCE OF ASSESSMENT IN INTERNATIONAL RATINGS AND INDEXES IN THE FORMATION OF INTERNATIONAL FINANCIAL CENTERS

ANNOTATION

This article examines the necessity of forming international financial centers for attracting foreign capital to the national economy, using international ratings and indices for evaluating international financial centers.

***Key words:** international financial center, international rating, international index, foreign investment, investment environment.*

KIRISH

Zamonaviy va ilg‘or texnologiyalarga asoslangan innovatsion rivojlanish, farovon turmush tarzi turli munosabatlar bilan bog‘liq moliyaviy va iqtisodiy ko‘rsatkichlarga o‘z ta‘sirini o‘tkazmasdan qolmaydi, albatta. Ayni paytda, yurtimiz

shaharlarini kompleks qurish bo'yicha qabul qilingan dasturlarning hayotga tatbiq etilishi natijasida bir qator shaharlar xususan, Toshkent shahri qiyofasi tubdan o'zgarib bormoqda. Bu esa, mamlakatimiz shaharlarini iqtisodiy-moliyaviy qudrati va infratuzilmasini rivojlantirishga hukumatimiz tomonidan katta e'tibor berilayotganligini tasdiqlaydi.

Moliyaviy markazlar rivojlanishida avval, moliyaviy resurslar bozorida kuchli raqobat hisobiga xalqaro integratsiyalashgan moliya bozorida barqaror va samarali raqobat yuzaga kelgan bo'lsa, bugungi kun va kelajakda moliyaviy markazlar taraqqiyotini innovatsion Ekotizim va "aqlli" moliyaviy markazlari belgilamoqda. Istiqbolda markazlarning xususiyatlari tarmoqlarning global darajada bog'liqligining kuchayishi hisobiga, bir nechta yoki barcha moliyaviy markazlarga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Xalqaro moliyaviy markazlar jahon miqyosidagi shaharlarning o'zaro aloqalarining kengayishi va undagi moliyaviy oqimlarning ortishi natijasida shakllanadi. Ma'lum shaharning xalqaro moliyaviy markaz sifatida rivojlanishi moliya bozorida yaratilgan shart-sharoitga, iqtisodiy o'sish va rivojlanish imkoniyatlariga, sanoatning qo'llab-quvvatlanishiga, shaharda xizmat ko'rsatish darajasi va standartlari, umumiy milliy muhit holatiga bog'liqdir.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

P. Geddes [1] va P. Xoll [2] tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar G. Rid [3][4] va Ch. Kindlberger[5]lar tomonidan yangicha ko'rinishlar bilan rivojlantirilgan va xalqaro moliyaviy markazlar to'g'risidagi ta'limotlar nazariyasini shakllanishiga olib kelgan. shuningdek mazkur tadqiqotlar moliyaviy va iqtisodiy fanlar taraqqiyotiga o'z xissasini qo'shgan deb hisoblaymiz. Shu bilan birga, G. Rid tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar, taklif va xulosalar bugungi kun xalqaro moliyaviy markazlar nazariyasini o'rganishda eng asosiy rolni o'ynamoqda.

Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) xalqaro moliyaviy markazni bank faoliyati jamlangan jahondagi tarmoq markaz sifatida izohlaydi [6].

Gonkong Monetar organi bu atamani boshqacha talqinini beradi, ya'ni xalqaro moliyaviy markaz bu kuchli raqobat sharoitida butun dunyodagi moliyaviy institutlar moliyaviy vositachilikni amalga oshirish uchun birlashadigan joy (masalan, jamg'armalarni bir mamlakatdan boshqa mamlakatga investitsiya sifatida yo'naltirish) [7].

AQShning Chikago shattidagi Loyola universiteti professori va Chikago Federal rezerv bankining maslahatchisi *Djordja Kaufmann*ing so'zlariga ko'ra, xalqaro moliyaviy markazlar xalqaro miqyosda moliyaviy vositachilikni amalga oshirish uchun moliyaviy institutlar birlashadigan makondir [8].

Gonkong universitetining Osiyo global institutida xizmat ko'rsatgan ilmiy xodim, Gonkong fyuchers va qimmatli qog'ozlar komissiyasi raisi lavozimida ishlagan *Endryu Shenning* fikriga ko'ra, xalqaro moliyaviy markazlar turli aktivlar bo'yicha bitimlarni amalga oshirishda qatnashuvchi jahon moliya bozoridagi yirik sub'ekt sifatida o'z o'rniga egadir [9].

Ayni paytda, *Djeyms Xayns*[10], *Attiya Varis*[11], *Djared Maranga*[12] va boshqa olimlarning fikricha, xalqaro moliyaviy markazlar "offshor markaz" atamasi bilan sinonim degan fikrga kelishgan. Bunda, offshor markaz past soliq stavkalari va investorlar uchun jozibador qiladigan bir qator atributlarga ega bo'lgan mamlakat yoki hudud sifatida tushuniladi.

MDH mamdakatlari ilmiy adabiyotlarda "xalqaro moliyaviy markaz" tushunchasining quyidagi talqinlari ustunlik qiladi.

L.N. Krasavinaning fikricha, jahon moliyaviy markazlari bu xalqaro moliyaviy oqimlar va yirik hajmdagi operatsiyalarning nisbatan foydali bo'lgan sohalar bo'yicha taqsimoti natijasida ma'lum bir joyda to'planishi, yoki marzkazlashuvini anglatadi. Tarixan, ular milliy bozorlar negizida, keyinchalik jahonning valyuta, kredit, fond va oltin bozorlari asosida paydo bo'lgan. Shuning uchun, jahon moliyaviy markazlari tarkibida moliya bozorining barcha sektorlari joylashgan [13].

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan J.Ataniyazov o'z izlanishlarida xalqaro moliyaviy markazlarni shakllantirishda tijorat banklarining o'rnini va zaruriyatini o'rgangan [14].

J.Ataniyazov va S.Narimonovlar o'z tadqiqotlarida xalqaro moliyaviy markazlarni shakllantirishda fond bozorining tutgan o'rnini va ta'sirini ko'rib chiqishgan [15].

Umuman olganda, nazariy qarashlarda "xalqaro moliya markazi" tushunchasiga nisbatan yagona yondashuvlar mavjud emas. Soha olimlari o'z davri, joylashgan joy yoki hudud nuqtai nazaridan, o'z ilmiy izlanishlari natijalaridan kelib chiqib, fikrlarini bildirishgan.

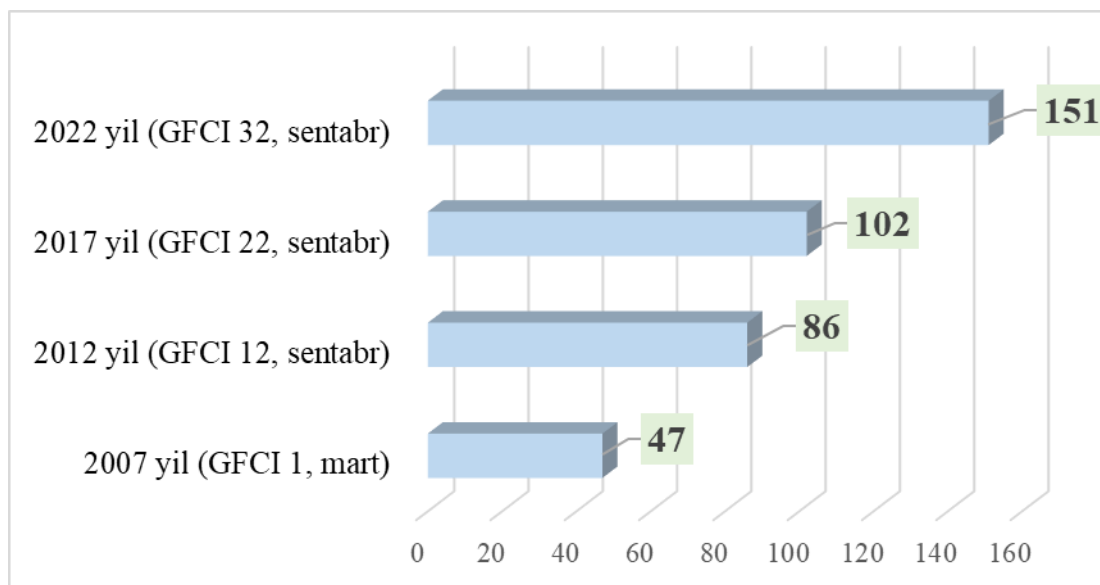
TAHLIL VA NATIJALAR

2007 yildan boshlab e'lon qilinib kelayotgan global moliyaviy markazlar indeksi (The Global Financial Centres Index, GFCI) ko'rsatkichlarida Gong-Kong va Singapur moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning barcha turlari bo'yicha Nyu-York va Londondan keyingi yirik global moliyaviy markazlar sifatida dunyoda tan olinib kelinmoqda .

Jahon bo'ylab e'lon qilinadigan GFCI ikkita alohida ma'lumotlar manbasi, ya'ni vositali omillar (instrumental factors, yoki xalqaro reytinglar, indekslar) va onlayn so'rov natijalari bo'yicha moliyaviy markazlarning reyting bahosi va xalqaro moliya tizimida tutgan o'rnini, turli ko'rsatkichlar majmui asosida qisqacha tavsifini aniqlab ko'rsatadi.

Moliyaviy markazlarni baholash onlayn ravishda berilgan savollarga javoblarni va vositali omillar ma'lumotlarini o'zida qayta ishlab, moliyaviy markazlar reytingini aniqlovchi - vektorlar bazasi bilan ishlovchi model (support vector machine (SVM)) orqali amalga oshiriladi. SVM statistik usullar asosida o'tgan davrning murakkab ma'lumotlarini tasniflab, qayta ishlab yangi prognoz ko'rsatkichlarni aniqlab beradi. Shuningdek, SVM diskret, ma'lum kategoriyalarga tegishli hamda uzluksiz sonli yoki davriy ketma-ketliklar ustidagi amallarni ham yaxshi bajaradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, global moliyaviy markazlarni baholashda tahlil uchun tanlab olingan vositali omillar (instrumental factors, yoki xalqaro reytinglar, indekslar) soni borgan sari ortib bormoqda. Xususan, 2007 yilda mart oyida daslabki nashr etilgan Global moliyaviy markazlar indeksi (GFCI) hisoblashda, moliyaviy markazlarni baholashda 47 ta vositali omillardan foydalanilgan bo‘lsa, bugungi kinga kelib ularning soni 150 dan oshib ketgan (1-rasmga qarang). Bu esa, o‘z navbatida xalqaro moliyaviy markazlarni shakllantirish va rivojlantirish uchun uning xalqaro reyting va indekslarda ochiq-oshkora, shaffof baholanishiga, yoki ulardagi o‘rnini yaxshilashga doimo e‘tibor qaratish lozim.

Izoh: “2007 yil (GFCI 1, mart)” – 2007 yilda mart oyida nashr etilgan Global moliyaviy markazlar indeksi (GFCI)

1-rasm. Global moliyaviy markazlar indeksi (The Global Financial Centres Index, GFCI)ni hisoblashda tahlil uchun tanlab olingan vositali omillar (instrumental factors, yoki xalqaro reytinglar, indekslar) soni, dona [18]

Toshkent shahrini GFCIda indeksatsiya qilinishi uchun avvalo uning uyushgan (associate) markaz maqomini oshirib borish lozim. Xususan, unga beriladigan baholar (baho ko'rsatkichlari) sonini 150 ga etkazish talab etilmoqda.

MUHOKAMA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 25-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglar va indekslardagi o'rnini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4210-son Qarorini qabul qilinishi mamlakatimizning xalqaro maydondagi ijobiy obro'sini shakllantirish, O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi o'rnini xolis va haqqoniy baholashni ta'minlash bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlar amalga oshirilgan bo'lsada, ko'rilayotgan choralarga qaramasdan, mamlakatda tegishli yo'nalishlar bo'yicha milliy reytinglarni yuritishga yordam beradigan, amalga oshirilayotgan islohotlarning xalqaro mezonlar va standartlarga muvofiqligini baholashning yaxlit tizimi mavjud emasligini ko'rsatadi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarni baholashning yaxlit va mustaqil tizimini shakllantirish, shuningdek, respublikaning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilashni ta'minlash maqsadida:

– O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi va Adliya vazirligining O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi o'rnini monitoring qilish va baholash milliy tizimini (Milliy monitoring tizimi) yaratildi;

– Boshqaruv sifati va siyosatning samaradorligini o'lchash, mamlakatda yuz berayotgan o'zgarishlar jarayonini baholash, tadqiqotlar natijalaridan kelib chiqqan holda islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqishga yordam beruvchi ustuvor xalqaro reytinglarning mezonlari va indikatorlari Milliy monitoring tizimining tarkibiy qismi etib belgilandi.

Milliy monitoring tizimi faoliyatini tashkil etishning dastlabki bosqichi sifatida respublikadagi tadqiqot institutlariga alohida jahon amaliyotida keng ommasi

tomonidan tan olingan 17 turli xalqaro reytinglar biriktirilgan¹ (1-jadvalga qarang) va ularga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

– xalqaro reytinglarning metodologik va boshqa tarkibiy qismlarini aniqlash, ularni amaldagi qonunchilikka implementatsiya qilish, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi past ko‘rsatkichlariga sabab bo‘layotgan asosiy omillarni aniqlash;

– o‘zini o‘zi baholash uchun ustuvor xalqaro reytinglarning mezonlari va indikatorlari asosida milliy indeksni ishlab chiqish;

– loyihalar va amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarni mamlakatimizning xalqaro reytinglardagi o‘rnini yuksaltirishga to‘sqinlik qilayotgan normalarni aniqlash nuqtai nazaridan ekspert tahlil qilish hamda tahlil natijalariga ko‘ra tegishli tavsiyalar ishlab chiqish;

– O‘zbekiston Respublikasining tegishli reytinglardagi rivojlanish jarayoni to‘g‘risidagi axborotlarni, shuningdek, baholanayotgan yo‘nalishlar bo‘yicha tavsiyalar va xorijiy davlatlarning ilg‘or tajribasini o‘z ichiga olgan axborotlar ma‘lumot bazasini yaratish;

– O‘zbekiston Respublikasining ustuvor xalqaro reytinglardagi o‘rnini yaxshilashga to‘sqinlik qilayotgan mavjud haqiqiy muammolarning tizimli tahlilini olib borish, ularni hal etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;

– xalqaro tashkilotlar, reyting agentliklari va ilmiy muassasalarning ekspertlari bilan hamkorlik o‘rnatish va konstruktiv muloqotni yo‘lga qo‘yish;

– tegishli tarmoqlardagi muammolarni aniqlash va ahvolni o‘rganish uchun ijtimoiy so‘rovlar o‘tkazish, shuningdek, mamlakatda keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirish doirasida turli sohalarda yuz berayotgan tub o‘zgarishlar to‘g‘risida jamoatchilik va xalqaro reyting agentliklarini xabardor qilish.

¹ Izoh: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 25-fevraldagi PQ-4210-son qaroriga ilova qilib berilgan

1-jadval

Mamlakatimizdagi alohida tadqiqot institutlariga biriktirilgan, O‘zbekiston indeksatsiya qilinadigan jahon keng ommasi tomonidan tan olingan xalqaro reytinglar ro‘yxati [17]

T/r	Xalqaro reyting nomi
1.	Iqtisodiy erkinlik indeksi (Index of economic freedom)
2.	Global raqobatbardoshlik indeksi (The Global Competitiveness Index)
3.	Biznesyuritish (Doing business)
4.	Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) kredit reytingi
5.	Huquq ustuvorligi indeksi (The Rule of law index)
6.	Korrupsiyani qabul qilish indeksi (The Corruption perceptions index)
7.	Inson kamoloti indeksi (Numan development index)
8.	Jahon mamlakatlari demokratiyasi indeksi (The Democracy index)
9.	Erkin matbuot indeksi (Worldwide press freedom index)
10.	Logistika samaradorligi indeksi (Logistics performance index)
11.	Elektron hukumatni rivojlantirish indeksi (The UN E-Government development index)
12.	Statistik salohiyat indeksi (Statistical Capacity Indicators)
13.	Raqobatbardosh sanoat unumdorligi indeksi (Competitive Industrial Performance Index)
14.	Korrupsiyani tiyib turish (Control of Corruption)
15.	Innovatsiyalar global indeksi (The Global Innovation Index)
16.	Boshqaruv sifati indikatorlari (Worldwide governance indicators)
17.	Budjet ochiqligi (Open budget index)

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi, O‘zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi va alohida tarkibiy indikatorlardagi o‘rnini yaxshilash uchun mas’ul bo‘lgan boshqa vazirliklar, idoralar va tadqiqot institutlari bilan birgalikda 2019-yil

1-aprelga qadar Internet tarmog'ida quyidagilarni o'z ichiga olgan "O'zbekiston Respublikasi xalqaro reytinglarda" yagona portali[16] yaratildi:

– xalqaro reytinglar bo'yicha yillik hisobotlar, shuningdek, hisobotlarni o'rganish va e'lon qilish muddatlarini ko'rsatgan holda tegishli yo'nalishlar bo'yicha ishlar ahvolini yaxshilashga qaratilgan xalqaro tashkilotlar va ekspertlarning tavsiyalari;

– xalqaro reytinglar indikatorlari bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasiga oid axborotlar;

– tegishli reytinglar yo'nalishlari bo'yicha jamoatchilik fikri so'rovnomalari, shuningdek, ijtimoiy va ilmiy tadqiqotlar natijalari;

– xalqaro reytinglar savolnomalari shaklida har bir indikator kesimida to'liq va aniq ma'lumotlar, shu jumladan statistik ma'lumotlar;

– tegishli reytinglar bo'yicha turli ijtimoiy so'rovlarni o'tkazish imkoniyati;

– tegishli xalqaro reyting metodologiyasi bo'yicha onlayn o'qitish resursi;

– respondentlar tomonidan joylarda qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini yanada takomillashtirish bo'yicha takliflarni taqdim etish imkoniyati.

O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi "O'zbekiston Respublikasi xalqaro reytinglarda" yagona portali faoliyatini qo'llab-quvvatlash va yangilash bo'yicha mas'ul organ etib belgilandi.

O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi va alohida tarkibiy indikatorlardagi o'rnini yaxshilash uchun mas'ul vazirliklar, idoralar va tadqiqot institutlari har chorak yakuni bo'yicha keyingi oyning 15 sanasiga qadar O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligiga mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar to'g'risidagi ma'lumotlar, zarur statistik axborotlar va boshqa materiallarni taqdim etishni ta'minlaydi.

Bunda, O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi va alohida tarkibiy indikatorlardagi o'rnini yaxshilash uchun mas'ul vazirliklar, idoralar va tadqiqot institutlari rahbarlari "O'zbekiston Respublikasi xalqaro reytinglarda" yagona

portalida e'lon qilinadigan axborotlarning ishonchliligi uchun shaxsan javobgar hisoblanadi.

Alohida reytinglar uchun mas'ul bo'lgan tadqiqot institutlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF-5635-son Farmoni [19]da belgilangan, O'zbekiston Respublikasining xalqaro reytinglardagi va alohida tarkibiy indikatorlardagi o'rnini yaxshilash uchun mas'ul vazirlik va idoralarga:

- O'zbekiston Respublikasining milliy manfaatlari va qonunchilik talablarini hisobga olgan holda xorijiy davlatlarning ijobiy tajribasiga asoslangan tegishli reytinglar metodologiyasini ishlab chiqish va tasdiqlashni ta'minlash;

- tegishli reytingda O'zbekiston Respublikasining rivojlanishi tendensiyalari haqidagi ma'lumotlarni, baholanayotgan yo'nalish bo'yicha tavsiyalar va xorijiy davlatlarning ilg'or tajribasini o'z ichiga olgan axborotlar ma'lumot bazasini shakllantirish;

- vazirlik va idoralar xodimlarini baholash metodologiyasi bilan tanishtirish, ularda reytinglar bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha seminar-treninglarni, shu jumladan xorijiy ekspertlarni jalb qilgan holda tashkil qilish;

- ikki oy muddatda xalqaro reytinglarni tuzuvchilar, shuningdek xalqaro reytinglarga aloqador boshqa xalqaro, ilmiy-tadqiqot, nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlikni o'rnatish masalalarini ko'rib chiqish vazifalari berilgan.

XULOSA

Mamlakatimizga xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, moliya bozori va moliyaviy operatsiyalarga xalqaro standartlarni joriy etish ishlarini jadallashtirish, pirovardida milliy iqtisodiyotda iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish uchun mamlakatimizda xalqaro moliyaviy markazni shakllantirish lozim. Bu vazifalarni bajarishga munosib shahar, Toshkent shahri hisoblanadi. Yurtimizda xalqaro moliyaviy markazlarni shakllantirish uchun mamlakatimizning xalqaro reytinglardagi tutgan o'rnini yaxshilash va boshqa dunyoda tan olingan xalqaro reyting ko'rsatkichlarda ham indeksatsiyalanish ko'lamini yanada oshirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Geddes P. *Cities in Evolution* / P. Geddes. – London: Williams & Norgate, 409 p.
2. Hall P. *The World Cities* / P. Hall. – London: Weidenfeld & Nicolson, 256 p.
3. Reed H. *Financial Center Hegemony, Interest Rates and the Global Political Economy* / H. Reed // *International Banking and Financial Centres*. – London: Kluwer Academic Press.
4. Reed H. *The Preeminence of International Financial Centers* / H. Reed. – New York: Praeger, 148 p.
5. Kindleberger Ch. *The Formation of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History* / Ch. Kindleberger. – Princeton: Princeton University Press, 114 p.
6. Bank for International Settlements. *International Banking and Financial Market Development* // *BIS Quarterly Review*. – P. 33.
7. Hong Kong Monetary Authority. *Financial infrastructure in Hong Kong* / HKMA // *HKMA Background Brief*. – No. 4. – P. 46.
8. Kaufman G. *Emerging Economies and International Financial Centers* / G. Kaufman // *Review of Pacific Basin Financial Markets and Policies*. – Vol. 4, 4. – P. 365-377.
9. Sheng A. *The Development of Global Financial Centres* / A. Sheng. – Johor Bahru: University of Malaya, 2006. – URL: http://www.ammannato.it/pptube/presentations/fin_gfm6.ppt (data obrashcheniya: 10.02.2018)
10. Hines J. *International Financial Centers and the World Economy. Step Report 2009* / J. Hines. – London: Society of Trust and Estate Practitioners, 2009. – P. 3

11. Waris A. Tax Haven or International Financial Centre? The Case of Kenya / A. Waris. – Bergen: Chr. Michelsen Institute, 2014. – P. 2.
12. Mwanyumba R., Maranga J., Magare M. A Review of the Nairobi International Financial Centre. Nairobi International Financial Centre or Nairobi Tax Haven? / R. Mwanyumba, J. Maranga, M. Magare. – Vienna: Vienna Institute for International Dialogue and Cooperation, 2017. – P. 7.
13. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения. / Под ред. Л.Н. Красавиной. - 5-е изд., перераб. и доп. – М.:Юрайт, 2020. - 534 с: ил. С. 270.
14. Ataniyazov, J. X., & Alimardonov, E. D. “Xalqaro moliya munosabatlari” Toshkent-2014. UFMJ., Darslik, 279, 280.
15. Ataniyazov J and Sayfullokhon N. (2022) Stock Market in Uzbekistan: Current Situation and Development Prospects, British Journal of Multidisciplinary and Advanced Studies: Business and Management Sciences, 3(1),1-10
16. <https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/gfci-publications/> - ma'lumotlari asosida tayyorlandi.
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 25-fevraldagi PQ-4210-son qarori
18. <http://ratings.gov.uz/> - “O'zbekiston Respublikasi xalqaro reytinglarda” yagona portal
19. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi “2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida” PF-5635-son Farmoni.

TIJORAT BANKLARINING RESURS BAZASINI KENGAYTIRISH YO‘LLARI

Bolibekov Shahboz Baxodir o‘g‘li

TMI, “Xalqaro moliya-kredit” kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tijorat banklarining resurs bazasi, uning tarkibiy elementlari o‘rganilgan, mamlakatimizda faoliyat yurituvchi tijorat banklarining resurs bazasi tahlili amalga oshirilgan va uni kengaytirish yo‘llari bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

***Kalit so‘zlar:** tijorat banklari, resurs bazasi, bank resurslari, kredit resurslari, depozit siyosati.*

WAYS TO OPTIMIZE THE RESOURCE BASE OF COMMERCIAL BANKS

ANNOTATION

In this article, the resource base of commercial banks, its structural elements have been studied, the analysis of the resource base of commercial banks operating in our country has been carried out, and suggestions have been made on ways to expand it.

***Key words:** commercial banks, resource base, banking resources, credit resources, deposit policy.*

KIRISH

Ma‘lumki, so‘nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan asosiy islohotlar tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlar bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish, shuningdek, yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish asosida jahon bozorlaridan mustahkam o‘rin egallash va shu orqali milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini oshirishga qaratilmoqda. Bunda tijorat banklari pul mablag‘larini o‘tkazish, to‘lovlarni tezkorlik bilan amalga oshirish va korxonalarda tovarlar va xizmatlar uchun to‘lovlarni amalga oshirishda moliyaviy mablag‘lar yetishmovchiligi kuzatilganida qisqa muddatli kreditlar taqdim etishda muhim o‘rin egallaydi.

Tijorat banklarining resurslari - bu faol operatsiyalarni amalga oshirish uchun mavjud va foydalaniladigan o'z mablag'lari va qarz mablag'lari yig'indisidir. Bank resurslarini boshqarish - bu murakkab va ko'p qirrali muammo bo'lib, uning hozirgi kunga qadar aniq yechimi ishlab chiqilmagan va bank aktivlari va passivlarining holatini tizimli tahlil qilishni talab qiladi. Tijorat banklarining asosiy tamoyili amalda mavjud resurslar doirasida ishlashdir. Bu shuni anglatadiki tijorat banki nafaqat o'z resurslari va kredit qo'yimalari o'rtasidagi miqdoriy muvofiqlikni ta'minlashi, balki bank aktivlari xususiyatining u tomonidan jalb qilingan resurslarning o'ziga xos xususiyatlariga mos kelishiga erishishi kerak.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

David Polfreman, Filip Ford banklarning resurslarini bank passivlari sifatida talqin qilishgan. Ular asosan tijorat banklari passivlariga asosiy e'tibor qaratishib, resurslarning manbalari, shakllanish amaliyoti va ularni boshqarish masalalarini e'tibordan chetda qoldirishgan [1].

A.A.Omonov esa, bank resurslarini boshqarishda strategik rejalashtirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish lozimligini shuningdek, moliyaviy resurslarni jalb etish va joylashtirishda muddatlar bo'yicha muvozanatlashtirish maqsadga muvofiqligi ta'kidlaydi [2].

J.Ataniyazov va E.Alimardonov tijorat banklarining resurs bazasini yaxshilash va kengaytirishda ularning xalqaro moliya bozorlarida tutgan o'rni va ishtirokining muhimligini o'rganishgan [3].

Tijorat banklarining resurs bazalarini yaxshilashda alternativ resurs manbaalari sifatida fond bozori instrumentlarining o'rni iqtisodchi olimlarimiz J.Ataniyazov va S.Narimonovlar tadqiqotlarida ko'rib chiqilgan [4].

Xalqaro moliyaviy markazlarning shakllanishi va uning jahon miqyosida tanilishi tijorat banklari faoliyat ko'lamini kengayishi va resurs bazalarini kengayishiga oid izlanishlar E.Alimardonov tomonidan amalga oshirilgan [5].

TAHLIL VA NATIJALAR

Mamlakatimizda bozor munosabatlarining takomillashuvi va iqtisodiy raqobatning chuqurlashuvi hamda mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiya jarayonlarining tezlashuvi tijorat banklari resurslarini barqaror manbalar hisobidan shakllanishi va ularni samarali maqsadlarga joylashtirishni talab etmoqda.

Tijorat banklari faoliyatda resurslar bazasi katta ahamiyatga ega. Bu tijorat banklari mavjud resurslar doirasida kredit va boshqa faol operatsiyalarni amalga oshirishi mumkinligi bilan belgilanadi va bu bank foydasiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Banklar doimiy ravishda resurs salohiyatini shakllantirish va uning barqarorligi bilan shug'ullanadilar.

Tijorat banklarining resurslari ham qisqa muddatli, ham uzoq muddatli investitsiyalar uchun ishlatilishi mumkin. Uzoq muddatli investitsiyalar uchun uzoq muddatli resurslar ko'proq maqbuldir, lekin inflyatsiya va beqarorlik sharoitida banklar tomonidan jalb qilingan resurslar asosan qisqa muddatli xarakterga ega. Bank resurslarini shakllantirishning asosiy manbalari quyidagilardir:

- o'z mablag'lari;
- jalb qilingan mablag'lar;
- qarzga olingan mablag'lar.

O'z mablag'lari tarkibiga ustav kapitali, mumkin bo'lgan yo'qotishlar uchun zaxira jamg'armasi, foydani ushlab qolish natijasida hosil bo'lgan boshqa mablag'lar, shuningdek yil davomida taqsimlanmagan foyda kiradi. Bu turdagi kapital mamlakatimiz tijorat banklari amaliyotida resurslarining 5-25% ni tashkil qiladi.

Resurslarning asosiy qismini jalb qilingan va qarz mablag'lari tashkil qiladi. Ko'pincha, ularning bank resurslarining umumiy hajmidagi ulushi taxminan 70 foizni tashkil qiladi, ba'zi banklarda esa 85-90 foizga yetishi mumkin. Jalb qilingan resurslar - ulardan foydalanish banklarga yanada samaraliroq rivojlanish va o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishish imkonini beradigan resurslar. Depozit operatsiyalari foyda olish jarayoni quriladigan asosdir.

Bankning resurs bazasini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratishning eng muhim usullari quyidagilardan iborat:

Foiz stavkalarini belgilash;

Yuqori daromadli mijozlarni jalb qilish;

Boshqa davlatlardan arzon resurslarni jalb qilish uchun foiz mexanizmini yaratish;

Resurs bazasi yaxshi bo'lgan mijozlar bilan munosabatlar o'rnatish.

Jahon bank amaliyotida barcha jalb qilingan mablag'lar to'planish usuli bo'yicha quyidagicha guruhlanadi:

Depozitlar;

Boshqa qarz mablag'lari (omonatsiz).

Depozitlar bo'yicha foizli xarajatlarni minimallashtirish qobiliyati omonatchilarning alohida guruhlarining depozit stavkalarining o'zgarishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Omonatchilarning ayrim guruhlari foiz stavkalarining o'zgarishiga qanchalik sezgir bo'lsa, depozitlar bo'yicha foizli xarajatlarni minimallashtirish shunchalik qiyin bo'ladi. Depozit xizmatlari bozorining segmentatsiyasi depozitlarga bo'lgan talabni stavkaga sezgirlik darajasi bo'yicha aniqlashga yordam beradi. Turli segmentlar uchun depozit stavkalarini o'zgartirib, banklar depozit xarajatlarini kamaytirishga qodir.

Faol operatsiyalarni kengaytirish va bank uchun foyda olish uchun mas'uliyatni boshqarish nuqtai nazaridan eng yaxshi yo'l talab qilinadigan depozitlar va muddatli depozitlarni o'z ichiga olgan asosiy depozit turlarini ko'paytirish va diversifikatsiya qilishdir. Muddatli depozitlarni jalb qilish orqali bank balansining likvidligini ta'minlash vazifasi hal qilinadi va talab qilib olinmagan depozitlar yordamida foyda olish, chunki ular eng arzon resurs hisoblanadi, chunki hisob-kitob va joriy hisobvaraqlarga xizmat ko'rsatish xarajatlari minimaldir. Bankning moliyaviy resurslaridagi majburiy depozitlar ulushining oshishi bankning foiz xarajatlarini kamaytiradi va bu mablag'larni bank aktivlarida ishlatishdan yuqori daromad olish imkonini beradi. Ammo, shu bilan birga, joriy hisoblar majburiyatlarning eng oldindan aytib bo'lmaydigan elementi hisoblanadi, shuning uchun ularning qarz mablag'laridagi ulushining yuqori bo'lishi bankning likvidligini ancha zaiflashtiradi.

Depozit bo‘lmagan mablag‘lar tijorat banklari tomonidan pul bozorida o‘z qarz majburiyatlarini sotish yoki boshqa kredit tashkilotlaridan, shu jumladan markaziy bankdan kredit olish yo‘li bilan shakllantirilgan resurslar hisoblanadi. Depozitar bo‘lmagan manbalar bank mablag‘lari depozitlardan farqli o‘laroq, ular shaxsiy xususiyatga ega emas va bankning aniq mijozlari bilan bog‘liq emas. Ular bozorda, ko‘pincha raqobatni o‘z ichiga olgan auksion asosida sotib olinadi. Shunga asoslanib, ular qarzga olingan deb ataladi.

1-jadvalda 2022 va 2023 yil may oyi holatiga ko‘ra mamlakatimizda faoliyat yurituvchi tijorat banklarining resurs bazasiga doir statistik ko‘rsatkichlar keltirilgan.

1-jadval.

2023 yil may holatiga ko‘ra tijorat banklarining resurs bazasi [6]

Ko‘rsatkichlar nomi	01.05.2022 y.		01.05.2023 y.	
	mlrd. so‘m	ulushi, foizda	mlrd. so‘m	ulushi, foizda
Jalb qilingan mablag‘lar				
Depozitlar	161 735	93,67	208 448	94,96
Chiqarilgan qimmatli qog‘ozlar	10 922	6,33	11 067	5,04
Jami jalb qilingan mablag‘lar	172 657	36,7	219 515	38,6
Qarz mablag‘lari				
Markaziy bankning vakillik hisobvarag‘i	1 270	0,57	1 189	0,45
Boshqa banklarning mablag‘lari-rezident	15 469	6,90	24 207	9,13
Boshqa banklarning mablag‘lari-norezident	15 306	6,83	23 017	8,68
Olingan kreditlar va lizing operatsiyalari	175 282	78,23	194 642	73,41
Subordinar qarzlar	5 216	2,33	7 494	2,83
To‘lanishi lozim bo‘lgan hisoblangan foizlar	4 315	1,93	6 588	2,48
Boshqa majburiyatlar	7 196	3,21	8 018	3,02
Jami qarz mablag‘lari	224 054	47,7	265 155	46,6
O‘z mablag‘lari manbaalari				
Ustav kapitali	56 497	77,07	60 342	71,92
Qo‘shimcha kapital	753	1,03	1 039	1,24
Zaxira kapitali	6 536	8,92	7 635	9,10
Taqsimlanmagan foyda	9 518	12,98	14 887	17,74
Jami o‘z mablag‘lari manbaalari	73 304	15,6	83 903	14,8
Tijorat banklarining resurs bazalari	470 015	100	568 573	100

Mamlakatimiz amaliyotida tijorat banklarining resurs bazasining asosiy qismi qarz mablag‘lari (2022 yilda 36,7 foiz, 2023 yilda 38,6 foiz) va jalb qilingan mablag‘lar (2022 yilda 47,7 foiz, 2023 yilda 46,6 foiz) ga to‘g‘ri kelishini kuzatishimiz mumkin. Jalb qilingan mablag‘larning asosiy qismi depozitlar to‘g‘ri kelib, jalb qilingan mablag‘larning 90 foizdan ortiq qismini tashkil etadi. Qarz mablag‘lari tarkibida esa asosiy ulush olingan kreditlar va lizing operatsiyalari hissasiga to‘g‘ri keladi (2022 yilda 78,23 foiz, 2023 yilda 73,41 foiz). O‘z mablag‘lari manbaalari esa jami resurs tarkibining 2022 yilda 15,6 va 2023 yilda 14,8 foizini tashkil etadi.

Tijorat banki o‘z va qarz mablag‘lari o‘rtasida ma’lum nisbatni saqlashi kerak. Qarz mablag‘larining ortiqcha miqdori bank likvidligini yo‘qotish xavfini oshiradi va tijorat bankining to‘lovga layoqatsizlik xavfini oshiradi. Bank resurslari tarkibida bankning o‘z mablag‘larining ustunligini ham bir ma’noda ijobiy hodisa deb atash mumkin emas. Bu dividendlar miqdori va aksiyalarning bozor qiymatining pasayishi bilan bog‘liq. Bank resurslari manbalari tarkibidagi nomutanosiblik tijorat banki faoliyatining yomonlashishiga va pul resurslari bozoridagi obro‘ning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Binobarin, tijorat bankining majburiyatlarini boshqarishning asosiy maqsadi resurslarni shakllantirish uchun eng kam xarajat bilan aksiyadorlar uchun dividendlarning barqaror darajasini va bank foydasi hajmini saqlab qolish imkonini beradigan bank resurslari tarkibini optimallashtirishdir. uning dinamik rivojlanishi uchun etarli. Banklar va boshqalar o‘rtasidagi raqobatning kuchayishi moliyaviy institutlar yuridik va jismoniy shaxslarning depozitlari uchun katta miqdordagi omonatlar, ularning narxi va xizmat ko‘rsatish usullari paydo bo‘ldi.

MUHOKAMA

Respublikamiz tijorat banklari resurs bazasini shakllantirishda mahalliy va xorijiy investorlar, omonatchilar hamda bank mijozlarining faol ishtirokini ta’minlash uchun eng avvalo ularning to‘liq ishonchini shakllantirish zarur. Tadqiqotlar

natijasida mazkur masalalar bo'yicha ziddiyatli holatlarning mavjudligi, ayniqsa tijorat banklari resurslari tarkibida xorijiy investorlar va omonatchilar hamda kreditorlar tomonidan kiritilgan mablag'larning deyarli mavjud emasligi, bu boradagi muammoli masalalardan ekanligi ma'lum bo'ldi. Shu bois, tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va samarali boshqarish yuzasidan ishlab chiqilgan kontseptsiya mazkur masalalarning ijobiy yechimini topishda amaliy yordam beradi deb hisoblaymiz.

Kuchli raqobat sharoitida har qanday bozor, ayniqsa moliya va pul bozorlarida tegishli mavqe va iqtisodiy manfaatdorlikka erishish murakkab masalalardan hisoblanadi. Buning uchun tijorat banklari qisqa va uzoq muddatga mo'ljallangan mukammal strategiya ishlab chiqishlari lozim. Mazkur masala respublikamiz tijorat banklarida o'zining yechimini topmaganligi tufayli, ularning resurslarini barqaror va arzon manbalar hisobidan shakllantirishda muammoli holatlarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu muammolarning samarali hal etilmasligi mamlakatimiz bank tizimining salohiyatiga salbiy ta'sir qiladi. Shu jihatdan tijorat banklari resurs bazasini kengaytirish va ularni samarali boshqarish kontseptsiya loyihasi mazkur masalalarning ijobiy yechimini topishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishda asosiy e'tibor ularning manbalarini barqaror va uzoq muddatli resurslar hisobidan ta'minlash, ularni saqlash va joylashtirishni muddatlar bo'yicha mutanosibligini ta'minlanishi muhim ahamiyatga ega.

Tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishning asosiy maqsadi iqtisodiyotdagi vaqtinchalik bo'sh pul mablag'larini banklarga jalb qilish, ulardan oqilona foydalanish orqali bankning foydasini vujudga keltirishdan iborat ekanligi e'tirof etildi. Qisqacha qilib aytadigan bo'lsak, tijorat banklari resurs bazasini kengaytirishning vazifasi ularning to'lov qobiliyatini ta'minlab turish uchun zarur bo'lgan miqdordagi resurslarni topish va ushbu mablag'larni iqtisodiy jihatdan foydali maqsadlarga joylashtirish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Польфреман Д., Форд Ф. Основы банковского дело. –М.: Инфра М. 1996. - С. 102-104.
2. Omonov A.A. Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari. I.f.d. ilm. dar. ol. uch. taqd. et. diss. avtoref. – Toshkent, 2008. – 35 b.
3. Ataniyazov, J. X., & Alimardonov, E. D. “Xalqaro moliya munosabatlari” Toshkent-2014. UFMJ., Darslik, 279, 280.
4. Ataniyazov J and Sayfullokhon N. (2022) Stock Market in Uzbekistan: Current Situation and Development Prospects, British Journal of Multidisciplinary and Advanced Studies: Business and Magament Sciences, 3(1),1-10
5. Алимардонов, Э. (2015). Мировые финансовые центры: современные теории и их значение в развитии национального финансового рынка. Экономика и инновационные технологии, (3), 141–150. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/8355
6. cbu.uz

MAMLAKAT TO'LOV BALANSIDA PORTFEL INVESTITSIYALARNING O'RNI

Jumayeva Soxibjamol Xolmuratovna

TMI, "Xalqaro moliya-kredit" kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Narimonov Sayfulloxon Sunnatillo o'g'li

TMI, "Xalqaro moliya-kredit" kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mamlakat to'lov balansi, uning tarkibiy tuzilishi, to'lov balansiga portfel investitsiyalarining ta'siri, mamlakatimizda portfel investitsiyalarning rivojlanish holati va portfel investitsiyalar hajmini kengaytirish bo'yicha bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *to'lov balansi, moliyaviy operatsiyalar hisobi, fond bozori, aksiya, obligatsiya, portfel investitsiyalar.*

THE ROLE OF PORTFOLIO INVESTMENTS IN THE COUNTRY'S BALANCE OF PAYMENTS

ANNOTATION

In this article, the country's balance of payments, its structural structure, the impact of portfolio investments on the balance of payments, the state of development of portfolio investments in our country and proposals for expanding the volume of portfolio investments have been developed.

Key words: *balance of payments, account of financial operations, stock market, stock, bond, portfolio investments.*

KIRISH

Jahonda mamlakatlar to'lov balansini tartibga solish amaliyotida valyuta kursi rejimini to'g'ri tanlash va muvofiq valyuta siyosatini amalga oshirish muhim o'rin tutadi. Rivojlangan mamlakatlarda valyuta siyosati orqali to'lov balansi muvozanatini

ta'minlashda bozor mexanizmlaridan foydalanish amaliyoti keng tarqalgan bo'lsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda to'lov balansi holatiga ta'sir etish mexanizmlari bir muncha cheklangan.

O'zbekistonda so'nggi yillarda to'lov balansi va mamlakatimizning xalqaro investitsion pozitsiya bo'yicha hisobotlar xalqaro standart talablari asosida tayyorlanib, nashr qilib borilmoqda. To'lov balansi mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari va jahon xo'jaligiga integratsiyalashuvi darajasini aks ettiradi. Ayni paytda, to'lov balansi har bir mamlakat uchun individual xususiyatlarga ega bo'ladi va bu holat o'sha mamlakat iqtisodiy siyosati, iqtisodiy rivojlanishi va iqtisodiy xavfsizligi, resurs ta'minoti kabilar bilan izohlanadi. Shuningdek, to'lov balansiga xalqaro muhit va shart-sharoitlar sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

«To'lov balansi» atamasi ilk marotaba D.Styuardning «Siyosiy iqtisod tamoyillari haqida tadqiqotlar» (1767 y.) asarida foydalanilgan bo'lib, unda tashqi savdo va kapital harakati o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatib berilgan [1].

N.X.Jumayev o'z tadqiqotlarida O'zbekiston Respublikasida xorijiy valyutalarga nisbatan talabning barqaror emasligi, tashqi savdoning ijobiy saldosi milliy valyutaning almashuv kursi barqarorligiga ijobiy ta'sirining mavjudligi kabi valyutani tartibga solish amaliyotiga xos bo'lgan tendentsiyalarni aniqlagan. Shuningdek, respublikamizda milliy valyuta kursi rejimini tanlash va uni amal qilish shart-sharoitlarini asoslagan [2].

J.Ataniyazov va E.Alimardonovlar mamlakatning to'lov balansi, uning tarkibiy bo'limlari, to'lov balansini hisob-kitob qilish usullari, to'lov balansi taqchiligi va uni oldini olish yo'llari kabi masalalarni o'rganishgan [3].

E.Alimardonov xalqaro moliyaviy markazlarning shakllanishi mamlakat to'lov balansiga moliyaviy operatsiyalar hajmining oshishi, xorijiy investorlar sonini ko'payishi orqali ta'sir etishiga oid izlanishlarni olib borgan [4].

TAHLIL VA NATIJALAR

To'lov balansi – bir mamlakatning boshqa mamlakatlarga ma'lum bir davr mobaynida haqiqatda o'tkazgan valyutaviy to'lovlari va tushumlari o'rtasidagi nisbatni, mamlakatning xalqaro pullar harakatini o'zida aks ettiruvchi hujjatdir. Agar to'lov balansida valyutaviy tushumlar to'lovlardan ortib ketsa, to'lov balansi aktiv emas, aksincha esa passiv hisoblanadi.

Joriy operatsiyalar balansi (xususan, tovarlar eksporti va importi o'rtasidagi nisbatni o'zida aks ettiruvchi savdo balansi, xizmatlarning sof eksportini, investitsiyalardan olingan daromadlarni va bir tomonlama pul o'tkazmalarini o'zida aks ettiruvchi “ko'rinmas” joriy operatsiyalar balansi) va kapital harakati balansi (mamlakatdan kapitalni chiqib ketishi va unga xorijiy kapitalni kirib kelishini o'zida aks ettiradi) to'lov balansining tarkibiy qismlaridan hisoblanadi.

Joriy hisob quyidagi bo'limlardan iborat: savdo balansi, xizmatlar balansi, daromadlar balansi va bir tomonlama transfertlar. Ushbu bo'lim mamlakat to'lov balansining eng ko'p tranzaksiyalar amalga oshiriluvchi qismidir.

To'lov balansining ikkinchi bo'limi Kapital bilan bog'liq va moliyaviy vositalar operatsiyalar hisobi asosan kapital va moliyaviy vositalar harakatini aks ettiruvchi moddalardan iborat bo'lib, xususan, to'g'ridan-to'g'ri va portfel investitsiyalari hisobga olinadi. Ushbu bo'lim taqdim etilgan va jalb qilingan savdo kreditlari va avanslar, berilgan va jalb qilingan kreditlar va qarzlar, naqd xorijiy valyuta, joriy hisobdagi qoldiqlar va depozitlar, muddati o'tgan qarzlar, shu jumladan hukumatlararo shartnomalar asosida tovar yetkazib berish bo'yicha qarzlar, eksport valyutasi va to'lanmagan import avanslari o'z vaqtida kelmasligi sababli qarzning o'zgarishlarini aks ettiradi.

To'lov balansi tuziladigan ma'lumotlar turli manbalardan olinganligi sababli, yakuniy natija “Sof xatolar va kamchiliklar” bo'limida umumlashtiriladi. Buxgalteriya hisobi kuchli an'anaga ega bo'lgan mamlakatlarda ushbu ob'ektning nisbiy qiymati odatda kichikdir. Kapitalning qochishi yoki noqonuniy chiqib ketishi sodir bo'lgan joyda bu qiymat sezilarli darajada yuqori bo'lishi mumkin.

Rasmiy nuqtai nazardan, to'lov balansining ushbu moddasining qiymati, bir tomondan, joriy hisob va kapital va moliyaviy vositalar bilan operatsiyalar hisobi yig'indisi va rasmiy qiymat o'rtasidagi farq sifatida hisoblanadi. boshqa tomondan valyuta (va boshqa tegishli) zahiralari.

Balansning birinchi va ikkinchi bo'limlarini, shuningdek, "Xatolar va kamchiliklar" maqolasini yakunlash ijobiy yoki salbiy balansga ega bo'lishi mumkin bo'lgan yakuniy balansni jamlash imkonini beradi.

Agar yakuniy saldo ijobiy bo'lsa, demak, mamlakat boshqa mamlakatlarga bo'lgan talablarini oshiradi va shunga mos ravishda ular oldidagi majburiyatlari ham xuddi shunday miqdorda kamayadi. Aksincha, agar balansning yakuniy balansi salbiy bo'lsa, demak, to'lov balansidagi kamomadni qoplash uchun u boshqa mamlakatlar oldidagi majburiyatlarini oshirishi kerak. Mamlakatimizning to'lov balansi holatini tahlili 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Mamlakatimiz to'lov balansining holati (mln. dollar) [5]

Bo'limlar	2020	2021	2022
A. Joriy operatsiyalar xisobi saldosi	-3027,9	-4894,7	-628,3
B. Kapital operatsiyalar xisobi (oltin-valyuta zaxiralaridan tashqari)	25,2	32,2	22,2
C. Moliyaviy xisob	-5515,2	-5922,2	-365,6
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	-1716,9	-2273,0	-2527,3
Portfel investitsiyalar	-1389,6	-2001,2	-26,6
Hosilaviy moliyaviy instrumentlar (rezervlardan tashqari)	6,4	12,7	9,9
Boshqa investitsiyalar	-2415,1	-1660,7	2178,2
D. Sof xatolar va yo'qotishlar	-1115,9	-1526,1	-1083,8
E. Umumiy balans	-1396,6	466,4	1324,2
F. Zaxiralar va ular bilan bog'liq moddalar	1396,6	-466,4	-1324,2

2022 yilda joriy operatsiyalar hisobi saldosi manfiy bo'lib, 628,3 mln. dollarni (2021 yilda 4,9 mlrd.doll.) tashkil etdi. Bunda, savdo balansining (tovarlar va xizmatlar) manfiy saldosi (13,7 mlrd. dollar) birlamchi va ikkilamchi daromadlarning ijobiy saldosi (13,1 mlrd. dollar) hisobiga qisman qoplandi.

Eksport hajmi (oltinsiz) 17,8 mlrd. dollar va import hajmi 35,6 mlrd. dollarni tashkil qilib, 2021 yilga nisbatan mos ravishda 44 foiz va 27 foizga ko'paydi. Eksport tarkibida tovarlar (oltinsiz) 13 mlrd. dollar va xizmatlar 4,8 mlrd. dollarni tashkil qilgan bo'lsa, tovar va xizmatlar importi mos ravishda 28,3 mlrd. dollar va 7,3 mlrd. dollarga teng bo'ldi.

Birlamchi daromadlar saldosi 896,7 mln. dollarni (2021 yilda 360,2 mln. dollar) tashkil etdi. Shuningdek, ikkilamchi daromadlarning ijobiy saldosi shaxsiy transfert (o'tkazma)lar balansining 2021 yilga nisbatan 2 barobarga o'sishi hisobiga 12,2 mlrd. dollarni tashkil etdi (2021 yilda 6,2 mlrd. dollar).

2021 yil davomida O'zbekiston Respublikasi to'lov balansi ko'rsatkichlarining shakllanishiga ichki va tashqi bozorlardagi iqtisodiy faollikning tobora oshishi, tashqi savdo aylanmasi va pul o'tkazmalari xajmlarining o'sishi, global biznes muhitining muvozanatlashuvi kabi omillar o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Yuqoridagi omillar ta'sirida 2021 yil uchun joriy operatsiyalar hisobi defitsiti dastlabki e'lon qilingan ko'rsatkich doirasida 4,8 mlrd. dollar (2020 yilda 3,0 mlrd. dollar), YaIMga nisbatan 7 foiz darajasida shakllandi.

2022 yil yakuni bo'yicha moliyaviy hisobning saldosi manfiy bo'lib, 1,7 mlrd. dollarni (2021 yilda manfiy saldo - 6,4 mlrd. dollar) tashkil etdi. Moliyaviy hisobning majburiyatlar qismida asosan to'g'ridan-to'g'ri va boshqa investitsiyalar mos ravishda 2,5 mlrd. dollar va 9 mlrd. dollarga o'sgan.

Moliyaviy hisobning manfiy saldosi 6,3 mlrd. dollarni (2020 yilda 4,1 mlrd. dollar) tashkil etib, bu ko'rsatkich rezidentlarning moliyaviy aktivlari 46 foizga yoki 3,3 mlrd. dollarga, majburiyatlari esa 10 foizga yoki 1,1 mlrd. dollarga qisqarishi tufayli hosil bo'ldi. Moliyaviy aktivlarning qisqarishi asosan monetar oltinning jahon bozorlaridagi narxi o'zgarishi bilan izohlanadi.

MUHOKAMA

Moliyaviy hisobda davlatning moliyaviy aktivlari va majburiyatlari bilan operatsiyalar qayd etiladi. Bu boshqa barcha operatsiyalar balansi qanday moliyalashtirilishini ko'rsatadi. Moliyaviy aktivlar va moliyaviy majburiyatlar bo'yicha operatsiyalarni hisobga olish net asosda amalga oshiriladi. To'lov balansi moliyaviy hisobining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, portfel investitsiyalar, boshqa investitsiyalar, zaxira aktivlari.

Mamlakatimiz to'lov balansi tarkibida portfel investitsiyalar bo'yicha asosan majburiyatlar moliyalashtirilayotganini inobatga olsak, ijobiy holat deya olmaymiz. Chunki, mamlakatimizdan portfel investitsiyalari bo'yicha har yili 2 mlrd. dollar atrofida mablag'lar chiqib ketmoqda. To'lov balansi mamlakatning xalqaro iqtisodiy aloqalarga kirishish, xalqaro to'lovga qobillik, jahon savdosiga qatnashish darajasini o'zida namoyon etuvchi muhim ko'rsatkich va vosita hisoblanadi.

XULOSA

Davlatlar o'rtasidagi aktivlar va majburiyatlar bilan xalqaro operatsiyalar to'lov balansining moliyaviy hisobida aks ettiriladi. Moliyaviy hisob to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar, portfel investitsiyalar, moliyaviy derivativlar (svop, opsiyonlar va boshqalar), boshqa investitsiyalar (valyuta va depozitlar, savdo kreditlari va avanslar va boshqalar) va zahira aktivlarini o'z ichiga olishi haqida to'xtalib o'tdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Stuart, James. *An Inquiry into the Principles of Political Economy*. – London: A.Millar, and T.Cadell, 1767.

2. Nodir Jumaev. "Ways to attract investment with assessment of investment potential of the regions" *International Journal of Economics, Commerce and Management United Kingdom Vol. VII, Issue 2, February 2019 Licensed under Creative Common Page 664, ISSN 2348 0386*

3. Ataniyazov, J. X., & Alimardonov, E. D. "Xalqaro moliya munosabatlari" *Toshkent-2014. UFMJ., Darslik, 279, 280.*

4. Алимардонов, Э. (2015). *Мировые финансовые центры: современные теории и их значение в развитии национального финансового рынка. Экономика и инновационные технологии, (3), 141–150.* извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/8355

6. cbu.uz

МАМЛАКАТ ТЎЛОВ БАЛАНСИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА
МАРКАЗИЙ БАНК ВАЛЮТА СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ
ЙЎНАЛИШЛАРИ

Жумаева Сохибжамол Холмуратовна

ТМИ, “Халқаро молия-кредит” кафедраси катта ўқитувчиси, PhD

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада мамлакат тўлов баланси ва унинг таркибий тузилиши, тўлов балансини тартибга солиш усуллари, мамлакат тўлов балансини Марказий банкнинг валюта сиёсати орқали тартибга солишни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: *тўлов баланси, тўлов балансини тартибга солиш усуллари, Марказий банк, валюта сиёсати.*

**DIRECTIONS FOR IMPROVING THE CURRENCY POLICY OF THE
CENTRAL BANK IN REGULATING THE COUNTRY’S BALANCE OF
PAYMENTS**

ANNOTATION

In this article, the country’s balance of payments and its structural structure, ways of regulating the balance of payments, proposals for improving the regulation of the country’s balance of payments through the currency policy of the Central Bank have been developed.

Key words: *balance of payments, methods of regulating the balance of payments, Central Bank, currency policy.*

КИРИШ

Эмпирик тадқиқотлар натижаларига асосланиб, таъкидлаш ўринлики, тўлов балансини тартибга солишда валюта курсини танлаш сиёсати муҳим ўрин тутади. Айти пайтда, мослашувчан валюта курси режими жорий ҳисобварақнинг ижобий мувозанатини таъминлашга кўмаклашиши билан бирга, ривожланаётган мамлакатларда миллий иқтисодиёт ўсиш суръатларига маълум маънода салбий таъсир кўрсатиши ҳам кузатилади. Хусусан, “мазкур режим шароитида мамлакат иқтисодиёти жаҳон ёқилғи ва хомашё бозоридаги нархлар конъюнктурасига узвий боғланиб қолиши мумкин” [1]. Шу боисдан, ўзгарувчан алмашув курси режимига ўтиш "голланд касаллиги" белгилари мавжуд бўлган мамлакатлар миллий иқтисодиётида тузилмавий ислохотларни тезкор амалга оширишни тақозо этади.

Тўлов балансини тартибга солишнинг муҳим инструментларидан бири дисконт ставкасини ўзгартиришдир. Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки асосий ставкани (аввалги қайта молиялаш ставкаси) тартибга солиш орқали ташқи омилар таъсири остида хусусий капиталнинг миллий иқтисодиётдан чиқиб кетишини бартараф этиш имкониятига эга. Бироқ дисконт сиёсати инструментининг мавжуд бўлмаслиги ёки самарасизлиги ўтиш иқтисодиёти мамлакати монетар органининг таъсир имкониятларини чеклаб қўяди. Шунга қарамай, юқори фоиз ставкалари тўлов балансини тартибга солиш воситаси бўлиб хизмат қилиши, хусусан, ички хусусий капиталнинг хорижга экспорт қилинишини олдини олиши мумкин. Умуман олганда, “Марказий банк асосий ставкасининг кўтарилиши тўлов балансининг молиявий ҳисоби ҳаракатини жорий ҳисоб баланси ҳаракати билан мувофиқлаштиришга ва пировард натижада тўлов баланси умумий ҳолатининг барқарорлигини таъминлашга ёрдам беради” [2].

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

«Тўлов баланси» атамаси илк маротаба Д.Стюарднинг «Сиёсий иқтисод тамойиллари ҳақида тадқиқотлар» (1767 й.) асарида фойдаланилган бўлиб,

унда ташқи савдо ва капитал ҳаракати ўртасидаги боғлиқлик кўрсатиб берилган [3].

Н.Х.Жумаев ўз тадқиқотларида миллий валюта курси режимини танлаш ва уни амал қилиш шарт-шароитларини асослаган [4].

Ж.Атаниязов ва Э.Алимардоновлар мамлакатнинг тўлов баланси, унинг таркибий бўлимлари, тўлов балансини ҳисоб-китоб қилиш усуллари, тўлов баланси тақчилигини олдини олиш йўллари каби масалаларни ўрганишган [5].

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ички пул бозорида фоиз ставкасининг ошиши миллий иқтисодиётдаги хўжалик субъектларига ажратиладиган кредитлар ҳажмини қисқартириши мумкин. Тижорат банкларининг кредитлар бўйича юқори фоиз ставкалари хўжалик субъектларининг сармояларини чекланишига сабаб бўлади. Натижада миллий иқтисодиёт бўйича инвестициялар ҳажмининг қисқариши, иқтисодий ўсиш суръатларининг пасайиши, аҳоли харид қувватининг тушиб кетиши, бюджет дефицитининг ортиши каби оқибатларни юзага келтириши мумкин.

Шу боисдан, “Ўзбекистон Республикаси Марказий банки миллий ва хорижий валютада евробондлар ва суверен облигацияларни жаҳон капитал бозорида жойлаштириш орқали қарз жалб қилишда фоиз ставкаларини тартибга солишдан фаол фойдаланиши зарур” [2].

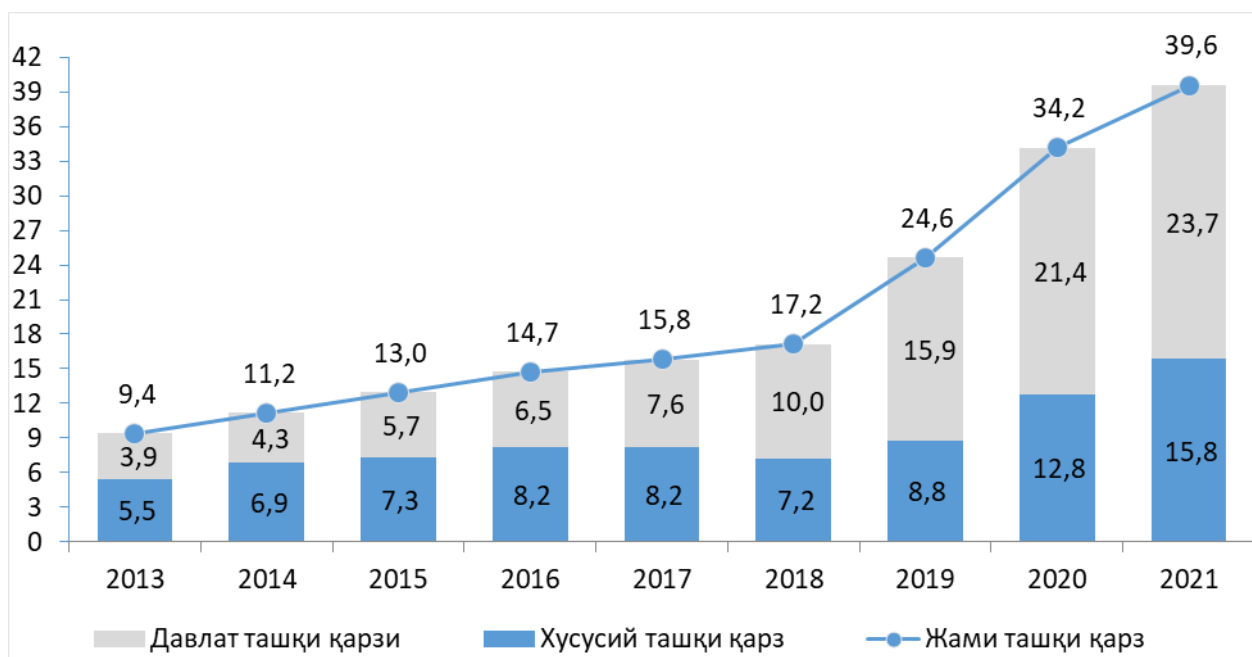
Валюта паритетини ўзгартириш тўлов балансини мувозанатлашнинг муҳим инструментларидандир. Тўлов баланси бўйича сурункали дефицитга эга бўлган давлатлар миллий валютасини девальвациялашга, ижобий қолдиққа эга бўлган давлатлар эса ўз иқтисодиётларини ташқи бозорлар конъюнктурасининг салбий таъсиридан ҳимоялашга тўғри келиши мумкин.

Айни пайтда, шуни ҳам унутмаслик керакки, валюта паритетининг ўзгариши қатор салбий оқибатларни келтириб чиқаради. “Унинг самарадорлигини таъминлаш учун давлатнинг умумий иқтисодий ва молиявий сиёсати қай даражада мувофиқ тарзда олиб борилиши билан белгиланади.

Ташқи сектор ва миллий иқтисодиётни тартибга солиш борасидаги зиддиятларни самарали ҳал этиш замонавий шароитларда нафақат ташқи ҳисоб-китоблар ҳолатини барқарорлаштиришга, балки валюта курсларига кўпроқ мослашувчанлик тақдим этади” [6].

Ҳозирги кунда республикада валюта курсига босим янада ортиши кузатилмоқда. Бунга сабаб сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

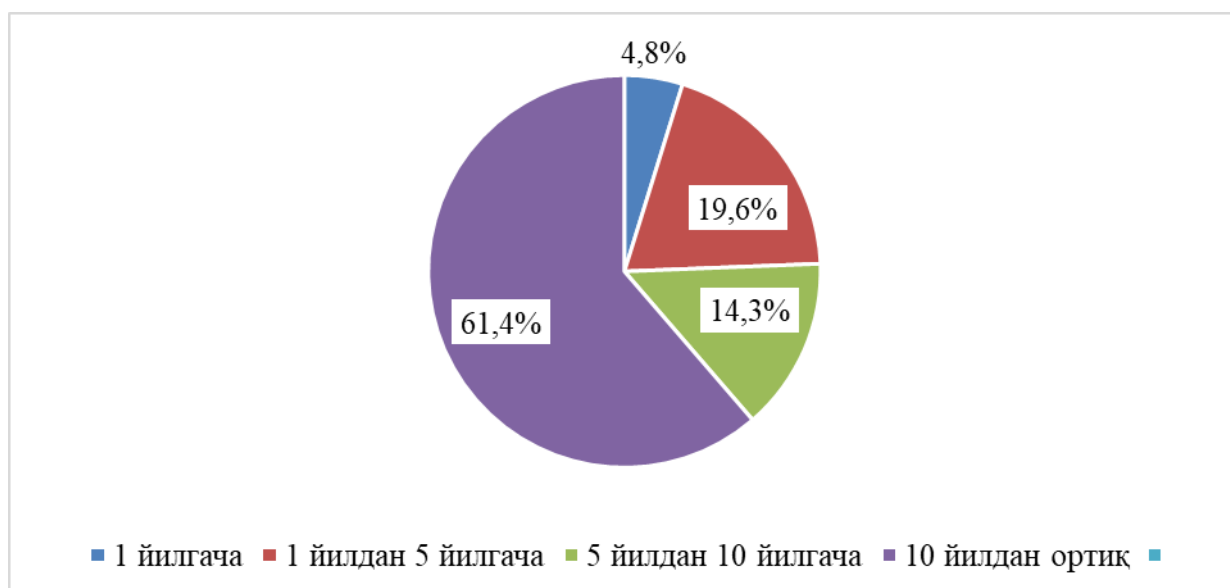
- давлат бюджетининг дефицит билан бажарилиши тенденция касб этмоқда;
- давлат ташқи қарзи ҳажми ортмоқда ва унга хизмат кўрсатиш шартлари девальвация туфайли мураккаблашиши мумкин;
- республика тўлов балансининг жорий операциялар ҳисобварағи, хусусан, ташқи савдо балансининг дефицити кузатилмоқда;
- республика иқтисодиётининг долларлашув даражаси юқориликча қолмоқда, хусусан, миллий банк сектори ялпи активлари ва пасивлари таркибида хорижий валютадаги актив ва мажбуриятларнинг улуши сезиларли даражада юқоридир.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси ташқи қарзи динамикаси, млрд. АКШ доллари [2]

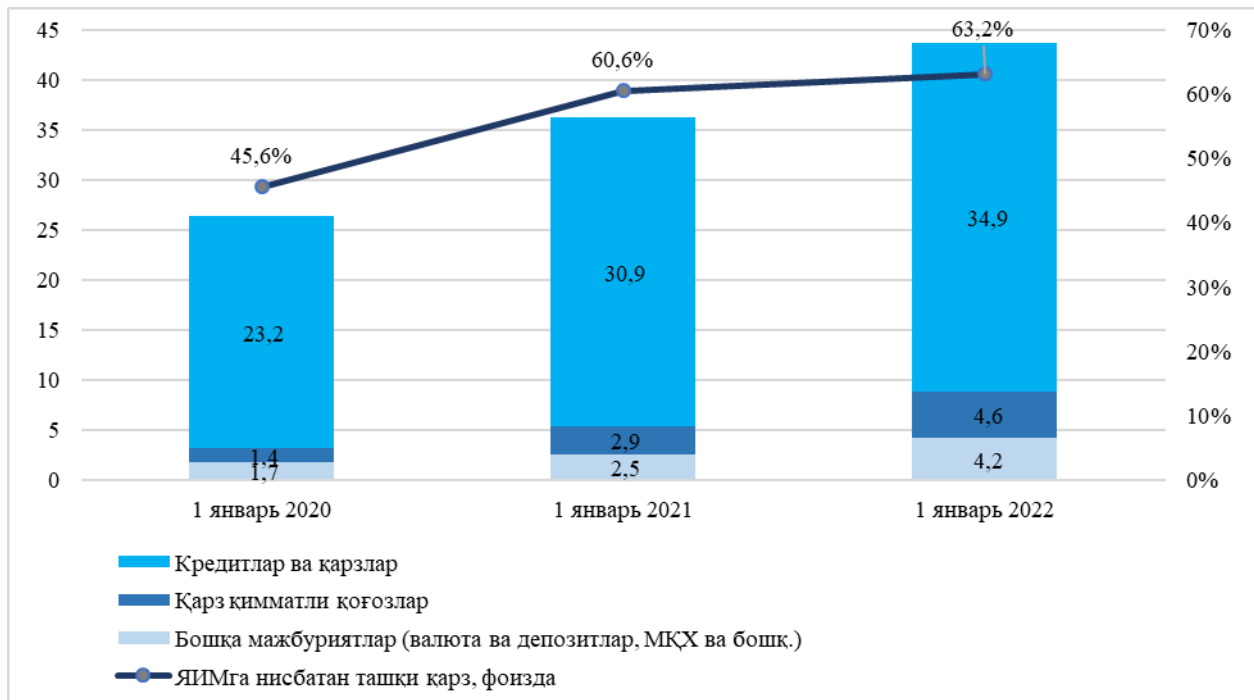
Сўнги йилларда республикаимиз давлат қарзи ўсиш динамикасига эга бўлмоқда. Хусусан, 2016-2021 йилларда умумий давлат қарзи таркибида ташқи қарз улуши кескин ошган. Натижада 2021 йилнинг якунига келиб, давлат қарзининг ЯИМга нисбати 40,4 фоизни ташкил этган.

Ўзбекистон Республикаси умумий ташқи қарзи 2021 йилнинг бошига нисбатан 16 фоизга ёки 5,4 млрд. долларга ошган ҳолда, 2022 йилнинг 1 январь ҳолатига 39,6 млрд. долларни ташкил қилди.

2-расм. Ўзбекистон умумий ташқи қарзининг жалб қилиш муддатлари бўйича таркиби (01.01.2022 й.) [2]

Таҳлилларимиз кўрсатишича, 2022 йилнинг 1 январига келиб, республика умумий ташқи қарзи таркибида 10 йилдан ортиқ муддатга жалб қилинган қарзлар улуши 61,4 фоизни ташкил этган (2-расмга қаранг). 1 йилдан 5 йилгача ва 5 йилдан 10 йилгача бўлган муддатга жалб қилинган ташқи қарзларнинг улуши, мос равишда, 19,6 ва 14,3 фоизни ташкил этган. Мазкур ҳолат ташқи қарзга хизмат кўрсатиш қисқа муддатли даврий ораликда давлат бюджети учун сезиларли юк бўлмаслигини англатади. Бироқ, ташқи қарздан қай мақсадларда ва қандай фойдаланиш масаласи ўзининг долзарблигини йўқотмайди ва доимий сергаклик талаб этади.

3-расм. Ўзбекистон умумий ташқи қарзининг молиявий инструментлар бўйича таркиби [2]

2021 йилда давлат ташқи қарзи бўйича тўловлар таҳлили кўрсатишича, асосий қарз бўйича 651,3 млн. АҚШ доллари, фоиз тўловлари бўйича 380,2 млн. АҚШ доллари миқдорида тўловлар амалга оширилган. Хусусий ташқи қарз бўйича асосий қарз ва фоиз тўловлари ҳисобот йилида, мос равишда, 2,0 млрд. АҚШ доллари ва 370,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилган. Айни пайтда, ташқи қарз бўйича тўловларнинг асосий қисми нефт-газ ва энергетика сектори корхоналари зиммасига тушаётганлигини ҳам таъкидлаш ўринлидир.

Жами ялпи ташқи қарзнинг асосий қисмини кредитлар ва қарзлар ташкил қилиб, 2022 йилнинг 1 январь ҳолатига 80 фоизини ёки 34,9 млрд. долларни ташкил қилди. Шунингдек, қарз қимматли қоғозлари бўйича мажбуриятлар йил бошига нисбатан 1,7 млн. долларга кўпайди, бунга Ҳукумат томонидан 635 млн. доллар ҳамда 2,5 трлн. сўм қийматидаги қимматли қоғозларни чиқарилиши ҳамда банк ва номолиявий корхоналар томонидан 785 млрд. сўм, 1,0 млрд. доллар қийматидаги қимматли қоғозларни жаҳон бозорларига чиқарилиши билан изоҳланади.

Бошқа мажбуриятлар бўйича ўзгариш асосан савдо кредитлари ва бўнаклар ҳамда бош компаниялардан олинган қарзлар ҳиссасига тўғри келади. Ялпи ташқи қарзнинг ЯИМга нисбати , бошқа мажбуриятларни ҳисобга олмаган ҳолда, 57 фоизни ташкил қилди.

МУҲОКАМА

Валюта курси шаклланиши жараёнида “Марказий банк аралашувини минималлаштириш заруриятидан келиб чиқиб, хорижий валютадаги кредитлар ва давлат ташқи қарзи ўсиш суръатларини кескин ошиб кетишига йўл қўймаслик зарур” . Шу мақсадда валюта курсига нисбатан талабни тартибга солиш усули сифатида давлат ташқи қарзининг ялпи ички маҳсулотнинг йиллик прогноз кўрсаткичига нисбатан ҳажмини чеклашда халқаро амалиётда мавжуд Маастрихт мезонини қўллаш (ялпи ички маҳсулотга нисбатан давлат қарзининг 60 фоиздан ошмаслиги) мақсадга мувофиқ.

Мамлакат олтин-валюта захираларини юқори даражада диверсификациялаган ҳолда, халқаро капитал бозорига қарз инструментларини фаол жойлаштириш шароитида унинг миқдори камайишига йўл қўймаслик зарур.

Экспортни нодевальвацион қўллаб-қувватлаш чораларини кучайтириш зарур. Шу жумладан, “ташқи савдони молиялаштириш механизмларини ривожлантириш, бошқача айтганда, миллий ишлаб чиқарувчиларнинг товарларини харид қилувчи импортёрларни кредитлаш амалиётини йўлга қўйиш зарур”. Шунингдек, миллий ишлаб чиқарувчиларнинг импортёрлари учун кредит олишда гаров ва кафолатлар масаласида ҳам қўшимча имкониятлар тақдим этилиши керак.

ХУЛОСА

Сўм алмашув курсига босимнинг юқорилиги (импортнинг экспортдан кескин ошиши, ташқи қарзга хизмат кўрсатиш) сақланиб қолаётган бир шароитда, сўмнинг етакчи хорижий валюталарга нисбатан номинал курсининг

кескин тебраниши силлиқлаш (текислаш) мақсадида валюта интервенциясидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Ўзбекистоннинг асосий ташқи савдо ҳамкорлари миллий валюталарига нисбатан сўм реал алмашув курсининг ортиб кетишини олдини олиш орқали миллий товар ва хизматларнинг ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини таъминлаш зарур.

Экспорт ва импортнинг даромад ва нарх бўйича эластиклигини ошириш мақсадида республикамиз ташқи савдоси таркибида юқори технологиялар билан чуқур қайта ишланган ва юқори қўшилган қийматга эга бўлган товарлар улушини кўпайтириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пасенко С. Механизмы минимизации негативных влияний финансово-экономических процессов на развитие национальной и региональной экономик // <http://dep.nlb.by>.
2. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари // <https://www.cbu.uz>
3. Нодир Жумаев. “Wайс то аттраст инвестмент витх ассесмент оф инвестмент потенциал оф тхе регионс” Интернационал Жоурнал оф Эсономисс, Соммерсе анд Манагемент Унитед Кингдом Вол. ВИИ, Иссуе 2, Фебруарй 2019 Лисенсед ундер Среативе Соммон Паге 664, ИССН 2348 0386
4. Атаниязов, Ж. Х., & Алимардонов, Э. Д. “Халқаро молия муносабатлари” Тошкент-2014. УФМЖ., Дарслик, 279, 280.
5. Мищенко С.В. Механизмы координации денежно-кредитной и налогово-бюджетной политики // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, 2012, №5
6. cbu.uz

СИНТЕЗ ЖИВОПИСИ С ДРУГИМИ ВИДАМИ ИСКУССТВА

Исроилова Муниса

Преподаватель

Отделения станковой живописи национального института

Художеств и Дизайна имени Камолиддина Бехзода

Аннотация:

В данной статье рассматривается уникальность двух видов искусств как «Музыка» и «Изобразительное искусство». Прослеживается их взаимосвязь путем анализа картин и музыкальных произведений великих классиков всех времен.

Ключевые слова: *Синтез искусств, аллегория, авторское произведение, история искусств, инструменты в натюрморте, современное искусство.*

Annotation:

This article examines the uniqueness of two types of art - "Music" and "Fine arts". Their interaction can be traced through the analysis of paintings and musical works of all modern great classics.

Keywords: *Synthesis of art, allegory, author's work, art history, tools in still life, contemporary art.*

Annotatsiya:

Ushbu maqolada "Musiqqa" va "Tasviriy san'at" asarlarining o'ziga xosligi ta'riflanadi. Ularning o'zaro aloqasi buyuk klassikalarning asarlarini tahlil qilish orqali kuzatiladi.

Kalit so'zlar: *San'at sintezi, allegoriya, mualliflik ishi, san'at tarixi, natyurmort asboblari, zamonaviy san'at.*

*«Всякое произведение имеет свою цену,
если заключает в себе Идею.»*

-Микеланджело Буонарроти

Музыка и изобразительное искусство — на первый взгляд совершенно разные и несовместимые. Однако эти формы искусства едины образом мышления, нельзя рассматривать одни, полностью игнорируя другие. В сущности, произведение искусства, разорвав круговорот образов, отчасти теряет свой смысл, свое предназначение.

Синтез искусств музыки и живописи особенно заметен в культуре эпохи барокко. Напомню, что наиболее частыми сюжетами картин этого периода являются: изображение природы, животных, смена времен года. В творчестве П. Брейгеля есть картины на тему «времен года» — «охотники в снегу» (1565). «Жатва» (1565) из цикла «месяцы.» Кстати, тема времен года волновала художников и музыкантов разных времен, возможно, потому, что ее тоже в определенном смысле можно считать религиозной. Знаменитый Вивальди написал цикл "Времена года", который сегодня популярен. Они создали религиозную музыку, потому что твари земли — Божье творение, а Времена года — божественный порядок времени. Так же возможно, рассуждали художники, изображая изменчивость природы, разнообразие животных, труд людей как вид наказания Адама и пот, чтобы заработать себе на хлеб.

Однако есть и более очевидные примеры взаимопроникновения музыки и живописи. Изображение музыкальных инструментов в портретах и натюрмортах — предмет настолько интересный, что превратился в науку — музыкальную иконографию, которая широко распространена в Европе, чем в России.

Натюрморт — совершенно уникальный жанр: говоря музыкальным языком, он может солировать, быть самостоятельным, может дополнять жанровые сцены, портреты, органично перетекая в связное целое. Конечно, европейские натюрморты XVI — XVII веков красива, вид приятный, но и они тоже могут вам кое-что рассказать.

Музыкальные инструменты в натюрморте -это не только символ греховной деятельности, безделья, как считают многие исследователи.

Если проследить отношение героев к музыкальным инструментам, портретам, жанровым сценам, то можно предположить, чтобы они относились к миру, чтобы они хотели слышать мир природы, людей, природу. Бог. Например, на картине Яна Вермеера «Дама с лютней» изображена молодая девушка, которая задумчиво смотрит в окно, прислушиваясь к точным звукам заказной лютни. Карта фона, изображенная на стене, показывает моря и океаны, острооты «и континенты, необъятный мир, которая недоступна для этой девушки. Но она еще очень молода, она еще не начала петь свою песню, она только настраивает лютню, прислушиваясь к волнениям и желаниям своей души и гармонии мира ...

Наконец, его последние зрелые картины, основанные на сложных музыкальных композиционных приемах, и фортепианные композиции, в которых тональное письмо смешано с протосерийными приемами и конструктивным использованием коротких ритмических, мелодических и гармонических комплексов, являются примерами совершенно беспрецедентных пластико-слуховых переживаний, уникальных в истории европейского искусства.

К несчастью, сегодня музыка, живопись и поэзия уже даже не сопровождают человека на всю жизнь, добавляя к нему украшения. Живопись «поселилась» в музее, музыка — в концертном зале. Понятия "настройка инструмента», «разнообразие голосов», «гармония формы и цвета», "импровизация" — постепенно уходят из нашего обычного словаря. Может быть, именно поэтому История картин, смысл музыки мастеров прошлого порой ускользает от современного человека. Но если вы посмотрите, послушаете и подумаете об этом, мы увидим, что не все так сильно изменилось. Мир чувств, сомнения в жизни и смерти, красота и гармония, размышления о Боге и его творении — вечные темы, объединяющие искусство, людей, времена.

Список литературы:

1. Радугин А. М. Синтез искусств//Эстетика.- Москва: Библионика, 2006. – С. 268 – 271
2. Чередниченко Т.В. «Музыка в истории культуры» — Долгопрудный: «Аллегро-пресс», 1994. — 344 с.
3. Бидерман Г. «Энциклопедия знаков и символов».
4. Б. А. Леман. Чурлянисъ (рус.). — Н. И. Бутковской, 1912. — 28 с.

MATO OLDI SOTDI JARAYONLARIDAGI BUXGALTERIYA HISOBOTLARINI AVTOMATLASHTIRUVCHI TIZIM ISHLAB CHIQISH

Omonov Jaloliddin Odilbek o'g'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
Urganch filial talabasi

Yusupova Janar Kamolovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU Urganch filiali asistenti

yusupovajanar1992@gmail.com

***Annotatsiya:** Zamonaviy biznesda avtomatlashtirish kundalik faoliyatning ajralmas qismiga aylandi. Bu yo'nalishdagi asosiy vazifalardan biri moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirishdir. Ushbu maqolada matoni sotish jarayoni misolida buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimini ishlab chiqishni ko'rib chiqamiz. Gazlama savdosida ushbu ilovaning qo'llanilishidan asosiy maqsad savdo jarayonini osonlashtirish va hisob kitobni ishonchli avtomatlashtirishdir. Mobil ilova savdo hodimiga tez va oson savdo qilish, mahsulot bor yo'qligini tekshirish, hisobotlarni tahlil qilishga imkoniyat yaratadi.*

***Kalit so'zlar:** XML, Kotlin, Firebase, Cloud Firestore, Android, User interface, Database, NoSQL.*

***Kirish.** Shunday qilib maqsadimiz gazlama savdosi misolida biznesni avtomatlashtirishni ko'rish. Bu bizga xatolarni kamaytirish va nisbatan ancha ishonchli hisobotlarni taqdim etishga yordam beradi.*

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- Gazlamalarni sotish sohasida buxgalteriya hisobi bilan bog'liq talablar va jarayonlarni tahlil qilish.

- Savdo ma'lumotlari asosida hisobotlarni avtomatik yaratish uchun funkcionallikni ishlab chiqish.
- Tizimning mavjud buxgalteriya hisobi va sotishni nazorat qilish dasturlari bilan integratsiyalashuvi.
- Ma'lumotlarning ishonchliligi, xavfsizligi va mavjudligini ta'minlash.
- Xodimlarni yangi tizim bilan ishlashga o'rgatish.

Talablarni tahlil qilish. Birinchi qadam - avtomatlashtirish tizimiga qo'yiladigan talablarni tahlil qilish. Tizim qanday hisobotlarni yaratishi kerakligini va buning uchun qanday ma'lumotlar kerakligini aniqlash muhimdir. Mato sotish sohasida hisobotlarning asosiy turlari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Savdo hisoboti (kundalik, haftalik, oylik, choraklik, yillik).
- Matoni inventarizatsiya qilish bo'yicha hisobot.
- Yetkazib beruvchilardan mato yetkazib berish to'g'risida hisobot.
- Debitorlik qarzlari bo'yicha hisobot.
- Kreditorlik qarzlari bo'yicha hisobot.

Funksional rivojlanish. Belgilangan talablar asosida tizimning funkcionalligi ishlab chiqiladi. U quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Ma'lumotlarni import qilish moduli: tashqi manbalardan (masalan, kompaniya ma'lumotlar bazasidan) sotish, etkazib berish, debitorlik va kreditorlik qarzlari to'g'risidagi ma'lumotlarni import qilish.
2. Ma'lumotlarni qayta ishlash moduli: hisobotlarni yaratish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish.
3. Hisobotlarni yaratish moduli: turli formatlarda (PDF, Excel, CSV va boshqalar) avtomatik ravishda hisobotlarni yaratish va eksport qilish.
4. Sozlamalar moduli: hisobotlar chastotasi, eksport formatlari va boshqalar kabi tizim parametrlarini sozlash qobiliyati.
5. Ma'lumotlarga kirish moduli: Qurilmalar va platformalar bo'ylab ma'lumotlarga xavfsiz kirishni ta'minlang.

Integratsiya va sinov. Funktsionallikni ishlab chiqqandan so‘ng, tizimni mavjud buxgalteriya hisobi va sotishni nazorat qilish dasturlari bilan integratsiya qilish muhimdir. Bu tizimlarning to‘g‘ri o‘zaro ta‘sirini ta‘minlaydi va yangi tizimga o‘tishni osonlashtiradi. Shuningdek, tizimni to‘g‘ri ishlashi uchun sinovdan o‘tkazish va mumkin bo‘lgan xato va kamchiliklarni aniqlash kerak. Sinov haqiqiy sharoitda, kompaniyaning dolzarb ma‘lumotlaridan foydalangan holda o‘tkazilishi kerak.

Ma‘lumotlarning ishonchliligi, xavfsizligi va mavjudligini ta‘minlash. Ma‘lumotlarni saqlash xavfsizligi va ishonchliligi har qanday avtomatlashtirish tizimi uchun juda muhim jihatlardir. Ma‘lumotlarning zaxira nusxasini ta‘minlash, shuningdek ularni ruxsatsiz kirish va yo‘qotishdan himoya qilishni ta‘minlash kerak. Bundan tashqari, tizim turli qurilmalar va platformalardan tegishli vakolatlarga ega bo‘lgan xodimlar uchun ma‘lumotlarga kirishni ta‘minlashi kerak.

Xodimlarni tayyorlash. Yangi avtomatlashtirish tizimini kompaniyaning kundalik faoliyatiga muvaffaqiyatli kiritish uchun u bilan ishlaydigan xodimlarni o‘qitish kerak. Trening quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak:

- Tizimning ishlash tamoyillari va uning asosiy vazifalarini tushuntirish.
- Tizim bilan ishlashni amaliy misollarda ko‘rsatish.
- O‘ylangan savollarga javoblar va qiyin fikrlarni tushuntirish.
- Olingan bilimlarni mustahkamlash uchun test topshiriqlarini bajarish.

Tizimni ishlab chiqish uchun texnologiyalarni tanlash. Loyihaga qo‘yiladigan talablarni aniqlagandan so‘ng, uni amalga oshirish uchun mos texnologiyalarni tanlash kerak. Mobil ilovani ishlab chiqish uchun quyidagi texnologiyalardan foydalanish mumkin:

Andoid: Kotlin dasturlash tili (uning kutubxonalari Android uchun), XML(User interface uchun).

Malumotlar bazasi: Cloud Firestore - Firebase va Google Cloud-dan mobil, veb va serverlarni ishlab chiqish uchun moslashuvchan, kengaytiriladigan NoSQL ma‘lumotlar bazasi. Firebase Realtime Database kabi, u real vaqtda tinglovchilar orqali mijoz ilovalari bo‘ylab ma‘lumotlaringizni sinxronlashtiradi va mobil va

internet uchun oflayn yordamni taklif qiladi, shunda siz tarmoq kechikishi yoki Internetga ulanishdan qat'iy nazar ishlaydigan javob beruvchi ilovalar yaratishingiz mumkin. Cloud Firestore, shuningdek, boshqa Firebase va Google Cloud mahsulotlari, jumladan, Cloud Functions bilan uzluksiz integratsiyani taklif etadi.

Xulosa.

Gazlamalarni sotish jarayonida buxgalteriya hisobotini avtomatlashtirish tizimini ishlab chiqish va joriy etish hisobot berish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi va tezlashtiradi, shuningdek, xatolar ehtimolini kamaytiradi. Bu, o'z navbatida, korxonada samaradorligini oshirishga va uning moliyaviy natijalarini yaxshilashga olib keladi. Biroq, mobil-ilovani ishlab chiqishda, ma'lumotlar bazasi talablari, ma'lumotlar xavfsizligi, foydalanish qulayligi va boshqalar kabi ko'plab turli jihatlarni hisobga olish kerak. Rivojlanishning har bir bosqichida tafsilotlarga e'tibor berish va dasturni ishlab chiqish bilan bog'liq barcha jihatlarni diqqat bilan ko'rib chiqish muhimdir. Tizimni rivojlantirishning asosiy bosqichlari talablarni tahlil qilish, funktsional rivojlanish, mavjud tizimlar bilan integratsiya, test va xodimlarni o'qitishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "Atomic Kotlin" by Bruce Eckel and Svetlana Isakova
2. "Android Programming with Kotlin for Beginners" by John Horton
3. "Firebase The Ultimate Step-By-Step Guide" by Gerardus Blokdyk
4. <https://www.android.com>
5. <https://firebase.google.com>
6. <https://kotlinlang.org>
7. <https://www.tutorialspoint.com/android>

BUXORO VILOYAT PESHKU TUMAN FILIALI YER EGALARI, YERDAN FOYDALANUVCHILARNING QISHLOQ XO‘JALIK YER TURLARI VA ULARNING TAQSIMLANISHI

Qurbonova Xurshida Idayevna

"TIQXMMI" MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish institutining
Katta o‘qituvchisi

Mahmudov Behzod Hoshim o‘g‘li

"TIQXMMI" MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish institutining
2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Buxoro viloyat Peshku tuman yer resurslaridan foydalanish va boshqarishning nazariy hamda ba‘zi amaliy qirralari yoritilgan. Jumladan, yer resurslarini boshqarishning nazariy va huquqiy asoslari, mamlakat yer fondidan foydalanish tahlili, Buxoro viloyat Peshku tuman yer resurslarini boshqarish tizimi, tamoyillari, rivojlanish bosqichlari, boshqarish mexanizmlari, respublika, viloyat va tumanlarda yer resurslarini boshqarish bo‘yicha vakolatli organlar, Peshku tumanidagi mavjud yerdan foydalanuvchilar bo‘yicha taqsimlanishi.

***Kalit so‘zlar:** Qishloq xo‘jalik yerlari, yer eksplikasiyasi, Zaxira yerlar, Ijaradagi xususiylashtirilgan fermerlar, Tarixiy-madaniy axamiyatga molik yerlar.*

TYPES OF AGRICULTURAL LAND AND THEIR DISTRIBUTION OF LANDSOWNERS, LAND USERS OF BUKHARA REGION PESHKU DISTRICT BRANCH

ABSTRACT

The theoretical and some practical aspects of the use and management of land resources of Peshku district of Bukhara region are covered. In particular, the theoretical and legal foundations of land resources management, the analysis of the use of the country's land fund, the land resources management system of Peshku district of Bukhara region, principles, stages of development, management mechanisms, competent bodies for land resource management in the republic, regions and districts, existing in Peshku district distribution by land users.

***Keywords:** Agricultural lands, land explication, reserve lands, leased privatized farms, lands of historical and cultural significance.*

KIRISH.

Qishloq xo'jaligi yerlari - xo'jaliklar tomonidan ishlab chiqarish vositasi sifatida rejali va uzluksiz foydalaniladigan yer uchastkalari va massivlari, ekinzorlar (haydalma yerlar), ko'p yillik ekinzorlar (bog'lar, rezavor meva maydonlari), pichanzorlar, yaylovlar hamda qo'riq-bo'z yerlar. Sug'orma dehqonchilik mintaqalarida Qishloq xo'jaligi yerga haydalma yerlar, qo'riq yerlar, tomorqa yerlari, ihota o'rmon mintaqalari, ko'p yillik ekinzorlar, pichanzorlar, yaylovlar kiradi. Ko'p yillik ekinzorlar — ekilgan daraxtzorlar, butazorlar va o'tsimon o'simliklar (bog'lar, uzumzorlar, rezavor mevali maydonlar) bilan band bo'lgan yer uchastkalari. Pichanzorlar — o't-o'lani pichan uchun o'riladigan yer maydonlari. Pichanzorlar ko'lob, quruq va botqoqlangan turlarga bo'linadi. Xo'jaliklar yerlari doirasida pichanzorlarning bo'lishi va ularning turlari hududning tuzilishi va tabiiy sharoitlari bilan belgilanadi. Yer tuzuvchilarga ayniqsa qishloq xo'jaligida, ma'lum korxonalar hududida yerdan foydalanishni tashkil etishga bog'liq yanayam kengroq doiradagi masalalarni yechishga to'g'ri keldi. Har bir yer uchastkasining mo'ljallangan maqsadi, o'lchamlari, shakli, oqilona joylashishi aniqlandi. Yerlarning unumdorligini, yer turlarining mahsuldorligini oshirish, ishlab chiqarishning tashkil etilishini, texnikadan foydalanishni yaxshilash uchun hududiy sharoitlar yaratildi. To'g'ri almashlab ekishlarning dehqonchilik ma'daniyatini ko'tarishning ahamiyatli vositasi sifatida joriy etilishiga va o'zlashtirilishiga katta e'tibor berildi. Xo'jaliklarda ichki yer tuzishning bu masalalari hozirgi vaqtda ham rivojlanishni davom ettirmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yer tuzishning tarixiy rivojlanishi jarayonining barcha bosqichlarida hamma vaqt asosiy o'rinni davlat o'ynadi. U yer munosabatlarini tartibga soladigan qonunlarni va boshqa bajarilishi majburiy me'yorlarni chiqaradi, yer tuzishning asosiy mazmunini va o'tkazilish tartibini belgilaydi. Davlat o'zining yer siyosatini harakatdagi qonunchilikka mos ravishda amalga oshiruvchi maxsus organlarni

yaratadi. Yer tuzish shuning uchun hamma vaqt u yoki bu darajadagi davlat tadbiri hisoblanadi.

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, quyidagi asosiy qonuniyatlarni ifodalash mumkin: yer tuzish ishlab chiqarish ijtimoiy usulining tarkibiy qismi hisoblanadi; yer tuzish davlat maqomiga ega bo'ladi. yer tuzish iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'zgaruvchi talablariga mos ravishda o'zgaradi va rivojlanadi; yer tuzishning mazmuni va usullari ilmiy asosda takomillashib boradi; Bu qonuniyatlarning har birini kengroq ko'rib chiqish kerak. Yerga xususiy mulkchilik yakka hokimligida yer tuzish barcha yer egalariга maksimal foydani ta'minlashga qaratiladi va birinchi navbatda xususiy yer mulkdorlari manfaatlarini ko'zlab amalga oshiriladi. Mulkchilik shakllarining ko'pligi, yerga egalik qilish va yerdan foydalanish, ijtimoiy ishlab chiqarishni takomillashtirish va yerdan foydalanishni ratsionallashtirish uchun keng imkoniyatlarni ochadi. Yer tuzish bu vaziyatda yerga egalik qilish va yerdan foydalanishning yangi zamonaviy shakllarini rivojlantirishga va mustahkamlashga, xalq xo'jaligini, birinchi navbatda agrosanoat majmuasida hududiy tashkil etishni yaxshilashga qaratilgan. U o'zining mazmuni bo'yicha katta xalq xo'jaligi ahamiyatiga ega va o'ziga ham xo'jaliklararo, ham xo'jalikda ichki hududni tashkil etishni oladigan davlat tadbiri ekanligini ko'rsatadi.

NATIJARLAR.

O'rganishlar natijasida Peshku tuman hududida joyilashgan yer egalari, yerdan foydalanuvchilarning qishloq xo'jalik yer turlari va ularning taqsimlanishi bo'yicha 2022 yil 1 yanvar holatiga bo'lgan yer hisoboti 2023 yil 1 yanvar holatiga tuzilgan yer hisobotiga asos qilib olindi.

Hisobot yer eksplikatsiyasi bo'yicha haqiqiy, hududiy chegarasiga kirgan massivlar, tashkilot va muassasalar yordamchi xo'jaliklari, boshqa vazirliklar, tashkilotlarga qarashli qishloq xo'jalik korxonalarini va boshqa yer egalari hamda yerdan foydalanuvchilarning yer maydonlari, yer toifalari va turlari bo'yicha olindi.

Yer hisoboti yer eksplikatsiyasi va 22-22 a forma hisobotlari bo'yicha tumandagi barcha yerdan foydalanuvchilarning yer maydonlari quyidagicha tashkil etadi.

Mavjud yerdan foydalanuvchishr bo'yicha taqsimlanishi

Yer egalari yerdan foydalanuvchilar bo'yicha yer tarkibi	Umumiy yer maydoni		
	1.01.2022 yil	1.01.2023 yil	Farki +.-
Qishloq va suv xo'jaligiga qarashlisi	881917	881777,5	-139,53
Viloyatga karashlisi	27561	27560,98	-0,02
Boshqa vazirlik tashkilotlarga karashlisi	77569	77569	
Ilmiy tekshiruv muassasalari va o'quv yurtlari			
Yordamchi qishlok xo'jaliklari			
Jami qishloq xo'jalik korxonalari	986906	986906	
Shu jumladan ijaradagi fermer xo'jaliklari	26258	26258	
Ijaradagi xususiylashtirilgan fermerlar			
Aholi yashash joyi	234	234,02	+0,02
Sanoat, transport, mudofa, aloqa va boshqa maqsadlar uchun belgilangan yerlar	3003	3142,53	+139,53
Shu jumladan: Mudofaa vazirligi			
Tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar	39	39	
Tabiatni muhofaza qilish sog'lomlashtirish rekratsiya maqsadlariga mo'ljallangan yerlar			
O'rmon xo'jaligi korxonalari	30234	30234	
Gidrotexnik va boshqa suv xo'jaligi inshootlar xamda kanal bo'yidagi yerlar	13055	13055	
Zaxira yerlar	0		
Jami yerlar	1033612	1033612	

MUHOKAMA.

Peshku tumanida yerdan foydalanuvchilarning jami yer maydoni 1033612 gektar bo'lib shundan, fermer xo'jaliklari 423 ta bo'lib foydalanishidagi yer maydon 26258,0 gektarni tashkil etadi.

2023 yil yer hisobotida viloyatga qarashlisi foydalanishidagi yer maydonidan 4,6 gektar o'tishi, Sanoat transport va aloqa satriga 4,6 gektar ketishi sababli

umumiy yer maydoni 28988,6 gektarni tashkil etdi.

2023 yil yer hisobotida boshqa vazirlik tashkilotlar yerlari o'zgarishsiz bo'ldi.

2023 yil yer hisobotida qishloq xo'jalik ilmiy-tekshiruv muassasalar va o'quv yurtlariga qarashli yerlarga o'zgarishsiz bo'ldi.

2023 yil yer hisobotida yordamchi qishlok xo'jaliklariga qarashli yerlarga o'zgarishsiz bo'ldi.

Yer hisobotining tomorqa yer fondiga o'zgarish bo'lmadi.

Sanoat transport va aloqaga qarashli yerlari o'zgarishsiz bo'ldi.

Yangi 23 satrda 2023 yil hisobida o'zgartirishlar kiritilmagan.

Viloyatga qarashli satridan Sanoat, transport, mudofa, aloqa va boshqa maqsadlar uchun belgilangan yerlar 139,53 gektar o'tishi hisobiga Viloyatga qarashli umumiy yer maydoni **30818,61** gektarni tashkil etdi.

XULOSA.

Yer tuzishni tashkil etish va o'tkazish tartibini takomillashtirish yo'li bilan yer tuzish samaradorligini oshirish va bashoratlarni rivojlantirish; - yer tuzish hujjatlarining huquqiy ijtimoiy, iqtisodiy, ekologik va muhandis - texnik asoslanganligini ta'minlash uchun axborotlilikini oshirish; - yer tuzishni o'tkazishning majburiyligi to'g'risidagi qonunchilikka hamda yer tuzish hujjatlarining ishonchliligi aniqligi va yer bo'yicha huquqiy kafolatlarni taminlaydigan texnik reglamentlar va standartlarni ishlab chiqish hamda ularga to'liq rioya qilish; - birinchi navbatda yerning davlat mulki ekanligini hamda davlat va jamoat manfaatlarini hisobga olgan holda majmuaviy yer tuzish ishlarini o'tkazishni amalga oshirish; - yerdagi har qanday o'zgartirishlar faqat yer tuzish hujjatlari asosida turar joylar esa yer tuzish va shaharsozlik qurilishi hujjatlari asosida o'tkazilishiga qat'iy rioya qilish; - xususiy yer tuzuvchilarning faoliyatini joriy etish, takomillashtirish, attestatsiyadan o'tkazish (litsenziyalash)ni soddalashtirish, yer tuzish xizmatlari bozorining tadbirkorlik va mukammal faoliyaati sub'ektlarining o'zini - o'zi tartibga solish tizimlarini joriy qilishni qo'llab - quvvatlash; - yer tuzish rivojlanishini tezlashtirish bo'yicha chora - tadbirlarni amalga oshirish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Avezbaev S., Volkov S.N. Yer tuzishni loyihalash. Darslik. T.: “Faylasuflar milliy jamiyati”, 2007. – 470 b.
2. Avezbayev S., S.N.Volkov. Yer tuzishning ilmiy asoslari.Darslik-T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2006. – 196 b.
3. Babajonov A.R., Raxmonov Q.R, G‘ofirov A.J. Yer kadastr. T.: TIMI, 2008 –220 b.
4. Варламов А.А., Гальченко С.А. Управление земельными ресурсами. Учебное пособие. М.: ГУЗ, 2005. – 240 с.
5. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, “O,,zbekiston”, 2016. – 56 b.

УД664.665-1

СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ “ХОВОС ДОН МАҲСУЛОТЛАРИ” АЖ ДА БУҒДОЙ ДОНЛАРИ КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАХЛИЛИ

Ш.Б.Ўктамов

Тошкент кимё-технология институти Янгиер филиали ўқитувчиси

Мақолада Сирдарё вилояти шароитларида етиштириладиган бошоқли донларнинг жумладан, буғдой дони ва унларини сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифи ўрганилган.

***Таянч иборалар:** буғдой дони, географик ҳудуд, иқлимий шароитлар, сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари*

В работе-Изучены качественные показатели и физико-химические характеристики пшеничных зерен и муки выращенных в Сырдарьинской области

***Ключевые слова:** зерно пшеницы, географический регион, климатические условия, качественные показатели и физико-химические классификации*

The qualitative indicators and physic-chemical characteristics of wheat grains and flour grown in the Syrdarya region were studied.

***Key words:** wheat grain, geographical area, climatic conditions, quality indicators and chemical classifications.*

Ўзбекистон Республикаси дала шароитларида етиштириладиган бошоқли донлар, жумладан буғдой донлари, сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари бўйича муҳим аҳамиятга эга. Донларнинг ушбу кўрсаткичлари

уларни етиштириладиган географик худудларга ва иқлимий шароитларга боғлиқ. [1-2]

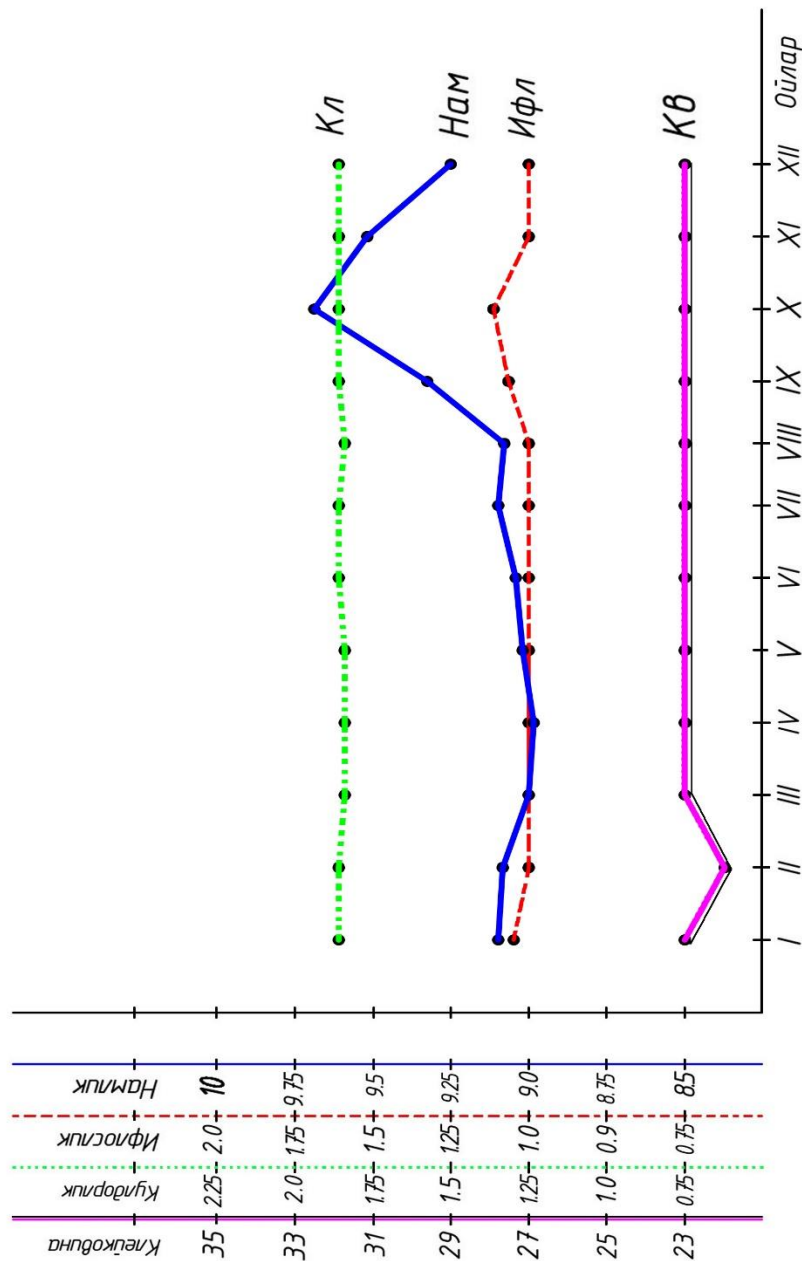
Ўзбекистоннинг турли худудларида жумладан Фарғона водийси, Зарафшон даҳаси, Қашқадарё, Сурхандарё худудлари ва Қорақолпоғистон ҳамда Хоразмда сўнги вақтларда етиштирилган бошоқли донларининг кўрсаткичларини таҳлили уларни орасида жиддий фарқланишлар борлигидан далолат беради. [3-4]

Булардан ташқари донларнинг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари экин ерлари шароитларига ҳамда уларнинг суғорилишига ҳам боғлиқ. Лалми ер шароитларида етиштириладиган бошоқли донлар юқори сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари билан баҳоланади.

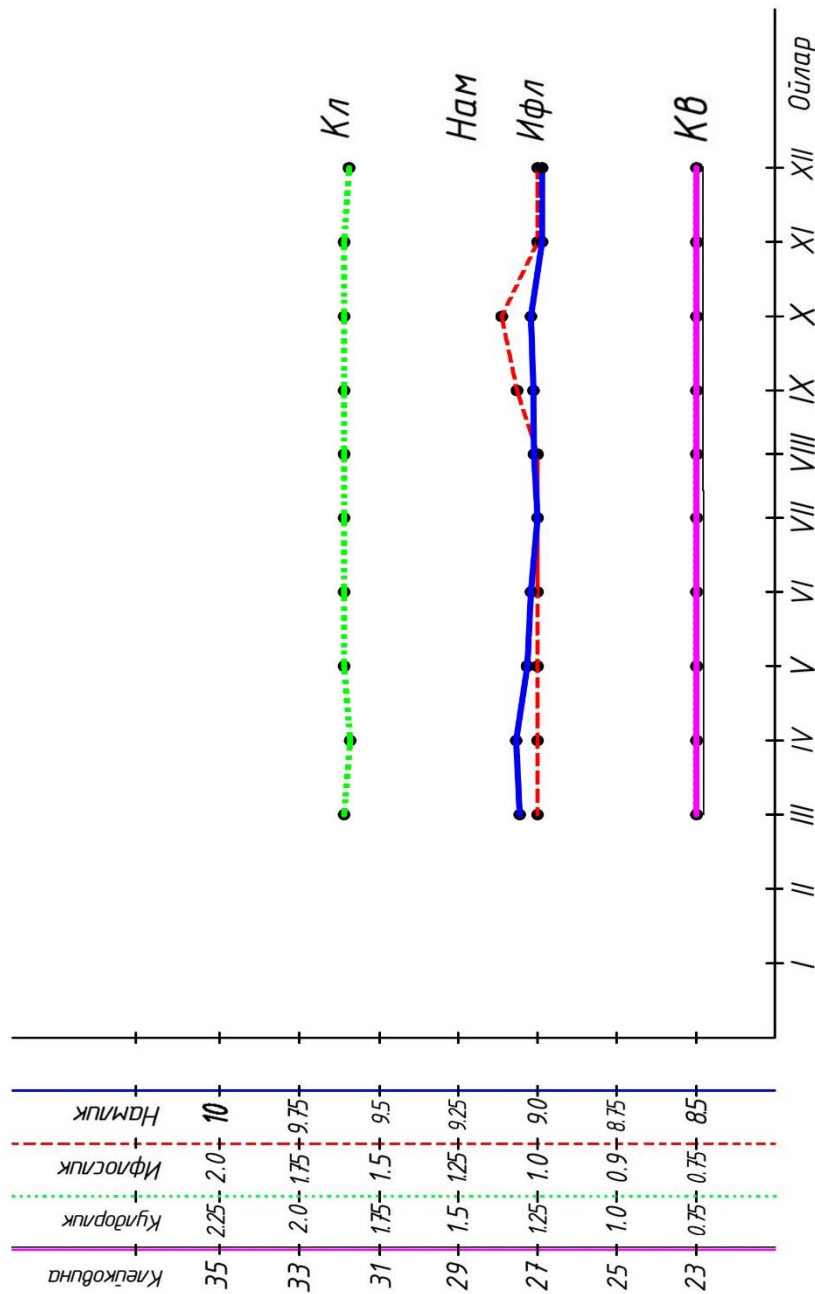
Ўзбекистоннинг Сирдарё вилоятида, жумладан Ховос туманида етиштириладиган бошоқли донлар нисбатан паст сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифларига эга. Бунинг асосий сабаби дала шароитларида ернинг шўрланганлик даражаси ва минерал ўғитларга танқислиги билан баҳоланади. Шу сабабли Сирдарё вилояти худудларида етиштириладиган ва қайта ишлаш корхоналарига қабул қиладиган буғдой донни хоссаларини ўрганиш ва таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу ишда 2020-2022 йилларда Сирдарё вилояти худудида етиштирилган ва “Ховос дон маҳсулотлари” АЖ қайта ишлаш корхонасида қабул қилинган бошоқли донларнинг, айнан буғдой донининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари таҳлил қилинган. Буғдой донларини сифат ва таркиб кўрсаткичларини баҳолашда ҳамда аниқлашда донни қайта ишлаш корхоналарида қўлланиладиган замонавий аниқлашлар усулларидан фойдаланилди.[5]

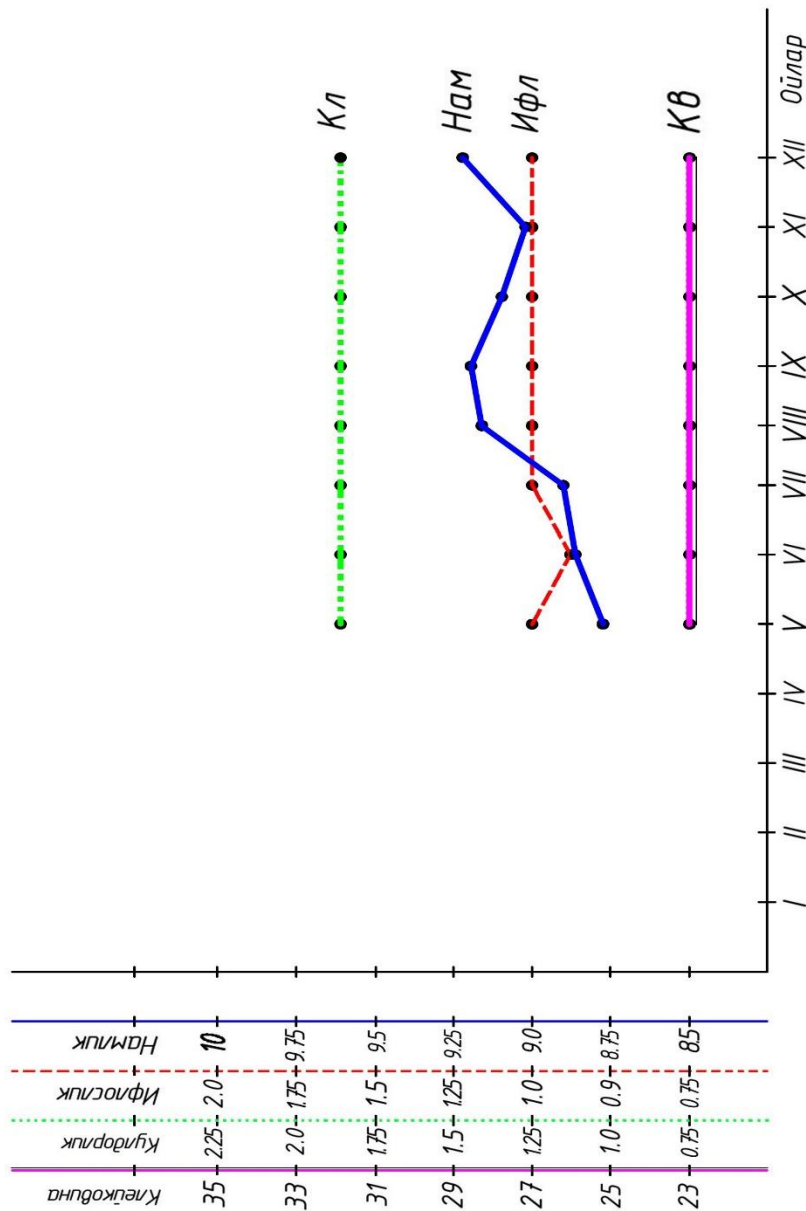
Изланишларда қабул қилинган бошоқли донларнинг асосий сифат кўрсаткичларини йил ойлари давомида ўзгаришлари таҳлил қилинди. Натижалар йилларга нисбатан 1-3 чизмаларда келтирилган.

1-Чизма. “Ховос дон маҳсулотлари” АЖда қабул қилинган (2020 й) бўғдой донининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари

2-Чизма. “Ховос дон маҳсулотлари” АЖда қабул қилинган (2021 й) бўғдой донининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари

3-Чизма. “Ховос дон маҳсулотлари” АЖда қабул қилинган (2022 й) буғдой донининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари

Чизмаларда келтирилган натижалар аниқланган кўрсаткичларни бир хил равишда боришидан далолат бериб, айрим ўзгаришларни йил фаслининг 3-4 чорақларида амалга ошишини кўринмоқда. Бунинг асосий сабаби аниқланган кўрсаткичларни нафақат ер шароитлари шунингдек донни қабул қилиш ва

сақлаш иқлимий шароитларига ҳам боғлиқ. Йилнинг охириги фасларида ҳаво намлигининг ошиши доннинг намлигига ҳам жиддий таъсир этмоқда. Юқоридагиларни кўрсаткичларни буғдой донидан олинган унларнинг намлигига, куллилик даражасига ва ун таркибидаги клейковина миқдорига таъсирини ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга бўлди.

Чизмаларда келтирилган маълумотлардан ун таркибидаги клейковина миқдори ўзгаришини ошиши кўринмоқда. Бунинг асосий сабаби ташқи муҳит намлиги таъсирида клейковинанинг оқувчанлигини ошиши ва намлик даражасини юксалиши билан боғлиқ. Ўрганилган кўрсаткичлар ва физик-кимёвий таснифлар йиллар бўйича таҳлил қилинганда (1-2-жадваллар) қуйидагилар аниқланди:

1-жадвал

Буғдой донининг физик-кимёвий кўрсаткичлари	Ўлчов бирлиги	Ўртача натижа йиллар ҳисобида		
		2020	2021	2022
Намлик	%	9.11	9.08	9.06
Ифлослиги	%	1.01	1.00	1.01
Куллилик даражаси	гр	1.81	1.81	1.81
Клейковина миқдори	гр	23.0	23.0	23.0

“Ховос дон маҳсулотлари” АЖда қабул қилинган буғдой донининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари

2-жадвал

Буғдой унининг физик-кимёвий кўрсаткичлари	Ўлчов бирлиги	Ўртача натижа йиллар ҳисобида		
		2020	2021	2022
Намлик	%	12.36	12.73	12.38
Куллилик даражаси	%	0.74	0.54	0.74
Клейковина миқдори	гр	29.0	30.0	30.0

“Ховос дон маҳсулотлари” АЖда ишлаб чиқарилган буғдой унининг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий таснифлари

Сўнги 2020-2022 йилларда қурғоқчиликни ошиши таъсирида бошоқли донларнинг намлиги камайди. Худди шундай ўзгаришлар буғдой донидан олинган уннинг намлигига таъсир этди. Шунини таъкидлаш лозимки ҳар қандай ҳолатларда ун таркибидаги клейковина миқдорини нисбатан ошишига эришилди. Бунинг сабаби дон унини айрим биологик ташкил этувчи моддаларни оқсилларга ўтиши билан боғлиқ.

Шундай қилиб изланишлар ва таҳлиллар натижаси Сирдарё вилояти хухудида етиштирилган ва донни қайта ишлаш корхоналарида қабул қилинган бошоқли донларни кўрсаткичларини баҳолаш имкониятини яратди.

Хулоса: Маҳаллий худудларда етиштириладиган бошоқли донларнинг сифат кўрсаткичлари ва физик-кимёвий, географик муҳит, иқлимий шароитлар ва йил давомида донларни қабул қилиш ва қайта ишлашга боғлиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Хаитов Р.А ва бошқ., Дон ва дон маҳсулотларини сифатини баҳолаш ҳамда назорат қилиш. Тошкент., Университет, 2000й
2. Ёрматова Д. Дала экинлари биологияси ва етиштириш технологияси. Тошкент., 2002й
3. Хаитов Р.А, Эргашева Х.Б, Шукуров З.З. “Элеватор, тегирмон ва ёрма заводларида технокимёвий назорат”. Бухоро., Муаллиф, 1998й
4. Адизов Р.Т, Эргашева Х.Б, Бобоев С.Д, Гаффоров А.Х. Дон ва дон маҳсулотлари товаршунослиги. Тошкент.: «ИЛМ ЗИЁ», 2004й
5. Бутковский В.А, Мельников Е.М. Технология мукомольного, крупяного и комбикормового производства. М.: ВО Агропромиздат. 1989й

ҲИСОР ДАВЛАТ ҚЎРИҚХОНАСИ ХУДУДИ КАРАБИДОФАУНАСИ

Халимов Ф.З.

(СамДУ)

Суннатуллаев А.

(СамДУ 2-курс магистрант)

***Аннотация.** Ўзбекистоннинг энг йирик Ҳисор давлат қўриқхонасида умуртқасиз ҳайвонларнинг хилма-хиллиги деярли ўрганилмаган. Мақолада қўриқхона ҳудудида турқалган визилдоқ қўнғизлар фаунаси таҳлил қилинган ва уларнинг таксономик ҳолати ўрганилган. Визилдоқ қўнғизларнинг 32 тури қўриқхона ҳудуди учун илк мартаба қайд қилинган.*

***Калит сўзлар.** Ҳисор қўриқхонаси, карабидофауна, Harpalinae, Trechinae, Carabinae.*

***Аннотация.** Гиссарский государственный заповедник является самым крупным по территории заповедником Узбекистана, фауна беспозвоночных животных заповедника почти не изучена. В статье анализируется фауна жуужелиц заповедника, а также изучена их таксономический состав. 32 видов жуужелиц впервые зарегистрирован на территории заповедника и приводятся их список.*

***Ключевые слова.** Гиссарский заповедник, карабидофауна, Harpalinae, Trechinae, Carabinae.*

***Annotation.** The diversity of invertebrates in the largest Hisar State Reserve of Uzbekistan is almost unexplored. In the article, the fauna of weevils living in the territory of the reserve is analyzed and their taxonomic status is studied. 32 species of weevil beetles were recorded for the first time in the territory of the reserve.*

***Keywords.** Gissar nature reserve, carabid fauna, Harpalinae, Trechinae, Carabinae.*

Кириш. Ҳисор давлат кўриқхонаси 1983 йилда Қизилсув ва Мираки кўриқхоналарининг кўшилиши натижасида барпо этилган бўлиб, Ўзбекистоннинг Қашқадарё вилоятида жойлашган. У Фарбий Ҳисор тоғининг юқори минтақалари табиий комплексларини бирлаштиради. Кўриқхона денгиз сатҳидан 1750-4349 м баландликда жойлашган бўлиб, майдони тахминан 80986 га ни ташкил этади ва Ўзбекистондаги энг катта кўриқхона ҳисобланади [1].

А.В.Крейцберг томонидан кўриқхона худудида олиб борилган тадқиқотлар натижасида (1993-1996) ҳашаротларнинг 20 туркум, 143 оилага мансуб 950 тури аниқланган. Муаллифнинг баҳолашига кўра бу ердаги ҳашаротлар хилма-хиллиги 3000 дан ортиқ бўлиши мумкин [2].

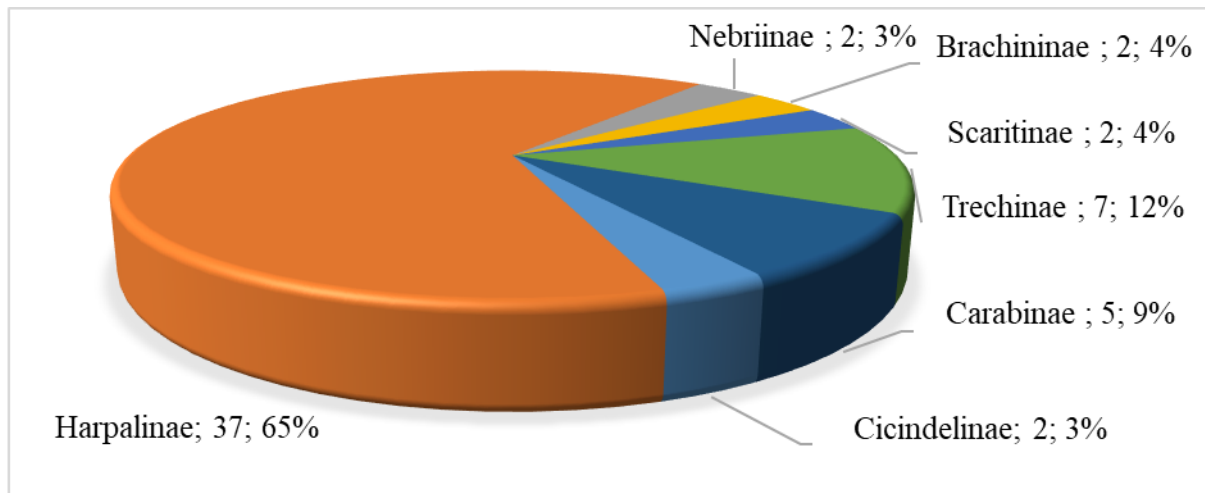
Тадқиқот услублари. Тадқиқотлар **2021-2022 йил апрел-май-июн** ойлари давомида олиб борилди. Визилдоқ кўнғизлар кўл билан териш ва банка тутқичлар ёрдамида йиғилди.

Тадқиқот натижалари. Тадқиқотлар давомида визилдоқ кўнғизларнинг 1000 дан ортиқ нусхадаги намуналари йиғилди. Уларнинг 7 та кенжа оила, 15 та триба ва 28 авлодга мансуб 57 та тури аниқланди.

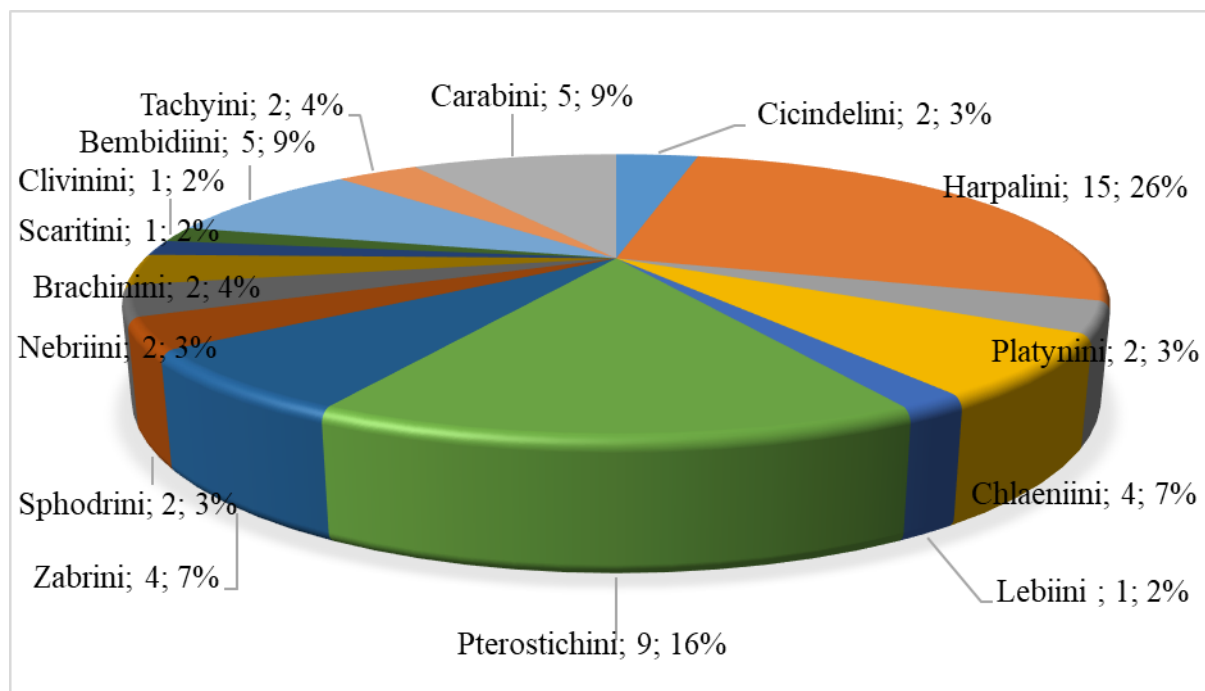
Аниқланган турлар 28 та авлодга мансуб бўлиб, турларининг хилма-хиллиги бўйича *Harpalus* (6 тур), *Bembidion* (5 тур), *Chlaenius*, *Carabus*, *Poecilus*, *Pterostichus* (4 тадан тур) авлодлари етакчилик қилади. Бу 6 та авлод вакиллари барча визилдоқ кўнғизлар турларининг 47,4% ини ташкил этади.

Карабидофаунада турли кенжа оилалар ва трибаларнинг ҳиссаси 1- ва 2-расмларда тасвирланган. Аниқланган барча турларнинг 65 %и (37 тур) *Harpalinae* кенжа оиласи вакиллари дир. *Trechinae* ва *Carabinae* кенжа оилалари, мос равишда, 12% ва 9% ни ташкил этади. Трибалар орасида турларнинг хилма-хиллиги бўйича *Harpalini* (15 тур, 26%) ва *Pterostichini* (9 тур, 16%) трибалари етакчилик қилади.

Тадқиқотлар давомида энг кам нусхада топилган тур *Carabus staudingeri* бўлиб, бу тур популяциясининг ҳолатини баҳолаш талаб этилади.

Расм 1. Карабидофаунада турли кенжа оилаларнинг хиссаси.

2-расм. Карабидофаунада турли трибаларнинг хиссаси.

Тадқиқотларда 17 та авлодга мансуб 32 та тур Ҳисор кўрикхонасида илк бор қайд қилинди. Булар: *Harpalus griseus*, *H. distinguendus*, *H. tenebrosus*, *H. pulvinatus*, *Stenolophus abdominalis persicus*, *Chlaenius flavicornis*, *Ch. extensus*, *Ch. tenuilimbatus*, *Ch. semicyaneus*, *Apristus sp.*, *Poecilus cupreus*, *P. liosomus*, *P. longiventris*, *P. sp.*, *Pterostichus niger*, *P. stricticollis*, *Amara ovata*, *A. aenea*, *A. similata*, *Calathus ambiguous*, *C. melanocephalus*, *Nebria psammophila*,

Brachinus explodens, Mastax thermarum, Scarites terricola, Clivina collaris, Bembidion saxatile flavipalpe, B. kirgisorum, B. distinguendum rupestroides, Tachyura angusticollis, Tachys micros, Carabus staudingeri.

Хулоса. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, аниқланган турлардан *Harpalus, Bembidion, Chlaenius, Carabus, Poecilus, Pterostichus* авлодлари вакиллари кўп учраши маълум бўлди. Тадқиқотларни давом эттириши орқали қўриқхона учун янги бўлган турларни аниқлашимиз мумкин.

АДАБИЁТЛАР

1. Заповедники Средней Азии и Казахстана (под общей редакцией Р.В.Яценко). Охраняемые природные территории Средней Азии и Казахстана, вып.1-Тетис, Алматы, 2006. — 352 с.

2. Крейцберг А.В.-А. Обзор состояния и функционирования основных энтомокомплексов Гиссарского заповедника // Состояние и перспективы сети охраняемых территорий в Центральной Азии. - Труды заповедников Узбекистана. Вып. 4-5. - Ташкент, 2004. - С. 259-272.

3. Крыжановский О.Л. 1965. Состав и происхождение наземной фауны Средней Азии (главным образом на материале по жесткокрылым). Москва - Ленинград, Наука, 430 с.

4. Михайлов В.А. Жуки-жужелицы (Coleoptera, Carabidae) юго-востока Средней Азии (фауна, экология, значения в биоценозах). Автореферат диссертации на соиск. ученой степени доктора биол. наук. - Ленинград, 1998, 35 с.

5. Михайлов В.А. Систематический список жужелиц (Carabidae) Таджикистана (с данными по ареалам в регионе и зоогеографии). <https://www.zin.ru/animalia/coleoptera/rus/cartadzh.htm>. (Мурожат вақти 12.03.2021).

TASVIRIY SAN'ATDA QALAMTASVIR TEXNIKASI. QALAM YORDAMIDA AYOL PORTRETINI ISHLASH

Hasanboyeva Ozoda Haydarali qizi

Namangan Davlat Universiteti "San'atshunoslik" fakulteti

Amaliy san'at va rang tasvir kafedrası, II- bosqich talabasi

Ozodahasanboyeva2106@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san'atda qalam tasvir texnikasi va qalam tasvirda ayol portret ishlashning qonun qoidasi portret ishlashning usullari haqida, uning ketma-ketligi talabalarga akademik qalam tasvirda portret ishlashning texnikasi nima ekanini dars davomida tushuntirish keng yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Qalamtasvir qonun qoidalari, realizim, san'at, pedagog, perspektiva, rassom, akademik, yorug'-soya qonuniyatlari, qalam turlari, ijodiy faoliyat, kuzatish ko'nikmasi, qalamtasvir texnologiyasi.

Kirish: Tasviriy san'at-(fransuzcha: les beaux arts, lotincha: bonae artes-bu san'atning ayrim turlari: tasviriy san'at va memorchilik, musiqa, she'riyat, teatr va raqs. "Bonae artes" atamasi Yevropada kamida XV asrning oxiridan beri mavjuddir. Ilk marta XVIII asrning ikkinchi yarmida Charlz Batyo tomonidan estetik nuqtai nazardan san'at va hunarmandchilikdan farqli ravishda, go'zallikni yaratishga qaratilgan san'at janrlari va turlariga tayinlangan. An'anaga ko'ra, tasviriy san'at mexanik san'at (artes mechanicae) deb ataladigan san'at qarashdir.

Fransiyada qirol Lyudovik XIX davrida, 1648-yilda cardinal Mazarin sa'y-harakatlari bilan Qirollik rassomlik va haykaltaroshlik akademiyasi tashkil etilgan 1671-yilda Fransiya moliya vazirii Jan-Batist Kolber va arxitektor Fransua Blondel Qirollik arxitektura akademiyasini tashkil etishd. 1863-yilda Napoleon III unga davlatdan mustaqillik berdi va u boshqa akademiyalar bilan birlasjib, Tasviriy san'at

maktabini tashkil qildi. Rossiyada G'arbiy Evropa akademik an'analariga ko'ra, rasmning "yuqori janrlari" (tarixiy va portret) "tasviriy san'at" deb ham atalgan. Qolgan janrlar "past" deb e'lon qilindi. Akademik kanonda mustahkamlangan "tasviriy san'at" triadasi shunday shakllandi: rasm, haykaltaroshlik va arxitektura.

Natija tahlili: Rasm chizish texnikasi haqida gapirilganda, tasvir vositalari (chiziq, shtrix), materiallar qalam, ko'mir, qog'oz kiradi. Qalamtasvir tasviriy san'atning barcha turlarining asosi hisoblanadi. Talabalarda qalamtasvirda ayol portretini ishlashda uning texnik qonun qoidalari orqali ketma-ketlikda amalga oshiriladi. Insof qiyofasini akademik qalamtasvir usulida tasvirlashda metodik izchillikda rioya qilish. 2. Badiiy talimda qalamchizmalarining ahamiyati. 3. Xonaki rasmlar va ularning bajarish usullari. 4. Kombinatsiyalashgan (dastlab naturadan, keyinchalik xotira bo'yicha) xomaki rasmlar chizish. 5. Kompleks xomaki rasmlar (barcha usullarni qo'llagan holda). 6. Inson qomatining umumiy holatini aniqlash. Inson skeleti

Tasviriy san'atda inson qiyofasini tasvirlash qadimdan rassomlarni o'ziga jalb qilib kelgan. Tabiatda inson eng mukammal va serqirra ob'ekt hisoblanadi. Shuning uchun ham barcha badiyo'quv dargohlarida ham inson qiyofasi, uning portretini tasvirlashga ko'p vaqt ajratiladi. Tirik modelni (yalang'och model tasvirini)chizish qiyin vazifa, uni bajarish uchun rassomdan doimiy mashg'ulotlar davomida egallangan malaka talab etiladi. Tirik modelni chizish qiyinligi sababi shundaki u doimiy bir hilda qimirlamasdan o'tira olmaydi, ya'ni chizish davomida bir necha bor gavda holatini o'zgartiradi. Boshqa tomondan tirik modelda kuzatiladigan suyaklar va mushaklarning yaqqol ajralib turishi, ularning tuzilishi, nisbati, vazifasi va holatini o'zgartirganda, rassom gavda tasavvuri va xotirasiga asoslanib chizishni davom ettirishi kerak. Bunday ish uslubi juda ham muhim bo'lib, qalamlar va eskizlar chizishda uning ahamiyati kattadir.

Turgan holatdagi model rasmini chizish tamoyillari ochib berish ancha oson kechadi. Tasviriy san'at qonun qoidalaridan bizga ma'lumki, tabiatdagi barcha

shakllar geometric jismlar sirtlariga o'xshash shakllar tarkibiga asoslanadi sguning uchun ham ushbu holat misolida Dyurer tomonidan geometrik shakllarga asoslangan rasmni misol keltirishimiz mumkin. Ko'pincha yosh rassomlar tomonidan ishlangan tik holatdagi yiqilayotgan ko'rinishni kasb etadi. Buning asosiy sababi markaziy og'irlik chizma bo'ylab tushirilgan vertikal tasvirlanayotgan inson oyoqlariga yoki tana og'irligi tushayotgan oyoqqa tog'ri kelmaydi. Rassom tananing asosiy qismlarini bir-biriga nisbatan qanday holatda joylashgan va u qay darajada egilgan, bosh va qo'llarning burulganligiga bog'liq. Model harakati rasmda tog'ri ifodalanishi uchun esa o'quvchi uning harakatini va joylashuvini tug'ri tahlil qilishi muhimdir.

Xulosa: Rassom modelni o'rganadi va ko'rish nuqtasini tanlaydi. Rassom tasvir vositalarini tayyorlab ishga kirishadi. Model berilgan formatdagi qog'ozga tog'ri joylashishi uchun, avvalambor modelning eng yuqori eng pastki nuqtalarini aniqlashi kerak. Rasm ishlash jarayonida tasvir qog'ozning markaziga joylashishi kerak. Rasm bir ko'rish nuqtasida chizish katta ahamyatga ega, ammo jismning har tomonini bilish va kuzatish kerak. rassom odamlarda kuzatish, ishiga e'tibor ishiga ma'suliyat kuchli rivojlangan bo'ladi. Buyuk haykaltarosh Mikelandjelo qalamtasvirda (rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilikda) "har qanday ilmning ildizi va negizini ko'rgan". "Qalamtasvir doimo bizga yo'l ko'rsatib turuvchi qutb va kompas bo'lib, turli bo'yoqlar okeanida cho'kayotganlarga najot berish omilidir, - deya ta'kidlagan Sharl Lebren. Engr o'z ustaxonasining eshiklariga quyidagi so'zlarni yozgan - "Bu yerga kelgan shogirdlarga qalamtasvirni o'rgataman, ketayotganda esa, ular rangtasvir ustasi bo'lib yetishadi". "Shunday narsa mavjudki, u hamma sanat turlarining asosi hisoblanadi, bu — qalamtasvir. Kimki qalamtasvir sanatini mukammal egallasa, u rangtasvirni ham, xaykaltaroshlikni ham o'zlashtira oladi," — deb aytgan Karachchi. "Har qanday shaklni ajoyib, nafis qiluvchi ranglar emas, balki aniq chizilgan qalamtasvirdir" — degan Titsian. U qarigan chog'larida ham, ko'mir yoki mel bilan nimalarnidir tasvirlamagan kuni bo'lmagan. "Qalamtasvirga asoslanmagan rangtasvir, sanat emas, balki rangli dog'larning tartibsiz yig'indisidir", — deya doim takrorlagan V.Ye. Makovskiy. "Qalamtasvirni

puxta bilmagan, ijod ham qila olmaydi", — deb ta'lim bergan P.P. Chistyakov. I.Ye. Repin kunora 2-3 soat qalamtasvir bilan shug'ullangan va uni rangtasvirni asosi deb hisoblagan. A.M. Vasnesov, P.P. Chistyakovning ta'lim berish tizimini yodga olib, "uning sevimli mashg'uloti qalamtasvir" edi, - deb eslaydi. Ashbening Myunxendagi rassom-pedagog maktabida hattoki san'at Akademiyasini tamomlaganlar ham ta'lim olar, ta'lim berish faqat qalamtasvir bo'yicha (shaklning konstruktiv tuzilishi, tus-soya, yorug' munosabatlar aks etgan tasvir, grizayl), uzoq vaqt o'tkazilgan, shuning natijasidagina shaklni konstruktiv qurish va tus munosabatlarini puxta egallab, so'ng ranglar bilan tasvirlashga o'tilgan.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Asqarovich, RB (2023). CHUST MADANIY MOROS OBYEKTLARIDA TURIZM ORGANATINING O'RNI. Ilg'or ilmiy tadqiqotlar jurnali (ISSN: 0976-9595), 3 (1).
2. Ruzinov, B. (2022). INTERDISCIPLINARY LINKS IN RESEARCH ON CULTURAL HERITAGE SITES AND ITS IMPACT ON THE YOUNGER GENERATION. Science and Innovation, 1(3), 167-172.
3. Рўзинов, Б. А., Нуриддинов, Б. Х., & Умаров, Х. (2021). ФАРФОНА ВОДИЙСИ АМАЛИЙ САНЪАТИНИНГ ТАЪЛИМ ТАРБИЯДАГИ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, 2(3), 117-123.
4. Рўзинов, Б. А., Нуриддинов, Б. Х., & Каримбоев, Х. Қ. Ў. (2021). МОДДИЙ МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИ ОРҚАЛИ ТАЛАБАЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРИМИЗГА БЎЛГАН МЕХРИНИ УЙЎТИШ. Academic research in educational sciences, 2(3), 99-108.
5. Ruzinov, B. A. (2023). TASVIRIY SAN'AT RIVOJLANISH TARIXI VA BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATLI JIHATLARINI O'RGANISH VA TAXLIL QILISH. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 2(19), 1-8.
6. qizi Mamadjonova, S. T. (2023). ZAMONAVIY O'ZBEK MINIATYURASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. Educational Research in Universal Sciences, 2(1 SPECIAL), 348-352.
7. Байметов, Б., & Шарипжонов, М. (2020). ОЛИЙ ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА ТАЛАБАЛАР ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРНИ

ШАКЛЛАНТИРИШДА ИНДИВИДУАЛ ТАЪЛИМ БЕРИШ МЕТОДИКАСИ (ҚАЛАМТАСВИР МИСОЛИДА). *Academic research in educational sciences*, (4), 357-363.

8. Amanullaev, A.A. (2022). BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDAGI HOZIRGI MASALALAR. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 *Impact Factor: 7.603*, 11 (03), 1-3.

9. Amanullaev, A. (2022). SPECIFIC FACTORS OF COMPREHENSIVE STUDY AND ANALYSIS OF THE HISTORY AND CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 *Impact Factor: 7.603*, 11(02), 1-4.

10. Muhammad, A. (2022). MANZARA JANRIDA TARKIBI VA RANGNING ALOQASINI ILMIY O‘RGANISHNING XUSUSIYATLARI. *ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW* ISSN: 2319-2836 *Impact Factor: 7.603*, 11 (02), 5-8.

11. Abdumo‘Minova, D. A. Q. (2022). Talabalarga tasviriy san’atdan mashg‘ulotlarni tashkil etishda qalamtasvirning nazariy qonunlardan foydalanish. *Science and Education*, 3(9), 467-473.

12. В Ruzinov - Science and Innovation, INTERDISCIPLINARY LINKS IN RESEARCH ON CULTURAL HERITAGE SITES AND ITS IMPACT ON THE YOUNGER GENERATION, 2022, 1(3), 167-172

13. Рузинов, Б. А., Қодиралиевич, Қ. Т., & Адилов, З. Р. (2023). Farg‘ona shaharlari yozma manbalari. *TADQIQOTLAR jahon ilmiy–metodik jurnali*.

14. Шарипжонов, М. Ш. (2020). Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий маҳоратларини такомиллаштиришда амалий машғулотларни ташкил этиш методикаси. *Молодой ученый*, (43), 351-353.

15. Pulatov, D., & Ubaydullaev, M. (2023). FORMATION OF NEW CREATIVE DIRECTIONS IN MODERN FINE ART OF UZBEKISTAN. *Solution of social problems in management and economy*, 2(2), 34-39.

16. Umarov, X. (2023). THE ROLE OF THE TYPE OF APPLIED ART IN ARCHITECTURAL MONUMENTS (ON THE EXAMPLE OF THE HOJAAMIN GRAVE COMPLEX). *Евразийский журнал академических исследований*, 3(3), 182-187.

MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH VA UNI OSHIRISH YO‘LLARI

Sayfullayev Siroj Ikrom o‘g‘li

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti. Suv xo‘jaligini tashkil etish va boshqarish yo‘nalishi talabasi. Qarshi shahri. O‘zbekiston Respublikasi.

ssayfullayev679@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada mahsulot sifatini boshqarish jarayonlari, boshqarishning vazifalari va mahsulotning sifat darajasini baholash va uni yaxshilashga oid tadbirlar majmuasi, sifat ko‘rsatkichlari va mahsulot raqobatbardoshligi haqida ma’lumotlar ko‘rsatilgan.*

***Kalit so‘zlar:** Boshqaruv, mahsulot, mahsulot sifati, sifat ko‘rsatkichlari, sifat darajasini baholash, iqtisodiy samaradorlik, raqobatbardoshlik.*

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti ishlab chiqariladigan mahsulot sifatiga boshqacha prinsipial talablar qo‘yadi. Chunki hozirgi zamonda har qanday firmaning omon qolishi, uning tovarlar va xizmatlar bozorida mustaxkam mavqei raqobatbardoshlik darajasi bilan belgilanadi. Har qanday ishlab chiqarishni rivojlantirish va yuksak darajaga ko‘tarish uchun uni boshqarish kerak bo‘ladi. «Boshqarish» iborasini mahsulot sifatiga oid qo‘llaganda, mahsulot sifati va uning raqobatbardoshligini doimiy nazorat qilish, uning belgilovchi shartlar va omillarini maqsadga muvofiq ta’sir qildirish yo‘llari bilan mahsulot sifatini loyihalashtirish, ishlab chiqarish va foydalanishda uning zaurur darajada o‘rnatilishini, ta’minlanishini va saqlanishini tushunmoq kerak. Mahsulotning sifatini boshqarish operatsiyalari muhandis-texnik, tashkiliy-texnologik, nazorat va boshqa jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligi majmuasini tashkil etuvchi tartib doirasida olib boriladi. Mahsulot sifatini boshqarish jarayoni quyidagi operatsiyalardan iborat:

- mahsulot sifati darajasini belgilash;
- mahsulot sifatiga ta’sir ko‘rsatuvchi buyum va uni ishlab chiqarish jarayonining faoliyati to‘g‘risidagi axborotlarni yig‘ish va o‘rganish;

-mahsulot sifatini boshqarish to'g'risida qaror qabul qilish va obyektga ta'sir ko'rsatishga tayyorlanish;

-boshqaruvga tegishli buyruqlarni berish;

-boshqarish natijasida mahsulot sifatining o'zgarishi haqidagi axborotlarni yig'ish va tahlil qilish.

Mahsulot sifatini boshqarishda quyidagi vazifalar amalga oshiriladi: mahsulotning texnikaviy darajasi va sifatini uzoq muddatlarga chamalash; mahsulot sifatini oshirishni rejalashtirish va bashorat qilish; mahsulot sifatini attestatsiya qilish; mahsulot loyihasini chizish va ishlab chiqarishga joriy etish; mahsulot sifatini moddiy-texnika tomondan ta'minlash; ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash; mahsulot sifatini o'lchashni tashkil etish; mutaxassislarni tanlash, joylashtirish, o'qitish va tarbiyalash; sifatli mahsulot ishlab chiqarish darajasini bir tekisda olib borish; ishlab chiqarish vositalarini saqlash, ta'mirlashni tashkil etish; mahsulot sifatini oshirishni rag'batlantirish; mahsulot sifatini nazorat qilish; standartlarga, o'lchash vositalariga va texnik shartlarga rioya qilish; mahsulot sifatini boshqarish huquqini ta'minlash.

Mahsulot sifati texnika taraqqiyotining sur'atlarini, mehnat unumdorligini va shu orqali ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini ta'riflovchi iqtisodiy kategoriyadir. Mahsulot sifatini muntazam ravishda yaxshilash iqtisodiyotni rivojlantirishning zarur sharti, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xalq farovonligini o'stirishni asosiy omillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Mahsulotning xossalari, texnologik jarayonlarning ixtisoslashtirish xususiyatlari, ishlab chiqarishni tashkil etish shakllari va usullarini hisobga olgan holda bajariladi. Mahsulot sifatini yaxshilashga oid vazifalar va tadbirlar tuzilayotganda ularni amalga oshirish imkoniyatlari va maqsadga muvofiqligi texnikaviy-iqtisodiy jihatdan asoslanadi. Buning uchun quyidagilar asos qilib olinadi: ishlab chiqarilgan mahsulot sifatiga bo'lgan talablar va kelgusida uni takomillashtirish imkoniyatlari; mahsulotning sifat darajasini baholash; ishlab chiqarilgan mahsulotda uchragan nuqsonlarni yuzaga chiqarish va ularni tahlil etish; laboratoriyadan o'tkazilgan sinov

natijalari, iste'molchilar tomonidan yuborilgan norozilik hujjatlari, texnikaviy nazorat va ma'lumotlar; ilg'or korxonalarining mahsulotlari bilan taqqoslash.

Mahsulot sifatini yaxshilashga oid tadbirlar majmuasiga quyidagilar kiradi: mahsulotning sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashga qaratilgan asosiy tajriba va loyihalashtirish ishlari hamda tashkiliy-texnikaviy tadbirlar; ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasini takomillashtirishga oid tadbirlar; xomashyo va materiallar sifatini oshirish bo'yicha ta'minlovchilarga qo'yiladigan talablar; mahsulot sifatini oshirish bo'yicha o'tkaziladigan ilmiy-tadqiqot, tajriba va loyihalashtirish bo'yicha ilmiy-tekshirish, loyihalashtirish tashkilotlariga beriladigan topshiriqlar; texnikaviy hujjatlarni yaxshilash tadbirlari; texnologik intizomga rioya qilishni tekshirish sharoiti, ishlab chiqarishni o'lchov asboblari bilan ta'minlash, ularning aniq ishlashini kuzatib turish tadbirlari; standartlarni o'zlashtirish, ularga rioya qilish, buyumlarni unifikatsiyalashtirish, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, nuqsonlarning oldini olish va iste'molchilar tomonidan bo'ladigan noroziliklarni kamaytirish bo'yicha tadbirlar. Ushbu va boshqa bir qator tadbirlarning o'z vaqtida bajarilishini to'la-to'kis ta'minlash uchun ularning bajarilish muddatlari, mas'ul kishilar, muayyan xarajatlar va ularning iqtisodiy samaradorligi, raqobatbardoshligi hamda boshqa ko'rsatkichlar aniqlanadi. Ma'lumki, raqobat va raqobatbardoshlik o'rtasida dialektik aloqadorlik mavjud bo'lib, biri ikkinchisidan kelib chiqadi. Raqobat korxonalarini (firma)larni raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga va raqobatbardosh xizmatlar ko'rsatishga undaydi. Raqobatbardoshlik nisbiy o'lchov bo'lib, uning xususiyati shundan iboratki, uni raqobat predmeti (mahsulot raqobatbardoshligi)ga nisbatan ham qo'llash mumkin.

Mahsulotning raqobatbardoshligi deganda, iste'molchining aniq ehtiyojlarini qondirish va uni xarid qilish hamda keyinchalik undan foydalanish uchun sarflanadigan xarajatlar darajalari bo'yicha uni, ya'ni mahsulot boshqa shunday tovarlardan ajralib turadigan tavsiflar yig'indisi tushuniladi. Mahsulotning raqobatbardoshligi - u biror bir firma tomonidan ishlab chiqarilgan, raqobatchi firmalarning xuddi shunday tovarlariga qaraganda yaxshiroq iste'mol xususiyatlari va

texnik-iqtisodiy parametrlariga ega bo'lgan tovarlarning iste'molchilar tomonidan ajratib olinish qobiliyatidir. Raqobatbardoshlik aynan bozorda kuzatiladi va tovarlarning iste'molchi ehtiyojlariga muvofiq kelishi solishtirib va tekshirib ko'riladi. Ana shunda tovarning raqobatbardoshligi real xaridni amalga oshirayotgan xaridor uchun jozibadorlik darajasini ko'rsatadi

XULOSA o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, sifatli mahsulot doimo o'z xaridorlariga ega. Hozirgi davrda mazkur talab qondirilgandagina mahsulotni dunyo bozoriga chiqarish mumkin bo'ladi. Bu esa o'z navbatida mamlakatga eksportdan keladigan valyuta tushumini ko'paytirish orqali yangi texnika va texnologiyalar sotib olish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish hamda uning samaradorligini oshirish imkonini beradi. Yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarishga va uni sotishga erishgan korxonalar (firma) esa o'z ishlab chiqarish salohiyatini yanada yuksaltirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday subyektlarning ko'payishi esa mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri bo'lib hisoblanadi. Mamlakat iqtisodiyotining taraqqiy etishi esa uning aholisini daromadlari va demak turmush darajasining ham yuksalishiga olib keladi. Natijada sifatli mahsulot va yuqori darajada ko'rsatilgan xizmatlarga talab ko'payadi. Ya'ni, sifatli mahsulot (taklif) o'zining sifatli iste'molchisini (talab)ni yaratadi. Pirovardida jamiyatda yanada yuqoriroq darajada iqtisodiy o'sish ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Ortiqov A. "Sanoat iqtisodiyoti" (Darslik). -T.: TDIU, 2004-yil, 256 bet.
- 2.O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 12 - jild, 17-bet., Davlat ilmiy nashriyoti. - T.: 2006-yil.
3. <http://www.press-service.uz> - «Prezident sayti».
4. <http://www.gov.uz> - «Hukumat saj^i».
5. <http://www.tsue.uz> - «Universitet sayti»

TOPOGRAPHIC MAPS ON THE TRACKS

Mulkamalova Ozoda

3rd year student, "TIQXMMI" MTU

Karshin Institute of Irrigation and Agrotechnology

***Abstract:** All topographical and visual topographical maps are made in the equiangular cross-cylindrical projection of the German scientists Gauss and Krueger. The area depicted on topographic maps is divided into parts of a certain size, and each of them is depicted on a separate sheet.*

***Key words:** Topographic, scale, scale, general geographic, geodetic.*

Topographic maps are detailed general geographic maps that describe the main natural and socio-economic objects and have a single content, decoration and mathematical basis. It is created using a system of stable conditional girders on a rigid geodesic basis. They include the appearance of the geographical landscape and its main elements - relief, hydrography, vegetation, soil cover, settlements, roads, and industry, agriculture. and other social infrastructure objects are depicted with the same accuracy and perfection (see the color map on page 499). Topographic maps are made at scales of 1:10,000, 1:25,000, 1:50,000 and 1:100,000. Each topographic map is named after its scale. For example, if the scale is 1:10,000, it is called Topographic maps, if it is ten thousand, if it is 1:25,000 - twenty-five thousand. The scale of topographic maps is given in the table below. The elements of topographic maps can be summarized and divided into 2 groups - mathematical and geographical elements. Mathematical elements include map grid, scale, frame, sheeting and nomenclature, and geodetic datums. Geographic elements include details of the earth's surface that are depicted on topographic maps. Elements of topographic maps are closely related to each other, and they are described using special fixed conventional symbols and

notations. Topographic maps are widely used in the complete study and inspection of a place, in the design and construction of various structures, in the performance of engineering works such as accurate measurement and calculation, in orientation in a place, and for military purposes. All topographical and visual topographical maps are made in the equiangular cross-cylindrical projection of the German scientists Gauss and Krueger. The area depicted on topographic maps is divided into parts of a certain size, and each of them is depicted on a separate sheet. Each sheet of topographic or obser Topographic maps is bounded by meridian and parallel lines and has the shape of a trapezoid. Dividing a multi-sheet map into separate sheets into graphs and marking them according to a certain system is called nomenclature. The nomenclature of all Topographic maps is based on the division and nomenclature of the international map at a scale of 1:1,000,000. The international nomenclature system was adopted at the international geographical congresses held in London in 1909 and Paris in 1913. According to this system, the width of a 1:1,000,000 scale map sheet is 4° in the meridian and 6° in the parallel.

Parallels are drawn every 4° from the equator to the poles, and columns are formed from the meridian every 6° starting from the 180° meridian. The rows are marked with the capital letters of the Latin alphabet (A to Z) from the equator to both sides, and the columns are marked with Arabic numerals 1 to 60, starting from the 180° meridian, in the order of increasing counterclockwise. Thus, the nomenclature of each sheet of a 1:1,000,000 scale map consists of a letter designating a row and a number indicating a column number. Mac, Tashkent sh. the nomenclature of the sheet on which it is located is K-42, and that of the city of Moscow is designated as N-37. The table below shows the size and nomenclature of one sheet (trapezium) of topographic maps. Topographic maps are created and published on the basis of the same standard scales, conventional signs and guidelines in all organizations. The details depicted on the topographic maps are colored to match the natural color of the surface, so that they can be distinguished from each other and quickly understood. For example, the contours of forests, gardens, vineyards, bushes and other vegetation

- in green, contours or conventional signs of water, i.e. sea, ash, river, canal, reservoir, pond, spring, etc. - in air color, relief and its elements, i.e. bay, ravine, sand and others are depicted in brown. Inscriptions used on topographic maps not only make it easier to distinguish color details and map the map, but also enrich the content of the map and act as a conditional symbol to a certain extent. A dome-shaped or conical height rising from the surrounding plain is called a hill. The relative density of the top is up to 200 mg. A hill with a relative height of up to 100 m is called a dune. A continuous series of hills is called a ridge. Its relative height is up to 200 mg. It is the height expected above the surrounding plain. The mountain can be dome-shaped, cone-shaped, pyramid-shaped and other shapes, the height of the mountain exceeds 500 m. The highest part of the mountain is called the peak, and the peaks with sharp points are called chukki. The mountains that continue to Katorasi form a mountain range. The junction of two or more mountain ranges is called a mountain node (node). The largest of the batik landforms is the valley. The length, width, and depth of the valleys are different. Hill, mountain slopes are different: smooth convex concave terraced and can be complex. The slope of the smooth side does not change. The slope of the side is measured by the slope angle.

References

Koziboyev T., Basics of Topography, T., 1965; Egamberdiyev A., Fundamentals of geodesy and tests from topography, T., 1999.

Asomberdi Egamberdiyev.

<https://qomus.info/oz/encyclopedia/t/topografik-syomka/>

1. KMK 1.02.07-97 "Engineering searches for construction". 2. ShNK 1.02.08-09 "Engineering searches for construction. Basic Regulations". 3. GKKINP 02-067-03 "Instructions for topographic survey in scale 1:5000, 1:2000, 1:1000, 1:500". 4. "Instruktsiya po s'emke i sostavleniyu planov podzhennykh kommunikatsiy", izd. 1978g. 5. KMK 1.01.01-09 "System of regulatory documents in construction. Basic Regulations".

THE IMPACT OF ECOLOGY ON THE SOIL

Mulkamalova Ozoda

3rd year student, "TIQXMMI" MTU

Karshin Institute of Irrigation and Agrotechnology

Abstract: *Soil biology is a new science that emerged as part of the sciences of biology and soil science. In addition to studying the subjects of microbiology, biochemistry, algology, mycology, soil zoology and protistology, this science deals with the science of genetic soil science: the origin of the soil, the formation of the soil profile.*

Key words: *Anthropogenic, Erosion, autotroph, osmotroph.*

The positive and negative effects of man on the soil are distinguished. The positive effects include increasing soil fertility, improving the condition of the land, planting green plants, creating hedgerows, providing natural fertilizers, etc.

The negative impact is caused by the construction of cities, pollution of the environment, inadequate agrotechnical measures, incorrect implementation of hydrotechnical measures, excessive use of chemicals, grazing livestock on pastures, forest and lands become unusable as a result of deforestation, etc.

Human influence is especially strong on irrigated lands, and if advanced agrotechnical rules are followed when planting crops under irrigation (observance of irrigation rules and standards, improvement of land reclamation, etc.) soil condition, physical - chemical and biological properties improve, and its productivity increases.

Soil decay or erosion is observed in nature under the influence of wind and water. But today, due to human mistreatment of soil, i.e. improper plowing of steep land, over-irrigation, improper treatment of plants, re-salination, application of toxic chemicals and others cause soil erosion. Anthropogenic erosion is a consequence of

improper use of soil resources, the main causes of which are the cutting of forests and groves, non-compliance with the norm of feeding cattle on pastures, use of incorrect methods of farming, etc. According to data, 3,500 hectares of fertile land are destroyed by erosion every day. Water erosion is more common in foothills and mountainous regions, and wind erosion is observed.

To prevent the processes of erosion, it is necessary to restore vegetation cover, carry out proper agrotechnical measures, build green protective shields, plan hydrotechnical measures, etc.

In the 1960s, crop rotation was criticized and banned for many years. Later, in many regions, the widespread introduction of crop rotation became impossible due to monoculture. As a result, the productivity of the land decreased more and more. The total area of land used for agriculture in our republic is 28 million ha, of which 23 million ha are pastures, 0.7 million ha are arable land, and 4.2 million ha are irrigated land. 42% of irrigated land is planted with cotton and 12% with grain.

Soil biology is a new science that emerged as part of the sciences of biology and soil science. In addition to studying the subjects of microbiology, biochemistry, algology, mycology, soil zoology and protistology, this science deals with the science of genetic soil science: the origin of the soil, the formation of the soil profile. Soil physics and chemistry also studies problems such as the role of microorganisms in the formation of permeable, water-resistant aggregates, the cycle of elements in nature and accumulation in the soil profile, soil fertility and plant nutrition in relation to the sciences of agrochemistry and agriculture. Soil biology does not describe the mechanism of biochemical processes taking place in the soil, but studies the causes of these processes and their stages through special methods and is formed as a separate science.

For a long time, the understanding of the living world was limited to dividing it into two branches: plants and animals, i.e., flora and fauna, respectively. Starting from Aristotle, K. Linnaeus strengthens this concept in his work "System of Nature",

which is one of the main reasons for the division into two worlds. and they live a sedentary life.

The soil layer consists of the general planetary product - the pedosphere, which together with living beings such as the lithosphere, hydrosphere and atmosphere forms the planet's biosphere. The soil layer is a universal bioenergetics and biogeochemical system, which ensures the existence of plants, animals and microorganisms and the repeated production of biomass of living matter. These properties of the soil layer create the productivity of the biosphere. It has a special place in the general problem of rational use of land and soil protection, protection of natural resources and their use. As noted by our scientists, such a special place is primarily determined by the fact that humanity receives 88% of food products as a result of tilling the soil layer; if livestock products are taken into account, this number reaches 98 percent. However, the value of the soil is determined not only by its extremely important importance in growing food products and raw materials for industry, but also by the great ecological role it plays in the life of the biosphere in general.

Conclusion For a long time, the understanding of the living world was limited to dividing it into two branches: plants and animals, i.e., flora and fauna, respectively. Starting from Aristotle, K. Linnaeus strengthens this concept in his work "System of Nature", one of the main reasons for the division into two worlds is the way organisms are fed heterotrophic and holozoic in animals, and autotrophic and osmotrophic in plants, the structure of cell walls and mobile and they live a sedentary life.

REFERENCES USED

1. Abdurakhmanov T., Jabbarov Z.A. Soil pollution problems and protection measures. Study guide. T.: University, 2007. 94 p.
2. Andreyeva V.M. Soil and aerophilic greens with hydrogen. SPb.: Nauka, 1998.349p.
3. Aristovskaya T.V. L. Nauka, 1980. 187p.
4. Gilyarov M.S. Zoologichesky method diagnostic pochv. M.: Nauka. 1965. 278 p.
https://library.samdu.uz/files/438cce77cd0fc5de0e97fc81b20fc8_SOIL%20BIOLOGYASI%20VA%20ECOLOGYASI.pdf

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ И БИОХИМИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЭФФЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ

Старший преподаватель кафедры тхэквондо и
спортивной деятельности Национального
университета Узбекистана. **А.Кадыров**¹,
преподаватель **С.Ибрагимов**²

АННОТАЦИЯ

Подготовка футболистов, прежде всего, осуществляется в процессе тренировочных занятий. Посредством тренировочных занятий решаются задачи физической, технической и тактической подготовки футболистов. В зависимости от величины и направленности тренировочных нагрузок во время занятий происходит формирование тренировочных эффектов, что в свою очередь, позволяет игрокам целенаправленно адаптироваться к специфической двигательной деятельности в футболе.

Ключевые слова: физиологические, биохимические, закономерности, формирование, тренировочные воздействия, процесс, тренировочные упражнения.

ABSTRACT

The preparation of football players, first of all, is carried out in the process of training sessions. Through training sessions, the tasks of physical, technical and tactical training of football players are solved. Depending on the magnitude and direction of training loads during training, training effects are formed, which in turn allows players to purposefully adapt to specific motor activities in football.

Key words: physiological, biochemical, patterns, formation, training effects, process, training exercises.

Введение

В зависимости от направленности нагрузок в тренировочных занятиях их структуру составляют определённые комплексы разминки, обучающие и тренировочные программы, а также модельные тренировочные задания. Такой подход при построении тренировочных занятий позволит более целенаправленно управлять тренерскими воздействиями в процессе подготовки футболистов.

Современный уровень развития футбола предъявляет высокие требования к качеству подготовки спортсменов на различных этапах многолетнего учебно-тренировочного процесса. Соревновательная деятельность в футболе характеризуется высокой плотностью технико-тактических действий, что требует от спортсменов оптимального соотношения в развитии физических качеств.

Литература и методология.

Исследованию ведущих факторов, обуславливающих успешность соревновательной деятельности футболистов, посвящен ряд работ. Теоретической основой исследования являлись концептуальные положения теории и методики спортивной тренировки (Матвеев Л.П., Курамшин Ю.Ф.), современная теория управления подготовкой спортивных резервов (Никитушкин В.Г., Платонов В.М., Квашук П.В.), труды известных ученых в области конституциологии и физиологии двигательной активности (Бернштейн Н.А., Дорохов Р.Н., Солодков А.С.), работы в области теории и методики футбола (Андреев С.Н., Золотарев А.П., Лалаков Г.С., Сучилин А.А., Тюленьков С.Ю., Чирва Б.Г.), принципы скоростно-силовой подготовки юных спортсменов (Годик М.А., Шалманов Ан.А., Шамардин А.И., Антипов А.В., Бабаян С.С., Денисенков А.С., Лукин Ю.М.), принципы и методические рекомендации для использования в учебно-тренировочном процессе

тренажерных устройств (Ратов И.П., Попов Г.И.; Гильмутдинов И.Ф., Конников А.Н.).

Методология построения многолетней спортивной подготовки в футболе должна способствовать повышению спортивного мастерства на основе эффективного управления различными видами подготовок в годичном цикле тренировки. Технология управления тренировочным процессом базируется на результатах выступления спортсменов в соревновательной деятельности, а также индивидуальных способностях игроков, которые обеспечивают реализацию потенциальных возможностей на протяжении многолетней спортивной подготовки [1,2,3,9].

Тренировочное занятие – самостоятельная структурная единица процесса подготовки, в которой применяются различные средства, направленные на решения задач физической, технико-тактической, психологической и интегральной подготовки, создаются предпосылки для эффективного протекания адаптационных и восстановительных процессов в организме спортсменов (Платонов, 2004). В более узком смысле Н.Г. Озолин (2003) рассматривает тренировочное занятие как процесс систематического выполнения упражнений с целью повышения их эффективности и увеличения работоспособности соответствующих органов и систем спортсмена.

С учётом специфики футбола тренировочное занятие в этом виде спорта может трактоваться как структурная единица тренировочного процесса, в котором в зависимости от цели и задач этапа подготовки целенаправленно и систематически осуществляется совершенствование физической, технико-тактической и психологической подготовленности футболистов.

Тренировочное занятие является основным структурным элементом микроциклов. Если предположить, что мезоцикл представляет фундамент здания, микроциклы – стены этого здания, тогда тренировочные занятия следует рассматривать как кирпичи в этих стенах. В зависимости от того в какой последовательности будут сложены эти кирпичи будет достигнута

определенная эффективность в решении задач того или иного микроцикла или мезоцикла, что в целом предполагает достижение общей цели тренировочного процесса в течении макроцикла.

Результаты

От структуры и содержания тренировочных занятий, с одной стороны, и последовательности их проведения – с другой, зависит формирование тренировочных эффектов – срочных, отставленных и кумулятивных, от которых, в свою очередь, зависит адаптация футболистов к тренировочным и соревновательным нагрузкам.

Адаптация футболистов к нагрузкам посредством тренировочных занятий осуществляется на основе таких закономерностей и принципов: сверхотягощения; «синдром стресса»; зависимость «доза – эффект»; специфичности; обратимости действия; положительного взаимодействия; последовательной адаптации (Волков с соавт., 2000; Платонов, 2004; Тюленьков, 2007; Федотова, 2007)[4,6].

Принцип сверхотягощения. Этот принцип предусматривает физическую нагрузку, которая должна превышать пороговое значение, то есть объём и интенсивность тренировочных воздействий должны отягощать тренировочную функцию и побуждать её к развитию.

Зависимость «доза - эффект» определяет соотношение между объёмом выполненной тренировочной работы и приростом тренировочной функции. В начальных стадиях адаптации футболистов к нагрузкам наблюдается практически прямолинейная зависимость между величиной тренировочных воздействий и уровнем тренированности футболистов.

При воздействии околопредельных нагрузок кривая зависимости уровня тренированности от величины нагрузки может иметь параболический характер, что обуславливается перенапряжением функций организма игроков и срыву их адаптации.

Адаптация организма к воздействию физических нагрузок, как и к любому другому раздражителю, носит фазный характер. В зависимости от характера и времени реализации приспособительных изменений в организме выделяются два этапа адаптации — этап срочной и этап долговременной (хронической) адаптации. Этап срочной адаптации — это непосредственный ответ организма на однократное воздействие физической нагрузки. Реализуется он на основе готовых, ранее сформировавшихся биохимических механизмов и сводится преимущественно к изменениям энергетического обмена и функций вегетативного его обслуживания. Этап долговременной адаптации охватывает большой промежуток времени, развивается постепенно (на основе многократной реализации срочной адаптации) как результат суммирования следов повторяющихся нагрузок, связан с возникновением в организме структурных и функциональных изменений, которые формируются благодаря активации под влиянием нагрузки генетического аппарата функционирующих клеток и усилению в них синтеза специфических белков.

Срочный тренировочный эффект определяется величиной и характером биохимических изменений в организме, происходящих непосредственно во время действия физической нагрузки и в период срочного восстановления (ближайшие 0,5—1 ч после нагрузки), когда происходит ликвидация кислородного долга, образовавшегося во время работы. Отставленный тренировочный эффект наблюдается на поздних фазах восстановления после физической нагрузки. Его сущность составляют стимулированные работой пластические процессы, направленные на восполнение энергетических ресурсов организма и ускоренное воспроизводство разрушенных при работе и вновь синтезируемых клеточных структур. Кумулятивный тренировочный эффект возникает как результат последовательного суммирования следов многих нагрузок или большого числа срочных и отставленных эффектов. В кумулятивном тренировочном эффекте воплощаются биохимические изменения, связанные с усилением синтеза нуклеиновых кислот и белков,

наблюдаемые на протяжении длительного периода тренировки. Кумулятивный тренировочный эффект выражается в приросте показателей работоспособности и улучшении спортивных результатов.

Принцип специфичности. Под влиянием специфической нагрузки формируется доминирующая система, гиперфункция которой обеспечивает развитие адаптации. В процессе тренировки чрезмерная по своей напряжённости адаптация к определённом виду нагрузки в какой то момент времени может вызвать истощение функциональных систем доминирующей системы и ослабить работу других систем, непосредственно несвязанных с реакцией на нагрузку, что ведёт к перетренированности (Н.И. Волков, 2000). В связи с этим необходимо планировать тренировочные занятия различной преимущественной направленности [6].

Принцип обратимости действия. Сущность этого принципа заключается в том, что после прекращения тренировки показатели тренированности футболистов снижаются и достигают исходного уровня. Принцип обратимости действия противоположный дидактическому принципу систематичности. Поэтому процесс тренировки не должен прерываться, необходимо регулировать соотношение стимулирующих (нагрузочных) и восстановительных фаз.

Принцип положительного воздействия. Особенностью этого принципа является то, что каждая последующая нагрузка приводит к усилению адаптационных изменений в организме. Следует уточнить, что новая нагрузка может быть как положительной для адаптационных процессов так и отрицательной или иметь нейтральное воздействие. В связи с этим необходимо придерживаться правила последовательности нагрузок различной направленности.

Принцип последовательной адаптации. Этот принцип основан на гетерохронности биохимических изменений в организме, возникающих как в процессе так и после тренировки. При формировании срочного тренировочного

эффекта адаптационные изменения наблюдаются со стороны анаэробной алактатной системы, затем анаэробной гликолитической системы, и, достаточно больше времени необходимо для восстановления механизмов аэробного обеспечения двигательной деятельности.

Принцип цикличности. В основу этого принципа заложен фазовый характер адаптационных процессов при воздействии тренировочных и соревновательных нагрузок. Процесс адаптации формируется за определёнными циклами, которые сменяют друг друга, что приводит к достижению кумулятивного тренировочного эффекта.

Важным условием адаптации футболистов к нагрузкам в процессе занятий является оптимальное сочетание тренировочных воздействий различной физиологической направленности. От последовательности нагрузок в тренировочном занятии зависит формирование срочных тренировочных эффектов, что в свою очередь приведет к кумулятивным эффектам, то есть повышению уровня тренированности футболистов. Поэтому в отдельных тренировочных занятиях рекомендуется следующая последовательность физических нагрузок (Колесов с соавт., 2003):

✍ при развитии скорости и скоростно-силовых качеств – вначале аэробные нагрузки, затем – анаэробные алактатные;

✍ при развитии скоростной выносливости: 1-й вариант – вначале аэробные, затем анаэробные алактатные нагрузки; 2-й вариант – в начале аэробные нагрузки, затем анаэробные алактатные и далее анаэробные гликолитические; 3-й вариант – вначале анаэробные алактатные, затем анаэробные гликолитические нагрузки;

✍ при совершенствовании аэробно-анаэробных механизмов обеспечения двигательной деятельности (игровая и соревновательная подготовка) – вначале аэробные, затем анаэробные гликолитические;

✍ при развитии общей выносливости: 1-й вариант – преимущественно используются только нагрузки аэробной направленности; 2-й вариант – вначале

анаэробные алактатные нагрузки, затем аэробные; 3-й вариант – вначале анаэробные гликолитические нагрузки, затем аэробные; 4-й вариант – вначале анаэробные алактатные нагрузки, затем анаэробные гликолитические и далее аэробные.

По мнению Н.И. Волкова (2000) и Е.А. Разумовского (2003) другие варианты сочетания тренировочных нагрузок могут носить или нейтральный или негативный характер.

При формировании тренировочных эффектов преимущественное влияние имеет не только направленность и последовательность нагрузок, но и их величина, которая зависит от их продолжительности и интенсивности воздействия на организм футболистов.

Н.И. Волков (2000) рекомендует учитывать продолжительность воздействия физической нагрузки из трёх компонентов: времени выполнения упражнения ($T_{\text{упр}}$), времени отдыха между повторениями упражнения ($T_{\text{отд}}$) и времени, затрачиваемого на восстановление после окончания нагрузки ($T_{\text{восст}}$) [6]:

$$T_{\text{нагр}} = T_{\text{упр}} + T_{\text{восст}} + T_{\text{отд}}$$

При совершенствовании скоростных качеств футболистов была использована физическая нагрузка посредством 4-х серий бега по 30 м с высокого старта с максимальной интенсивностью. В каждой серии выполнялось 4-е попытки, отдых между сериями 3 мин. Если предположить, что продолжительность каждой попытки была в пределах 4,3-4,5 с (в среднем 4,4 с), тогда время выполнения упражнения:

$$T_{\text{упр}} = (4 \text{ попытки} \times 4 \text{ серии}) \times 4,4 \text{ с} = 70,4 \text{ с.}$$

Отдых между попытками составил:

$$T_{\text{восст}} = (3 \times 90 \text{ с}) \times 4 \text{ серии} = 1080 \text{ с.}$$

Время восстановления между сериями:

$$T_{\text{отд}} = (3 \times 180) \times 4 \text{ серии} = 2160 \text{ с.}$$

Таким образом продолжительность данной нагрузки:

$$T_{\text{нагр}} = T_{\text{упр}} + T_{\text{вост}} + T_{\text{отд}} = 70,4 \text{ с} + 1080 \text{ с} + 2160 \text{ с} = 3310,4 \text{ с} (55 \text{ мин}).$$

В приведённом примере в общем учёте нагрузок можно зафиксировать, что анаэробная алактатная нагрузка в данном тренировочном занятии составила 55 мин.

Наиболее простым критерием интенсивности тренировочных нагрузок различной физиологической направленности является частота сердечных сокращений (ЧСС, уд.мин¹) (Н.И. Волков, 2000):

- ✍ нагрузки преимущественно анаэробного воздействия – ЧСС – 150-130 уд.мин¹ ;
- ✍ нагрузки смешанного аэробно-анаэробного воздействия – ЧСС – 150-180 уд.мин¹ ;
- ✍ нагрузки анаэробного алактатного воздействия – ЧСС – 160-180 уд.мин¹;
- ✍ нагрузки анаэробного гликолитического воздействия – ЧСС ≥ 180 уд.мин¹ .

Тренировочные занятия в футболе подразделяются на основные и дополнительные. В основных занятиях выполняется основной объём работы, связанный с решением главных задач периода или этапа подготовки, в них используются наиболее эффективные средства и методы, планируются наиболее значительные нагрузки и др. В дополнительных занятиях решаются отдельные частные задачи подготовки, создаётся благоприятный фон для протекания адаптационных процессов. Объём работы и величина нагрузок в таких занятиях обычно невелики, применяемые средства и методы, как правило, не связаны с максимальной мобилизацией возможностей функциональных систем организма спортсменов (Платонов, 2004).

При проведении тренировочных занятий в подготовительном периоде на общеподготовительном этапе к основным занятиям могут относиться занятия, в которых решаются задачи совершенствования двигательных качеств и

функциональной подготовки. На специально-подготовительном этапе наоборот, главными определяются занятия специализированной направленности, основной целью которых является адаптация футболистов к соревновательной деятельности. Занятия, в которых поддерживаются физические кондиции футболистов рассматриваются как дополнительные.

Тренировочное занятие состоит из трех частей: вводно-подготовительной, основной и заключительной.

В вводно-подготовительной части проводятся организационно-методические воздействия тренера (сообщение задач тренировки, ознакомление с структурой тренировочного занятия, если есть необходимость очень коротко делается анализ предыдущего занятия) и проводится разминка.

Под разминкой понимают комплекс специально подобранных упражнений, выполняемых спортсменами с целью подготовить организм к предстоящей работе (Озолин, 1970).

В процессе разминки решаются функциональная (ускорение периода вработывания систем организма в мышечную работу: сердечно-сосудистой, дыхательной и др.); двигательная (оптимальное включение в работу мышечной системы, усиление эфферентной информации и афферентной иннервации) и эмоциональная (формирование положительного психологического настроя на предстоящую работу) задачи (Жилго, Генюшкин, В. Ермаков, 1994).

В тренировочных занятиях футболистов разминка, как правило, состоит из двух частей: общей и специальной.

Общая часть разминки состоит из общеразвивающих упражнений. Она обеспечивает активизацию сердечно-сосудистой, дыхательной систем организма, а также двигательного аппарата к специфической работе (работе с мячом).

Специальная часть разминки посредством специально-подготовительных упражнений способствует оперативной настройке двигательного аппарата

футболистов, систем энергообеспечения и психологической мобилизации на предстоящую основную работу в тренировочном занятии.

Ориентировочное соотношение по времени общей и специальной частей разминки – 30-40% к 70-60%.

Задачей заключительной части тренировочного занятия является постепенное доведение всех систем организма футболистов до уровня, близкого к тому, что был перед тренировкой. Подбор средств и методов в заключительной части занятия должен способствовать активному протеканию восстановительных процессов. Продолжительность заключительной части тренировочного занятия зависит от направленности, продолжительности и величины нагрузки в основной части занятия (табл. 1).

Таблица 1.

Соотношение по продолжительности разминки и заключительной части в зависимости от величины нагрузки в основной части

№ п/п	Величина нагрузки	Соотношение по продолжительности разминки и заключительной части к основной части тренировочного занятия	
		Разминка	Заключительная часть занятия
1	Малая	1:4	1:8
2	Средняя	1:3	1:6
3	Большая	1:2	1:4
4	Максимальная	1:2	1:4

Под направленностью тренировочного занятия, Ю.В. Верхошанский (1988) рассматривает способы упорядочения его содержания, предусматривающие целесообразное использование нагрузок различной преимущественной направленности, т.е. такое их сочетание и размещение во времени, которое обеспечивает требуемый тренировочный эффект при оптимальных затратах энергии спортсменов.

По признаку локализации направленности средств и методов, применяемых в занятиях, различают занятия избирательной (преимущественной) и комплексной направленности.

Обсуждение

В занятиях избирательной направленности решаются задачи преимущественного развития отдельных свойств и способностей, определяющих уровень специальной подготовленности спортсменов – их скоростных и скоростно-силовых качеств, анаэробной и аэробной производительности, специальной выносливости и т.д.

Занятия комплексной направленности строятся с учетом одновременного развития различных качеств и способностей. Они строятся по двум вариантам.

Первый заключается в том, что программа отдельного занятия делится на две или три самостоятельные части. Например, в первой части применяют средства для повышения скоростных возможностей, во второй и в третьей – для повышения выносливости при работе соответственно анаэробного и аэробного характера. Или, в первой части решаются задачи обучения новым техническим элементам, во второй – физической подготовки, а в третьей – технического совершенствования и т.д. Другой вариант предполагает не последовательное, а параллельное развитие нескольких (обычно двух) качеств (Платонов, 1986).

В тренировке футболистов применяются занятия избирательной и комплексной направленности. Форма проведения занятий зависит от задач, которые решаются в определенном микроцикле, а также от количества тренировочных занятий в течение дня. Обычно, если проводятся двухразовые занятия, то одно из них – однонаправленное (например, развитие скоростно-силовых качеств), а второе – комплексное (совершенствование технико-тактического мастерства и специальной выносливости).

Исходя из поставленных задач, различают следующие типы занятий: учебные, тренировочные, восстановительные, модельные и контрольные (Ж.К.Холодов, В.С.Кузнецов, 2001).

В процессе подготовки футболистов применяются все типы занятий, но в основном это тренировочные, учебно-тренировочные, модельные и восстановительные.

В тренировочных занятиях в основном решаются задачи совершенствования технико-тактического мастерства и развития двигательных способностей. Наиболее часто такие занятия проводятся в соревновательном периоде.

Учебно-тренировочные занятия больше проводятся в подготовительном периоде, где наряду с совершенствованием освоенного материала изучаются новые элементы техники и тактики игры.

Модельные тренировочные занятия, как правило, проводятся в предсоревновательном мезоцикле и на протяжении соревновательного периода. Основной целью таких занятий является апробирование плана предстоящей игры. В таком занятии проводится игра двумя составами, один из которых представляет стартовый состав на предстоящую игру. Задача второго состава по возможности скопировать игру будущего соперника. В планировании тренировочного процесса такое занятие обозначается как «модельная игра».

Восстановительные занятия, как правило, проводятся в конце микроциклов или после игры. Их основная задача – стимулировать восстановительные процессы и способствовать формированию так званых отставленных тренировочных эффектов.

В зависимости от конкретных задач и содержания тренировочного занятия, а также уровня подготовленности спортсменов, различают такие организационные формы тренировочного занятия: индивидуальную, групповую, фронтальную, свободную (Харре, 1971).

При индивидуальной форме занятий спортсмены получают задания и выполняют его самостоятельно.

Групповая форма занятия характеризуется тем, что спортсмены предварительно объединяются в несколько групп, каждая из которых выполняет определенное задание.

При фронтальной форме все спортсмены одновременно выполняют одни и те же упражнения.

Свободная форма предусматривает самостоятельную тренировку спортсменов без контроля со стороны тренера.

С точки зрения организационно-методических форм проведения занятий различают стационарную и круговую формы.

При стационарной тренировке спортсмены выполняют задания на специально оборудованных «станциях». Круговая тренировка предполагает последовательное выполнение спортсменами упражнений на различных станциях.

Тренировочные занятия по футболу Л. Качани, Л. Горский (1984) предполагают проводить за такими организационными формами: коллективная тренировка, групповая тренировка, индивидуальная тренировка.

При коллективной тренировке все игроки выполняют общие задания под руководством тренера, который имеет возможность контролировать одновременно практически всю команду. Недостатком коллективной формы тренировки является недостаточная возможность воздействия на каждого игрока. Наиболее часто коллективную форму тренировки применяют при разминке, развитии двигательных качеств, при выполнении упражнений восстанавливающего характера.

При групповой тренировке каждая группа игроков тренируется самостоятельно, выполняет разные упражнения, имеет разную нагрузку и использует свои вспомогательные средства. Обычно групповую тренировку проводят с игроками одной линии (вратари, защитники, полузащитники, нападающие). Довольно часто при групповой тренировке с целью решения

определенных задач технико-тактического характера создаются две группы игроков: первая - группа игроков обороны; вторая – атаки.

При индивидуальной тренировке одному или нескольким игрокам даются индивидуальные задания, хотя остальные игроки в это время могут выполнять какое-то общее задание.

Заключение.

Достоверность результатов и обоснованность выводов исследования подтверждаются теоретической и методологической основой его исходных положений, с учетом которых реализован научный подход к исследованию проблемы; применением современных адекватных методов исследования, соответствием цели, предмету и задачам; репрезентативностью выборки, продолжительностью экспериментальной проверки разработанной методики физиологические и биохимические закономерности формирования тренировочных эффектов подготовки футболистов на этапе спортивной специализации.

С точки зрения разделения игроков и проведения упражнений во времени, Л. Качани, Л. Горский определили такие организационно-методические формы упражнений: поточная, упражнения на установленных местах, маятниковая, параллельная, круговая.

В процессе поточной формы футболисты выполняют упражнения последовательно друг за другом, непрерывно и в высоком темпе.

Выполнение упражнений на местах: игроки разделены на группы (пары, тройки, четверки и т.д.), каждая из которых на определенном участке поля выполняет конкретное задание.

Маятниковая форма тренировки предусматривает поочередное выполнение тренировочного задания на двух станциях. Например, одна группа игроков наносит удары по воротам, а другая совершенствует единоборство в парах. После определенного времени группы меняются местами.

Переменная форма: в двух параллельных группах соревнующихся между собой в быстроте выполнения действий, игроки выполняют одни и те же игровые приемы, например: ведение мяча – обводка стоек – удар по воротам.

Круговая форма: игроки разбиваются на группы и каждая из групп, выполняет определенное задание по станциям, например: на первой станции жонглирование мячом, на второй – квадрат 4x2, на третьей – прыжки через барьеры, на четвертой – упражнения на растягивание и т.д. По всем станциям игроки могут пройти несколько кругов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Абрамов, В.Н. Влияние генетических факторов на развитие скоростно-силовых способностей футболистов (теоретико-методический аспект) /В.Н. Абрамов // Актуальные проблемы физической культуры и спорта: юбилейный сб. науч. тр., посвящ. 60-летию образ. кафедры теории и методики физической культуры и спорта СГАФКСТ. – Смоленск, 2010. – С. 29 – 32.

2. Абрамов, Е.Е. Дифференцированный подход к построению тренировочных нагрузок футболистов учебно-тренировочный групп: автореф.дис. канд. пед. наук / Е.Е. Абрамов. – Малаховка, 2006. – 26 с.

3. Аксенова, А.Н. Дифференцированный подход в совершенствовании двигательных качеств у школьников с различным соматотипом: автореф. дис. канд. пед. наук / А.Н. Аксенова. - Омск – 2006. – 23 с.

4. Платонов В.Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практическое приложение. / В.Н. Платонов. – К.: Олимпийская литература, 2004. – 808 с.

5. Озолин Н. Г. Настольная книга тренера : Наука побеждать / Н. Г. Озолин. — М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 863 с.

6. Волков Н.И. Биохимия мышечной деятельности. / Н.И.Волков, Э.Н. Несен, А.А. Осипенко, С.Н. Корсун. – К.: Олимпийская литература, 2000. – 502 с.
7. Тюленьков С.Ю. Теоретико–методические подходы к системе управления подготовкой футболистов высокой квалификации: Монография. / С.Ю. Тюленьков. – М.: Физическая культура, 2007. – 352 с.
8. Федотова Е.В. Соревновательная деятельность и подготовка спортсменов высокой квалификации в хоккее на траве. / Е.В. Федотова. – Казань: «Логос Центр», 2007. – 630 с.
9. Курамшин, Ю.Ф. Диагностика и прогнозирование способностей при спортивной ориентации в отборе: учебно-методическое пособие / Ю.Ф. Курамшин. – СПб., 2006. – 85с.
10. Озолин Н. Г. Современная система спортивной тренировки / Н. Г. Озолин. — М. : Физкультура и спорт, 1970. — 478 с.
11. Озолин Н. Г. Настольная книга тренера : Наука побеждать / Н. Г. Озолин. — М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2003. — 863 с.
12. Ю.В.Верхошанский и др. // Построение и содержание тренировочного процесса высококвалифицированных спортсменов на этапах годичной подготовки. М., 1988. С. 41–54.

UDK: 633.11-631.89

**KUZGI YUMSHOQ BUG‘DOY NAVLARINING DON SIFAT
KO‘RSATKICHI VA DON TARKIBIDAGI TEMIR MODDA MIQDORIGA
ILDIZDAN TASHQARI OZIQLANTIRISHNING TA’SIRI**

Sardor Shermurodov, tayanch doktorant,

Diyor Jo‘raev, q.x.f.d., k.i.x.,

Janubiy dehqonchilik ilmiy-tadqiqot instituti.

***Annotatsiya.** Bugungi kunda aholi sonining keskin o‘sib borishi evaziga don mahsulotiga bo‘lgan talab ham tobora ortib bormoqda. Bozorlarda xalq talabiga javob beradigan donning texnologik sifat ko‘rsatkichi yuqori bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bug‘doy doni tarkibida taxminan 6 dan 20% gacha oqsil mavjud bo‘lib, uning miqdori bevosita ko‘plab omillarga, xususan, oziqa sharoitiga bog‘liqdir. Mazkur maqolada yumshoq bug‘doy navlarining don sifat ko‘rsatkichi va don tarkibida temir moddasi miqdori keltirib o‘tilgan.*

***Аннотация.** Сегодня в связи с быстрым ростом населения увеличивается и спрос на зерновые продукты. Важно иметь высокий технологический показатель качества зерна, соответствующий спросу населения на рынках. В пшенице содержится приблизительно от 6 до 20% белка, содержание которого непосредственно зависит от многих факторов, а в частности от условий питания. В данной статье упоминается показатель качества зерна сортов мягкой пшеницы и количество железа в зерне.*

Annotation. Today, due to the rapid growth of the population, the demand for grain products is also increasing. It is important to have a high technological quality indicator of the grain that meets the demand of the people in the markets. Wheat contains approximately 6 to 20% protein, the content of which directly depends on many factors, and in particular on nutritional conditions. In this article, the grain quality indicator of soft wheat varieties and the amount of iron in the grain are mentioned.

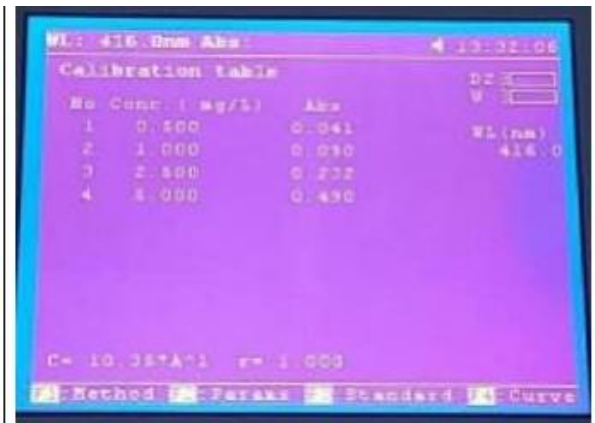
Bug‘doy eng ko‘p tarqalgan asosiy donli ekinlaridan biri hisoblanadi. Butun dunyo xalqlarining yarmidan ko‘prog‘i oziq-ovqat sifatida bug‘doy nonidan foydalanadi. Bug‘doy nonning tarkibida oqsil va kraxmal ko‘p, oqsil moldalar asosan kleykovina tarkibida bo‘lganligi uchun uning unidan sifatli non tayyorlanadi. Bug‘doy noni o‘zining ta‘mi, to‘yimliliigi va hazm bo‘lishi bilan yuqori baholanadi. Bug‘doy donining tarkibida uning naviga, ekish sharoitiga qarab 11,0% dan 18-19% gacha oqsil moddasi bo‘ladi. Bug‘doy nonidagi oqsilning hazm bo‘lishi 95% ni tashkil qiladi. Bundan tashqari, bug‘doy donidan yorma tayyorlanadi, uning uni makaron va konditer sanoatida ishlatiladi. Дробыш А. В. Ta‘kidlashicha, seleksiya ishlarida eng muhim masalalardan biri ota-ona juftliklarini to‘g‘ri tanlash masalasidir. Navlar xilma-xilligini oldindan baholashning asosiy usuli bu nav namunalarida biologik hosildorlik va hosil elementlarini qiyosiy o‘rganishdir. Kelajakda hosilni tashkil etadigan eng muhim element bu – boshqoq mahsuldorligi va mahsuldor poyalar sonidir. O‘z navbatida boshqoq mahsuldorligi donning yirikligi va 1000 ta don massasi kabi xususiyatlardan iborat [1]. Don shakllanishida 1000 dona don vaznining yuqori bo‘lishi mo‘l va barqaror hosil olishini hal qiluvchi belgisidir. Tuproqda namlik yetishmasligi, yuqori harorat, zamburug‘ kasalliklari bilan zararlanish 1000 dona don vaznining kamayishiga olib keladi [2]. Bug‘doyning sifatini aniqlaydigan muhim belgilardan biri bu undagi oqsil miqdoridir. Oqsil miqdorining ko‘p yoki kam bo‘lishiga navning biologik xususiyati, yetishtirish uslubi va iqlim sharoitlari ta‘sir etadi [3]. Olimlarning ta‘kidlashicha, dondagi oqsil miqdori va sifatini oshirish

manbalaridan biri bug‘doyning yuqori texnologik xususiyatlarini bir xilda shakllantirishni ta‘minlaydigan mahsuldor navlarini yaratishdir [4]. Olib borilgan tadqiqotlar Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani Janubiy dehqonchilik ilmiy-tadqiqot institutidagi Y.Omonov tajriba dalasida amalga oshirildi. Laboratoriya sharoitida kuzgi bug‘doy navlarning don sifat ko‘rsatkichi aniqlandi. Bunga ko‘ra, donning 1000 dona don vazni o‘lchanganda 39-42 gr gacha bo‘lganligi kuzatildi. “Yaksart” navi 42 gr bo‘lib, qolgan navlarga nisbatan yuqori natija ko‘rsatganligi kuzatildi. “G‘ozg‘on” navi 41,8 gr gacha, “Hisorak” navi 40 gr bo‘lganligi izohlandi. Bug‘doy doni tarkibidagi oqsil va kleykovina miqdori uni yetishtirish sharoitiga, qo‘llaniladigan agrotexnika usullariga, nav xususiyatlariga va boshqa omillarga bog‘liq bo‘ladi. Bug‘doy navlari doni tarkibidagi oqsil miqdorining ko‘payishiga iqlim sharoitlari, shimoldan janubga va g‘arbdan sharqqa tomon ekilishi ham ortib borishiga sabab bo‘ladi. Oqsil miqdoriga havoning nisbiy namligi, quyosh nurining tushishi, azot miqdori va agrotexnik tadbirlar ham ta‘sir ko‘rsatadi.

Quzgi yumshoq bug‘doy navlarida don tarkibidagi oqsil miqdor ko‘rsatkichiga ildizdan tashkari temir ultra dispers kukun biostimulyatori suspensiyasi bargi orqali qo‘llanildi. Olingan natijalarga ko‘ra, kuzgi bug‘doy navlarida oqsil miqdor ko‘rsatgichi 16,7-18,6% gacha bo‘lganligi kuzatildi. Yuqori ko‘rsatgich ko‘rsatgan navlardan “Turkiston” 18,6%, “Hisorak”, “Bunyodkor”, “Shams”, “Yaksart”, “G‘ozg‘on”, navlari 16,7-17,9% gacha oqsil miqdori borligi kuzatildi. Hozirgi kunda kuzgi yumshoq bug‘doy navlarning yangi navlarini yaratishda seleksionerlar oldiga donining sifat ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan, kuchli bug‘doy talablariga javob beradigan yangi navlarni yaratish vazifalari qo‘yilmoqda. Tadqiqotlarimizni o‘tkazish davomida donining sifat ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan bug‘doy navlarini tanlash, ularni urug‘chilik maydonlarga ekib o‘rganishdir. Shuningdek kuzgi yumshoq bug‘doy navlarda don tarkibidagi kleykovina miqdori 25,9-30,18% gacha bo‘lganligi kuzatildi. Bunda “G‘ozg‘on” navi 30,18% bo‘lib yuqori natija ko‘rsatganligi kuzatildi. “Turkiston”, navi 27,%, “Yaksart” navi 29,4% kleykovina miqdori borligi aniqlandi. Yumshoq bug‘doy navlarda IDK ko‘rsatgichi 66,8-100,6% bo‘lganligi

kuzatildi. “G‘ozg‘on” navi 91,4% bo‘lganligi aniqlandi. 2-sinf (yaxshi) guruhga mansub bo‘lgan 2 ta nav aniqlanganligi kuzatildi. Donning sifatini belgilovchi shishasimonlik, yaltiroqligi yoki qattqlik bug‘doy naviga xos belgidir. Donning yaltiroqlik sifati namlik ortiqcha bo‘lgan, azot yetishmagan sharoitda pasayadi. Donning shishasimonligi navlarda 55,9-86,2% gacha bo‘lganligi kuzatildi. “Shams” navida 86,2% bo‘lib, shishasimonligi yuqori natija ko‘rsatdi. “Bunyodkor” navi 80,5%, “G‘ozg‘on” navi 80,3%, “Yaksart” navi 82,3%, “Turkiston” navi 83,4% shishasimonlik bo‘lganligi aniqlandi.

Bug‘doyda temir moddasi 1,2 mg tashkil etadi. Kuzgi bug‘doy navlari don tarkibidagi temir moddasi laboratoriya sharoitida aniqlanganda 0,95-1,86 mg bo‘lganligi kuzatildi. Bunda “Hisorak” va “Turkiston” navlarida 1,86 mg bo‘lib, yuqori ko‘rsatgich ko‘rsatganligi kuzatildi. “Shams”, 1,7 mg “Yaksart” navlarida 1,69 mg, bo‘lganligi aniqlandi.

l-rasm. Hosil bo‘lgan kul ranggi oq, kremsimon, pushti rang

Xulosa o‘rnida: Janubiy mintaqada ekib o‘rganilgan kuzgi yumshoq bug‘doy navlarining donning sifat ko‘rsatgichlari laboratoriya sharoitida aniqlandi va yuqori natija ko‘rsatganlari tanlab olindi. Bunga ko‘ra, don tarkibidagi temir moddasi “Hisorak” va “Turkiston“ navida 1,86 mg bo‘lib, yuqori natija ko‘rsatganligi kuzatildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дробыш, А. В. Использование внутривидовой гибридизации в селекции озимой мягкой пшеницы / А . В. Дробыш, Г. И. Тарануха // Вестник БГСХА. - 2017. -№2. - С. 30-34.
2. Musurmonov D., Amanov A.A., Aliqulov S.M. Kuzgi yumshoq bug‘doy nav namunalarining qimmatli xo‘jalik belgilariga ega bo‘lgan boshlang‘ich manbalari//Qishloq xo‘jalik ekinlarining genetik resurslari: holati va foydalanish istiqbollari. O‘simlikshunoslik ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilganligining 90 yilligiga bog‘ishlangan Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari, (18 avgust 2014 y), Toshkent. 2014, - B. 88-92.
3. Muhammad T. “G‘allakorlarga mahalliy navlar”// “O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi” jurnali. №7. 2005. - B. 16.
4. Islomov S., Abduazimov A. Don sifati yuqori bug‘doy navlarini yaratishda biotik va abiotik omillarning ta’siri. // “O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi” jurnali . 2013 yil, -5 son. –B. 28

SHAVKAT RAHMONNING MUHABBAT MAVZUSIDAGI AYRIM SHE'RLARINING ASSOTSIATIV TAHLILI

Robiya Vaxobjonova

NamDu Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi II kurs magistranti

E-mail: mohizar_95@mail.ru

Akbarjon Xasanov

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'zbek tili kafedrasida dotsenti,
filologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada assotsiatsiya, assotsiativ maydon haqida qisqacha ma'lumotlar keltirilgan hamda Shavkat Rahmonning muhabbat mavzusiga oid ayrim she'rlari assotsiativ jihatdan lingvistik va ekstralingvistik jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: assotsiatsiya, assotsiativ maydon, assotsiativ birlik, lingvistik omil, ekstralingvistik omil, lingvokulturologiya, lingvopoetika.

АССОЦИАТИВНЫЙ АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ СТИХОТВОРЕНИЙ НА ТЕМУ ЛЮБОВЬ ШАВКАТА РАХМАНА

Робия Вахобжонова

НамДу Магистрант 2 курса лингвистики (узбекский язык)

Акбаржон Хасанов

Кокандский государственный педагогический институт, факультет языка и литературы

E-mail: mohizar_95@mail.ru

Аннотация: В данной статье представлена краткая информация об ассоциации, ассоциативном поле, а также даны ассоциативно-лингвистические и экстралингвистические анализы некоторых стихотворений Шавката Рахмана на тему любовь.

Ключевые слова: ассоциация, ассоциативное поле, ассоциативная единица, языковой фактор, экстралингвистический фактор, лингвокультурология, лингвопоэтика.

ASSOCIATIVE ANALYSIS OF SOME POEMS ON THE THEME LOVE BY SHAVKAT RAHMAN

Robiya Vakhobjonova

NamDu Master student 2 courses of linguistics (Uzbek language)

Akbarjon Khasanov

Kokand State Pedagogical Institute, Faculty of Language and Literature

E-mail: mohizar_95@mail.ru

***Annotation:** This article provides brief information about the association, the associative field, as well as associative-linguistic and extralinguistic analyzes of some of Shavkat Rahman's poems on the theme of love.*

***Key words:** association, associative field, associative unit, language factor, extralinguistic factor, linguoculturology, linguopoetics.*

KIRISH

Ma'lumki, har qaysi davrning o'ziga xos siyosati, iqtisodiyoti, madaniyati, ma'rifati mavjud bo'lib, shu ma'rifat-madaniyati yo'lida "xizmat qilgan" ilm egalari, aniqrog'i ijodkorlar bilan birga jonkuyarligi, otashin ijodi bilan iz qoldirgan ma'rifatparvar adib hamda shoirlar talaygina bo'lsa-da, Shavkat Rahmon o'ziga xos ijodi bilan ajralib turdi. Bu o'ziga xosligi bilan o'zini kuydirgan, qolaversa "bosharning eng buyuk tashvishlarini shiorday ko'tarib yursin niyatlar" deya boshqalarni-da yoqishga majbur qildi.

Atoqli o'zbek adabiyotshunosi O.Sharafiddinov shunday yozadi: "Rangsiz tasviriy san'at, ohangsiz musiqa bo'lmaganidek, tilsiz adabiyot ham bo'lmaydi. Adabiyotni insonshunoslik deydilar. Darhaqiqat, yozuvchi xilma-xil insonlarning harakterini tadqiq qilib, jamiyat rivojiga yordam beradigan salmoqli haqiqatlarni kashf qiladi. Biroq bularning hammasi adabiyotda til orqali ro'yobga chiqariladi".¹ Ya'ni tilsiz adabiyot aks etmaydi. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik haqida so'z

¹ O.Sharafiddinov. Adabiyot tildan boshlanadi// O'zbekiston adabiyoti va san'ati,1986,5-sentabr.

ketar ekan, ular kesishgan nuqtada lingvopoetika yo‘nalishini tilga olmaslikning iloji yo‘q. Har qanday asarni lingvopoetik jihatdan tahlil qilish juda murakkab sanalib, insondan ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslikka doir bilimlarga ega bo‘lishni talab etiladi. Biz tahlilga tortayotgan Shavkat Rahmonning she‘rlarini lingvopoetik, aniqrog‘i, assotsiativ, struktural tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu mavzuyimizga oid kitoblardan kerakli o‘rinlarda qo‘llanilishi mumkin. Jumladan; D.Lutfullayeva, D.Xudoyberganova, A.Nurmonov, I.Azimova. Jahon tilshunosligida esa, Platon, Aristotel ilgari surgan g‘oyalardan boshlangandan so‘ngra V.Gumboldt ilk bor tildagi assotsiatsiya haqida munosabat bildirdi. F.de.Sossyur, N.V.Krushevskiy, A.A.Potebnya, M.M.Pokrovskiy, I.A.Boduen de Kurtene, G.Kent, A.Rozanov, J.Diz, J.Miller, Ch.Kofer va boshqalarning ishlarida assotsiativ tilshunoslik haqida ko‘plab ma‘lumotlar mavjud. Jahonning mashhur psixolingvistlari F.Galton, A.Tumb, K. Marb, A.Rozanov, D.S.Palermo, M.Rozentveyg, R.Vudvorts, L. Postmen, K. Nobl, J.Diz, J.Jenkins, F.Kreymer, A.R.Luriyalar bu yo‘nalishda juda ko‘p izlanishlar olib borganlar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada lingvopoetika yo‘nalishi bilan birgalikta assotsiativ tilshunoslik haqida ham fikr yuritiladi. Lingvopoetika va assotsiativ tilshunoslik sohalariga oid manbalardan foydalanilgan holda ish olib boriladi. Shu o‘rinda chet el hamda o‘zbek tillaridagi adabiyotlardan foydalanib, shoirning ayrim she‘rlari tahlil qilinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Quyida shoirning “Yurak qirralari” to‘plamidan o‘rin olgan ayrim she‘rlarining assotsiativ tahliliga to‘xtalamiz.

*Oy nurini kiygan go‘zalim farishtaday kirar xonamga,
Birdan atrof yorishib ketar, titroq kirar yana jonimga.*

*Tinmay boqar iltijo bilan yana hayrat to'la ko'zlarim.
Mayin qo'lin qo'limga qo'yar oy nurini kiygan go'zalim.*

*Yoyib tashlar shamol-sochini nafasidangullar taraydi,
Mo'ldirlarin tiyib olmagan ko'zlarimga kulib qaraydi.*

*Rang qaytadi yana dunyoga, zulmatlarga yog'du sochilar,
Soylar kular, kuladi osmon, qor ustida gullar ochilar.*

1. Leksemalarning uslubiy belgisiga asoslangan assotsiatsiyalar: *iltijo, yog'du, zulmat, oy nurini kiygan, zulmatlarda yog'du sochilmoq, soyalar kular, kuladi osmon, qor ustida gullar ochilar*. Ushbu leksik birliklar ham leksema shaklida, ham birikma, gap shaklida bo'lib, badiiy uslubga xosdir.
2. Leksemalarning semantikasiga asoslangan assotsiatsiyalar: *zulmatlarda yog'du sochilar, qor ustida gullar ochilar* gaplari tashqi tomondan aslida bir-biriga zid emas, ammo badiiy maqsad tufayli kontekst talabi bilan mantiqan, ya'ni ma'noviy qarama-qarshilik mavjud.
3. Leksemalarning yasalishiga asoslangan assotsiatsiyalar. Bunday munosabat leksemaning yasalish asosi bilan bog'liqlikni talab qiladi. Masalan, she'rdagi *farishtaday* so'zini eshitganimizda, *farishtali, farishtasiz, farishtaday oq, yuzi farishtali, farishtali uy, farishtasiz uy, iti bor uyga farishta kirmaydi* singari assotsiatsiyalar ongimizda yuzaga kelishi tajribalarimizda ma'lum bo'ldi. *Oy so'zini eshitganimizda esa oyday go'zal, oy yuzli, oyni dog'i bor, oqqoq, oyday* kulib turuvchi kabi assotsiatsiyalar yuzaga keladi.

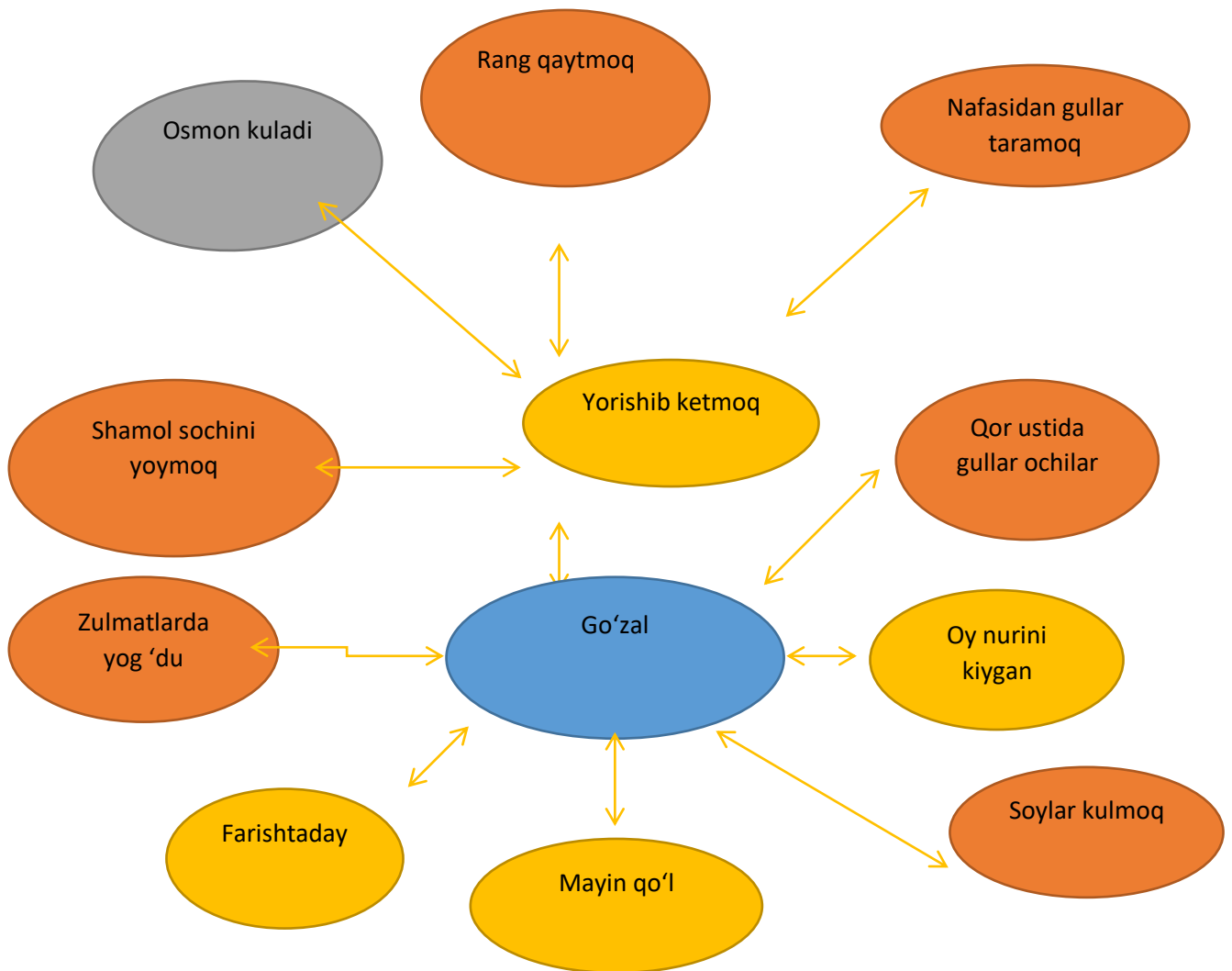
Yuqorida aytganimizdek, ekstralingvistik omillar natijasida yuzaga kelgan assotsiatsiyalar ham badiiy asar mazmunida muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Zamondagi aloqadorlikka asoslangan assotsiatsiyalar. Qor ustida gullar ochilar gapidagi qor leksemasi zamoni bildiruvchi assotsiatsiyadir, ya'ni bilamizki,

- qor faqat qish faslida yog‘adi. Bundan ko‘rishimiz mumkinki, qor leksemasi qish fasliga ishora qilmoqda. Ushbu so‘z *sovuq, qalin kiyimlar, oqlik, muz, qor yog‘ishi, tashqari sovuq, ichkari issiq* kabi assotsiativ birliklarni chaqiradi.
2. Predmet va uning belgisi o‘rtasidagi assotsiatsiyalar. Farishtaday leksemasi she’rda tasvirlangan go‘zalni matndagi belgilaridir. Bu leksema *beg‘ubor, juda chiroyli, gunohsiz, oppoq, nurli* singari assotsiatsiyalarni ergashtirib she’rdagi mashuqaning tasvirlab bo‘lmas darajada belgiga egaligini bildiradi, chunki farishta ham bizni tasavvurimizda shunday belgilarga ega. Mayin leksemasi- *yumshuq, nozik, yoqimli, oppoq* assotsiatsiyalarini chaqirib, go‘zalning qo‘liga belgi sifatida qo‘llangan.
 3. Faoliyat va uning obykti aloqadorligiga asoslangan assotsiatsiyalar. *Yoyib tashlar shamol sochini* misrasidagi *shamol* leksemasi *yoymoq, to‘zitmoq, chang qilmoq, iflos bo‘lmoq, sovuq* assotsiativ birliklarni chaqiradi.
 4. She’rdagi *ko‘zlarim, sochini, qo‘lin, qo‘limga, nafasidan* leksemalari bir butunning qismlari sifatida butun-qism munosabatiga asoslanadi.
 5. Egalik, mansublik belgisiga ko‘ra: *oy –planeta, soy-girdonimik birlik, qor-qish fasli, gul-bahor va yoz fasli* singari assotsiativ jihatdan o‘zining o‘zagiga ega.
 6. Sabab-natija munosabatidagi assotsiatsiyalar: *zulmat-tun, rang qaytadi-kun, gullar ochilar- bahor yoki yoz fasli.*

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda she’rning assotsiativ maydoni tushunchasiga to‘xtalib o‘tishimiz darkor. Ma’lumki, tilshunoslikka assotsiativ maydon tushunchasini rus olimi Y.N.Karaulov kiritgan. U matndagi so‘z va so‘z biriklamalari ketma-ketligi orqali assotsiativ maydonni belgilash tartibi hamda ushbu assotsiativ maydon asosida matnyaratish metodikasini ishlab chiqdi. Uning fikricha, matnning assotsiativ strukturasi asosida matn, uning muallifi hamda ushbu matnni kitobxon tomonidan idrok etilishi jihatlari haqida yangi bilimlarga ega bo‘lish mumkin.¹ Yuqoridagi she’rning assotsiativ maydonini quyidagi chizmada ko‘rsatib o‘tamiz.

¹ Ю. Н. Караулов. Ассоциативный анализ новѣй подход к интерпретации художественного текста. -М;1996-с.183

Izoh: binafsha rangdagi leksemalar yadro so'zga nisbatan yaqin, pushti rangdagi leksik birliklar esa bilvosita bog'langan birliklar, yashil rangli leksema esa nisbatan yadrodan uzoq leksemdir.

Yuqoridagi she'rdagi sarlavha yo'qligi uchun she'rdagi *go'zal* leksemasi yadro leksema sifatida olindi, chunki she'ning suyjeti *go'zalning* xonaga kirib kelishi bilan boshlanadi. Assotsiativ maydon tarkibida ko'rganimizdek, so'z birikma shaklidagi leksemalar hamda gap shaklida qo'llangan assotsiatsiyalar mavjud. *Yorishib ketgan*, *oy nurini kiygan*, *farishtaday*, *mayin qo'l* va boshqa birliklar ma'shuqa va u bilan bog'liq voqea-hodisalarni anglatib kelgan. *Farishtaday* leksemasi hamda *oy nurini kiygan* birikmasi individual hamda jamoaviy lingvokulturologik assotsiatsiyalarni aks ettiradi. Masalan; *farishta- oppoq*, *nurli*, *ko'rinmas*, *osmonda*,

uchuvchi, qanoti bor, gapiruvchi- jamoaviy (ma'lum diniy bilimga ega bo'lgan insonlar ongida farqli bo'ladi) assotsiatsiyalardir. Yosh bolalar va diniy bilimga ega bo'lmagan insonlarda esa, *uchuvchi, oppoq, qanoti bor, chiroyli* kabi assotsiatsiyalar yuzaga kelganini tajribalardan ko'rishimiz mumkin.

- Lingvokulturologik jihatdan farishta so'zini eshitganimizda, *farishtali odam, uyi farishtali, yuzidan farishtaday nur yog'iladi, farishtasiz odam* singari assotsiatsiyalar keladi. Ya'ni islom diniga e'tiqod qiluvchilar ongida yuqoridagi assotsiatsiyalar kelsa, boshqa din, millatga mansub bo'lgan insonlar ongida o'zgacha aks etishi mumkin.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, shoirning nafaqat muhabbat mavzusidagi, balki boshqa ko'plab mavzulardagi she'rlarini tahlil qilishimiz mumkin. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, har qanday asar tahlilida yozuvchi, shoir kitobxonga yetkazmoqchi bo'lgan ma'no bilan, kitobxon anglagan ma'no o'rtasidagi bog'liqliklar assotsiativ jihatdan tahlil qilingandagina yuzaga chiqadi. Ushbu she'rda shoir yorni shu darajada tasvirlaganki, hatto oydan ham go'zal, hatto farishta kabi bir inson. Biz qachonki, she'rni assotsiativ jihatdan tahlil qilsakkina shoirning yor haqidagi tasavvuri, fikrlarini bilishimiz mumkin. Shundan kelib chiqqan holda assotsiativ jihatdan tahlil qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Xudoyberganova. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi- Toshkent,2017.
2. D.Lutfullayeva. Leksikani mazmuniy maydon asosida o'rganish muammolari- Toshkent,1996.
3. Sh.Rahmon. Abadiyat oralab,- Toshkent-2012; B-59.
4. M.Yo'ldoshev. Badiiy matn lingvopoetikasi.-Toshkent,2008.
5. T.Qudratov, T.Nafasov. lingvistik tahlil-Toshkent,1981.
6. O.Sharafiddinov. Adabiyot tildan boshlanadi// O'zbekiston adabiyoti va san'ati,1986,5-sentabr
7. Ю. Н. Караулов. Ассоциативный анализ новкй подход к интерпретации художественного текста.-М;1996-с.183
8. U.Hamdani. Shavkat Rahmon she'riyatiga bir nazar maqolasi.

MUSIQALI TETATR AKTYORLARINI MUSIQIY QOBILIYATINI SHAKILLANTIRISHDA BOSHLANG'ICH KO'NIKMALARNING AHAMIYATI

Saidakbar Abdullayev Xusanboyevich,

O'zDSMI musiqali teatr aktyorligi san'ati

Yo'nalishi 2-kurs magistri

ANNOTATSIYA

Maqolada san'at oliygoxlarida o'qish istagini bildirgan yoshlarga tavsiyalar va bugungi kunda san'at oliygoxlariga kirish uchun nimalarga ko'proq e'tibor qaratishi lozimligi, qolaversa bugungi yosh avlodni musiqiy bilimlarini o'stirish natijalari haqida tahlil qilingan.

Tayanch iboralar: *Vokal, san'at, aktyor, musiqa, pedagog, teatr, nafas, mashq, diafragma.*

Jahon pedagogika va musiqashunoslik fanlarida jamiyatdagi musiqiy madaniyat saviyasini oshirish, yuqori malakali musiqa ijrochilarini tayyorlash, ta'limini takomillashtirish orqali musiqiy qobiliyatni rivoilantirish texnologiyalarni takomillashtirish boyicha salmoqli tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Dunyoda musiqa san'atining inson ma'naviy-ma'rifiy kamolotida tutadigan alohida o'rni e'tirof etilgan haqiqat bo'lib, ayniqsa, musiqa va san'at oliy bilim yurti talabalarida musiqiy qobiliyatni shakllantirish, vokal–xor malakalarini yuqori darajada rivojlantirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, talaba yoshlarni musiqiy ta'lim orqali zamonaviy musiqa ijro san'atiga jalb qilishning pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqish hozirgi jahon ijtimoiy pedagogika fanining eng samarali vazifalaridan ekanligi ma'lum.

Musiqali teatr aktyorlarini tarbiyalashda ham bevosita musiqiy bilimning o'rni ustuvor vazifalardan biridir. Shu boisdan ham musiqali teatr aktyorlarini 1-kursdan

boshlab musiqiy bilimlarini rivojlantirish uchun bir qator mutaxassislik fanlari mavjud bo‘lib ular orasida “vokal” fanining o‘ziga xos o‘rni mavjud.

“Vokal” fani talabalarning musiqiy qobiliyatini yanada rivojlantirish va kuylash maxorati san’ati ko‘nikmalarini o‘rgatishga asoslanadi. Vokal fanining asosiy maqsadi – bo‘lajak aktyor talabalarni vokal san’ati vositasida ularga ovoz qo‘yish, nafas malakalari, eshitish qobiliyatini rivojlantirish, turli kuylash yo‘llari, talaffuz muammolari, turli dinamik nuanslarda kuylay bilish hamda pedagogik malakalarini amaliy va nazariy asoslari bilan qurollantirish, estetik va badiiy didlarini tarbiyalash hamda badiiy ijrochilik maxoratini o‘rgatish va o‘stirishdir. Talabalarning ovoz imkoniyatlarini vokal – badiiy jihatdan rivojlantirish ularga kuylash texnikasini o‘rgatish ishlari bilan organik tarzda qo‘shib olib boriladi. Shuningdek, vokal malakalarini egallash, vokal pedagogikasining sistemalilik, izchillik, oddiydan murakkabga, yakka yondoshish kabi qator didaktik prinsiplarga asoslanadi.

Afsuski so‘ngi yillarda san’at oliygoxlarida o‘qish istagini bildirib tashrif buyurgan ba’zi talabgor yigit-qizlarning musiqiy bilimlarining yetishmasligi, ovoz imkoniyatlari chegaralanganligi, eshitish qobiliyati sust ekanligi ko‘rinib qolmoqda. Natijada talim jarayonida ushbu talabalar musiqaga asoslangan fanlarni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa kelajakda talaba yoshlarning musiqali teatrlar sahnasida ijodiy faoliyatiga keskin ta’sir ko‘rsatmoqda va e’tirozlarga sabab bo‘lmoqda.

Musiqali teatr aktyorligi san’ati yo‘nalishida o‘qish istagini bildirgan talabgor yoshlar albatta musiqa va san’at maktablarida yoki texnikumlarida boshlang‘ich ko‘nikmalarga ega bo‘lishi maqsadga muvofiqdi. Hususan san’at oliygoxining talabasi bo‘lish istagini bildirgan yosh talabgorlar vokal faning mazmunini anglab yetishi muhim vazifalardan biri bo‘lishi lozim.

Vokal ijrochiligi tarbiyaning asosiy tomonlaridan biri bo‘lib oquvchilarni to‘g‘ri nafas olishga, uni ushlab va tejam bilan sarflashga o‘rgatish hisoblanadi. Kuylash vaqtida, ya’ni tovush hosil qilishda nafasni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishi muhim rol o‘ynaydi. Kuylash vaqtida nafas olish tez, qisqa vaqt oralig‘ida

sodir bo'lib, nafas chiqarish esa bir qancha vaqtga cho'ziladi. Kuylash jarayonidagi nafas fiziologik nafasdan keskin farq qilib, ijro etilayotgan asar harakteriga qarab o'zgarib turadi.

Kuylash jarayonida nafas olishning bir qancha turlari aniqlangan: pastki qovurg'a kengayuvchi nafas, yelka kengayuvchi nafas, qorin bilan nafas olish, ko'krak bilan nafas olish. Kuylash vaqtida nafas olishning pastki qovurg'alar kengayuvchi nafas olish va qorin bilan nafas olish turlarini ishlatish ma'quldir. Diafragma odam organizmida ko'krak va qorin bo'shlig'ini ajratib turadi. Pastki qovurg'alar va diafragma vositasida nafas olishda, nafas olish va chiqarish diafragma orqali tartibga solinadi. Xonanda xuddi gul hidlagandek nafas oladi. Bunda o'pkalar kengayib pastki qovurg'alarni tashqi tomonga suradi va diafragma pasayadi. Natijada qorinning devori oldinga shishib chiqadi. Bu holda yelka va ko'krakning yuqori qismi o'zgarmaydi. Nafas chiqarish qorin tarang qobig'ining harakati bilan boshqariladi va havo yuqoriga yo'naladi. Ovoz pardalarini tebranishga undaydi. Pastki qovurg'alar va diafragmalar asta-sekin o'z qobig'iga qaytadi.

Ovozni kuylashga tayyorlash mashqlari oddiydan murakkabga tartibida olib boriladi. Mashg'ulotlarda to'g'ri ovoz pozitsiyasiga va nafasga, yaxshi ansambl va xor soziga erishiladi. Ayniqsa, artikulyatsiya apparatining aktivligi oshadi. Shu bilan birga ovozni rivojlantirish, uning diapazonini kengaytirish, so'z talaffuzining aniqligiga erishish, garmonik qobiliyatni o'stirish kabi muhim ishlar ko'zda tutiladi.

Ovoz mashqlarni o'rta registr, qulay tessitura, o'rta dinamika, sekin tempda oddiy mashqlar bilan unisonda boshlab, sekin-asta garmonik (ikki, uch va to'rt ovozli) tuzumlarga o'tish maqsadga muvofiq. Ovozlarni qizdirish barcha ishtirokchilar, ya'ni butun xor bilan birga boshlansa, ba'zi mashqlarda alohida ovozlar: pastki ovozlardan boshlab keyin yuqori ovozlar qo'shiladi. Ba'zi asarlardan namunalar ham mashqlarda qo'llanilishi mumkin. Mashqlar fortepiano jo'rligida, jo'rsiz yoki kamerton yordamida kuylanishi mumkin.

Ovoz mashqlari jarayonida vokal – xor texnikasi kuylash malakalari mustahkamlanadi. Bu mashqlar 10 – 15 minut goho undan ko'proq davom etadi.

Ovozni qo‘shiq kuylashga tayyorlash mashqlari ma’lum tartibda o‘tkazilib unda ovozni to‘g‘ri hosil qilishga, to‘g‘ri nafas olishga, yaxshi ansambl va jarangdorlikka erishiladi. Natijada, o‘quvchilarning ovoz imkoniyatlari mustahkamlanadi.

Mashqlar ketma-ketligi har doim bir xil kuylanishi shart emas. Ovoz sozlash mashqlari ustida ishlash jarayonida o‘rganiladigan asarlarning jumllaridan mashq sifatida foydalanish ham mumkin, ularni mukammal o‘rganilganligi asarlarning ijrosi vaqtida yaxshi natija beradi. Bunday yondashuv asardagi ma’lum bir vokal – texnik ijro masalalarini hal etishda ham yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda o‘zbek xalqining asrlar davomida shakllangan umuminsoniy ma’naviyati va milliy qadriyatlarini singdirish - yoshlarni vatanparvar, barkamol inson qilib, tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda yosh avlodni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash nafosat tarbiyasining asosiy masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. U o‘quvchilarni musiqa san’ati asarlarini tushunishga va ijro etishga o‘rgatadi. Musiqa jamiyat hayotining muhim qismidir. U inson hayotiga kuchli ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lib, uning his-tuyg‘ularini badiiy tilda ifoda etadi. Vatanparvarlikni e’tiqodga aylanishi har bir inson qalbida ichki ma’naviyatning ifodasini belgilab beradi. Milliy vatanparvarlik bu o‘zbek xalqining qoniga singib ketgan imon va insof, mehr- muhabbat, oqibat, vijdon, ona yurtiga, o‘z eliga sadoqat, axloqiy ma’naviy qarashlar yig‘indisi tushuniladi.

Shu boisdan ham san’at oliygohlariga o‘qishga kirish istagini bildairgan yosh talabgorlarning musiqiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi har tomonlama foydali bo‘lib, kelajakda yetuk mutahassislar bo‘lib yetishishida ko‘makchi vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov F. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. T.: Aloqachi. 2008.
2. Arthur P. Schmidt “Song from the Rubáiyát of Omar Khayyám (Fitzgerald’s version)”, Boston Plate, 1898. p:120.
3. Daring J. et al., “*The Art of Persian Music*”, Washington, D.C., 1991,p:87.
4. Mahmudov J., Mahmudova X. Rejissura asoslari. -T.: O‘DSI bosmaxonasi. 2008.
5. Park R. E. Race and Culture / R.E.Park. - Glencoe: Free press, 1950. –355 p.
6. Sayfullayev B., Mamatqosimov J. Aktyorlik mahorati. -T.: Fan va texnologiya, 2012.
7. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – b. 153.
8. Akbarov I. Zamonaviy qo‘shiqlar. – Toshkent: 1969.
9. Alisher Navoiy. Mutrib va mug‘anniylar zikrida. – Toshkent: O‘qituvchi. 1998.
10. Asqar F. Musiqa va inson ma‘naviyati. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2000.
11. Asqarov A. Bosh muharrirligida. Temur va Ulug‘bek davri tarixi. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996. – B. 227.
12. Burxanov M. Liricheskiye pesni i romansi. – Toshkent: 1961.
13. Daukeva S. Filosofiya muziki Abu Nasra Muxammada al-Farabi. – Almati, 2002.
14. Jabborov A.H. O‘zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari. – Toshkent: 2004.

TABOTABOIY QARASHLARIDA DIALEKTIK MATERIALIZM TAHLILI

Allanazarov Mukhiddin Khaitovich

Vice dean for youth affairs Institute of engineering and economics in Qarshi

Keywords: *Dialektik materializm, modda, materiya, metod, moddiyunchilik.*

KIRISH (Introduction)

Zamonaviy islom ilohiyotshunosligida yangicha metodologiyani ishlab chiqqan, o‘z salaflarining eng yaxshi an‘analarini davom ettirgan, ularning falsafiy g‘oyalarini yangi mazmun-mohiyat bilan boyitgan olim, XX asrning zabardast mutafakkirlaridan biri alloma Muhammad Husayn Tabotaboiydir. Ilohiyotshunos olim islom aqidalari sharhlovchisi va faylasuf sifatida Alloma Tabotaboiy nomi bilan mashhur bo‘lgan. Tabotaboiy chuqur ilm egasi va keng dunyoqarash sohibi bo‘lganligi uchun ham “Alloma” unvoniga loyiq, deb topilgan. Allomaning ma’naviy merosi 46 ta yirik asarlarida bayon etilgan. Tabotaboiy 1892-yilda Eronning Tabriz shahrida dunyoga kelgan. Allomaning ajdodlaridan biri bo‘lgan, Tabriz shahrining obro‘li insoni Sirojiddin Abdulvahob Hasan Husayn Samarqandda tug‘ilgan va keyinchalik Tabrizga ko‘chib ketgan. Bundan kelib chiqadiki, mutafakkir ajdodlari Samarqandning islomiy va ilmiy qadriyatlari asosida tarbiyalangan va bu ijtimoiy dunyoqarash keyinchalik mutafakkirning qarashlari shakllanishiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan. U XX asr ijtimoiy ongiga katta ta’sir ko‘rsatgan dialektik materializm falsafasini chuqur tahlil etgan va asosli tanqidiy fikrlarini bildirgan mutafakkir hisoblanadi. Biz ushbu allomaning fikr-mulohazalarini tahlil etishga harakat qildik.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

“Dialektik materializm” – XIX asr oxiridan XX asrning so‘nggi choragiga qadar dunyo falsafa ilmini yana bir katta munozaralar maydoniga tashladi. Ikkinchi tomondan, bir siyosiy partiyaning bayrog‘iga aylandi. Materialistik (moddiy) falsafa

partiya maromiga bog‘liq holda rivojlandi va kommunistik partiya dunyoda qancha salohiyat va nufuzga erishsa, “dialektik materializm” nomi bilan mashhur bo‘lgan yangi materialistik falsafani o‘zi bilan birga olib bordi.

Tabotaboiiy o‘zining “Falsafa metodi va realizm usuli” asarida shunday yozadi: “... keyingi yillarda bizning mamlakatimizda ham “dialektik materializm” nomi bilan ko‘plab kitoblar, risolalar va maqolalar nashr etildi. Bu nashrlar partiya talab va qonunlari asosida (ilmiy va falsafiy nashrlarda emas) targ‘ibot turlaridan bo‘lmish partiya nashrlarida chop etilgan. Yangi davr moddiyunchilari butunlay “hissiy va tajriba bilimlari moddiylik foydasiga rivojlanmoqda” degan tasavvurga ega bo‘lib qolganlar, lekin dialektik materializm tarafdorlari shunday bir mubolag‘a va adashtiruvchi yo‘lni tanlaganlarki, ular moddiylikni ilmning rad etib bo‘lmas xususiyati va to‘g‘ridan-to‘g‘ri samarasi, deb tanishtiradilar, hatto bu bilimni ishlab chiqqan, ammo materialist bo‘lmagan donishmandlarning o‘zlari bundan taajjubdalar. Bu maktab tarafdorlari ochiqdan-ochiq, yoki ilohiy hikmatga bo‘ysinish, barcha bilim, ixtirolar va sinoatlarni inkor etib, xudoni tan olish lozim, yoki bularni qabul qilib va tan olib, ilohiy hikmatdan voz kechish lozim, deb da’vo qiladilar”.¹

Tabotaboiiy gnoseologiyasida bilish uslublari borasida mulohaza yuritishda avvalo uning “Falsafa uslubi va realizm metodi” nomli falsafiy asariga diqqat qaratishimiz lozim. Alloma ushbu asarning asosiy qismini bilish uslublariga bag‘ishlagan bo‘lib, asosan “dealektik materializm” kabi g‘arb moddiyunchiligi tanqidi tarzida o‘z qarashlarini bayon etganligini, shuningdek, Sharq faylasuflaridan Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Mullo Sadrolarning bilish falsafasidagi uslublarini yuqori baholaganligini ko‘rishimiz mumkin.

Alloma Tabotaboiiy dialektik materializm konsepsiyasini tadqiq etib, uning vujudga kelishini asoslab berishga harakat qiladi. Uning fikricha, “qadim zamonlardan boshlab falsafiy kitoblarda birlamchi sababni inkor etish, yoki ruh abstraksiyasini rad etish bilan bog‘liq qarashlar, fikrlar ko‘rib chiqilgan, ammo

¹ ۳۰ ص (O’sul-e falsafe va ravesh-e realism, Allome Tabotaboiiy, be kusheshe Said Hodiyy Xo’sravshohiy, markaze bo’rarsiho-e eslomiy, sol-e ?, sahife-e 30.)

tarixda isbotini topgan narsa shuki, qadimgilar orasida hech qachon tabiatdan chetdagi narsani butunlay inkor etgan, vujudni moddaga tenglashtirgan biror aniq maktab bo‘lmagan va falsafiy bahs-munozaralarda tabiat olamidan tashqarida bo‘lgan bir olam haqida fikr va qarashlar bo‘lgan, albatta, dastlab bu bahslar juda sodda va oddiy shaklda bo‘lgan, keyinchalik mantiqiyroq va yanada kengroq shaklga kelgan”. Demak, uning shakllanishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi va bugungi bahslar sodda va jo‘n asoslar ustiga qurilmagan.

Qadimgi yunon falsafiy maktablari va faylasuflari miletlik Fales, Anaksemandr va Anaksimenlar ham tabiat olamidan tashqaridagi olamga ishonganlar va uni qabul qilganlar. Shuningdek, miletliklar bilan zamondosh bo‘lgan, yoki ulardan keyingi yunonliklar Suqrot davrigacha shu fikrlarni ilgari surganlar. Miletliklar bilan zamondosh bo‘lgan, yoki ulardan oldingi Hind va Xitoy (eramizdan oldingi oltinchi asr) faylasuflari ham deyarli mana shu qarash va fikrda bo‘lganligi haqida aytilgan. Mutafakkir fikricha, “shu tarzda moddiy falsafa uchun tarixiy o‘tmish va tajriba topib bo‘lmaydi, Yevropada faqat XVIII va XIX asrda paydo bo‘lib, ovoz chiqara boshladi va bir falsafiy maktab shakliga keldi. Demak, moddiy falsafaning haqiqiy tarixi o‘n sakkizinchi asrdan boshlanadi”.¹ Tabotaboiy tahlillariga ko‘ra, sof materialistik qarashlar Yevropada XVIII asrdan keyin shakllangan.

Tabotaboiy fikricha, “moddiychilarning o‘zlari moddiylik maktabi juda uzoq davrlarga borib taqalishi va dunyoning yirik donishmandlarining barchasini moddiychi sifatida keltirish va talqin etishga harakat qiladilar, bilim darg‘alarini moddiyatchi va moddiyatchilarni bilim darg‘alari deydilar, ba’zida Arastu haqida “materializm va idealizmda teng” bo‘lgan, ba’zida esa Ibn Sinoni “materialist”, deb ataydilar”.² Demak, moddiyunchilik falsafasini uzoq davrlarga bog‘lashga harakat qilishsada, aslida uning shakllanishini yaqin asrlar tarixidan qidirish lozim.

Materialistlar o‘z konsepsiyalari evolyutsiyasi to‘g‘risida fikr bildirganda, yunonlarning barcha falsafasini, Fales davridan boshlab Suqrotgacha bo‘lgan davrni

¹ . ۲۲ . اصول فلسفه و روش ریالیسم، علامه طباطبایی، با پاورقی استاد مطهری، دفتر انتشارات اسلامی، سال؟ ص ۲۲ . realism, Allome Tabotaboiy, bo povaraqi o‘stod Mo‘taharriy, daftar-e enteshorot-e eslomi, sol-e ?, sahive-e 22.)

² . ۲۳ . اصول فلسفه و روش ریالیسم، علامه طباطبایی، با پاورقی استاد مطهری، دفتر انتشارات اسلامی، سال؟ ص ۲۳ . realism, Allome Tabotaboiy, bo povaraqi o‘stod Mo‘taharriy, daftar-e enteshorot-e eslomi, sol-e ?, sahive-e 23.)

“moddiylik davri”, deb atashadi. O‘n to‘qqizinchi asrning mashhur materialisti, nemis faylasufi Lyudvig Byuxner Darvin nazariyasiga bag‘ishlangan sharhida Anaksimandr, Anaksimen, Ksenofon, Geraklit, Parmenid, Empidokl, Demokrit, kabi ko‘plab faylasuflarni shu nom bilan (materialist) atagan. Biroq, mutafakkir bu yondashuvlarga qo‘shilmaydi. To‘g‘ri, ularning qarashlarida bunday yondoshuvlar namoyon bo‘lsada, sof dialektik materializm o‘n sakkizinchi asrning xosilasi hisoblanadi, deb biladi. Uning fikricha, “ushbu donishmandlarning hech birini tabiatdan tashqaridagi narsani inkor etgan materialist, deb atab bo‘lmaydi, garchi bu guruhni falsafa tarixida “tabiatchilar” yoki “materialistlar”, deb atasalarda, aksincha, matematiklar (pifagorchilar) dunyoning aslini sonlar tashkil etadi desalar, sofistlar tashqi olamning borligini inkor etardilar va tabiatda bir modda va ustun mohiyatga ishonardilar. Masalan, Fales moddalarning asosi bu - suv, Anaksimandr hiloy - apeyron, Anaksimen – havo, Geraklit – olov, deb bilardilar va bu donishmandlarning barchasi tabiat hodisalarini tabiiy sabablar, deb bilardilar, ammo tabiatdan tashqaridagi narsani inkor etganlariga hech qanday dalil yo‘q.¹ Mana shu joyda, mutafakkirning pozitsiyasi ham namoyon bo‘ladi. Ya‘ni antik davr mutafakkirlariga baho berishda shoshilmaslik, shaklga qarab emas, mazmunga qarab munosabatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Aflotun va Arastu o‘z asarlarida bu shaxslarning nomlarini ko‘p keltirganlar, lekin hech bir o‘rinda ularni tabiatdan tashqaridagi vujudni inkor etgan deb keltirmaganlar. Ba‘zi materialistlar va yozuvchilar yuqoridagi fikrlarni hujjat va dalil sifatida keltiradilar va bular tabiatdan tashqaridagi vujudga umuman aloqador emas, agar oliy moddaga ishonadigan barcha shaxslar va tabiat hodisalarini tabiiy sabablar deb qaraydiganlarni materialistlar deydigan bo‘lsak, u holda Suqrot, Aflotun, Arastu, Forobiy, Ibn Sino, Sadr-ul-mutallihiy, Dekart, shuningdek barcha payg‘ambarlar va mazhab peshvolarini materialist deyishimiz lozim bo‘ladi.

Bundan tashqari, ko‘plab falsafiy asarlarda qadimgi yunonlarning tabiatdan tashqari olam va vujud haqida fikrlari bayon etilgan bo‘lib, ularning rasman ilohiy

¹. ۲۴ ص ؟ سال، دفتر انتشارات اسلامی، با پاورقی استاد مطهری، علامه طباطبایی، اصول فلسفه و روش رئالیسم، (O’sul-e falsafe va ravesh-e realism, Allome Tabotaboiiy, bo povaraqi o’stod Mo’taharriy, daftar-e enteshorot-e esloimiy, sol-e ?, sahife-e 24.)

ekanligi ta'kidlangan, masalan, Fales va Anaksimening borliq ilmi haqidagi qarashlarida mazkur masalalar ko'tarilgan va tabiatdan tashqaridagi olam va vujud haqidagi fikrlari ilgari surilgan. Yana bir misol, Lyudvig Byuxner Geraklit fikrini keltiradi. Unga ko'ra, "inson o'zi, ilohiy azaliyatdan kelib chiqqan otash shu'lasidir", deyiladi. Demak, materializm konsepsiyasini shakllanishi to'g'risida bu kabi ko'plab davolarni ilgari surish maqsadga muvofiq emas. Materializm borasidagi g'oyalar falsafa tarixining ilk davrlaridanoq shakllangan bo'lishi mumkin emas.

Boshqa bir antik davr faylasufi Empidoklni "darwinizmning birinchi otasi", deb hisoblasada, oqibatning tasavvurini u birinchi bo'lib yaxshi bayon etganligiga ishora qiladi. Uning fikricha, "u insonlarning o'zaro farqlanishiga ishonadi va bu jihatni inson qaytadigan bir ma'naviy g'oyaga bog'laydi va bu jihatdan "rohat, shavq va ishq"dan iborat oliy holat tomonga qaytadi". Geraklit "olamning asli ba'zida yonayotgan holatdagi, ba'zida so'nayotgan holatdagi olovdir va buning o'zi bir o'yin bo'lib Yupiter (xudolardan biri) shunday qiladi", degan fikrlarni ilgari suradi.

Tabotaboiy fikricha, materialistlar ilohiy masalalarni chuqur o'rganmay, o'zlaricha yuqoridagi masalalar tabiat olamidan tashqaridagi olamga ishonish tufayli vujudga keladi, deb gumon qiladilar va shuning uchun bu masalaga kirishgan har bir kishini materialist deb ataydilar. Shu narsa aniqki, qadimgilar orasida ruh tajarrudi va o'limdan keyingi hayotni inkor etgan bir qator shaxslar bo'lgan. Demokrit, Epikur va izdoshlarini bu qarashlar sohibi deb biladilar. Ammo, ular bu borada yanglish fikrda ekanligini anglamaydi. Alloma Tabotaboiy haqiqiy materialistik falsafasi va xudoni inkor qilish g'oyasini Lyudvig Byuxnerning yozib qoldirganlari asosida asoslashga urinadi. Unga ko'ra, "faqat o'n sakkizinchi asrda bir guruh rasman Xudoni inkor etgan. Braun Golbax 1770-yilda "Tabiat nizomi" nomli kitob yozdi va rasman Xudo va dinni inkor etgan".¹ Mana shundan so'ng materilizm falsafsining shakllanishi boshlangan, deb hisoblaydi.

XIX asrning ikkinchi yarmida materialistik falsafa bozorini rivojlantirgan darvinizm jarayoniga qo'shimcha ravishda yangi bir jarayon paydo bo'ldi va bu

1. اصول فلسفه و روش رئالیسم، علامه طباطبائی، با پاورقی استاد مطهری، دفتر انتشارات اسلامی، سال؟ ص ۲۶. O'sul-e falsafe va raveshe-e realism, Allome Tabotaboiy, bo povaraqi o'stod Mo'taharriy, daftar-e enteshorot-e eslomiy, sol-e ?, sahife-e 26.)

moddiyunchilikka yangi shakl va qiyofa berdi va “dialektik materializm” nomli yangi bir maktab vujudga keldi. Bu maktabga Karl Marks va Fridrix Engels asos soldi va bu maktabning asosiy belgilaridan biri shuki, ular “dialektika”ning maxsus mantiqiga ergashadilar. Karl Marks qisqa muddat Germaniyaning yirik faylasufi Gegelning shogirdi bo‘lgan va dialektik mantiqni undan o‘rgangan. Aslida Gegel o‘z falsafiy qarashlari nuqtai nazardan materialist emasdi, lekin Karl Marks materialistik falsafani ma’qul topdi va uni ustozidan o‘rgangan dialektik mantiqdan ustun qo‘ydi va dialektik materializm shu tariqa paydo bo‘ldi.

Mutafakkir o‘zining “Falsafa metodi va realizm uslubi” asarida bu kitobdan bir kitobxon oladigan eng oz foyda shu bo‘lishi mumkinki, “dialektik materializm” tarafdorlarining da’volariga qaramay, ilm bilan hech qanday aloqasi yo‘q va uning barcha metod hamda uslublari o‘z qarashlariga asoslangan shaxsiy dalillarga suyanganligini alohida ta’kidlaydi.

XULOSA (Conclusion)

1. Tabotaboii dealektik materializmni tanqid ostiga oladi. Uning fikricha, “uning boshqa beligilaridan yana biri shuki, hozirgi kunga qadar dunyoda vujudga kelgan boshqa falsafiy sistemalarga qarshi o‘laroq, asosiy maqsad chigal falsafiy masalalarni tadqiq etish emas, balki asosiy maqsad ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy maxsus g‘oya va fikrlar uchun asos topishdan iboratdir. Shuning uchun dialektik materializm partiya bilan yonma-yon yurdi. Partiya nashrlarida asosiy maqsad siyosiy yo‘llarni tekislash va barcha to‘siqlarni yo‘q qilishdan iborat bo‘lganligi uchun har qanday yo‘l bilan bo‘lsa ham, partiya metodining “maqsad usulni oqlaydi” degan tushunchasiga binoan erishish mumkin va unga ruxsat berilgan. Partiya usullari haqiqatni boricha bayon etish bilan cheklanmagan, balki usul maqsadni oqlaydigan shaklda jilva berish bilan cheklangan, lekin ilmiy va falsafiy asarlarda, odatda, asosiy maqsad haqiqat izlash hissini qanoatlantirishdan iborat va yuqoridagi usuldan o‘zini tiyadi. Ammo Yevropada turli maktablarning paydo bo‘lishida yana bir umumiy sabab bor va u “yangi ilm”lar bilan bahslasha oladigan kuchli, aqlli va qudratli falsafiy maktabning bo‘lmaganligidadir, ayniqsa, Yevropadagi ilohiy maktab nomiga

ega bo'lgan bir qator zaif aqidalarning mavjudligi maydonni haddan tashqari va keng ko'lamda materialistik falsafaga ochib berdi. Agar siz moddiy (materialistik) kitoblarga murojaat qilsangiz, bular qanday zaif qarash va aqidalarga kuchli hamla qilishlariga guvoh bo'lasiz. Hatto Yevropada ilohiy nazariyaga ega bo'lgan bir qator faylasuflar o'sha ilohiy hikmatning mazmunidan noliganlar.

REFERENCES

1. اصول فلسفه و روش رئالیسم، علامه طباطبایی، با پاورقی استاد مطهری، دفتر انتشارات اسلامی، سال؟
2. Allanazarov M. Kh., Elboeva Sh. B. Manipulations: the effect of youth education as a weapon of universal CULTURE // 30 years of the Convention on the Rights of the Child: modern visas and ways to solve the problem in the field of protection of children's rights. - 2020. - S. 187-191.
3. Allanazarov M. Kh., Turaeva S. Kh. Philosophical theology: do religion and philosophy cooperate with each other? // Young scientist. – 2016. – no. 6. - S. 955-957.
4. Allanazarov M. K. The role of Eastern and Western philosophy in point of view ALLAME TABATABAI // Theoretical & Applied Science. – 2019. – no. 9. - S. 147-150.
5. Allanazarov M. K., Mamasaliev M. M. Allame Tabatabai // INNOVATIVE DEVELOPMENT: THE POTENTIAL OF SCIENCE AND MODERN EDUCATION. - 2020. - S. 106-109.

ТРЕБОВАНИЯ К ВСПОМОГАТЕЛЬНЫМ МАТЕРИАЛАМ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ОРГАНИЧЕСКОГО КЛЕЯ

Отамуродов Журабек Отаниёзович

Докторант Бухорского инженерно-технологического института

E-mail: jurabek_i@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрено, вспомогательные материалы для производства органического клея, требования материалам и нормы приготовления вспомогательных веществ.

Ключевые слова: *клей, желатин, известь, сырьё, воздух, сухой, жидкость, температура, примесь.*

ABSTRACT

This article discusses auxiliary materials for the production of organic glue, the requirements for materials and the norms for the preparation of auxiliary substances.

Keywords: *glue, gelatin, lime, raw materials, air, dry, liquid, temperature, impurity.*

ВВЕДЕНИЕ

В производственных процессах изготовления клея и желатины применяются различные вспомогательные материалы, качество которых зачастую играет не менее важную роль, чем качество исходного материала-сырья. Между тем, в практике заводов этому вопросу часто уделяют недостаточное внимание, что, естественно, влечет за собой ухудшение качества получаемого продукта и снижение количественного выхода его. Знание всех свойств применяемых материалов и правильное установление технических

условий, которым должен удовлетворять тот или иной материал, являются обязательным условием успешного и рационального ведения процессов производства. Ниже приводятся основные сведения о происхождении, свойствах и кондициях наиболее употребительных в производстве клея и вспомогательных материалов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Вода, несомненно, является важнейшим вспомогательным материалом при производстве клея. Она расходуется в огромных количествах, измеряемых сотнями тонн на каждую тонну готового продукта. Качество воды и характер снабжения ею являются вопросами первостепенной важности, недооценка которых может привести к не качественному продукции производимым предприятием.

В отношении требования, предъявляемых к качеству воды для клееварения обычные источники воды не всегда являются удовлетворительными. При отсутствии источника снабжения водой хорошего качества производство высокосортного клея практически почти неосуществимо.

Поэтому вопрос водоснабжения клееваренного завода является решающим при проектировании и выборе места постройки.

При процессах промывки клеевого сырья необходимо иметь воду с общим низким содержанием минеральных солей для того, чтобы достигнуть максимального набухания материала. Это обстоятельство гораздо важнее, чем просто «мягкая» или бедная известью вода. Обычно на практике к качеству воды предъявляются следующие требования: вода должна быть умеренно мягкой, содержащей не более 0,14—0,20 г солей кальция и магния на 1 литр; она должна быть свободна от примесей железа и сероводорода и должна обладать небольшим общим содержанием минеральных солей. В особенности недопустимо присутствие углекислого натрия и аммиака. Присутствие

хлористого натрия во всяких количествах нежелательно, так как он имеет свойство размягчать и разжижать клей.

Очистка воды методом коагуляции имеет своим достоинством уменьшение бактериальной флоры. В процессе окончательной промывки клеевого сырья (мездры) следует самым тщательным образом избегать употребления воды, содержащей микроорганизмы в значительном количестве, так как нейтральное сырье является прекрасной средой для быстрого размножения бактерий. Окончательно промытый клей дающий материал при самом непродолжительном хранении может существенно пострадать вследствие развития бактерии. Поэтому рекомендуется, где только возможно, производить стерилизацию воды. Для этого пригоден любой метод из обычно применяемых при стерилизации воды для питьевых целей. Озон и хлор обуславливают «жесткость» сырья, поэтому при пользовании этими реагентами для целей обезвреживания воды следует применять их только в необходимых минимальных количествах. Малейший избыток их должен быть удалён из воды перед ее употреблением, что достигается аэрацией или специальной химической обработкой. При отсутствии в воде органических веществ введение окислителя в пропорции: 1:1.000.000 достаточно для практически полной стерилизации воды.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Для процесса варки рекомендуется употребление дистиллированной воды. Содержащиеся в обычной воде минеральные соли при вываривании клеевого сырья и последующем упаривании полученных бульонов концентрируются и остаются в готовом продукте к вероятному ущербу для него. Если, к примеру, 5% бульон клея после обычных операций высушить, то в каждом килограмме сухого продукта содержание солей будет в 19 раз больше, чем их было в каждом килограмме воды.

Вода играет, далее, значительную роль в качестве холодильного агента при

различных процессах. В этом случае основное требование, предъявляемое к воде, это достаточно низкая температура. Кроме того, вода должна быть все же достаточно мягкой, что важно для правильной и надежной работы конденсаторов и прочих охладительных устройств. Если охлаждающая вода при выходе из холодильной установки не употребляется для производственных процессов, то двумя вышеуказанными условиями ограничиваются требования к охлаждающей воде. В противном случае вода должна отвечать всем тем требованиям, которые изложены выше для воды, применяемой непосредственно для производственных целей. Таким образом, температура воды в производстве клея является дополнительным ограничительным условием пригодности данного источника водоснабжения.

Качество воздуха, применяемого для сушки клея, играет весьма существенную роль. Незначительные недостатки в качестве воздуха усугубляются вследствие огромных количеств его, обычно расходуемых при производстве клея: получении 1 кг сухого клея обычно требуется затратить 1-3 т воздуха. Требования, предъявляемые к качеству воздуха весьма просты: он должен быть по возможности сухим, чистым и в достаточной степени свободным от пыли и бактерий..

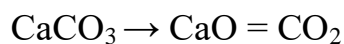
ОБСУЖДЕНИЕ

Удаление пыли из воздуха может быть осуществлено различными способами, из которых самый простой-фильтрование воздуха. Для этой цели применяют различные материалы, как-то: кисею, марлю, войлок и т. п. Однако наиболее действительными являются вязкие фильтры, основанные на свойстве вязких жидкостей удерживать частицы пыли и всякие твердые и капельножидкие загрязнения воздуха.

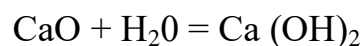
Влажность воздуха является также крупным недостатком его, как сушильного агента. Простой нагрев воздуха для увеличения его влагоемкости является мерой паллиативной и не решает вопроса, так как процесс сушки все

же остается зависимым от случайного состояния влажности атмосферного воздуха. Наилучшим, но довольно дорогим методом является осушение воздуха охлаждением. Другие способы основаны на применении влагопоглощающих веществ с последующей регенерацией их нагреванием.

Известь (CaO) не встречается в природе в свободном виде, так как обладает сильными основными свойствами. Она встречается исключительно в виде соединения преимущественно углекислых, сернокислых и фосфорнокислых солей; для добывания извести служат только её углекислые соединения (известняки, мрамор, мел и т. п.), сравнительно легко разлагаемые действием жара при обжиге:

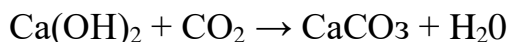

Получаемая при этом безводная известь имеющая вид пористых белых кусков, энергично соединяется с водой гасится, развивая значительное количество теплоты. При гашении известь сильно увеличивается в объеме и рассыпается в очень тонкий порошок - гидрат окиси, называемый гашеной известью:

Чистая известь при гашении увеличивается в объеме весьма сильно, до 3,5 раз против первоначального объема; такая известь называется жирной; различные примеси ослабляют увеличение объема и делают известь тощей. При добавлении к извести воды в количестве большем, чем требуется по реакции для гашения, получается гашеная известь уже не в порошке, но в виде пластичной массы, так называемого известкового теста.

Будучи оставлено на воздухе, известковое тесто начинает с поверхности отвердевать - отчасти вследствие механического процесса высыхания, отчасти вследствие химического соединения с углекислотой воздуха (в присутствии воды - атмосферной влажности), причем образуется углекислая известь и выделяется химически связанная вода:

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Из высшее указанного можно сделать вывод, что очень жесткая вода может быть, конечно, улучшена искусственным смягчением ее, а суспендированные вещества могут быть устранены песочными или другими фильтрами. Однако следует, по возможности, избегать такого смягчения, при котором в воде остается значительное количество солей щелочных металлов.

Наличие в воздухе пыли и сопутствующих ей бактерий обуславливает загрязнение сушильного помещения и высушиваемого материала и возможность в дальнейшем заражения продукта. Кроме того, большие количества пыли оседают на нагревательных устройствах и начинают уже при 70-80 градусов выделять газы могут оказаться вредными для высушиваемого материала

Хорошая известь должна содержать не более 2 % CaCO_3 и должна быть белого цвета. Присутствие различных примесей сообщает извести разные оттенки. MgO должно быть не более 0,75 %, $\text{Fe}_2\text{O}_3 + \text{Al}_2\text{O}_3$ - до 0,5%. Нерастворимый в HCl остаток - до 2%, Содержание недожога, пережога, золы, шлака и несгоревшего топлива должно быть не более 10%. Мелочи должно быть не более 10% по весу. Содержание CaO должно быть не менее 80%.

СПИСОК ЛИТЕРАТУР

1. Вирник Д.И., Хохлова З.В. Производство клея и желатина - Москва : Пищевая промышленность, 1969. - 226 с.
2. Отамуродов Ж. О. Подсистема проектирования одежды промышленного производства по индивидуальным заказам населения //Молодой ученый. – 2016. – №. 9. – С. 261-263.
3. Отамуродов Д. О., Асланова З. Р., Ибрагимова И. З. Художественные особенности узбекского национального костюма //Молодой ученый. – 2016. – №. 12. – С. 985-988.

4. Хайитов А. А., Отамуродов Ж. О. ЭФФЕКТИВНОЕ ПРОВЕДЕНИЮ ПРОЦЕССА ДУБЛЕНИЯ И ЖИРОВАНИЯ КАРАКУЛЕВЫХ ШКУР В ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ УСЛОВИЯХ //Вестник науки. – 2021. – Т. 3. – №. 9 (42). – С. 45-50.
5. Отамуродов Ж. О., Холмуродова Д. Д. Анализ конструктивных решений, применяемых для повышения комфортности обуви //Молодой ученый. – 2020. – №. 38. – С. 12-14.
6. Отамуродов Ж. О., Холмуродова Д. Д. Процесс раскрыя при производстве швейных изделий //Молодой ученый. – 2020. – №. 37. – С. 17-20.
7. Urozov M., Otamurodov J. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ЖИВОТНЫХ И СИНТЕТИЧЕСКИХ КЛЕЕВ //Science and innovation. – 2022. – Т. 1. – №. А7. – С. 513-517.
8. Отамуродов Ж. О. Техническая классификация сырья для производства прочного органического клея //ВЕСТНИК НАУКИ Учредители: Индивидуальный предприниматель Рассказова Любовь Федоровна. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 124-130.
9. Урозов М. К., Отамуродов Ж. О. Получение технического прочного костного клея //Вестник науки. – 2022. – Т. 2. – №. 10 (55). – С. 144-151.
10. Rakhmonov I. M., Uzakova L. P., Naimova D. N. JO Otamurodov Method for determining damping coefficient, characteristic friction force in the needle mechanism //Scopus. Participated in the II International Scientific Conference" MIP: Engineering-2020-Modernization, Innovations, Progress: Advanced Technologies in Material Science, Mechanical and Automation Engineering" in April. – 2020. – Т. 1618. – С. 1-10.
11. Отамуродов Ж. О., Жамолов Ж. Т., Олимова С. О. Нетрадиционные методы образования–залог инновационного подхода к образованию //Вестник магистратуры. – 2019. – №. 4-3. – С. 58.
12. Отамуродов Ж. О., угли Саидов Ж. А. ВИДЫ, СВОЙСТВА И ПРИМЕНЕНИЯ КОСТНОГО КЛЕЯ //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2022. – Т. 1. – №. 17. – С. 66-69

13. Отамуродов Ж., Урозов М. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОРГАНИЧЕСКИХ КЛЕЕВ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА КОЖГАЛАНТЕРЕЙНЫХ ИЗДЕЛИИ //Eurasian Journal of Academic Research. – 2022. – Т. 2. – №. 12. – С. 651-655.

14. Rakhmonov I. M. et al. Method for determining damping coefficient, characteristic friction force in the needle mechanism //IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – IOP Publishing, 2020. – Т. 862. – №. 3. – С. 032067.

15. Отамуродов Ж., Саидов Ж. ПЕРСПЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОТХОДОВ МЯСНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 29-34.

16. Отамуродов Ж. О. РЕШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В КОЖЕВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //SCHOLAR. – 2023. – Т. 1. – №. 11. – С. 20-28.

17. Отамуродов Ж. О. КЛЕЕВЫЕ КОМПОЗИЦИИ НА ОСНОВЕ ПРИРОДНЫХ ОРГАНИЧЕСКИХ ОТХОДОВ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 325-330.

18. Otamurodov J. O. TECHNICAL CLASSIFICATION OF RAW MATERIALS FOR THE PRODUCTION OF BONE GLUE //INTERNATIONAL CONFERENCES. – 2022. – Т. 1. – №. 18. – С. 46-49.

19. Urozov, M., and J. Otamurodov. "ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ЖИВОТНЫХ И СИНТЕТИЧЕСКИХ КЛЕЕВ." Science and innovation 1.A7 (2022): 513-517.

QORAKO‘L TERILARINI YOG‘LASHDA QO‘LLANILADIGAN YOG‘LOVCHI KOMPONENTLAR

Urinova Aziza Ziyadullayevna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti assistenti

E-mail: aziza.urinova.88@mail.ru

ANNOTATSIYA

Qorako‘l terlarini yog‘lovchi emulsiya xossalari bir qator omillarga, yog‘lovchi emulgator moddalarni tanlashga, yog‘ moddalarini tanlashda, ishlov beradigan xom ashyo turiga bog‘liq.

Kalit so‘zlari: emulsiya, giposulfit, skipidar, qorako‘l terilari, soapstok.

АННОТАЦИЯ

Свойства смазывающей эмульсии каракольской кожи зависят от ряда факторов, выбора смазывающих эмульгаторов, выбора жировых веществ, вида перерабатываемого сырья.

Ключевые слова: эмульсия, гипосульфит, скипидар, каракул шукура, соапсток.

ABSTRACT

The properties of the lubricating emulsion of Karakol leather depend on a number of factors, the choice of lubricating emulsifiers, the choice of fatty substances, the type of processed raw materials.

Keywords: emulsion, hyposulfite, turpentine, korakul leather soapstock.

KIRISH

Charmni yog‘lash jarayoni ularga to‘lalikni, yumshoqlikni, cho‘ziluvchanlikni, yaxshi moyillikni berish uchun, suvga chidamlilikni oshirish o‘tirishini kamaytirish vaboshqa maqsadlarda amalga oshiriladi. [1]

Amaliyot ko‘rsatadiki, yog‘lash samarasi uning tabiatiga va ularga kiritiladigan yog‘lovchi moddalar miqdori hamda ishlov berish usuliga bog‘liq bo‘ladi.

Yog'lovchi moddalar uch guruhga bo'linadi;

- ✓ Tabiiy;
- ✓ Tabiiy yog' va moylar modifikatsiya maxsulotlari;
- ✓ Neftni qayta ishlash maxsulotlari va sintetik yog'lovchi moddalar.

Charmni yog'lashni ikkita asosiy usuli ma'lum:

Yog'lovchi moddalar suyulmalari yoki ularning aralashmalari va emul'siyalari. [2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yog'lovchi moddalar ma'lum darajada teri jun qoplamini ifloslantiradi. Shuning uchun shunday yog'lash usullarini tanlash kerakki, teri to'qimasi yaxshi yog'lanib, jun qoplami tozaligi saqlansin. Shu nuqtai nazardan biz olib borayotgan ilmiy tadqiqot ishlarimizda yog'lashning surkali usuldan foydalandik. Bu usul uchun yog'lashda yog'li emulsiya (suv + moy) tayyorlanib ishlatildi. Emulsiyada yog'lar maydalangan zarra holatida bo'lib, suvda uni erishi uchun uchinchi komponent sifatida emulgator qo'shiladi. Yog'larni emulsiyalanishi maxsus apparatlarda (emulgatorlar) olib boriladi. Bu apparatlar ma'lum haroratni ushlab tuzishga moslashgan va aralastiruvchi moslama bilan ta'minlangan. [3]

Emulsiyani tayyorlashda emulsiyalaydigan moddani suvga eritib, bu eritma aralastirilib turib, asta-sekinlik bilan yog' va ammiak qo'shiladi. Emulsiya 40-45 °S haroratda tayyorlanadi. Yog'lovchi emulsiya xossalari bir qator omillarga, birinchi navbatda yog'lovchi emulgator moddalarni tanlashga, yog' moddalarini tanlashda, ishlov beradigan xom ashyo turiga qaraladi. Yog'lovchi kompozitsiya tarkibini tuzishda baliq va er hayvonlari yog'larini aralastirish maqsadga muvofiq. Oq va rangli junli terilar uchun er hayvonlari va mineral moyni qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bular jun qoplamiga dog'xosil qilmaydi. Emulgator sifatida sulfatlanagan vorvan va alizarinli moy qo'llaniladi. Yog' aralashmasini, emulgatorni va to'g'ri tanlash, emulsiya barqarorligini shu darajada ta'minlashi kerakki, u teri to'qimasiga kirish qobiliyatiga ega bo'lishi va u yerda yoyilishi talab qilinadi. [4]

NATIJALAR

Ilmiy tadqiqot ishida qorako‘l terilarini yog‘lashda samarali yog‘lovchi materiallar kompozitsiyasi uchun xom ashyo sifatida mahalliy preparat hisoblangan yog‘ ekstraksiya zavodining ikkilamchi maxsuloti soapstokni qo‘llashni maqsad qilib oldik. Qo‘llaniladigan yog‘lovchi materiallar tarkibi qatlamiga ajralmasligi teri to‘qimasiga tekis materiallar tarkibi qatlamiga ajralmasligi teri to‘qimasiga tekis yoyilishi, suvli emulsiyalari 2 soatgacha barqaror bo‘lishi, ular olgan erituvchilar yordamida teri sirtidan osongina tozalanishi kerak. [5-6]

Shu maqsadda qorako‘l terilarini yog‘lash uchun samarali va texnologik jihatdan qulay tarkibli kompozitsiyalar yaratildi.

Yog‘lash kompozitsiyasi tarkibi 1-jadvalda keltiriladi.

1-jadval

Qorako‘l terini moylashda kompozitsiya tarkibi variantlari

№	Komponentlar	Variantlar					
		Nazorat	I	II	III	IV	V
1.	I-12A industrial	10	8	7	6	5	5
2.	SAM, OP-10 g/l	1	1	1	1	1	1
3.	Skipidar, ml/l	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
4.	Soapstok	-	2	-	2	3	1
5.	Distillangan yog‘li kislota	-	-	3	2	1	4

MUHOKAMA

Tajriba sinovlari uchun achitib konservalangan 4 ta qorako‘l teri namunalari ishlatildi. Ishlov berish uchun apparat sifatida kafedra charm mo‘yna yarim ishlab chiqarish laboratoriyasidagi uskunadan foydalanildi. Ishlov berishdan avval suv keyin tuz va giposulfit solinadi. Teri namunalari solinadi 30 minutdan so‘ng xromli ekstrakt solinib, 10 minutdan keyin uning miqdori tahlil qilinadi. 30 minutdan so‘ng yog‘li emulsiya solinadi, keyin esa skipidar quyuladi. Oshlash-yog‘lash jaranining umumiy davomiyligi 7 soatni, suyuqlik koeffitsienti 8, harorat 37 °S ni tashkil qiladi. Keyingi pardoqlash jarayonlari yagona qabul qilingan usulda olib boriladi.

Oshlash jarayoni charm va mo'yna sanoati uchun eng asosiy jarayon hisoblanadi. Oshlashdan so'ng, xom ashyo tayyor charm va mo'ynaga xos bo'lgan xossalarga ega bo'ladi. [7]

XULOSA.

Har bir mo'yna xom ashyolari turi uchun alohida ishlab chiqarish uslubi mavjud. Jumladan qorako'l terilariga ishlov berish jarayonlari boshqa mo'yna terilariga ishlov berishdan farq qiladi. Masalan, qorako'l terilari uchun nordonlashtirish (achitish) uchun arpa uni bilan tuz ishlatiladi. Oshlash va yog'lash jarayonlari birgalikda olib boriladi. Biz olib borayotgan tadqiqot ishlarimizda qorako'l terilariga ishlov berish texnologik sxemasida ilmiy tadqiqot ishlari asosida o'zgarishlar. [8]

2-jadval

Qorako'l terilariga ishlov berish texnologik sxemasi

Tadqiqotgacha	Tadqiqotdan keyin
1. Ivitish	1. Ivitish I
2. Mezdralash	2. Ivitish II
3. Achitish 5 sutka	3. Mezdralash
4. Yotqizish	4. Yog'sizlantirish
5. Oshlash-yog'lash 8 soat	5. Yuvish
6. Siqish	6. Yumshatish-pikellash-oshlash 18 soat
7. Cho'zib – yoyish	7. Yotqizish
8. Quritish	8. Siqish
9. Yotqizish	9. Mashinada yoyish
10. Dumalatish I	10. Yog'lash
11. Yoyish	11. Quritish
12. Dumalatish II	12. Dumalatish
13. Yoyib tozalash	13. Yoyish
14. Pardoqlash	14. Pardoqlash

Bu texnologiya bo'yicha oshlash pikellash bilan birgalikda olib boriladi. Yog'lash jarayoni surkash usuli bilan alohida amalga oshiriladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. I.Zokirov, U.Valiev, Sh.Shirinboev Qorako'lchilik Toshkent, "O'qituvchi", 1983 y. 301b.
2. И.П.Страхов и др. "Химия и технология кожи и меха". Москва, Легпромбытиздат, 1985. 495с.
3. М.И. Temirova, Т.Ж. Qodirov "Charm va mo'yuna texnologiyasi". Toshkent, Turon – Iqbol, 2005. 255b.
4. Уринова А. З. ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА КАРАКУЛЬСКОЙ ПРОДУКЦИИ //Вестник науки. – 2023. – Т. 3. – №. 5 (62). – С. 972-977.
5. Уринова А. З. Усовершенствование технологии разработки и применение жирующих композиций кожи //Вестник науки. – 2022. – Т. 3. – №. 3 (48). – С. 131-136.
6. Уринова А. З., Мустакимова Х. М. РАЗРАБОТКА ЖИРУЮЩИХ КОМПОЗИЦИЙ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В КОЖЕВЕННО-МЕХОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //Вестник науки. – 2022. – Т. 3. – №. 3 (48). – С. 137-144.
7. Уринова А. З. и др. Виды сварных соединений и их применение в швейном производстве //Молодой ученый. – 2016. – №. 7. – С. 201-204.
8. Shodiev Z. et al. Determination of heat efficiency in drying cotton raw materials in cotton grinding factories //Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2022. – Т. 2388. – №. 1. – С. 012177.

КРЕДИТ МОДУЛ ТИЗИМИДА МУСТАҚИЛ ИШЛАР ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Уринова Азиза Зиядуллаевна

Бухоро мухандислик-технология институти ассистенти

aziza.urinova.88@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасининг кредит таълим тизимида ўтиши таълим соҳасининг даражалари, бошқичлари, мустақил ишларни ташкил этиши таҳлилари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар. *кредит, модуль, мустақил иш, илмий-тадқиқот, мустақил ижодий, касбий компетентсиялар.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены уровни, этапы перехода на кредитную систему образования Республики Узбекистан, анализ организации самостоятельной работы.

Ключевые слова. *кредит, модуль, самостоятельная работа, исследование, самостоятельное творчество, профессиональные компетенции.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ORGANIZING INDEPENDENT WORK IN A CREDIT-MODULAR SYSTEM

ANNOTATION

In this article, the levels, stages of the transition to the credit education system of the Republic of Uzbekistan, the analysis of the organization of independent work are presented.

Keywords. *Credit, module, independent work, research, independent creative, professional competencies,*

КИРИШ

Республикамизда сўнгги йилларда деярли ҳамма соҳаларда туб ислоҳатлар олиб борилмоқда. Айниқса таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳатлар, олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илғор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш бугунги кунинг ҳар бир ёш авлодга муҳим мақсад ва вазифалар қўйилмоқда. Шунга асосланган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президенти М.Ш. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида 2020 йил 29 апрелдаги ПФ-5987-сон Фармонига мувофиқ, Олий таълим муассасаларида кредит-модул тизимини жорий этиш ва кредит тўплаш ва қўчиришнинг Европа тизимини жорий этиш йўлда қўйилди. [1]

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Кредит таълими умумевропа таълим тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ҳар бир ўқув фанига юклама ҳажмидан, келгусидаги касбий фаолияти учун муҳимлигидан келиб чиқиб кредит бали белгиланади. Талаба ҳар бир фанни муваффақиятли ўзлаштирган тақдирда белгиланган кредитларни олади ва бу кредитлар йиғиндиси унга мос бўлган бакалавр ёки магистрлик даражасини олишга имкон беради.

Кредит таълим тизимига ўтиш Ўзбекистон Республикасининг таълим соҳасининг даражалари, босқичлари, академик даражаларини аниқ баҳолашга имкон беради ва уларни шаффоф, ташхисланадиган ва тан олинадиган ҳолатда келтирилади. Бу эса жаҳон таълим муҳитида қўшилишнинг бош шартларидан бири ҳисобланади. [2]

Олий таълимнинг асосий вазифаси кредит таълим тизими ўз-ўзини ривожлантириш, инноватсион фаолиятни ўз-ўзини тарбиялаш қобилиятига эга бўлган мутахассиснинг ижодий шахсини шакллантириш. Бунинг учун талабани пассив билим истеъмолчисидан муаммони шакллантириш, уни ечиш йўллари таҳлил қилиш, оптимал натижани топиш ва унинг асослилигини исботлай оладиган фаол билим яратувчига ўтказиш зарур.

НАТИЖАЛАР

Олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар нуқтаи назаридан, биринчи навбатда, иккита асосий муаммони ҳал этишга қаратилган талабалар билан ишлашнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Бу, биринчидан, ўқувчиларнинг фанни ўрганишга бўлган қизиқишини уйғотиш, иккинчидан, ўз-ўзини самарали ўрганишга таянган ҳолда, бўлажак мутахассисларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришдир. Шу сабабли кейинги йилларда олий таълимнинг ўзига хос хусусияти ўқув жараёнида талабаларнинг мустақил ишлари салмоғининг ортиб бориши бўлди. Айти пайтда мустақил ишлар олий таълим муассасаларининг кундалик амалиётига фаол жорий этилмоқда. Университетларда ўқитишнинг кредит таълим технологиясида талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этиш ва мустақил иш ўқув вақтининг 60% ни олади.

МУҲОКАМА

Талабаларнинг мустақил ишлари улушининг кенгайиши ўқув жараёнига муаммоли-изланиш характери беради, чунки талабаларнинг касбий йўналтирилганлиги ва ортиб бораётган даражага эга бўлган вазифаларнинг яхлит тизимини мустақил ҳал қилишда фаолроқ иштирок этиши мавжуд. Долзаблиги бу талабанинг мустақил иши бўлажак битирувчининг янада мураккаб фаолият турлари, усуллари ва мазмуни учун зарур бўлган қобилиятларини ўз-ўзини ривожлантиришни таъминлайди.[3-4]

Аксарият олимларнинг фикрича, мустақил ишнинг мақсади - илгари олинган назарий билимлардан фойдаланган ҳолда ўқув, касбий ва илмий-тадқиқот муаммоларини ҳал қилишда мустақил ижодий фаолият кўникмаларини эгаллаш, зарур умумий маданий ва касбий компетентсияларни эгаллаш, улар бутун ҳаёти давомида яхшилашлари керак. Ўқиш жараёнида талаба мустақил равишда билим олишга, билиш фаолияти усулларини ўзлаштиришга, олган билим, кўникма ва эғаликларини амалий фаолиятда қўллашга ўрганиши керак. [5-6]

ХУЛОСА

Кридет модул тизимида, мустақил иш узлуксиз таълимнинг давлат миқёсидаги муҳим вазифаси сифатида қаралаётган бир пайтда, жамиятимизнинг босқичма-босқич ривожланишини ҳал қилувчи томонларидан биридир. Бу кечикиб бўлмас даражада республикамиздаги таълим муассасаларининг вазифасининг айрим қисмларини қайта кўриб чиқишни, шу асосда мустақил таълимни ривожлантиришни тақозо этади. Таълим олувчилар мустақил таълим жараёнида олган билимлари ҳисобига бундан кейин доимо ўз савиялари, малака ва кўникмаларини мукамаллаштириб боради. Бундай ҳолатда мустақил таълим шахснинг ишида, ўқишида, шахсий ҳаётида ва турли соҳалардаги ҳаётий лавҳаларида ўз имкониятларинин тўла амалга оширишларига ҳамда жамиятга кўпроқ фойда келтиришларига хизмат қилади. Умуман, таълим жараёнида мустақил фаолиятнинг элементларидан фойдаланиш ўқув жараёнини бойитишга, талабалар чуқур билим олишини таъминлашга, фикрлаш қобилиятини ўстириш ва кенгайтиришга ҳамда таълимнинг асосий мазмунли қисмини мустаҳкамлашга хизмат қилади. [7-8]

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти М.Ш. Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қо’шимча чора тadbирлар тўғрисида 2020 йил 29 апрелдаги ПФ-5987-сон Фармони.
2. Усмонов Б.Ш. Хабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит модул тизимида ташкил қилиш. Ўқув қўлланма Тошкент 2020 йил
3. Бабанский К. Метод обучения в общеобразовательной школе . Москва (1985). Стр. 16-18.
4. Уринова А. З. ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА КАРАКУЛЬСКОЙ ПРОДУКЦИИ //Вестник науки. – 2023. – Т. 3. – №. 5 (62). – С. 972-977.
5. Уринова А. З. Усовершенствование технологии разработки и применение жирующих композиций кожи //Вестник науки. – 2022. – Т. 3. – №. 3 (48). – С. 131-136.
6. Уринова А. З., Мустакимова Х. М. РАЗРАБОТКА ЖИРУЮЩИХ КОМПОЗИЦИЙ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В КОЖЕВЕННО-МЕХОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ //Вестник науки. – 2022. – Т. 3. – №. 3 (48). – С. 137-144.
7. Уринова А. З. и др. Виды сварных соединений и их применение в швейном производстве //Молодой ученый. – 2016. – №. 7. – С. 201-204.
8. Shodiev Z. et al. Determination of heat efficiency in drying cotton raw materials in cotton grinding factories //Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2022. – Т. 2388. – №. 1. – С. 012177.

“TARIXIY HARBIY TERMINLAR LUG‘ATI”NING O‘ZBEK LUG‘ATCHILIGIDAGI ROLI

Nilufar Laziz qizi Abdurahmonova

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti 4-boqich talabasi

abdurahmonovanilufar33@gmail.com

***Annotatsiya:** Maqolada lug‘at muallifi Hamidulla Dadaboyevning harbiy terminologiya va tarixiy leksikografiyaga qo‘shgan hissasi hamda “Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” o‘zbek leksikografiyasidagi ahamiyati yoritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** tarixiy terminologiya, leksikografiya, harbiy lavozim, jangovar harakat, semasiologiya, turkologiya.*

***Abstract:** The article describes the contribution of Hamidulla Dadaboyev, the author of the dictionary, to military terminology and historical lexicography, as well as the importance of “Dictionary of Historical Military Terms” in Uzbek lexicography.*

***Key words:** historical terminology, lexicography, military position, combat action, semasiology, turkology.*

KIRISH

Tarixiy leksikografiyaning, umuman olganda, o‘zbek tili leksikologiyasining taraqqiy etishini yirik tilshunos olim Hamidulla Dadaboyevsiz tasavvur etish qiyin. Negaki, olim yarim asrdan buyon til tarixi, til nazariyasi, tarixiy terminologiya, leksikologiya, leksikografiya, semasiologiya, etimologiya, matnshunoslik sohalarida birdek samarali faoliyat yuritib kelmoqda. Ayniqsa, olimning “Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” o‘zbek leksikografiyasidagi alohida ish sifatida e’tirof etiladi.

“Lug‘at” arabcha so‘z bo‘lib, til, sheva, lahja, so‘z, ibora kabi ma‘nolarni bildiradi. Hozirgi kunda ushbu so‘z ikki ma‘noda: 1) muayyan tilda, uning hududiy yoki ijtimoiy lahjasida mavjud bo‘lgan, shuningdek, u yoki bu yozuvchi asarlarida uchraydigan so‘zlar yig‘indisi, ya‘ni leksika; 2) so‘zlar (yoki morfemalar, so‘z birikmalari, iboralar va sh. k.) muayyan tartibda (alifboli, uyali, mavzuli) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, ma‘nolari, yozilishi (imlosi), talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimasini haqida ma‘lumotlar jamlangan kitob ma‘nolarida qo‘llanadi. Ana shu ikkinchi ma‘nodagi lug‘atlar ma‘naviy madaniyat sohasida muhim o‘rin egallaydi, chunki ularda jamiyatning ma‘lum davrda erishgan bilimlari aks etadi¹.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Eski o‘zbek tilidagi tarixiy harbiy terminlarni keng miqyosda tadqiq etgan dastlabki olim, shubhasiz, Hamidulla Dadaboyevdir. U 1981-yilda “Eski o‘zbek tilidagi harbiy leksika” mavzusida nomzodlik, 1991-yilda “XI-XIV asr eski turkiy til manbalaridagi ijtimoiy-siyosiy va sotsial-iqtisodiy terminologiya” mavzusida doktorlik dissertatsiyalarini yoqlagan. 1983-yilda “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnalida tadqiqotchining “Eski o‘zbek tilida mudofaa qurol- yarog‘larini ifodalovchi terminlar”, 2002-yilda esa “Ko‘kturk xoqonligida harbiy qurilish” nomli maqolalari nashr qilindi. Shundan so‘ng olim yillar davomidagi izlanishlarini umumlashtirib, 2003-yilda “Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati”ni chop ettirdi hamda harbiy terminologiya sohasini yangi pog‘onaga olib chiqdi.

H. Dadaboyev ushbu sohada ilmiy tadqiqotni davom ettirib, 2009-yilda “Ogahiy tarixiy asarlaridagi ijtimoiy-siyosiy terminlar tizimi xususida” maqola, 2021-yilda esa H. Yodgorov bilan hamkorlikda “O‘zbek harbiy terminologiyasi” o‘quv qo‘llanmasini chop ettirdi.

¹ Гак В. Г. Словарь // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва, 1990.-С. 462.

NATIJALAR

“Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” “so‘zlarning qachondan e‘tiboran shu tilda qo‘llana boshlagani, uning fonetik, grammatik, semantik belgilari taraqqiyotini ko‘rsatib beruvchi” va “so‘zligi ma‘lum bir fan va texnika tarmog‘i, ijtimoiy yoki xo‘jalik hayotining biror sohasiga oid so‘z-terminlardan iborat bo‘ladigan”¹ lug‘at turiga mansubdir.

“Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” – o‘zbek tarixiy leksikografiyasi, umuman, turkologiyadagi eng muhim izlanishlardan biridir. Ushbu lug‘at tarixiy asarlarning mohiyatini ochish, tarixiy leksikologiyani o‘rganish, hozir tilimizda mavjud bo‘lgan harbiy sohaga tegishli so‘zlar eski o‘zbek adabiy tili davriga qadar qanday istiloh bilan qo‘llanilganligini aniqlash imkonini beruvchi nodir ilmiy manba hisoblanadi. “Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” qadimgi turkiy til, eski turkiy til va eski o‘zbek adabiy tili davrida ma‘lum bir guruhga mansub kishilar tomonidan keng qo‘llanilgan, hozirda esa iste‘moldan chiqqan yoki arxaiklashib, o‘rnini boshqa so‘zlarga bo‘shatib bergan istiloh – terminlar asosida tuzilgan hamda lug‘at tuzish prinsiplariga qat’iy rioya qilingan holda tartiblangan.

Lug‘at muallifi To‘nyuquq, Bilga xoqon bitiktoshlari, “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig”, “Qissasi Rabg‘uziy” Navoiy dostonlari va tarixiy asarlari, “Boburnoma”, “Zafarnoma”, “Shajarayi turk”, shuningdek, Navoiy asarlariga tuzilgan lug‘atlarni sinchiklab o‘rganib, ularda qo‘llanilgan sohaga oid atama va terminlarni ajratib olib, misollar vositasida lug‘atga kiritib, har birining ma‘nosi, etimologiyasi haqida aniq faktik ma‘lumotlar keltirdi. Shu jihatdan, “Tarixiy harbiy terminlar lug‘ati” bugungi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, o‘quvchilar uchun foydali lug‘atlardan biri bo‘lib kelmoqda.

Umuman olganda, Hamidulla Dadaboyevning o‘zbek lug‘atchiligidagi o‘rni beqiyosdir. Negaki, olim avval o‘rganilmagan yangi ishga – tarixiy (qadimgi turkiy til, eski turkiy til, eski o‘zbek adabiy tili davrida iste‘molda bo‘lgan) harbiy

¹ Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017, 131-134-б

terminlarni to'plash, ularni yagona tizim holiga keltirishga harakat qildi va uddasidan chiqdi. H. Dadaboyevga qadar ham, undan keyin ham hech kim tarixiy harbiy terminlarni alohida aspektda tadqiq etmadi. Lug'atshunos olim qadimiy qo'lyozmalar, tarixiy lug'atlar, VII – XIX asrlarda yaratilgan asarlarda sochilib yotgan harbiy ish va san'atga doir so'z va terminlarni aniqladi va alohida sistemaga joylashtirib, "Tarixiy harbiy terminlar lug'ati"ni tartibladi. Shu jihatdan ta'kidlash o'rinliki, o'rganilayotgan lug'at o'zbek leksikografiyasida yangi soha terminlarini o'rganishga yo'l ochdi va harbiy sohaga oid so'z-terminlarni o'rganish yangi bosqichga ko'tarildi.

MUHOKAMA

Ma'lumki, mazkur lug'at bir necha mavzuviy guruhlariga ajratish mumkin bo'lgan yaxlit qatlamni tashkil etib, harbiy sohaga oid istilohlar olimlar tomonidan turlicha tasniflangan. Ularni umumlashtirgan holda "Tarixiy harbiy terminlar lug'ati"dagi istilohlarni quyidagi leksik-semantik guruhlariga bo'lishni asosli deb topdik:

- harbiy lavozim va unvonlarni ifodalovchi terminlar (BEG, BIY, CHAVUSH, LASHKARKASH, NOVAKAFKAN, POSBON, QURChI);
- qo'shin turlari, harbiy qismlarini anglatuvchi terminlar (BOSHLAG'UVChI, ChARGA, KISHI, MUHORIB, OTIM, O'RA);
- qurol- yarog', aslaha nomlarini bildiruvchi terminlar (HUSOM, JAMDARA, NAYZA, PARXI, QALQANDURUQ, QAVS, QIRBON);
- jangovar harakatlarni ifodalovchi terminlar (ILG'A=, OTQULA=, PUSUSH=, QABA=, SANChISH=, TEBRAN=, TO'K=).

Ta'kidlash o'rinliki, "Tarixiy harbiy terminlar lug'ati" turli harbiy maktab, oliy o'quv yurtlari uchun zaruriy ilmiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Ushbu qomus o'quvchilarga tarixiy asarlarning mohiyatini ochish, tarixiy leksikologiyani o'rganish, hozir tilimizda mavjud bo'lgan harbiy sohaga tegishli so'zlar eski o'zbek adabiy tili davriga qadar qanday istiloh bilan qo'llanilganligini aniqlash imkonini beruvchi nodir manba hisoblanadi.

Turli xil qo'lyozma va nashrlarni o'rganish natijasida 1799 ta istilohning bir tizimga solinib, yaxlit asar shaklida o'quvchiga taqdim etilishi – filologiya fanlari doktori, professor Hamidulla Dadaboyevning yarim asrlik mehnati mahsulidir. Ishonamizki, mazkur lug'at necha ming yillar davomida xalqimizga xizmat qiladi va turkologiyadagi eng qimmatli manbalardan biri bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: Nodirabegim, 2019.
2. Dadaboyev H. Tarixiy harbiy terminlar lug'ati. – Toshkent 2003, 2008.
3. Normamatov S. Leksikografiya asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent – 2020.
4. Гак В. Г. Словарь // Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва, 1990.
5. Дадабоев Х. Эски ўзбек тилида мудофаа қурол-яроғларини ифодаловчи терминлар // Ўзбек тили ва адабиёти. 1983. №6
6. Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикографияси масалалари. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017.

MAMLAKATIMIZDA O‘TKAZILAYOTGAN MA’NAVIY-MA’RIFIY TADBIRLARINING TA’LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI ZARURIYATI

**Xolmirzayeva Mahbuba,
Raxmatullayev Sirojiddin**

JDPU Ijtimoiy fanlarni o‘qitish

Metodikasi (Ma’naviyat asoslari) Yo‘nalishi 2-kurs magistranti

***Annotatsiya:** Mamlakatimizda o‘tkazilayotgan ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarning samaradorlik holati va ularni takomillashtirish zaruriyati, jarayonlari, inson va jamiyat hayotida tutgan o‘rni batafsil yoritildi.*

***Kalit so‘zlar:** kognitiv masalalar, praksiologik masalalar, aksiologik masalalar, subyekt, ma’rifat targ‘iboti, etnik birlik, uslub, texnika, konstruktivlik, destruktivlik.*

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarini samarali o‘tkazish va ko‘zlangan natijaga erishish murakkab jarayon hisoblanadi. Ta’kidlab o‘tish zarurki, ma’naviy- ma’rifiy tadbirlarining barcha mamlakatlar uchun umumiy bo‘lgan yagona tartibi va qoidasi bo‘lishi mumkin emas. Chunki ma’naviy targ‘ibot tadbirlari amalga oshirayotgan sub’ektning asl manfaatlari, tadbir maqsad-muddaolari, mavjud ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy shart-sharoitlar, targ‘ibot subyekti ixtiyorida bo‘lgan resurslarga mutanosib ravishda turli mamlakatda turlicha bo‘lishi, ayricha xarakter va sur’atda kechishi mumkin. Shu boisdan ma’naviy targ‘ibot tadbirlarini ma’lum standart yordamida ifodalab berishga intilish nazariy-metodologik jihatdan unchalik to‘g‘ri emas. Lekin har qanday sharoitda ham ma’naviy targ‘ibot tadbirlariga xos bo‘lgan umumiy elementlar turkumi mavjud bo‘ladi, unga asoslanib ma’naviy targ‘ibot tadbirlarining taxminiy tarkibini bayon qilish mumkin. Bizning fikrimizcha, bunday tarkib ma’naviy targ‘ibot tadbiri sub’ekti, mazmuni va shakllari, uslublari va usullari, omillari va vositalarini o‘z ichiga oladi.

Mutaxassislar targ‘ibotni ijtimoiy faoliyatning alohida turi sifa-tida e‘tirof etadilar¹. *Targ‘ibot* deganda muayyan jamoatchilik fikri va hayotiy pozitsiyani shakllantirish maqsadida ma‘lum bir g‘oya, fikr, qadriyat, norma, ma‘lumot, fakt yoki argumentning tarqatilishi jarayoni tushuniladi.² Tushunchaning etimologiyasi arab tilidagi “rag‘bat” so‘ziga (ya‘ni biror bir g‘oyaga, sa‘y-harakatga undash) borib taqaladi. Uning mazmunini mufassalroq ochib berish uchun lotin tilidagi muqobili - “propaganda” so‘ziga ham murojaat qilaylik: ushbu so‘z “tarqatilishi zarur bo‘lgan [fikr]” ma‘nosini anglatadi.³ Binobarin, targ‘ibot jamoatchilikka etkazilishi zarur bo‘lgan g‘oya, qarash, fakt yoki argument, ularni tarqatishga xizmat qiladigan mexanizmni o‘zida mujassam qiladi.

Ma‘naviy targ‘ibot tadbirlarini samarali tashkil qilish uchun:

1. Subyekt o‘z manfaatlarini chuqur anglab etgan bo‘lmog‘i lozim. Biz ta‘kidlab o‘tganimizdek, har qanday ma‘naviy targ‘ibot tadbirlari u yoki bu manfaatga mos ravishda amalga oshiriladi. Ijtimoiy guruh, partiya, davlat, etnik birlik o‘z manfaatlarini anglab etmagan, uni ma‘lum mafkura shaklida ifodalagan bo‘lsa, tadbirda nimani targ‘ib qilish lozimligi ham noma‘lumligicha qolaveradi.

2. Subyekt o‘z manfaatlariga mos bo‘lgan maqsadni ifodalab olmog‘i kerak. Biror maqsadga xizmat qilmaydigan ma‘naviy targ‘ibot tadbirlari bo‘lishi mumkin emas. Maqsadsiz ma‘naviy targ‘ibot tadbirlari tushunarsiz va besamar sa‘y-harakatlar yig‘indisiga aylanib qoladi. Maqsad ifodalangan zahoti jamoatchilik fikrini nima uchun o‘zgartirish zarurligi aniq bo‘ladi-qoladi.

3. Subyekt o‘z maqsadiga erishish imkonini beradigan jamoatchilik fikri va hayotiy pozitsiya mazmuni va shakli haqida aniq tasavvurga ega bo‘l-mog‘i darkor. Jamiyatdagi qanday mazmun va shakldagi jamoatchilik fikri va fuqarolarning hayotiy pozitsiyasi belgilangan maqsadga erishish imkonini yaratadi? Har qanday sub‘ekt ma‘naviy targ‘ibot tadbirlarini amalga oshirishdan avval ushbu savolga javob bermog‘i lozim.

¹ Маънавият тарғиботчиси.// Маврулов А., Тўраев Ш., Даминов И. ва б. Маънавият тарғиботчиси.- Т.: Сано-стандарт, 2016.- Б.13.

² Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и политический психологии.- СПб.: Питер, 2004.- С. 163.

³ Философия: Энциклопедический словарь./ под. ред. А.А. Ивина.- М.:Гардарики, 2004.- С.

4. Subyekt ma'naviy targ'ibot tadbirlarini amalga oshirish imkonini beradigan resurs va mexanizmga ega bo'lmog'i kerak. Ma'naviy targ'ibot tadbirlari sub'ekt uchun ijtimoiy ahamiyatli bo'lgan masalani hal qilishga zamin yaratadigan, uzoq muddat va uzluksiz davom etadigan jarayondir. Bunday jarayonni ma'lum moddiy va moliyaviy resurslarsiz, ma'naviy faoliyatni amalga oshirish imkonini beradigan o'zaro aloqador elementlar majmuisiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Muayyan g'oya, qarash, fikr, fakt, argumentni tarqatish, uni jamoatchilik ongiga singdirish va shu yo'l bilan jamoatchilik fikrini shakllantirish zaruriyati insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida ham mavjud bo'lgan. Aksariyat hollarda jamiyatni boshqarish, barqarorlikni saqlash, ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirish, ma'lum ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy masalalar echimi shuni taqazo etgan. "Chunki jamoatchilik fikrisiz jamiyat taraqqiyotini amalga oshirib bo'lmashligi oddiy haqiqatdir."¹ Targ'ibot sistemasining shakllanishiga sabab bo'lgan asl muddao ham shundan iborat.

Kognitiv masalalar turkumiga eng avvalo targ'ibotchining jamiyat, uning ma'naviy sohasi, shaxs ma'naviy qiyofasi, ma'naviyatning taraqqiy etish qonuniyatlari, shaxs ma'naviy qiyofasiga ta'sir etish texnologiyalari va shu kabilarga doir bilimlari darajasini oshirish vazifasi kiradi. Bunday bilimlar bilan qurollangan targ'ibotchi jamoatchilik fikrini o'zgartirishga qodir qudratli kuchga aylanadi. Aksincha, targ'ibotchi mazkur bilimlardan voqif emas ekan, uning targ'ibot ob'ektiga ta'siri past bo'ladi.

Praksiologik masalalar deganda targ'ibotchining tashqi qiyofasi va faoliyati bilan bog'liq ayrim jihatlarni nazarda tutmoqdamiz. Masalan, ma'naviy targ'ibot bilan shug'ullanuvchi shaxsning qiyofasi, ko'rinishi, qaddi-qomati, ovozi va shu kabilar ham targ'ibot samarasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Auditoriya bilan bevosita ishlashda esa targ'ibotchining notiqlik san'ati ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan ham jamoatchilikni o'z g'oyasi, maqsad-muddaosi sari safarbar qilishni

¹ Язданов У. Ўзбекистонда жамаоатчилик фикрини ривожлантириш масалалари. - Т.: Нишон-ношир, 2015.- Б.3.

niyat qilgan tarixiy shaxslar o'z tashqi ko'rinishlari, notiqlik qobiliyatlariga alohida e'tibor berganlar.

Aksiologik masalalarning ahamiyati ham bundan kam emas. Ma'naviyat targ'ibotchisi obro'-e'tiborga, nufuzga ega bo'lmog'i, uning imiji toza bo'lmog'i zarur. Eng muhimi, targ'ibotchi o'zi targ'ib qilayotgan g'oyaga o'zi ishonmog'i va amal qilmog'i darkor. SHu boisdan jahondagi ko'plab ijtimoiy guruhlar o'z g'oya va mafkuralari targ'ibotini ana shunday mezonlarga javob beradigan shaxslarga ishonib topshiradilar.

Shunday qilib, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar yoshlarning ongiga bevosita ta'sir etishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Маънавият тарғиботчиси.// Маврулов А., Тўраев Ш., Даминов И. ва б. Маънавият тарғиботчиси.- Т.: Сано-стандарт, 2016.- Б.13.
2. Язданов У. Ўзбекистонда жамаотчилик фикрини ривожлантириш масалалари.- Т.: Нишон-ношир, 2015.- Б.3.
3. Назаретян А.П. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи. Лекции по социальной и полити-ческой психологии.- СПб.: Питер, 2004.- С. 163.
4. Философия: Энциклопедический словарь./ под. ред. А.А. Ивина.- М.:Гардарики, 2004.- С.

AL-KHORAZMI'S TREATISE ON DEALING WITH MIRACLES

Norieva Aziza Jasur qizi

Jizzakh branch of National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, assistant.

noriyevaaziza@gmail.com

ABSTRACT

The article describes the great mathematician, astronomer and geographer, the founder of the science of algebra, Muhammad ibn Musa al-Khwarazmi's treatise on dealing with astrologers. In the article, at first, it was written that this treatise was known as Ferghani's treatise for a long time.

Keywords: *al-Khwarizmi, asturlab, treatise, moon, sun.*

INTRODUCTION

Muhammad Musa al-Khorazmi, the great mathematician, astronomer and geographer, the father of algebra, lived and worked in the end of the 8th century and the first half of the 9th century. The scientist's full name is Abu Abdullah Muhammad ibn Musa al-Khorazmi. There is no accurate information about the scientist's birth and death years and life path. It is assumed that he was born in 783. Many of Khorezmi's works have not reached us. One of the well-known treatises of Muhammed Musa al-Khwarizmi is the treatise "On Dealing with Asturlabs"

METHODS

The text of the great mathematician, astronomer and geographer, the father of algebra, Muhammad Musa al-Khorazmi, "The Book of Acting with Astrologers", was included in the manuscript of an anonymous pamphlet in the Berlin Library. I. Frank published a partial German translation of it. Together with E. Wiedemann, I. Frank

published the translation of two of its sections. The treatise was also studied by K. Shoy. B.A. Rosenfeld and N.D. Sergeyeva published its Russian description.

The author of the treatise is not named in this manuscript. Chapter 5 of the manuscript begins with the phrase "Qola Muhammad ibn Musa al-Khwarazmi" ("Muhammad ibn Musa al-Khwarazmi said"). However, since the manuscript came after Ahmad ibn Kasir al-Farghani's *Kitab amal al-usturlab* (Book on Making Asturlab) and both were written by the same hand, researchers believe that this work is also al-Farghani's. was counting. Now it has been proven that the manuscript itself is the work of Khorezmi.[1]

The Berlin manuscript consists of two parts, the first part of which is called "San'at al-usturlab" ("Making the Asturlab"). According to the researchers, this part of the book is a reworked view of Khorezmi's treatise, which consists of four sections: 1) definition of the radii of parallels, 2) tables, 3) making almuqantarot, 4) making shadows in the asturlab zuhr. The second part of the manuscript is Khorezmi's work "The Book of Acts with Asturlabs".

RESULTS

The work consists of 48 sections, the 1st section of which describes the process of finding the height of lamps with the help of an astrolabe. Sections 2-3 describe the determination of the time of day or night. In order to determine the height of the sun, al-Khorazmi finds the position of the sun in the asturlab spider using a dioptra and rotates the spider until it comes to the almuqantarot corresponding to the height of the found position. The degree of the ecliptic that intersects the horizon from the eastern side will be the desired fiber. The corner turned by the spider indicates the past part of the day. And for the past part of the night, the given area of the ecliptic is determined according to the opposite point instead of the Sun. In section 4, Khorezmi compares the result found using the astrolabe with the result calculated using the table and checks how accurate the astrolabe is. Sections 5-7 describe the determination of the night and day arcs. To determine the diurnal arc, the level of the Sun is set to the eastern horizon and the corresponding position in the cell is also

determined. The difference between the degrees of the two places is the day arc, and the difference between 360° and the day arc is the night arc. Sections 8-9 are about the constellations at the Earth's equator and in different places. To determine the matoli of the constellations on the earth's equator, Khorezmi places the head of the existing zodiac on the meridian of the sky, so that the degrees separated by the pointer in the cell are the degrees of the matoli. [2],[3],[4].

Sections 10-12 and 14-15 of the pamphlet define the ecliptic coordinates of the luminaries. To determine the ecliptic latitude of the luminary, Khorezm determines the height of the luminary and the height of its level, the difference of the two heights being the ecliptic latitude of the luminary. To determine the longitude of the illuminant, its mark is placed on the celestial meridian line, so that the level of the ecliptic corresponding to the celestial meridian line is the level of the illuminant. Sections 13 and 19 describe the method of determining the illuminant deviation. Chapters 16-18 limlar is dedicated to determining the level of the sunset and climax of the lighting fabric. To determine the level of the lamp cloth, its mark is placed on the eastern horizon and the position of the indicator in the cell is marked. Section 20 describes the method of determining day and night arcs based on illuminants. Section 21 describes the method of determining the gnomon shadow according to the altitude of the Sun, that is, the cotangent or tangent of the altitude of the Sun according to the "quadrant of shadows" on the astrolabe.

In section 22, Khorezmi describes the method of determining the extent of a place. The rule for determining its latitude using the astrolabe is $\varphi = 90^{\circ} - h_{max} + \delta$ when the Sun is in the northern hemisphere and when it is in the southern hemisphere

corresponds to the formula $\varphi = 90^{\circ} - h_{max} - \delta$ _max-d. Sections 23-24 and 26 describe the method of determining the height and time of the lamp by toli. [5],[6],[7].

In sections 25, 27-28, the height of the lamp is determined by time. For example, if you want to determine the height of the Sun by the hour, then its level is set to the

appropriate hour, so that the Sun's level will be at whichever almuqatarat from east or west corresponds to its height. Sections 29-30 describe the process of exchanging "straight hours" (1/24 of an evening) for "crooked hours" and vice versa. Chapters 31-33 describe house equalization and other astrological practices. Sections 34 and 40 compare the geographical coordinates of the two places. Sections 35-36 describe the determination of dawn, noon, evening and evening times, Section 37 determines the azimuth of the illuminant, Section 38 determines the time of Moonrise, and Section 39 describes the determination of the moon according to the moon. will be done. Sections 41-42 describe the famous circular (birkor) for determining the time of prayer. Chapters 43 and 45 deal with some astrological issues. Section 44 describes full, half, one-third, one-fifth, one-sixth, and other types of asturlobs with $90/n$ almuqantarots. 90 almuqantarot are depicted in the full astrolabe, and they are passed from the horizon to the zenith with 10 intervals. Section 46 describes the division of the administrative part of the earth into climates.

Sections 47-48 of the brochure describe the method of making a square. Section 47 describes how to make a sine quadrant. The description of the sine quadrant in Khorezmi's treatise is the first description of it as a separate astronomical instrument in the history of science. [8],[9],[10].

CONCLUSION

So, Khorazmiy is embodied in our eyes as the first scientist in all fields of medieval science, including as an inventor-constructor. In fact, Khorezmi continuously and directly participated in the scientific activities of "Baytul Hikmat" and was one of its most active members.

REFERENCES

1. S.H.Sirojiddinov, U.I.Karimov, M.M.Xayrullayev “Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy”
2. Noriyeva A. O“ QUVCHILARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA NOSTANDART MISOL VA MASALALARNING ANAMIYATI //Журнал математики и информатики. – 2022. – Т. 2. – №. 1.
3. Meliyeva Mohira Zafar qizi, & Noriyeva Aziza. (2023). KO‘PHADLARNI NOSILA YORDAMIDA KO‘PAYTUVCHILARGA AJRATISH . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 20(3), 117–120. Retrieved from <http://newjournal.org/index.php/01/article/view/5708>
4. Нориева А. Koshi tengsizligi va uning qiziqarli masalalarga tadbiqlari //Современные инновационные исследования актуальные проблемы и развитие тенденции: решения и перспективы. – 2022. – Т. 1. – №. 1. – С. 361-364.
5. Рабимкул А., Иброҳимов Ж. Б. ў., Пўлатов, БС and Нориева, АЖ к. 2023. АРГУМЕНТЛАРНИ ГУРУҲЛАРГА АЖРАТИБ БАҲОЛАШ УСУЛИДА КЎП ПАРАМЕТРЛИ НОЧИЗИҚЛИ РЕГРЕССИЯ ТЕНГЛАМАЛАРИНИ ҚУРИШ МАСАЛАЛАРИ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 2. – С. 174-178.
6. Abdunazarov R. Issues of effective organization of practical classes and clubs in mathematics in technical universities. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*. Current Issue: Volume 2022, Issue 3 (2022) Articles.
7. Абдуназаров Р. О. численной решение обратной спектральной задачи для оператора Дирака //Журнал “Вопросы вычислительной и прикладной математики. – №. 95. – С. 10-20.
8. Отакулов С., Мусаев А. О. Применение свойства квазидифференцируемости функций типа минимума и максимума к задаче негладкой оптимизации //Colloquium-journal. – Голопристанський міськрайонний центр зайнятості, 2020. – №. 12 (64). – С. 48-53.
9. Мусаева А. О. Зарубежная система финансирования образовательных учреждений //Наука и новые технологии. – 2011. – №. 10. – С. 75-81.
10. <https://openidea.uz/index.php/idea/article/download/1290/1973>

INNOVATSION FAOLIYATDAGI XATARLAR

Abduvaliyev Doniyorbek Baxromjon o'g'li

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti. Suv xo'jaligini tashkil etish va boshqarish yo'nalishi talabasi. Qarshi shahri.

O'zbekiston Respublikasi.

abduvaliyevdoniyorbek0@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada innovatsion faoliyat xatarlarining turli turlari o'rganildi. Umumiy ko'rinishda innovatsion faoliyatdagi xatar, yangiliklar ishlab chiqish va amalga oshirishga mablag' sarflashda xosil bo'ladigan yo'qotishlar ehtimoli sifatida belgilanadi. Korxonalar va tashkilotlarning qanday turdagi xatarlarga duch kelishi haqida ham ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar: *innovatsion faoliyat, korxonalar xatarlari, iqtisodiy o'sish, innovatsion xatarlar, minimallashtirish, ishlab chiqarish, samaradorlik.*

RISKS IN INNOVATIVE ACTIVITIES

ABSTRACT

In this article, different types of risk in innovative activity were studied. In general, risk in innovative activity is defined as the probability of losses resulting from spending money on the development and implementation of innovations. Information about the types of risks faced by enterprises and organizations is also given.

Key words: *innovative activity, enterprise risks, economic growth, innovative risks, minimization, production, efficiency.*

KIRISH

Innovatsion faoliyatning xatarlari turli turlari bilan kuzatiladi. Umumiy ko‘rinishda innovatsion faoliyatdagi xatar, yangiliklar ishlab chiqish va amalga oshirishga mablag‘ sarflashda xosil bo‘ladigan yo‘qotishlar ehtimoli sifatida belgilanadi. Korxonalar va tashkilotlar innovatsion faoliyatda yuz keladigan xatarlar turlariga quyidagilar kiradi: loyihani xato tanlaganlikdagi xatar, marketing xatarlar, raqobatlikning kuchayish xatari, loyihalarni yetarli moliya resurslari bilan ta‘minlanmaslik xatari, ko‘zda tutilmagan xarajatlar xatari, shartnomalarni bajarmaslik xatari. Bundan tashqari, innovatsion faoliyatga kredit, investitsiya, tashqi iqtisodiy, axborotlarning to‘liqsizligi yoki noto‘g‘riligi kabi xatarlar ham ta‘sir ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADOLOGIYA

Xatarlarning gradatsiyasi ularning umumiy tizimida har bir xatarning o‘rnini aniq belgilab berish imkonini beradi va ushbu xatarlarni boshqarishda maxsus yo‘llar va usullarini samarali qo‘llash uchun sharoit yaratadi. Asosan kichik innovatsion biznesning innovatsion faoliyati uchun raqobatni o‘shirish xatari xavf uyg‘otadi. Bunday xatarning paydo bo‘lish sabablari: raqobatchilar to‘g‘risida to‘liqsiz va noto‘g‘ri axborotlar, yangiliklarni ishlab chiqish va o‘zlashtirish muddatlarining uzayishi, bu esa raqobatchilardan ortga qolishga olib keladi; sanoat jousligi natijasida maxfiy axborotlarni bilib olinishi; raqobatchilarning insofsizligi, ularning reyderlik yondashuvi; xorij eksporterlari va mamlakatning boshqa hududlari tomonidan hududiy (mahaliy) bozorga ekspansiyasi. Innovatsion korxonalar faoliyatida xo‘jalik shartnomalari (kelishuvlari)ni bajarmaslik xatari ham muhim o‘rinni egallaydi. Bu xatar muzokaralar olib borilgan so‘nggi sherikning kelishuv tuzishga rozi bo‘lmaslikda, to‘lov kiritishga qodir bo‘lmagan sheriklar bilan kelishuv tuzilganda, sheriklar tomonidan kelishilgan vaqtda kelishuv majburiyatlarini bajarmaganda, atrof muhit ifloslanishida yuzaga kelgan xavflarda namoyon bo‘ladi. Xatarlarni kamaytirishning asoslangan yo‘llari ularni yana ham dalilli tasniflash

asosida chiqarilishi mumkin. Asosiy o‘rinni innovatsion–investitsiyali xatar egallaydi – bu yakuniy natijani, raqobatbardosh maxsulotlarni, foyda va oxir oqibat aniq innovatsion investitsiyalardan pul oqimini olmaslik ehtimoli. Investitsion xatarning o‘ziga xosligi shundaki, investitsiyalar, agar ular prinsipial innovatsionlarni kiritish bilan kuzatilsa, deyarli korxonada faoliyatining xamma tomonlariga ta’sir ko‘rsatadi va bu uning iqtisodiy usishi, kapital va foydalarning o‘shishiga ta’sir ko‘rsatadi. Xatarni tahlili qilish va baholash majmuaviy usullarni qo‘llashni talab etadi. Bunday usullarga quyidagilar kiradi: statistik usullar, xususan xatarni omilli tahlillash usuli; o‘xshashlik usuli; korxonaning moliyaviy holatini majmuaviy tahlillash usuli, uning moliyaviy barqarorlik tekshiruvini; xatarlarni modellashtirish usuli; texnik va tijorat xatarlari ehtimolini ifodalashga imkon beradigan alohida koeffitsientlar hisob kitobiga asoslanadigan multiplikativ usuli; normativ usul; innovatsion korxonada xatarni kompyuter modeli usuli; reyting usuli. Ushbu usullar bo‘yicha u yoki bu darajada xatarning miqdoriy darajasi baholanadi. Xatar darajasining aniq bahosi qator usullarni qo‘llashda oshadi, va u bo‘yicha hisob kitoblar natijasi mutaxassislarning tajribaviy tahlilini talab etadi.

NATIJALAR

Innovatsion faoliyatda xatarni kamaytirish, uni minimallashtirish yo‘lini aniq taqdim etish muhim. Boshqaruv va analitik amaliyotda xatarni kamaytirishning turli yo‘llarini topishadi. Ulardan eng samaralisi – bu boshqaruv qarorining, ayniqsa innovatsion–investitsiyali qarori tajribali va savodli tashlash. Qo‘shimcha axborotga ega bo‘lish nisbatan yangi yo‘l hisoblanadi, yanayam to‘liq axborot aniq aytish va xatarni kamaytirish imkonini beradi. Xatarni kamaytirish yo‘llaridan hisoblangan limitlash usuli – bu xarajatlarning oxirgi summasining limitini o‘rnatishdir. Xatarni minimallashtirish yo‘llaridan biri xatar qismini (jumladan, moliyaviy) boshqa korxonada va tashkilotlarga o‘tkazish, masalan venchur (xatarli), bunda ular omadsizlik holatida yo‘qotishlar qismini o‘ziga oladi. Xatarlarni kamaytirish yo‘llariga bevosita korxonalarda, ayniqsa faoliyati turli xatarlarga ega bo‘lsa, tabiiy va mablag‘li

sugʻurta fondlarini tashkil etishni nazarda tutadigan oʻzini sugʻurtalash kiradi. Xatarni minimallashtirishning keng tarqalgan usullaridan biri – bu sugʻurtalash boʻlib, u sugʻurtali holatlar paydo boʻlganda korxonalar (firma)larning mol mulkli qiziqishlarini himoya qilishni, sugʻurta toʻlovlaridan shakllanadigan, ehtimolli zararlarni qoplash uchun mablagʻli fondlarni yaratishni namoyon etadi.

MUHOKAMA

Xatar, murakkab va koʻp jihatli boʻlib, barcha ilmiy – texnik, ishlab chiqarish va moliyaviy boshqaruv qarorlarni qabul qilish asosida yotadi. Axir hatto yaxshi iqtisodiy oʻsish sharoitida ham har bir korxonalar uchun (mulklar shakli va uning moliyaviy holatidan qatʻiy nazar) doimo nomaqbul voqealar, inqiroziy holatlar kelish ehtimoli saqlanib turadi. Bunday imkoniyatlar doimo xatar bilan kursatiladi.

Innovatsion faoliyat xatarini kamaytirish uchun birinchi navbatda amalga oshirishga taklif etiliniyotgan loyihalarni (mavzularni) batafsil tanlab olish zarur. Innovatsion loyihalarni (mavzularni) erta, loyiha oldi bosqichida tanlashning muhimligi quyidagi holatlarda belgilanadi:

- Innovatsiyaon ishlanmalarga katta hajmli va yuqori tezlikdagi xarajatlar bilan
- Innovatsion ishlanmalar yoki mavzularning alohida yoʻnalishlariga ajratiladigan mablagʻlarning chegaralanganligi;
- Yanayam istiqbolli va dolzarb mavzularnitanlash asosida maksimal samara (iqtisodiy, ijtimoiy va b.) olishga intilish;
- Buyurtmachi va bevosita ilmiy–texnik ishlilari tomonidan taklif etilayotgan katta hajmdagi mavzular;
- Ilmiy – texnik va iqtisodiy xatarni kamaytirish zarurligida izlanishni tadqiqotlar va innovatsion ishlanmalarning istiqbolli yoʻnalishlarida jahon darajasiga erishish;
- Innovatsion ishlanmalar natijalari korxonalar faoliyati strategiyasiga mos kelishi zarurligi bilan.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, mamlakatimizda ilmiy va ilmiy-texnikaviy faoliyatni amalga oshirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ishlab chiqarishda ilmiy-texnikaviy va innovatsion rivojlanishni ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish kerak. Bu esa o'z davlatning iqtisodiyotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Har bir sohada bo'lganidek innovatsion faoliyat yuritishda ham yetarlicha xavf-xatarlar bor. Bu xatarlarni yuqorida ko'rsatilgan yonalishlar orqali oldini olib ish yuritilsa innovatsion faoliyatni to'g'ri olib borishga yordam beradi va mamlakat iqtisodiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shavqiev E.Sh. Tadbirkorlik – aholi farovonligini oshirishda asosiy omil. Mualliflar jamoasi – T.: “Fan va texnologiya”, 2019
2. Ergashev R.X. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning ilmiy-nazariy va huquqiy asoslari
3. <https://elibrary.ru/item.asp?id=19749721>
4. <https://www.Marketing.kharkov.ua/marketing/setevoymarketing.html>
5. <https://www.provenmodels.com/575/five-generations-ofinnovation/roy-r.-rothwell/>

FIZIKA FANININI O'QITISHDA FANLARARO BOG'LANISHNI YO'LGA QO'YISH VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN DARS JARAYONIDA FOYDALANISH

Raxmatova Vazira Solijonovna

Qashqadaryo viloyati

Kitob tumani 1- sonli Kasb hunar maktabi

fizika - astronomiya fani o'qituvchisi

KIRISH

Tabiiy fanlar o'zining rivojlanish jarayonida inson faoliyatiga borgan sari tabiat bilan bog'liq. Ma'lumki fizikaviy jarayonlarni, asosan, ikki usul bilan kuzatish-tajriba va fikrlash yo'li bilan o'rganish mumkin.

Fizika fanining o'qitish metodikasining paydo bo'lishi turli maktablarda fizika o'qitish bilan bevosita bog'liq. Fizika kursining mazmuni va tarkibi, kasbiy ta'lim masalalari, maktab fizika eksperimentining texnikasi va uslubi, o'quvchilarda fizik tushunchalarni shakllantirish kabi masalalar yanada takomillashtirildi va rivojlantirildi. Fizika o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida o'qitish usullari va metodlari takomillashtirildi, o'qitishning texnik vositalaridan va elektron-kompyuter texnologiyalaridan foydalanish keng yo'lga qo'yildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'quvchilarda hozirgi jamiyat rivojiga ijobiy munosabatda bo'lish, mehnatsevarlik fanga qiziqish tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni va asrash kabi hislatlarni tarbiyalash bugungi kun o'qituvchisining vazifasidir. Dars jarayonida sinf o'quvchilariga tegishli umumiy xususiyatlarni va har qaysi o'quvchiga tegishli xususiyatlar ta'limning har bosqichida e'tiborga olinishi kerak. Bunga erishish uchun o'qituvchi o'quvchilarni kuzatishi va ulaming ruhiy olamini

o'rganishi lozim. Faqat shundagina o'quvchidagi kamchiliklarning kelib chiqishi sabablari aniqlanadi va ularning bartaraf qilish uchun izlanishlar olib boriladi. Ta'lim jarayonida bilmaslikdan bilishga, sayoz bilishdan aniq va chuqur bilishga tomon yoki oddiydan murakkabga boriladi. Fizika shuningdek, pedagogika, psixologiya, matematika, fizika, informatika, falsafa, ekologiya, biologiya va boshqa ko'pgina fanlar bilan birgalikda faoliyat yuritib, mazkur fanlarning yutuqlariga tayanadi. Fizika fani o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan fan hisoblanadi.

NATIJA

Fizika fanini o'qitishda ko'proq tajribalar, amaliy dars soatiarini va sinfdan tashqari ekskursiyalarni ko'paytirish zarur. Natijada o'quvchi o'zi mustaqil FIZIKA fanini o'rganishni boshlaydi. Bu esa fanda yangi yutuqlar sari yo'l ochadi. Masalan 7- sinfdagi "Kuch. Ularni qo'shish", 8-sinfdagi "Elektr maydon" mavzularini o'tishda asosiy e'tibor matematika bilan bog'lanish masalalariga qaratish tavsiya etiladi.

MUHOKAMA.

Yuqorida takidlanganidek barcha o'quvchilar birdek qiziqarli tajribarni yoqtiradilar va bu jarayonlar qanday sodir bo'layotgani haqida qiziqib o'z-o'zidan fanni o'rganishga kirishadilar va bu jarayonlar faqat fizika fani orqali emas balki yondosh tabiiy va aniq fanlar yordamida o'rganilishini tushunadilar. O'qituvchi sinfdan tashqari ishlarni o'tkazish orqali o'quvchilarni ilmiy dunyoqarashlarini oshiradi hamda ularni hayotga, ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlaydi. Fizikadan quyidagi fanlararo mazmunli sinfdan tashqari tadbirlarni o'tkazish mumkin :

1. Fanlararo mazmunli fizika kechalarini o'tkazish
2. Fanlararo maktab olimpiadalarini o'tkazish
3. O'quvchilar tomonidan bajarilgan ishlar va yasalgan asboblarning ko'rik tanlovini o'tkazish
4. Fanlararo ilmiy- ommabop konferensiyalar o'tkazish
5. Fanlararo mazmunli adabiyotlardan, internet ma'lumotlaridan foydalanish.

Shulardan fanlararo mazmunli fizika-kimyo kechasini o'tkazishni taxminiy rejasi quyidagicha bo'lishi mumkin. Maktabning fizika va kimyo fani o'qituvchilari rahbarligida "Qiziqarli mazmunli tajribalar" nomli kechani o'tkazish mumkin. Kecha ikki qismdan iborat bo'lishi mumkin:

1. Qiziqarli tajribalar namoyishi

2. Qiziqarli savollar

Kechaning birinchi qismini o'tkazish uchun fizika-kimyo fanlariga oid qiziqarli tajribalarni o'quvchilar tomonidan namoyish etiladi.

1. Sho'ng'uvchi tuxum

2. Stakanni stolga muzlatib yopishtirish

3. G'aroyib tok manbai

4. Qog'oz qutidagi suvni qaynatish

Birinchi tajriba "Sho'ng'uvchi tuxum" deb nomlanadi. Bu tajribani o'tkazish uchun xlorid kislotaning kuchsiz eritmasiga xom tuxum solinadi. Bunda tuxum dastlab cho'kadi, so'ngra yuqoriga ko'tariladi, yana cho'kadi va bu hol davom etaveradi. Tuxum suvda o'ynaydi. Buni o'quvchilar ko'radilar, fikrlaydilar va javob topadilar:

Tuxum zichligi xlorid kislotaning zichligidan bir oz katta, shuning uchun tuxum dastlab cho'kadi (Arhimed qonuni bajariladi). Biroq tuxum sirtida tuxum po'chog'i bilan xlorid kislota o'rtasida kimyoviy reaksiya boshlanadi, natijada is gazi hosil bo'ladi, pufakcha tuxum po'chog'iga keladi va tuxum yuqoriga ko'tariladi. Tuxum suv sirtiga chiqqanda pufakcha yoriladi, tuxum esa suv tubiga cho'kadi. Bu jarayon takroriy davom etadi va tuxumning goh yuqoriga, goh pastga davriy harakatini kuzatamiz.

XULOSA

Bunday o'tkazilgan tajribalar o'quvchilarni hamkorlikda ishlashga o'rgatadi. O'quvchilarning kishik guruhlardagi faoliyatlari musobaqa shaklda tashkil etilsa, yanada o'quvchilarni faollikka undaydi. O'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlari ortadi va ularni mustaqil tarzda yangi bilimlarni egallashlari, kelajakda fan va texnika sohasida ham yangi izlanishlar, kashfiyotlar qilishlari uchun asosiy omildir.

ADABIYOTLAR:

1. O'рта maktabda fizika o'qitish metodikasi S.Ya.Shamash tahriri ostida (Mexanika va Molekulyar fizika Elektrodinamika). Toshkent 1998-y.
2. B.M.Mirzahmedov, N.B.G'ofurov F.F. Toshmuhamedov Fizika o'qitish metodikasi kursidan o'quv eksprementi
3. 1. Kimyo, biologiya va fizika fanlarining o'quv- laboratoriya jihozlaridan foydalanish. K.G. Gopurov, J.O.Tolipova. Toshkent-2016.
4. Fizikadan uy eksperimental ishlari . A.A.Isroilov.Toshkent.O'qituvchi 1985.

YOSHLARDA LIDERLIK VA YETAKCHILIK KO'NIKMANALARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turamov Muhammadzohid Rustamjon o'g'li

Namangan davlat universiteti

Psixologiya (faoliyat turlari bo'yicha) 2-kurs magistr

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda o'quvchilarda liderlikning rivojlanishining psixologik psixologik turlari va ularning xususiyatlari. O'quvchilardagi liderlikni rivojlantirishning o'ziga xos psixologik xususiyatlari hamda muammolari tahlil qilingan

Kalit so'zlar: lider, liderlik psixologiyasi, yetakchi, o'quvchi, lider, muloqot, psixologik omil, introvert.

Annotation: This article analyzes the psychological and psychological types of leadership development in students and their characteristics. The specific psychological characteristics and problems of leadership development in students are analyzed.

Key words: leader, the psychology of leadership, dominant, student, leader, communication, psychological factor, introvert.

Mamlakatning umumiy taraqqiyoti individual komillikning yig'indisi, ko'rinishi sifatida namoyon bo'ladi. Xalqimiz mentalitetiga xos bo'lgan ana shu o'ziga xoslik, ya'ni jamoaga qarab fikrlash, qaror qilishdan iborat mazkur tamoyildan kelib chiqib, yosh oilalarda liderlik ko'nikmalarini shakllantirish va boshqaruv mahoratini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Yetakchi, eng muhimi, u yosh oilalar bir-birlarini ko'ngliga yo'l topishi, ular bilan hamnafas bo'lib, dardu tashvishlarini

yaqindan his etib, ularni yuksak maqsadlar sari boshlaydigan, ularning haqiqiy yordamchisiga, maslahatgo'yiga, maslakdoshiga aylanishi zarur.

“Yetakchi” so'zi guruh a'zolariga ta'sir o'tkazuvchi va maqsadga yetaklovchi shaxsga nisbatan qo'llaniladi. Ilmiy adabiyotlarda ba'zan “lider” so'zini “yetakchi” atamasi bilan almashtirish hollari ham uchraydi. Yetakchi - o'z atrofidagi odamlarning fikri va xulq-atvoriga ijobiy ta'sir o'tkaza oladigan, maqsadli vazifalarni amalga oshirish qobiliyatiga va yuqori shaxsiy mavqega ega bo'lgan ijtimoiy guruh a'zosi. Yetakchilikguruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali insonda shakllangan qobiliyatga suyanish va qobiliyatni imkoniyatga qarab, namoyon etish holatidir.

Yosh yetakchi degani o'ziga tengdosh shaxslar manfaatlari uchun qonun doirasida faol ish yuritishni anglatadi. Yetakchi o'z kuchiga ishongan, jasur va xarizmatik inson bo'lishi lozim. U, hatto, yosh avlodning himoyachisi bo'la oladi. Odatda, yosh yetakchilar tengdoshlari orasida ajralib turadigan yorqin xislatlarga ega shaxslardir. Ular nafaqat tengdoshlarini o'ziga jalb qila oladi, balki o'zidan katta yoshdagilar bilan ham tez til topisha oladi. Bunday yetakchi tengdoshlaridan ko'ra ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi, bu esa unga muhim masalalarni hal etish imkonini beradi.

Mehnat jamoasidagi har bir xodim guruhda o'z mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidankelib chiquvchi vakolatlari bilan fodalanadi. Har bir xodim o'z hamkasblari bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar samimiy tus ola boshlaydi.

Hissiyotga asoslangan munosabat ikki ko'rinishda bo'ladi – yoqtirish (simpatiya) va yoqtirmaslik (antipatiya). Shunday xodimlar ham borki, ular ma'lum xislatlari bilan jamoaning ko'pchilik a'zolarini o'ziga jalb qiladi, ular guruhning norasmiy tizimida yuqori mavqe egallaydi. Psixologik talqin bo'yicha jamoaning rasmiy tizimida yuqori mavqeni egallovchi xodim rahbar hisoblansa, norasmiy tizimda yuqori mavqeni egallovchi shaxs lider.

Lider, odatda, guruhning norasmiy munosabatlar tizimida namoyon bo'ladi. Muayyan shaxsning lider darajasida tan olinishi unga ruhan yaqinlikni, uning ish bilan bog'liq qator fazilatlarini yuqori baholashni, ushbu shaxsning guruh manfaatlariga e'tibori kuchliligini anglatadi. Lider – guruhning hamma a'zolari tomonidan tan olingan shaxs lider. Liderning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati guruh manfaatini har narsadan ustun qo'yish, guruh oldiga qo'yilgan vazifani hal etishga sidqidildan kirishib, bu jarayonga jamoani safarbar eta bilishidir. Mehnat jamoasidagi yetakchi, avvalambor, ishchanligi va ijtimoiy faolligi bilan ajralib turadi.

Rahbarlik – lavozim lider guruh tomonidan saylangan shaxs. Agar rahbar va lider o'rtasidagi farqqa e'tibor beradigan bo'lsak, rahbar xodimlarga ega, liderning esa hamfikir tarafdorlari mavjud. Rahbar tayinlanib, boshqaruvda hokimiyatga suyansa, lider jamoa a'zolari orasidan saylanib, jamoaga tayanadi.

Ba'zi jamoalarda rasmiy rahbar va lider alohida shaxs bo'ladi. Bunday jamoa guruh a'zolari rahbardan ko'ra norasmiy lider tarafida bo'lishi ko'p uchraydi. Jamoada rasmiy rahbar va norasmiy liderning o'zaro munosabati jarayonida ko'pgina rahbarlar yetakchini siqib chiqarishga, hatto, undan qutilishga intilsalar, ba'zi rahbarlar lider guruh maqsadi va manfaatiga erishish yo'lida foydalanishga intiladi.

Rasmiy rahbar va guruh lider alohida-alohida shaxs bo'lsa, ular o'rtasidagi kelishmovchilik xodimlar tomonidan ijtimoiy adolatning buzilishi sifatida idrok etiladi. Lider bilan kelishuvesa guruhdagi kuchlarni tan olish, oqillik yo'lini tanlash, deb baholanadi. Guruhda norasmiy liderning mavjudligi rahbar uchun guruh a'zolari bilan iliq munosabat o'rnatishda qo'shimcha ko'prikdir. Lekin rasmiy rahbar bilan norasmiy yetakchi manfaati bir-biriga zid bo'lishi, mos kelmasligi ham mumkin. Bu esa jamoadagi turli nizolarga sabab bo'ladi. Mehnat jamoasidagi har bir xodim guruhda o'zining mavqeiga ega. Bu mavqe rasmiy yoki norasmiy tarzda qo'lga kiritilgan bo'lishi mumkin. Rasmiy mavqe xodimning mansab pog'onasidagi o'rni va uning lavozimidan kelib chiquvchi vakolatlari bilan ifodalanadi. Har qanday xodim o'z hamkasabalari bilan o'zaro munosabatda bo'lar ekan, turli omillar ta'sirida bu munosabatlar xissiy rang ola boshlaydi. Xissiyotga asoslangan munosabatlar ikki

ko‘rinishda - yoqtirish (simpatiya) va yoqtirmaslik (antipatiya) sifatida shakllanadi. Shunday xodimlar ham borki, ular o‘zining ma‘lum xislatlari bilan jamoaning ko‘pchilik a‘zolarida simpatiya uyg‘ota oladilar va ular guruhning norasmiy tizimida yuqori mavqeni egallaydilar.

Psixologik talqin bo‘yicha, jamoaning rasmiy tizimida yuqori mavqeni egallovchi xodim rahbar bo‘lib hisoblansa, norasmiy tizimda yuqori mavqeni egallovchi shaxs esa lider.

Liderlik holati, odatda, guruhning norasmiy munosabatlar tizimida amalga oshadi. Biron-bir shaxsning lider darajasida tan olinishi unga borliq bo‘lgan qator fazilatlarini yuqori baholashni va ushbu shaxsning guruh manfaatlariga e‘tiborliligini anglatadi. Lider - guruhning aksariyat a‘zolari tomonidan tan olingan shaxs. Liderning qadriyatlar tizimidagi asosiy jihati - guruh manfaatini har narsadan ustun qo‘yish, doimo guruh oldiga qo‘yilgan vazifani yechishga sidqidildan kirishish va bu jarayonda jamoani safarbar eta olishidir.

Mehnat jamoasidagi lider avvalambor o‘zining ishchanlik xususiyatlari bilan farqlanib turadi, chunki, u aynan mehnat faoliyati tufayli boshqalardan ajralib ko‘zga tashlana boshlaydi. Bundan tashqari, lider, oila manfaatini himoya etar ekan, kezi kelganda rasmiy munosabatlar tizimiga va rasmiydoiralar manfaatiga ham zid chiqa oladi. Natijada, jamoada rasmiy rahbar va norasmiy lider o‘rtasida ziddiyat paydo bo‘lishi mumkin. Korxonada manfaatidan kelib chiqsak, jamoadagi rasmiy rahbar va norasmiy tizimda shakllanuvchi lider bir shaxs orqali ifodalanishi eng maqbul xoldir.

Bugungi kunda zamonaviy liderlar kamayib boroyotganligi hammamizga ma‘lum, shuning uchun yosh zamonaviy liderlarni yetkazib chiqarish dolzarblik kasb etmoqda. Har bir sohada liderlarni izlab topish va ularni qo‘llab quvvatlab turish lozim. Chunki, bugungi kun jamiyatiga ham mukammal shaxslar albatta kerak.

Barcha ta‘lim tizimida yoshlarning ijodiy iste‘dodlarini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratish lozim. O‘qituvchilarning asosiy vazifalaridan biri – o‘quvchilarning tashabbuslari, innovatsion g‘oya va fikrlarini, iste‘dod va iqtidorini o‘z vaqtida ko‘ra olishi va uni ro‘yobga chiqarish uchun ko‘makdosh bo‘lish.

Yoshlarda yetakchilik ko'nikmalari va boshqaruv mahoratini rivojlantirish orqali yuksak ma'naviyatli yetakchi yoshlarni tarbiyalash, ularni mamlakatimiz taraqqiyoti va uning istiqboli uchun yo'naltirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. –T.: “O‘zbekiston”, 1998 yil.
2. www.Ziyonet.uz
3. www.google.uz

4-5 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOY-HISSIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIMYIY FAOLIYATLARDA QO'LLANILGAN METODLAR

Toshpulatova Nargiza Abduraimovna

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim fakulteti Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

toshpulatovanargiza54@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada muallif maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'limiy faoliyatlar orqali bolalarning muloqot vositalarini shakllantirish, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda tabiat bilan tanishtirish, sahnalashtirish faoliyati, tasviriy faoliyatning ahamiyati va ularni o'tkazishda qo'llanilgan metodlar haqida so'z boradi.*

***Kalit so'zlar:** kompetensiya, ijtimoiy-hissiy, ta'limiy faoliyat, muloqot, ob'yekt, tasviriy faoliyat, izchillik, ta'lim, applikasiya, sahnalashtirish.*

***Abstract:** In this article, the author talks about the development of socio-emotional competencies of preschool children, the formation of children's means of communication through educational activities, as well as the importance of familiarization with nature, dramatization activities, visual activities in preparing preschool children for school education.*

***Key words:** competence, social-emotional, educational activity, communication, object, visual activity, consistency, education, application, staging.*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim sohasi uzluksiz ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini bo'lishi bilan birga keyingi ta'lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim bola shaxsini sog'lom va har tomonlama yetuk, shu bilan birga maktabga tayyorlagan holda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Bu borada bolaning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirish ehg

muhim masalalardan biri hisoblanadi. Davlat talablari ko'rsatkichlarini belgilashda davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning jismonan sog'lomligi, qobiliyati, ehtiyoji va imkoniyatlari, ya'ni bola shaxsining ustuvorligi nazarda tutilgan.¹

4-5 yoshdagi bolalar kattalarning muhabbatiga, samimiy munosabatiga nisbatan ehtiyojni sezishadi. Kattalarga ishonch, uning hissiy holatini (suyunishini, mag'rurlanishini, kamtarinligini, jahldorligini) his qilish imkoniyati shakllanadi. Bolalar kattalarga savollar bilan murojaat qila boshlaydi. Bu savollar orqali bolalar yangi ma'lumot olishga intiladilar va ko'p narsalarni bilib olishga qiziqadilar.

Bu yoshdagi bolada tengdoshlari bilan muloqot qilish, boshqalar bilan o'zini solishtirish, taqlid qilishga nisbatan ehtiyoj kuchayib boradi.

Tengdoshlari bilan muloqot davrida bolalar o'yinda va boshqa faoliyatda ma'lumotlar, rejalar, vazifalarning taqsimlanishi asosida birgalikda faoliyat olib borishga intiladi.

Shuni ta'kidlash lozimki tarbiyachi rivojlanmasa, maktabgacha ta'lim rivojlanmaydi. Tarbiyachining rivojlanishi esa, o'z ustida tinimsiz izlanishi, ta'lim-tarbiyani uyg'unlashtirgan holda yangiliklar yarata olish, xalq pedagogikasini chuqur bilishi bilan xorij tajribasi yangiliklarini o'zlashtirib, o'z faoliyatini boyitib borishi va ularni amaliyotda qo'llay olishi bilan ahamiyatlidir. Maktabgacha ta'lim boshlang'ich ta'limning poydevori sanaladi. Poydevor mustahkam bo'lsa imorat uzoq yillar qad ko'tarib turadi.

NATIJALAR

Ta'limiy faoliyatlarda bolaning nutqi boyiydi, eng asosiysi, ijtimoiy-hissiy komtetensiyalari rivojlanadi.

Tabiat bilan tanishtirish, ekskursiya, sayr, jonli va jonsiz tabiat bolalarning eng sevimli faoliyat turidan biri hisoblanadi. Chunki, bolani tabiat bilan tanishtirib borar ekanmiz, u o'zi uchun doimo qiziq bo'lgan jonli va jonsiz tabiat bilan tanishib

¹ Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari, T.: 2018.

boradi hamda ,o‘z hissiyotlarini bayon etadi, qiziqishlarini so‘raydi, mehnat qilishi natijasida muloqotga kirishadi.

Bolalarda mehnatni sevish, o‘zgarlar mehratini qadrlash, o‘simlik va hayvonlarni asrash, ularni parvarish qilish, o‘z Vatanini, tabiatni sevish, tabiat go‘zalliklarini ko‘ra olish kabi hislatlarni o‘stirish orqali tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi. Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tabiat bilan yaqindan tanishtirmasdan turib, bolalarni jismonan rivojlantirish, nutq va tafakkurlarini boyitish vazifalarini amalga oshirish mumkin emas. ¹

MUHOKAMA

Shunday ekan, sahnalashtirish faoliyati ifodali nutq hamda intellektual va badiiy-estetik tarbiyaning shakllanishiga taalluqli bo‘lgan ko‘pgina pedagogik masalalarni hal etish imkonini beradi. Shuningdek, u bolaning sezgi, his-tuyg‘ulari namoyon bo‘lishida beqiyos manba hisoblanadi, ma‘naviy boyligini oshiradi. Demak, sahnalashtirish faoliyati bolaning hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda zarur bo‘lgan shart-sharoit, ya‘ni empatiyaning rivojlanishida muhim vosita hisoblanadi. ²

Maktabgacha yoshdagi bolaga biror narsani o‘rgatish, unga qandaydir faoliyat turiga qiziqish uyg‘otishning eng yaxshi usuli - uning muvaffaqiyatini rag‘batlantirish, uning harakatlarini maqtashdir.

Tasviriy faoliyat bolalarni axloqiy jihatdan tarbiyalaydi. Chunki bolalar o‘z ishlarida bizning hayotimizda, jamiyatda bo‘layotgan voqea-hodisalarni aks ettiradilar, ulardan mamnun bo‘ladilar, hayajonlanadilar.

Maktabga bolalarni tayyorlashda tasviriy faoliyat katta ahamiyat kasb etadi. Rasm, loy, applikatsiya, qurish materialllari bo‘yicha bilim, malakalarini egallash maktabda tasviriy faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo‘ladi. Ularni o‘quv faoliyatiga tayyorlaydi³.

¹ G.E.Djanpeisova, M.A.Rasulxo‘jayeva “Tabiat bilan tanishtirish” o‘quv qo‘llanma, t. 2020

² Sh.T. Xasanova. “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish” o‘quv qo‘llanma. T .2019 . 33- bet.

³ Z.T.Radjapova. “Dizayn to‘garaklarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi “Dissertatsiya. Toshkent-2020

4-5 Yoshli bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan metod va usullar

Og‘zaki metod

Og‘zaki metoddan ta’lim jarayonida keng foydalaniladi. Ular bolalarning umumiy madaniyati, mantiqiy fikrlashi hamda bilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘liqdir

Ko‘rgazmali metod

Ko‘rgazmali metodlar - deganda, ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan ko‘rgazmali qurollar va texnika vositalariga ko‘p darajada bog‘liq bo‘lgan o‘quv materialini o‘zlashtirish shakllari tushuniladi.

Amaliy metod Bunda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda yoki tabiiy sharoitlar – maktab yer maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda amalga oshiriladi.

Multimedia dasturlari

Multimedia dasturlari bola uchun doim qiziqarli bo‘ladi. ayniqsa, o‘yinlar animatsion tarzda bo‘lsa, bolaning o‘zi o‘ynasa. bola tengdoshlari bilan muloqotga kirishadi.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini ta’limiy faoliyatlar orqali rivojlantirish mumkin bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bunda muloqot juda ham yaxshi rivojlanadi. Bu ta’limiy faoliyatlarda bolalar o‘zlari eshitgan, ko‘rgan voqealar, hikoyalar, kitoblar va boshqa manbalardan olgan bilim, malakalarini, his-hayajonlarini to‘la qo‘llay boshlaydilar. Bu yoshdagi bolalar ta’limiy faoliyatlarda berilgan ta’lim-tarbiyaning natijasi yaqqol ko‘rinib, sezilib turadi. Bolalarga ta’limiy faoliyatlarni o‘tkazish yuqoridagi metodlar asosida amalga oshirilsa bolalarning ijtimoiy-hissiy kompetensiyalarini rivojlantirishda katta yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotining o‘quv dasturi. – Toshkent, 2018. –
2. Z.T.Radjabova. “Dizayn to‘garaklarida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi “Dissertatsiya. Toshkent-2020
3. E.Djanpeisova, M.A.Rasulxo‘jayeva “Tabiat bilan tanishtirish” o‘quv qo‘llanma, t. 2020
4. Adilova S. Multimedia va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash. // Pedagogik ta’lim, 2001. № 2. –
5. Xasanboyeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
6. Djamilova N.N. Maktabgacha ta’limda metodika fanlarini o‘qitish texnologiyasi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2017.
7. Kayumova N. Maktabgacha pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2013.
8. Xasanova Sh.T Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o‘rgatish. O‘quv qo‘llanma. T; 2019

TILSHUNOSLIKDA GAP BO‘LAKLARI YUZASIDAN NAZARIY QARASHLAR

Ruziyeva Dilnoza Furqatovna

O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi
2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda gap bo‘laklar yuzasidan jahon va o‘zbek tilshunosligidagi nazariy qarashlar o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: ega, kesim, jumla, gap, sintaksis, predikat, til, nutq, aniqlovchi, to‘ldiruvchi, hol, bosh bo‘laklar, ikkinchi darajali bo‘laklar.

Tilshunoslikda gapga nutq birligi sifatida qaraladi. So‘z va uning borliqda anglatadigan ma’nolari turli –tumandir. Bu ma’nolar ayniqsa, so‘zlar gap tarkibiga kiringandan so‘nggina oydinlashadi. Tilshunos olimlar N.Turniyozov va K. Turniyozovalarning fikriga ko‘ra, “So‘z paradigmatic qatordan sintagmatik qatorga o‘tgach, shu qatorning ichki qonun –qoidalariga bo‘ysungan holda, yangicha mazmun va funksiyalar kashf eta boshlaydi. Endi u, sintaktik aloqalar maskani bo‘lgan ma’lum bir gapning ajralmas tarkibiy bo‘lagi sifatida faoliyat ko‘rsatadi”.¹ Shu sababdan ham, I.P.Raspopov ham gapning ko‘p pog‘onali ekanligini tan olgan holda, konstruktiv-sintaktik va kommunikativ-sintaktik sathlardan iborat ekanligini aytadi. Uning ta’kidlashicha, konstruktiv- sintaktik sath gapning zaruruy qismi bo‘lsa ham, lekin hali gap emas. Gapning o‘ziga xos asosiy belgilari kommunikativ-sintaktik sath birliklari bo‘lgan modallik va aktuallik konstruktiv-sintaktik baza ustiga qo‘shilgandagina uni gapga aylantiradi.²

Gap va uning tarkibiga oid bunday qarashlarda turlichaliklar ko‘zga tashlanadi. Masalan, N.Mahmudov va A.Nurmonovlarning “O‘zbek tilining nazariy

¹ Turniyozov N., Turniyozova K. Funktsional sintaksisga kirish.-Toshkent: Fan,2003

² Nurmonov A., Mahmudov N.,Ahmedov A.,Solixo‘jayeva S.O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi.-Toshkent:Fan,1992

grammatikasi “darsligida “Bog‘li nutqning axborot tashuvchi eng kichik birligi va shunday birliklarning umumlashgan namunasi gapdir. Demak, sintaktik sathning asosiy birligi va sintaksisning asosiy o‘rganish obyekti gap hisoblanadi. Gap bir butunlik sifatida gap bo‘laklaridan va so‘z bo‘laklaridan tashkil topadi. Demak, gapning ichki tuzilish birligi gap bo‘laklari va so‘z birikmalaridir”.¹ Gapni bo‘laklarga ajratish tamoyillari borasida qarashlar masalasida an’anaviy sintaktik tahlilning ba’zi kamchiliklari to‘g‘risida tilshunos olimlar tomonidan turli nazariyalar ko‘zga tashlaansa-da, biroq hali bu masala o‘z yechimini topmagan. Rus tilshunosi Z.D.Popova gap bo‘laklarining gapdagi vazifalarini konkret ifodalashga harakat qiladi va “subyektiv” va “predikativ” terminlaridan foydalanadi. Bundan tashqari, V.V. Vinogradov gapning ikkinchi darajali bo‘laklari masalasini qaytadan tahlil qilib chiqish lozimligini, ular grammatik tamoyillarga uzviy asoslanmaganligi tufayli gap tarkibida yuzaga chiqayotgan jonli sintaktik aloqalarni to‘liq ifodalay olmayotganligini ta’kidlaydi.

Tilshunos olim Turniyozov N. ham yuqoridagi fikrlarga qo‘shilgan holda , odatda, gap sintaktik unsurlarining sintaktik tahlili jarayonida grammatik funksiyalariga ko‘ra bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarga ajratilishini, ammo sintaktik tahlilning bu turida bir qator kamchiliklar ko‘zga tashlanishini ta’kidlaydi. Masalan ,kirish so‘z va undalmalarni gap bo‘laklari qatoriga kirita olmaymiz. Bunday holatlarda gap unsurlarining formal-sintaktik jihatlari e’tiborga olinmaydi.²

A.G‘.Gulomovning sodda gap darsligida gap nutqning bir bo‘lagi bo‘lib, u tugallangan bir fikrni ifodalaydi. Har bir tugallangan fikr so‘zlar yig‘indisi-so‘z birikmasi yoki ayrim so‘z bilan ifodalanadi. Bu birikma nutqning fikr anglatishdagi eng sodda, bo‘linmas qismidir.³

Bu fikrlardan shunday xulosa kelib chiqadiki, gap inson nutqining nisbiy tugal fikrni ifodalaydigan-voqelikni ifodalaydigan va unga munosabat bildiradigan

¹ Mahmudov N., Nurmonov A., O‘zbek tilining nazariy grammatikasi .-Toshkent: O‘qituvchi, 1995

² Turniyozov N., Turniyozova K. Funktsional sintaksisga kirish.-Toshkent: Fan,2003

³ Gulomov A.G‘., Sodda gap .-Toshkent: O‘zFA,1955

grammatik jihatdan shakllangan bo‘linmas eng kichik bo‘lagidir. Gapning mazmuniy tugalligi undagi ohang tugalligi bilan mos keladi. Og‘zaki nutqimizda gapning mazmuniy-grammatik yaxlitligini ohang ifodalaydi. Ba‘zi so‘zlarning, so‘z shakllarning gap holida shakllangan yoki shakllanmaganligini og‘zaki nutqda ohangdan farqlaymiz. Masalan: 1.Chiroyli gul. 2.Gul chiroyli. Bu misollarning birinchisi gap holida shakllanmagan, chunki unda gapga xos bo‘lgan ohang tugalligi yo‘q. Bu misolda bir aniqlovchi va bir aniqlanmishning aloqasi ifodalangan. Ikkinchi misolda esa gapga xos bo‘lgan ohang tugalligi bor, bu ohang tugalligi fikr tugallanganligini va gap hosil bo‘lganligini anglatadi. Aniqlovchi va aniqlanmish munosabatida bir tasavvur ikkinchi tasavvur umumiy belgisi sifatida aniqlanadi. Bunda murakkab tasavvurning ichiga kiradigan sodda tasavvurlarning o‘zaro munosabati aks etadi bularni bir- biridan ayro holatga qo‘ysak, munosabat o‘zgaradi: ega va kesim munosabati yuzaga keladi, gap shakllanadi. Bundan tashqari, tilshunos olim A.G‘.G‘ulomov sodda gapning bo‘laklarga ajratilishi borasida quyidagi fikrlarni aytib o‘tadi. Gapdagi bo‘laklar fikriy-grammatik tomonlariga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: bosh bo‘laklar va ikkinchi darajali bo‘laklar. Ikki tarkibli gaplardagi har bir tarkibning hokim so‘zlari birlikda gapning bosh bo‘laklarini tashkil etadi. Bu so‘zlar ega bilan kesimdir. Ega o‘z tarkibidagi so‘zlarga hokim(shu tarkibning bosh so‘zi) bo‘lganidek, kesimning ustidan ham hokimdir. Kesim egaga nisbatan tobe’, o‘z tarkibidagi so‘zlarga nisbatan hokimdir (shu tarkibning bosh so‘zi).¹ Masalan,

Bahorning ko‘m-ko‘k maysalari dillarga quvonch bag‘ishlamoqda Ega tarkibi—bahorning ko‘m-ko‘k maysalari; kesim tarkibi-dillarga quvonch bag‘ishlamoqda. Bundagi maysalari elementi(ega) bahorning,ko‘m-ko‘k bo‘laklariga va shuningdek, bag‘ishlamoqda elementiga ham hokim: bag‘ishlamoqda bo‘lagi (kesim) dillarga, quvonchni bo‘lagiga hokimdir.

Gap bo‘laklarini ajratish masalasiga turli davrlarda turli nazariyalar asosida yondashildi. Bunday qarashlarning har biri o‘z navbatida gap bo‘laklari to‘g‘risidagi nazariyalarning takomillashishiga o‘z hissasini qo‘shdi.

¹ G‘ulomov A.G‘., Sodda gap .-Toshkent: O‘zFA,1955

1988- yilda nashr etilgan Omonturdiyev J.ning “Hozirgi o‘zbek adabiy tilida gap bo‘laklari tipologiyasi “ asarida gap bo‘laklarining funksional klassifikatsiyasi masalasiga to‘xtalib ,olimlar gap bo‘laklarining funksional turlariga ta’rif beradilar-u, bo‘lak tushunchasini belgilash va ta’riflashga e’tibor bermaydilar.Holbuki, gapni bo‘laklarga ajratish gapning strukturasi o‘rganish uchun asosiy va boshlang‘ich nuqta bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari “hol” termini dastlab M.V Lomonosovning “ Российская грамматика “ asarida qo‘llanilganligini, gapning bosh va ikkinchi darajali bo‘laklari haqidagi nazariya birinchi bo‘lib falsafiy grammatikada yoritilganligi va bu boradagi qarashlar N.I.Grech va A.X.Vostokovlarning tadqiqotida ikkita ikkinchi darajali bo‘lak aniqlovchi va to‘ldiruvchi tan olinganligi, hol esa qisman aniqlovchi va qisman to‘ldiruvchiga kiritilganligini qayd etadi.¹ Gap bo‘lagi sifatida hol P. M. Perelevskiyning “ Начертание русского синтаксиса”, F.I.Buslayevning maktab uchun tuzilgan darsliklarida bir qadar tiklandi. Buslayev gap bo‘laklarini ajratishda nisbatan to‘g‘ri yondashgan holda ikki usuldan foydalanadi:1) sintaktik boshqarilishga; 2) ma’noviy mosligiga. Bunday qarash natijasida tobe-hokimlik munosabati asos qilib olingan edi.Buslayev qarashlarining kamchilik tomoni shunda ediki, olim morfologiyani gap bo‘laklariga asos qilib olgan edi. Bunda morfologik va sintaktik sathlar farqlanmay qolgan edi. Bu qarash davomchilari Ovsyaniko, Potebnyalar ham morfologiya asosida gap bo‘laklarini ajratdilar va so‘z turkumlarini gap bo‘laklari bilan teng hodisa deb qaradilar.Peshkovskiy o‘z qarashlarida ikkinchi darajali bo‘laklarga nisbatan formal va logic tomonlarini birgalikda qaradi. Shuning uchun ham gapda ega va kesimdan tashqari quyidagi ikkinchi darajali bo‘laklarni tasnif etdi: 1)boshqaruvli ikkinchi darajali bo‘laklar(predlogli va predlogsiz vosita kelishigidagi otlar); 2) moslashuvli ikkinchi darajali bo‘laklar (predikativlashmagan, substantivlashmagan sifatlar); 3)bitishuvli ikkinchi darajali bo‘laklar(ravish,ravishdosh,infinitiv) shaklida kelishini qayd etdi.

¹ Omonturdiyev J.Hozirgi o‘zbek adabiy tilida gap bo‘laklari tipologiyasi, 1988

Jumladan, 1994- yilda nashr etilgan Boshmonov M. ning “Gap bo‘laklarini sistema sifatida o‘rganish” monografiyasida gap bo‘laklariga sistem-struktur jihatdan yondashishning to‘g‘riligini yoqlab, bu yo‘nalish gap bo‘laklari borasidagi bir qancha muammoli tomonlarga yechim topishini ta’kidlaydi. Olim gap bo‘laklarini tekshirish uchun, eng avvalo, tilga xos bo‘lgan va nutqqa xos bo‘lgan farqlanishi lozimligini uqtiradi va bu borada Ferdinand de Sossyurning mulohazalariga tayanadi. Olimning nazarida bunday farqlanish ularning ontologik tabiatiga to‘la mos keladi. Tilga xos hamda nutqiy jihatlarni farqlash gap bo‘laklarni o‘rganishning dastlabki va asosiy sharti bo‘lmog‘i lozim.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash lozimki, bunday nazariyalar gapni bo‘laklarga ajratish borasida o‘z o‘rnini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turniyozov N., Turniyozova K. Funktsional sintaksisga kirish.-Toshkent: Fan,2003
2. Nurmonov A., Mahmudov N.,Ahmedov A.,Solixo‘jayeva S.O‘zbek tilining mazmuniy sintaksisi.-Toshkent:Fan,1992
3. Mahmudov N.,Nurmonov A., O‘zbek tilining nazariy grammatikasi .-Toshkent: O‘qituvchi, 1995
4. Turniyozov N., Turniyozova K. Funktsional sintaksisga kirish.-Toshkent: Fan,2003
5. G‘ulomov A.G‘., Sodda gap .-Toshkent: O‘zFA,1955
6. G‘ulomov A.G‘., Sodda gap .-Toshkent: O‘zFA,1955
- 7,Omonturdiyev J.Hozirgi o‘zbek adabiy tilida gap bo‘laklari tipologiyasi, 1988

ПОЛУЧЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ КОМПОЗИЦИЙ НА ОСНОВЕ ОБРЕЗКОВ ХРОМИРОВАННОЙ КОЖИ

Муродова Зулфизар Олимжоновна

Преподаватель Бухарского инженерно-технологического института

Республики Узбекистан

z.murodova82@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается, исследований переработки промышленных отходов, механической переработки хромированных отходов.

***Ключевые слова:** кожа, сополимер, каллоген, наполнитель, отходы кож, глютаминовая кислота.*

ABSTRACT

This article discusses the research of industrial waste processing, mechanical processing of chrome-plated waste.

***Keywords:** leather, copolymer, callogen, filler, leather waste glutamic acid.*

ВВЕДЕНИЕ

Продукт компании Idemitsu Ptrocbeicfl CO Ltd – Protein – это натуральный коллаген, обработанный полимером для улучшения и модификации протеиновых порошков. Материал получен по оригинальной технологии путем расплавления измельченного коллагена. Этот продукт изготовлен из натуральной и искусственной кожи, новый продукт, основанный на высоких технологиях. Влагодотводящий, водостойкий, прочный, темный, слегка обработанный. Компания разработала натуральный коллагеновый материал и создала композитные материалы. Эти материалы основаны на

использовании компонентов искусственной кожи в спортивных товарах, внутренней отделке автомобилей [2]. [3].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Гидролизаты коллагена, полученные из семи видов отходов кожевенной промышленности, использованы для улучшения свойств хромовых кож. Было показано, что гидролизат коллагена является лучшим наполнителем. Продолжительность полученного гидролиза составляет 8-12 часов (молекулярная масса 22000-26000, содержание азота 17,23-17,38, азота в аминной форме 1,64-1,72) [4]. 0,6-1,4 гидролизат (0,02-0,08 Cr^{3+}) мочевины, 1 карбоксил винил мономери (метил, этил, бутил (мет) акрилат, этилгексилакрилат) и 2-2,5 эфиры этих кислот (стирол, винилацетат, акрилонитрил). Добавка на основе гидролизата коллагена, консервированных аминокислот (лейцин, лизин, аргинин, оксипролин, аланин и др.) и содержащая мочевины (ч): 0,6-1,4 гидролизат (0,02-0,08 Sr^{3+}) мочевины, 1 карбоксивиниловый мономер (метил, этил, бутил(мет)акрилат, этилгексилакрилат) и 2-2,5 эфиры этих кислот (стирол, винилацетат, акрилонитрил).

РЕЗУЛЬТАТЫ

Полученный сополимер [5] сохраняет 40% сухого остатка и используется для заполнения поверхности улучшенной кожи. Минус в том, что смывается в большом количестве. Предложены удобные способы получения композиционных материалов из хромовой стружки и высушенной кожаной стружки [6], которые используются в качестве качественного связующего в латексах НК и ОК (винилацетат СПЛ, винилакрил).

Подготовка материала заключается в обезвреживании отходов кожи, дополненных растительными добавками, для смазывания используются

сульфатированное масло и рыбий жир. Материал имеет высокие физико-механические показатели и использовался при производстве обуви.

Наполнитель [7] ионизированный с молекулярной массой 2000-15000 на основе коллагенового материала с добавкой хрома, полученный продукт в виде мочевины. Реакция следующая (ch) 80-120 гидролизата глютена (45-50% сухого вещества) и 4-20 диметилмочевины (40-50% сухого вещества) и 4-20 воды, добавляют 0,3-2 А СОНa, рН 4,5- Его доводят от 5 до 5-5,5, конденсат состоит из пептидных звеньев, формула $R_1 \text{ NH CH}_2\text{-CO-NH-CH}_2\text{-NH CH}_2 \text{ NHR}_2$, где R_1 NH и R_2 NH - аминокислотные остатки - лейцин, лизин, аргинин, оксипролин, аспергилл или глутаминовая кислота, треонин, пролин, глицин или аланин.

В продукт добавляют 1-2 г/кг консерванта (н-хлорфенол Na, смесь нитробензола, фенола и н-крезола). В кипящий котел добавляют 10 паст Дергетое M и воду. После нагревания до температуры 400°C добавляют 100%-й гидролизат глютена (50% сухого вещества), выдерживают при температуре 650°C в течение 2,5-4 часов и измеряют его вязкость. После достижения требуемой вязкости его охлаждают и добавляют при температуре 400°C до достижения 1-2 А СОНa г N=5-5,5. Свиная или овечья кожа нарезается до 530 мм и обрабатывается паром в течение 10-60 минут при температуре 100-120 0C.

Вода 40-60%. Дубленую кожу сушат до влажности 3%, затем нейтрализуют в смеси агентов N_2O_2 или NaHCO_3 . Обезжиренный кожаный порошок смешивают со смолой, из смеси получают композиционный материал. Обработанные хромом обрезки кожи обрабатывали паром, сушили и измельчали до размера 10 мм, обрабатывали 10 л 0,1% водной смеси N_2O_2 , промывали водой, сушили отжимом, обезжиривали с получением кожаного порошка]. Который представляет собой 2-8% кожаный порошок с добавлением хрома. Кожаная стружка 10 мм, обработанная паром, высушенная и измельченная, кожаная стружка, хранящаяся в 2,2% масле, обработанная ацетоном, получается обезжиренная кожаная стружка, 0,1% масляности, относительная влажность которой 50%. при нагреве при 120 °C в течение 8

часов и 72 часа при 23 °С, влажности 6,5% и 48 часов при 40 °С и относительной влажности 90% 46% при 180 °С (ч) 20 порошков кожи, 80 спл этилена и 1 - в смеси с бутеном, скорлупа толщиной 0,1 мм.

ВЫВОДЫ

Полученный композиционный материал не меняет своей формы даже при повышении температуры. По результатам исследований переработка промышленных отходов, механическая переработка хрома является одним из путей развития кожевенной промышленности на основе переработки отходов. Этот метод основан на обработке отходов кислотной смесью. Синтезированный продукт использовали вместо добавок в процессе дубления кожи

СПИСОК ЛИТЕРАТУР

1. Муродова З. О. Оптимизация состава подошвенных композиций на основе тройного этиленпропиленового каучука и полипропилена //Вестник магистратуры. – 2021. – №. 5-6 (116). – С. 54-58.
2. Турсункулова М. С., Муродова З. О. Структура и свойства термопластичных эластомеров //УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА международный научный журнал. – №. 5-2. – С. 52.
3. Турсункулова М. С., Муродова З. О. Термопластичные эластомеры на основе бутадиен-нитрильного каучука //Ученый XXI века международный научный журнал. – №. 5-2. – С. 52.
4. Murodova Z., Musayev S., Olimov B. TECHNOLOGICAL ASPECTS OF OBTAINING AMINOALDEHYDE OLIGOMER MODIFIED WITH CROTONALDEHYDE //EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – 2022. – Т. 8. – №. 11. – С. 32-35.
5. Муродова З.О. ИССЛЕДОВАНИЕ РАЦИОНАЛЬНОЙ ВНУТРЕННЕЙ ФОРМЫ ОБУВИ // Вестник магистратуры. 2021. №6-1 (117). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-ratsionalnoy-vnutrenney-formy-obuvi> (дата обращения: 02.03.2023).
6. Murodova Z., Ergashev B. Properties of aminoaldehydes based compositions //Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №. 146. – С. 366-369.
7. Murodova Z., Ergashev B. Investigation of the properties of sericin-based compositions //Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №. 148. – С. 431-434.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИИ УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВА

Рашидова Шахзода Раимовна

PhD

Академия наук Узбекистана

Институт государства и права

***Аннотация.** В данной статье рассматривается роль и участие женщины в развитии устойчивого общества. Анализируются основные понятия устойчивого общества. Автором определены исторические корни основополагающих идей развития общества на территории Центральной Азии. В рамках данного научного исследования автор выдвигает выводы о том, как узбекская женщина может повлиять на развитие общества в современном мире.*

***Ключевые слова:** устойчивое общество, женщина, развитие, культура, наука, Центральная Азия, Фараби, Беруни.*

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada ayollarning barqaror jamiyatni rivojlantirishdagi o'рни va ishtiroki ko'rib chiqildi. Barqaror jamiyatning asosiy tushunchalari tahlil qilindi. Muallif Markaziy Osiyo hududida jamiyat taraqqiyoti haqidagi fundamental g'oyalarning tarixiy ildizlarini belgilab bergan. Muallif mazkur ilmiy tadqiqot doirasida o'zbek ayoli zamonaviy dunyoda jamiyat taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida g'oyalarni ochib bergan.*

***Kalit so'zlar:** barqaror jamiyat, ayol, taraqqiyot, madaniyat, ilm-fan, Markaziy Osiyo, Forobiy, Beruniy.*

***Annotation.** This article examines the role and participation of women in the development of a sustainable society. The basic concepts of a sustainable society are analyzed. The author defines the historical roots of the fundamental ideas of the development of society in the territory of Central Asia. As part of this scientific study, the author puts forward conclusions about how an Uzbek woman can influence the development of society in the modern world.*

***Key words:** sustainable society, woman, development, culture, science, Central Asia, Farabi, Beruni.*

Узбекская женщина – это женщина, имеющая сорок жизней. Она готова подарить всю себя своим близким, родным и любимым. Она редко говорит о своих правах, чаще о своих обязанностях. Мощь её внутренней силы способна пережить любые жизненные и профессиональные трудности и при этом всегда оставаться энергичной, позитивной и наполненной. Она может одновременно быть любящей женой, понимающей матерью, хранительницей очага, высококвалифицированным специалистом и она всегда сможет найти время чтобы сделать научное открытие, создать новый проект, написать удивительную книгу, тем самым сделать этот мир чуть лучше, чуть добрее.

Устойчивое общество

Существуют несколько видов условий для создания устойчивого общества. Одним из которых является «*демократическое устройство социума*». Сегодня отражение практического опыта тех или иных государств превращается в создание нормативных моделей демократического устройства как аналогов устойчивого общества

Следующим важным условием является *научное знание, универсальные ценности и метаморфоза власти* как оптимальные выражения личной свободы. Корни этого явления уходят в эпоху европейского просвещения, отмеченного отрицанием традиционных социальных, религиозных и политических идей и особым вниманием к рационализму как методу

мышления, утверждающему безграничные возможности человеческого познания и позволяющему духовно властвовать над всем существующим. Господство разума, главенство науки, универсальное братство людей, ведущие к личной свободе, — вот лишь некоторые из этих идей, являющие собой фундаментальные основы формирования открытого общества. В этой связи учёные характеризовали следующим образом: «Устойчивое общество (то есть общество, базирующееся на идее не только толерантности, но и на уважении к ним) и демократия не могут существовать и успешно развиваться, если наука станет исключительно собственностью узкого круга специалистов».

Идеи мирного общества во взглядах средневековых ученых Центральной Азии

Великие мыслители разных стран, приводили свои представления об обществе, правда терминология у всех была своеобразной, но по их описаниям можно увидеть, что каждый из них стремился показать справедливое и свободное общество благородных и самоотверженных людей. Так, к примеру, можно привести Фараби, который в своем произведении «Взгляды людей благородного города», о происхождении общества («человеческого общества») писал так: «Каждый человек по своей природе устроен так, что бы жить и достигать высших совершенств и для этого он нуждается во многих вещах, один он не располагает возможностями иметь все необходимое для этого, поэтому чтобы достичь высших совершенств появляется потребность в человеческом обществе... По данной причине доставка нужных вещей друг — другу и только объединение взаимно-помогающих людей дает возможность для достижения совершенства. Деятельность членов такого общества, как единое целое давало возможность самосовершенствования каждой личности. От этого людей становилось больше, и они обживались в новых поселениях, в

результате чего образовались человеческие общества»¹. Еще в начале X века простой моделью справедливого гражданского общества Фараби описывал так: «В культурном обществе и в культурном городе (или стране) бывает так, каждый житель этой страны свободен в выборе профессии, все равны, каждый занимается тем, что ему нравится. Люди в прямом смысле будут свободны. Один не будет хозяином другого. Не будет такого султана, который нарушал бы свободы и покой людей. Между членами общества заведутся хорошие обычаи и традиции»². Видно, что в основном значение «культурного общества» просветитель продвигает свободу человека, как стержень в гражданском обществе. Вместе с тем идея свободного выбора профессии народов «культурного общества» и «культурного города» является важным признаком гражданского общества.

Один из наших соотечественников, который так же внес важный вклад в формирование принципов идеального общества это Абу Райхан Беруни (970 – 1048 гг.), ученый просветитель Востока. Его основной идеал — это человек в совершенстве знающий свое достоинство и сохраняющий человеческие ценности, владеющий щедростью. Высоконравственный человек управляет только тем, что по закону принадлежит ему, он хозяйничает только над своим имуществом. Если такой человек, взвалив трудности другого человека на свои плечи, поделится с нуждающимся тем, что ниспослал ему Всевышний, то такого человека называли щедрым и смелым (*футувва*)³. Беруни, так же считал, что **знания** — это основа построения культурного общества. Роль знания и просветительства в улучшении общества излагает в следующем: «Чистота (сила) знания превыше чистоты (силы) всего остального, потому что с помощью знаний побеждается глупость и рождается доверие, справедливость

¹ Форобий Абу Наср, Фозил одамлар шахри. –Т.: “Абдулла Қодирий” номидаги халқ мероси нашриети. 1993. 186 – б

² Форобий Абу Наср, Фозил одамлар шахри. –Т.: “Абдулла Қодирий” номидаги халқ мероси нашриети. 1993. 190 – б

³ Футувва - арабское слово, означает "молодость, юношество" «храбрость», «смелость», «молодой человек»; однако, в техническом значении речь идет о духовной молодости, а не о физическом возрасте. Понятие «футувва» означает «предпочтение другого вместо себя, великодушие, рыцарство». Идея футувва происходит из суфизма.

среди людей»¹. Беруни указывает, что для построения справедливого общества надо высушить корни всех негативных качеств, которые мешают осуществить поставленную цель: «Для того, чтобы спастись от зла, человек должен быть превыше двух природных сил: жадности и гнева. Они для человека самые опасные и сильные враги. Только освободившись от жадности человек приблизится к Всевышнему, а освободившись от забот этого мира, будет стремиться к духовному обогащению»². Данная теория не призывает человека к аскетизму или отрешению от этого мира, если вникнуть в суть, то можно увидеть, что автор ставит выше внутренний мир человека над внешним миром и приводит нас к мысли развивать свою духовность, искать своею сущность. Призывает человека быть щедрым и стремится делать больше благих дел, бескорыстно помогать окружающим.

Логическим завершением всего выше изложенного является мысль о том, что развивая себя, человек может развить нравственные устои гражданского общества. Саморазвитие каждого из членов общества, развитие его духовности поможет соблюдать все правила построения гражданского общества. Общество, где каждый знает свою роль и задачу, несет ответственность за себя, за свои действия и за все, что принадлежит ему. Через самопознание познать этот мир, его цель и сущность.

Как писал Алишер Навои: «*Познай себя, познать себя стремись...*», ведь только через это познание мы можем определить свою роль в этом мире и приносить пользу не только себе, но и всем остальным существам планеты. А самопознание может прийти к нам только через получения знаний, стремление обогатить свой внутренний и духовный мир. Все те, кто стремится получить знания, получают их и никто не остается недовольным. Главное осознать то, что этот мир быстротечен, а человек слабое существо в этом большом мире, и он всегда нуждается в поддержке, и данную поддержку он может получить через реализацию своих **знаний, веры и искренности души** в обществе, в

¹ Абу Райхон Беруни. Минерология. Т.: «Фан», 1966, 14 -б

² Абу Райхон Беруни. Хиндистон. Т.: «Фан», 1965, 109-б

котором он живет. И то общество, в котором люди стремятся именно к этому, может претендовать на звание «совершенного общества», духовно - нравственного общества.

Как узбекская женщина может повлиять на развитие общества?

Узбекская женщина на генетическом уровне заключает в себе знания и философию жизни восточных мыслителей. Она с детства приучена проявлять уважение к окружающим, быть толерантной, стремится к справедливости, гуманизму, умению позитивно выходить из конфликтной ситуации и созданию дружественных отношений в семье и социуме. Именно эти навыки, которые она получает в течении всей своей жизни послужат фундаментом для реализации ее как профессиональных, так и личностных качеств. Самое важное, что именно эти качества, приобретённые в процессе воспитания в узбекской семье с учетом национальных традициях необходимы в умении разрешать конфликты, быть открытыми к совершенству, даже если являются несовершенными и стремлению к получению знаний и саморазвитию.

Традиции узбекского народа на протяжении веков зарекомендовали себя как миролюбивые, нравственно чистые, гуманистические и толерантные в отношении всех членов общества. Такие понятия как доброта, человеколюбие, чувство справедливости и сопереживание закладываются в сердце узбекской женщины еще в юном возрасте и остаются с ней на протяжении всей ее жизни.

Таким образом именно узбекская женщина обладательница вышеуказанных качеств способна развивать открытое общество свободных и счастливых граждан.

Список литературы:

1. Форобий Абу Наср, Фозил одамлар шахри. –Т.: “Абдулла Қодирий” номидаги халқ мероси нашриети. 1993.
2. Абу Райхон Беруни. Минерология. Т.: “Фан”. 1966
3. Ибн Сина. Избранные философские произведения. Под ред. Болтаева М.Н. М.: Наука, 1980.
4. Аннакулов А., Джуманов Ш., Сулаймонова М., Дустназарова Н., Алимкулов С. Мыслители Востока о семейном воспитании молодого поколения. European science № 4 (14)-34.
5. Алимов Р.М. Узбекистан на пути к гражданскому обществу. - Т., 2005.
6. Сухомлинова М.В., Социальная активность женщин как фактор устойчивого развития общества (на материалах конкретных социологических исследований в Узбекистане) (Электронный ресурс): Дис. на соиск. уч.степени д-ра социол. наук: 22.00.01 / Марина Валерьяновна Сухомлинова; М-во высшего и среднего специального образования РУз Национальный ун-т Узбекистана им.М.Улугбека - Т., 2004.

RANUNCULUS REPENS O‘SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBINI O‘RGANISH

Жалолов Икболжон Жамолович

доц. кафедры химии, Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана

Хомидов Миродил Эркинжон ўғли

Магистрант, Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана

Мирзаолимов Миржалол Махаммаджон ўғли

магистрант,
Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана
E-mail: mirjalolmirzaolimov0@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda Ranunculus repens o‘simligini biologik va kimyoviy tarkibi o‘rganildi. Moddalarning kimyoviy tarkibiy qismini o‘rganish natijasida Flavonoidlar, kumarinlar, polisaxaridlar borligi aniqlandi.

Аннотация

В данном исследовании изучали биологический и химический состав растения Ranunculus repens. В результате изучения химического состава веществ установлено наличие флавоноидов, кумаринов, полисахаридов.

Abstract

In this study, the biological and chemical composition of Ranunculus repens plant was studied. As a result of studying the chemical composition of the substances, it was found that there are flavonoids, coumarins, and polysaccharides.

Kalit so‘zlar: Protoanemonin, Ranunculin, luteolin, flavonoidlar, kumarinlar, polisaxaridlar, proteinlar, vitaminlar va minerallar.

Ключевые слова: Протоанемонин, ранункулин, лютеолин, флавоноиды, кумарины, полисахариды, белки, витамины и минералы.

Key words: Protoanemonin, Ranunculin, luteolin, flavonoids, coumarins, polysaccharides, proteins, vitamins and minerals.

Ranunculus repens tarkibida turli xil kimyoviy birikmalar mavjud. Bu oʻsimlikda mavjud boʻlgan asosiy birikmalarning ayrim sinflari:

Protoanemonin zaharli birikma boʻlib, u aygʻoqchil oilasining baʼzi oʻsimliklarida, shu jumladan Ranunculus repens (oʻrmalovchi sariyogʻ)da uchraydi. Bu oʻsimlik shikastlanganda yoki maydalanganda glikozid ranunculindan hosil boʻladigan reaktiv molekuladir. Protoanemonin rangsiz, uchuvchan va beqaror birikma boʻlib, osongina polimerizatsiya qilinadi va sariq yoki jigarrang birikmalar hosil qiladi. Protoanemonin odamlar va hayvonlar uchun toksik boʻlib, terining tirnash xususiyati, pufakchalar va kuyishlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, u ichilganda koʻngil aynishi, qusish va diareya kabi oshqozon-ichak traktining buzilishiga olib kelishi mumkin. Protoanemonin anʼanaviy tibbiyotda revmatizm, isitma va ogʻriq kabi turli kasalliklarni davolash uchun ishlatilgan. Biroq, uning toksik xususiyatlari tufayli foydalanish tavsiya etilmaydi. Umuman olganda, protoanemonin potentsial farmatsevtik dasturlarga ega qiziqarli birikma, ammo uning toksik xususiyatlarini hisobga olish kerak. Protoanemoninni oʻz ichiga olgan oʻsimliklar bilan ehtiyotkorlik bilan munosabatda boʻlish va ularni teriga yutmaslik yoki qoʻllashdan qochish kerak.

Ranunkulin glikozid boʻlib, u shu oʻsimliklar oilasining baʼzi oʻsimliklarida, shu jumladan Ranunculus repens (oʻrmalovchi sariyogʻ) tarkibida mavjud. Bu oʻsimlikni oʻtlar va zararkunandalardan himoya qilishga yordam beradigan himoya mexanizmi. Ranunkulin ikki qismdan iborat: glyukoza molekulasi va protoanemonin deb ataladigan aglikon molekulasi.

Oʻsimlik shikastlanganda yoki maydalanganda, b-glyukozidaza deb ataladigan ferment glyukoza molekulasi va protoanemonin molekulasi orasidagi bogʻni buzadi va protoanemoninni chiqaradi. Protoanemonin toksik va reaktiv birikma boʻlib, terining tirnash xususiyati va hujayralar va toʻqimalarga zarar etkazishi mumkin. Ranunkulin anʼanaviy tibbiyotda isitma, bosh ogʻrigʻi va yalligʻlanish kabi turli kasalliklarni davolash uchun ishlatilgan. Biroq, protoanemoninning potentsial toksikligi tufayli uni qoʻllash tavsiya etilmaydi.

Umuman olganda, ranunculin o‘simliklarning himoya mexanizmlarida muhim rol o‘ynaydigan qiziqarli birikma. Uning parchalanish mahsuloti, protoanemonin, potentsial farmatsevtik dasturlarga ega, ammo uning toksik xususiyatlari tufayli ehtiyotkorlik bilan foydalanish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Zahoor, Muhammad & Khan, Farhat. (2015). Chemical and biological evaluation of *Ranunculus muricatus*. Pakistan journal of pharmaceutical sciences. 29
2. Bhatti MZ, Ali A, Ahmad A, Saeed A, Malik SA. Antioxidant and phytochemical analysis of *Ranunculus arvensis* L. extracts. BMC Res Notes. 2015 Jun 30;8:279. doi: 10.1186/s13104-015-1228-3.
3. D. E. LYNN , S. WALDREN, Survival of *Ranunculus repens* L. (Creeping Buttercup) in an Amphibious Habitat, *Annals of Botany*, Volume 91, Issue 1, January 2003, Pages 75–84, <https://doi.org/10.1093/aob/mcg011>

RANUNCULUS REPENS O‘SIMLIGIDAN LUTEOLIN FLAVANOIDINI AJRATIB OLISH

Жалолов Икболжон Жамолович

доц. кафедры химии, Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана

Хомидов Миродил Эркинжон ўғли

магистрант, Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана

Мирзаолимов Миржалол Махаммаджон ўғли

магистрант, Ферганский государственный университет,
Республика Узбекистан, г. Фергана

E-mail: mirjalolmirzaolimov0@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda Ranunculus repens o‘simligi namunalridan terib kelinib erituvchilar yordamida ekstraksiya qilindi. Olingan ekstrakt erituvchilar yordamida turli aralsh moddalaridan yuvulib flavanoidli summa tozza xolda olindi. Ranunculus repens o‘simligidan luteolin flavanoidi ajratib olinib tuzulishi isbotlandi.

Аннотация

В этом исследовании образцы Ranunculus repens были собраны и экстрагированы с использованием растворителей. Полученный экстракт отмывали от различных смесей с помощью растворителей и получали сумму флавоноидов в чистом виде. Было доказано, что флавоноид лутеолина выделен из Ranunculus repens.

Abstract

In this study, samples of Ranunculus repens were collected and extracted using solvents. The obtained extract was washed from various mixtures with the help of solvents, and the flavanoid sum was obtained in pure form. It has been proven that luteolin flavanoid is isolated from Ranunculus repens.

Kalit soʻzlar: *Protoanemonin, Ranunculin, luteolin, flavonoidlar, ekstraksiya.*
¹H NMR.

Ключевые слова: *Протоанемонин, ранункулин, лютеолин, флавоноиды, экстракция.* *¹H ЯМР.*

Key words: *Protoanemonin, Ranunculin, luteolin, flavonoids, extraction.* *¹H NMR.*

Ranunculaceae oilasiga kiruvchi bir yillik **Ranunculus repens** oʻsimligi Oʻrta Osiyo jumladan Oʻzbekistonning Fargʻona viloyati hamda Andijon viloyati togʻ oldi va adirliklarida oʻsishi bizga adabiyotlardan maʼlum.

Biz dastlabki tadqiqotlarimizni Fargʻona viloyati Fargʻona tumani Qorasuv qishlogʻi atroflarida oʻsuvchi Bizning tadqiqotlarimizni asosiy maqsadi Ranunculaceae oilasiga mansub boʻlgan **Ranunculus repens** oʻsimligining flavonoidlar tarkibini oʻrganish va undan yangi tuzilishli, fiziologik faol moddalarni ajratib olish va ularni farmakalogik xususiyatlarini oʻrganib tibbiyotga tadbqiq etishdan iborat.

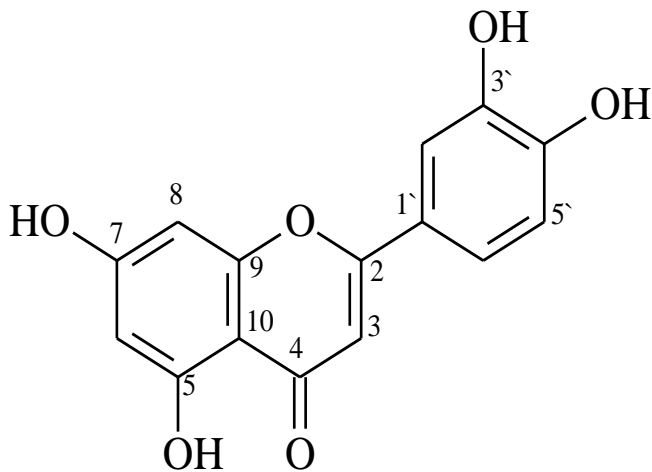
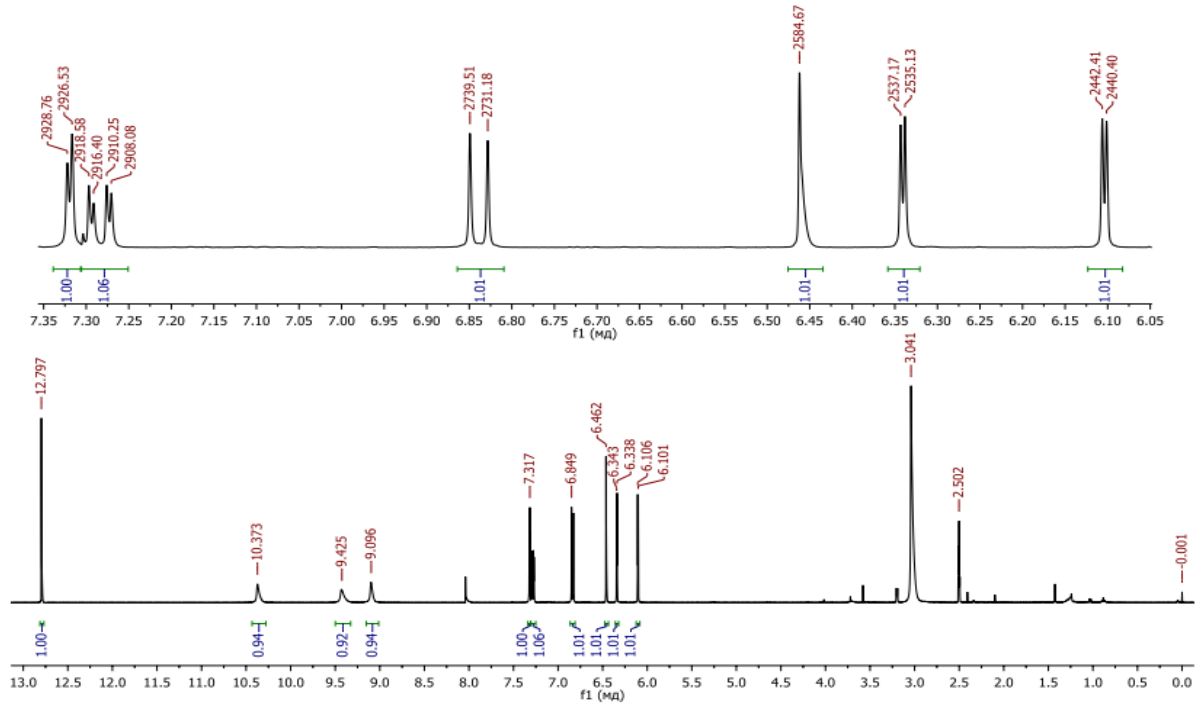
Oʻsimlikni 2022 yil 20 may kuni yer ustki qismidan yigʻib keldik. Bu **Ranunculus repens** oʻsimligi biz tomondan birinchi marotaba 2022 yil iyun oyidan boshlab Fargʻona davlat universiteti kimyo kafedrasida ilmiy tadqiqot laboratoriyasida oʻrganildi va flavonoidlar yigʻindisi ajratib olindi .

Oʻsimliklarning yer ustki qismi yaxshi oʻsgan davrida yigʻib olindi. Oʻsimlik xomashyosi qulay, quyosh nuri toʻgʻridan- toʻgʻri tushmaydigan joyda quritilib, soʻngra oʻsimlik maydalagichda maydalandi. Moddalarni murakkab aralashmalardan ajratish va boʻlishda fitokimyoda koʻp qoʻllaniladigan usullar, yaʼni qutbliligi jihatdan har xil erituvchilar yordamida oʻsimlik xomashyosini ekstraksiyalash, moddalarni qutbliligi jihatdan bir-biriga yaqin fraksiyalarga boʻlish, har xil adsorbentlar yordamida qogʻoz va yupqa qatlamli xromatografiyani (YuQX) qoʻllab, avvaldan maʼlum boʻlgan favanoidlar bilan solishtirildi, ularning *R_f* lari aniqlandi va boshqa usullardan foydalanildi.

O‘simliklar tarkibidagi flavonoidlarni ajratib olish maqsadida maydalangan xomashyo 80 % li etil bilan xona haroratida ekstraksiya qilindi. Olingan birlamchi spirtli ekstrakt rotorli bug‘latgich yordamida quyultirildi va bu jarayon bir necha marotaba takrorlandi. Olingan ekstraktni qo‘shimcha xlorofil moddasidan qutulish maqsadida 60-65-70 % li etil spirtida olingan ekstrakt eritilib xlorofil cho‘ktirib olindi. Namuna tarkibidan har qanday qattiq aralashmalarni olib tashlash uchun ekstraktni filtr qog‘ozi va paxta yordamida filtirlab olindi.

Filtratni rotorli bug‘latgich yordamida quyultirildi va og‘irligi tortib olindi.

Yupqa qatlamli xromatografiya (TLC) orqali ekstrakt tarkibida qaysi sinf moddalariborligi aniqlandi. Shu kabi xromatografiya usullaridan foydalangan holda tarkibidagi faol birikmalarni ajratib olish uchun ekstrakt adsorbentga shimdirilib ,qayta quruq mayda kukun xoliga kelguniga qadar yaxshilab chinni havonchada maydalandi .So‘ngra kalonkaga joylanib kalonkani geksan, xloroform, etil atsetat, xloroform-metanol,etil atsetat-etanol erituvchilar yordamida yuvib olindi va olingan har bir fraksiya xromatografiya qilib borildi va o‘xshash fraksiyalar birlashtirib borildi. Qayta qo‘shimchalaridan tozalash maqsadida Sephadex LH-20 adsorbentli kalonkadan metanol yordamida tozza holdagi och sariq rangli kristall olindi. Ajratib olingan kristalni Rf qiymati, suyuqlanish temperaturalari o‘lchandi. Kimyoviy tuzilishini aniqlash maqsadida IR va NMR spektrlari olindi.Olingan natijalarga ko‘ra ajratib olingan och sariq kristal bu flavon tipiga mansub luteolin flavanoidi ekanligi aniqlandi.

Luteolin flavanoidini ^1H NMR spektriLuteolin - $\text{C}_{15}\text{H}_{10}\text{O}_6$

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Olennikov, Daniil & Kashchenko, Nina & Chirikova, Nadezhda. (2019). C-/O-Glycosyl Flavones of *Silene italica* (Caryophyllaceae). chemistry of plant raw material. 119-127. 10.14258/jcprm.2019035110.
2. Луферов А.Н. ХОРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЮТИКОВЫХ (RANUNCULACEAE) ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА

O‘TKIR HOSHIMOV HIKOYALARIDA ANTONIMLARNING QO‘LLANILISHI

Mahkamova Gulhida

Namangan davlat universiteti

Filologiya fakulteti

Lingvistika: o‘zbek tili 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot ishida O‘.Hoshimov hikoyalarida uchraydigan hikoyalarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: antonimlar, kontekstual antonimiya, kontrar antonimlik, component antonimlar, leksik-semantik yahlil.

Qarama-qarshilik antik davrlardanoq faylasuflar e‘tiborini o‘ziga jalb etib kelgan kategoriya sifatida xarakterlanadi. Sokrat, Platon, Aristotel, Protagor, Demokrit kabi faylasuflarning ilmiy qarashlarida bu kategoriya turlicha talqin etib kelingan²⁴. ¹ Ayniqsa, Aristotelning qarama-qarshilik haqidagi ilmiy qarashlari alohida e‘tiborga molik. T.F.Chursunova Aristotelning falsafiy qarashlariga baho bera turib, shunday deydi: «Antonimiyaning o‘rganilishi qadimgi yunon faylasufi Aristoteldan boshlangan»².

“Antonimlar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarning deyarli barchasida mazkur hodisa bir so‘z turkumi doirasida mavjud deb qaralgan. Ammo leksik birliklardagi qarama-qarshilikning ifodalanishi turli turkum doirasida ham kuzatilishi ayni haqiqat. Aytish mumkinki, antonimik holat leksik birliklar semantikasidagi qarama-qarshi semalarning reallashishi uchun eng qulay sharoit hisoblanadi. Chunki bunday

¹ Bu haqida qarang: D.Абдуллаева. Ўзбек тилида антисемия Филол. фанлари номзоди дис...автореф. -Тошкент, 2010. 5-бет.

² Bu haqida qarang: D.Абдуллаева. Ўзбек тилида антисемия Филол. фанлари номзоди дис...автореф. -Тошкент, 2010. 5-бет.

vaziyatda mazkur qarama-qarshi semalardan boshqa barcha semalarning aynan bo'lishi qarama-qarshilikni yanada yorqin ifoda etadi. Ammo leksik birliklarning semantik qarama-qarshiligiga asos bo'luvchi semalar doim ham ana shunday simmetrik holatda emas, asimmetrik holatda bo'lishi ham juda ko'p kuzatiladi. Masalan: *baland – past* leksemalarining antonimik munosabatiga ularning semantik tarkibidagi qarama-qarshi semalar («*vertikal jihatdan o'lchami yuqori*» – «*vertikal jihatdan o'lchami quyi*») asos bo'lgan. Ushbu juftlik antonimiyaning mavjud mezonlariga to'la javob beradi. Lekin ayni shu qarama-qarshi semalar *baland – pasaymoq*, *baland – pastlik* leksemalari o'rtasida ham mavjud.

Tilshunoslikda antonimlar bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Ularning til sathlaridagi o'rni, mohiyati, me'yor va vositalari o'rganilgan. Kontekst tarkibida fakultativ tarzda yuzaga chiquvchi antonimlarni okkazional antonimlar sifatida baholash va ularning turli nutq uslublaridagi o'ziga xos lingvostilistik, semantik - ekspressiv xususiyatlarini o'rganish, ularning paydo bo'lish asoslarini tahlil etish rus tilshunoslari L.A.Vvedenskaya, G.E.Goncharenkolar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da,¹ hozirgacha o'zbek tilshunoslarining tadqiqot obyekti bo'lmagan. Biz ushbu tadqiqot ishimizda zid ma'noli so'zlarning O'.Hoshimov asarlaridagi o'rniga ham alohida to'xtaldik.

O'qimishli, oily ma'lumotli... "Madaniyat"lisining ahvoli shu bo'lsa, boshqalardan o'pkalanmasa ham bo'ladi... Millioner-gadolar.(O'zbeklar) Bu gapdagi "millioner" va "gado" so'zlari leksik jihatda bir-biriga qarshilantirilgan.

U ketdi-yu, xayolimda ham shirin, ham achchiq, ham quvnoq, ham alamli uzuq-yuluq xotiralar qoldi...(Hayollarga bo'laman tutqun)

Bir nutq vaziyatida bir nechta antonimlardan ustalik bilan foydalanish fikrning emotsional-ekspressiv bo'yog'ini oshirib, qahramon hislari ifodasini ko'zlangan darajaga olib chiqmoqda.

Hozir eng yaxshi fasl. Pushkin aytganidek, "ma'yus va go'zal..." (O'zbeklar 94-b). Bu so'zlar odatda bir-biriga antonim emas, ammo adibning mahoratini

¹ Baydayeva G. Okkazional antonimlarni vujudga keliruvchi obyektiv va subyektiv omillar// O'ETA, 2010-y, 2-son, 92-b.

qarangki, Pushkinning bir she'ri orqali kuz faslini ham ma'yus va ham go'zal ekanligini kontekstual antonimiyani hosil qila olgan. Ma'lumki, zidlash munosabati kontekstual-situativ xarakterda ham bo'ladi. Antonimik munosabat nutq situatsiyasida, so'zlarni ma'lum kontekstda qo'llash orqali hosil bo'ladi. Bunday antonimlar kontekstual antonimlar deyiladi.

Ko'pincha badiiy asarda kontekstual antonimlardan tasvirning ta'sirchanligini oshirish maqsadida qo'llaydilar. Chunki unda lingvistik jihatdan noodatiylik kuchli bo'lib, ta'sir kuchi ularda odatdagilarga nisbatan kuchliroq bo'ladi. Hikoyalarni tahlil qilish jarayonida quyidagi antonimlarni ko'rib, tahlil qildik.

„O'rtoqlar“ degan so'zdan tortib, „E'tiboringiz uchun rahmat“, deganigacha qog'ozdan o'qib berilarkan. (Qizil qarg'a).

Qahramon nutqining boshlanish va tugash nuqtasi bo'lgan bu ikki jumla ustalik bilan zid qo'yilgan-ki, gapni o'qigandayoq kontekstdan anglashilayotgan qarama-qarshilikni ilg'ab olish qiyin emas. Ushbu leksik birliklar o'rnida *“ipidan ignasigacha”* yoki shunga yondosh frazemani qo'llasa ham bo'lar edi, lekin bundan yozuvchining maqsadi to'laligicha ifoda etilmay qoladigandek, go'yo. Ya'ni bu ikki zid jumlaning qo'llanilishi qahramon nutqdagi tasvirning aniqlik, ochiqlik, bo'rtirilganlik darajasini ta'minlamoqda, nazarimizda. Shuningdek, quvonch va g'am semalari asosida antonimlik hosil qilayotgan quyidagi birliklarga e'tibor qaratamiz:

To'y maslahat bilan bo'ladi. O'lim bexosdan keladi (O'ldi-aziz bo'ldi). *To'y* va *o'lim* leksik birliklari mohiyati jihatdan, voqelik jihatidan ikki xil tushuncha. Chunonchi, *to'y* – o'yin-kulgi, *o'lim* – abadiy yo'qotish. Xalq tilimizning shunday imkoniyatlarini kash qiladiki, boshqa sayyoradan bo'lgan ikki so'zni ham bir-biriga antonim qiloladi, ham sinonim. Qari bobo-buvilarimiz tilidan eshitib qolamiz *“to'yimga kafanlik”* yoki katta yoshli momolar *“to'yim ham yaqin”* kabi gaplarni aytib qolishadi. Aslida *to'y* leksemasi orqali *o'limni* nazarda tutishayotgan bo'lishadi.

Antonim leksemalarning asosida borliqdagi qarama-qarshi hodisalarning in'ikosi bo'lgan qarama-qarshi tushunchalar yotadi. Antonim leksemalar bir turga

kiruvchi giponim leksemalardir: issiq-sovuq(harakat), katta-kichik(hajm), erkak-ayol (jins) va hokazolar.¹

Ko'zlari bir nuqtaga baqrayib qolgan. Oqi bor, qorasi yo'q!..(Ajdarning tavbasi)

Oyning o'n beshi qorong'u bo'lsa, o'n beshi yorug' bo'ladi, uka. Mana ko'pi ketib, ozi qoldi. (Usta ko'rgan shogird.)

Antonimlarning mantiqiy asosini ikki tur qarama-qarshilik tashkil etadi:

a) kontrar qarama-qarshilik:

b) komplementar qarama-qarshilik.

Kontrar qarama-qarshilik bu darajalanuvchi leksemalar qatoridagi tafovutlarning farqlarga, farqlarning ziddiyat, ya'ni qarama-qarshilikka o'sib borishi natijasida birinchi a'zo bilan oxirgi a'zoning antonimlashuvidir. Masalan kichik-o'rta-katta, yosh-o'smir-o'rta yosh-qari kabi. Bunda kichik va katta, yosh va qari leksemalari daraja qatorining ikki qarama-qarshilikda qator a'zolari o'rtasida ikki antonim a'zo belgilarini o'zida mujassamlashtirgan bog'lovchi bo'g'in mavjud bo'ladi. Yuqoridagi o'rta leksemasida kichik va katta leksemalarining qarama-qarshiligi so'nadi. Demak, leksemalarining kontrar qarama-qarshiligini ularning darajalanish (graduonimik) qatoridan izlash lozim.

Nima-nima? – Koryagin ijirg'anib labini burdi. – Qilg'ilikni sen qilgin-da, kampir-xotining oldida men javob beraymi?(O'zbeklar)

Bu nutqiy parchada ikkala so'z *yosh, qari* semalari ostida noodatiy tarzda qarshilantirilgan. Ayolning qarilik holatining tasvir bo'yog'ini *kampir* so'zi orqali ko'rishimiz mumkin.

Komplemetar antonimiyada qarama-qarshilik uchinchi, oraliq bo'g'insiz bo'ladi: *rost-yolg'on, arzon-qimmat, oson-qiyin*. Bu leksemalar orasida oraliq uchinchi leksemalar yo'q.²

¹ U. Tursunov va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, 1975.

² B. Mengliyev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Qarshi. 2004.

M: Samolyot shunaqangi yaqin bordiki, qanoti haykalning qo'liga tegib ketay dedi.

Shunda g'alati ish bo'ldi. Boyagi xotin o'ng qo'lidagi mash'alani olib, chap qo'ltig'iga qistirdi (Said Ahmad safarda).

Mazkur misolda *o'ng* va *chap* so'zlari komplementar qarama-qarshilik munosabatida.

Bunday zid ma'nolarni barqaror birikmalarda, ya'ni iboralar va maqollarda ham ko'plab uchratish mumkin. Yozuvchining tildan foydalanish mahoratini belgilashda badiiy nutq ifodaliligini qay darajada ta'minlay olganligiga e'tibor qaratiladi. Buni zid ma'noli so'zlarni o'z o'rnida, muayyan estetik maqsad bilan qo'llay olishidan ham aniqlasa bo'ladi.

M: Kasallik filni pashsha qiladi. (Usta ko'rgan shogird)

Dard degani botmonlab kelib, misqollab ketadi(O'sha kitob)

Yumoristik hajv uchun xizmat qilgan mazkur barqaror birikmalardan foydalanish yozuvchidan katta mahoratni talab qiladi. Ikki parchadagi antonimlar biri hajm jihatidan(pashsha-fil), biri o'lchov(botmon- misqol) ihatidan qarama qarshi tushuncha o'laroq zidlanmoqda

Xullas, antonimlar bir-biriga zid tushunchalar birligini ifoda etish bilan tilda stilistik vosita sifatida qo'llaniladi va badiiy ta'sirchanlikni oshirishga xizmat qiladi, badiiy nutq uslubining ravonligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolxonov X. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". Toshkent. "Talqin". 2005. 127-128-betlar.
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov X. O'zbek tili stilistikasi. Toshkent. "O'qituvchi" 1983. 56-58-betlar.
3. O'. Hoshimov hikoyalari.

LE DISCOURS PATRONAL ET DISCOURS DE PROPAGANDE

Karimov Jamshid Shavkat ugli

Etudiant en première année de Master de l'Université

Nationale d'Ouzbékistan

Gmail: jamshidkarimov00@gmail.com

Professeur: **D.I.Djafarova**

***Annation :** Dans cet article, nous analyserons les spécificités et les modes de campagne du discours politique et du discours patronal. cela s'explique bien sûr dans la publicité et la communication, les méthodes écrites et orales, nous essayons d'expliquer à travers ces méthodes*

***Mots-cles :** propagande, discours patronal, propagandistes, discours publicitaire, communications publics*

***Abstract:** In this article, we will analyze the specificities and modes of campaigning of political discourse and patronal discourse. this is of course explained in advertising and communication, written and oral methods, we try to explain through these methods*

***Keyword:** propaganda, management discourse, propagandists, advertising discourse, public communications*

Indroduction

Le terme *propagande* reste l'un de ces termes flous 'de sens commun' convoquant de nombreuses associations — persuasion clandestine, manipulation, aveuglement, viol (des foules), coercition, violence, idéologie dominante, totalitarisme, conditionnement médiatique, endoctrinement, etc. — qui se caractérisent toutes par

des connotations négatives et péjoratives. Ainsi, par exemple, pour Ramonet [2000], elle « vise à domestiquer les esprits, à violer les cerveaux et à intoxiquer les cœurs ». Le terme *propagande* peut également être confronté, dans une perspective de définition notionnelle, à deux autres entités : publicité et politique. C'est la tâche à laquelle s'attelle Gourevitch [1981] qui distingue propagande et publicité à l'aide de quelques indices clés. La première, « centrée sur la dénonciation du mal », « foment la dissension et proscrit », la seconde, « centrée sur la révélation du bien », « nourrit une fonction de visibilité sociale et prescrit ». Cependant la distinction s'atténue de fait dans les pratiques car l'auteur rappelle que les propagandistes, notamment les professionnels politiques, ont été progressivement influencés par les techniques publicitaires¹ au point que leur discours devienne peu à peu un nouveau mode de communication : « la propagande actuelle, euphorisante, personnalisée, immédiate, s'attachera plus à la conquête de sa clientèle qu'à la réfutation de ses adversaires. » Ce n'est effectivement pas en opposition au genre publicitaire que nous rapprochons le discours patronal du discours propagandiste. C'est, tout au contraire, la reconnaissance d'une visée d'idéalisation de l'entreprise et de son dirigeant – fonctionnant donc comme un produit – qui nous a, dans un premier temps, conduites à identifier un discours relevant du genre propagandiste. La dimension polémique, conflictuelle, n'est pas pour autant absente des échanges mais elle n'apparaît pas comme caractéristique de ce type de discours, elle est exploitée de façon plus singulière par certains dirigeants.

Une telle définition de la propagande mène à se demander si tout discours ne serait pas désormais, avec l'émergence de professionnels en communication, propagande. Il faut toutefois distinguer propagande et influence. Tout discours, visant une finalité, se situe effectivement dans une perspective d'influence (ou de pouvoir) mais il revient à l'analyse des formes en relation avec la situation discursive d'identifier si cet objectif performatif est atteint à l'aide de procédés de l'ordre de la propagande ou non. En outre, certains discours, le discours publicitaire en particulier, relèvent par définition

de techniques propagandistes mais d'autres, bien qu'ils s'inscrivent dans une relation d'influence, laissent place à la négociation ou l'opinion différente.

Enfin, la propagande étant toujours définie en relation avec la notion de communication de masse, elle devient quasiment une caractéristique inhérente à ce type de communication. En effet, s'adresser à un large public amène à produire des discours qui, pour emporter la conviction plurielle, sont comme obligés de se déployer à l'aide de procédés de séduction et de stratégies de l'évidence.

Dans le cadre d'une recherche consacrée aux caractéristiques individuelles et collectives des discours de grands patrons, nous avons analysé les productions écrites et orales produites durant les années 2000 et 2001 dans les médias nationaux de 15 patrons de grandes entreprises françaises (Garric, Léglise, 2003). Le corpus ainsi constitué comprend plus de 220 000 occurrences. Les patrons français ont été sélectionnés en fonction de leur représentativité du marché et de l'homogénéité des statuts des entreprises dirigées. Ainsi, par exemple, n'ont pas été retenues les holdings parce que leurs modes de communications publics ne sont pas identiques.

Des analyses qualitative et quantitative ont été réalisées sur ce corpus, tant pour dégager les spécificités de chaque locuteur que pour dégager ce qui pourrait caractériser l'ensemble. L'hypothèse d'un genre ou sous-genre discursif (entendu comme ensemble de régularités textuelles repérables et plus ou moins spécifiques attachées à un ensemble de conditions de production semblables) a dû être posée. Cette étude a été 'assistée' (Garric, Léglise, 2002) par ordinateur, notamment avec les logiciels Lexico et Tropes. Nous avons ainsi dégagé un certain nombre de caractéristiques de ce type de discours qui nous ont amenées à la conclusion que l'objectif du patron d'entreprise plus que de rapporter objectivement des résultats et des perspectives financières vise à persuader l'opinion (actionnaires, clients ou population) que son entreprise et ses choix sont de toute façon les meilleurs et ce parfois, en dépit des données comptables. A l'aide de jugements de valeur omniprésents, de procédés d'aveuglement, d'une rhétorique largement pseudo-argumentative, ce discours érige

les patrons en instances légitimes dont la parole, l'opinion, est censée faire autorité. De plus, il impose un dire auto-argumentatif visant à échapper au questionnement, à l'aide notamment de la construction de lieux d'évidence liés à la mise en place d'une figure délocutive et dépersonnalisée

L'une des caractéristiques du discours patronal, qui a largement favorisé son rapprochement avec notamment le discours publicitaire, est son inscription dans la subjectivité et l'hyperbole. Le logiciel Tropes, qui réalise une analyse morpho-sémantique, propose une répartition des adjectifs du corpus en adjectifs objectifs/subjectifs et numériques : pour ce corpus, 38,9% des adjectifs sont dits objectifs, 33,5% subjectifs et 27,5% numériques. Cette répartition ne laisse pas voir de différences majeures entre adjectifs, mais la relativement faible présence d'adjectifs numériques pour un discours financier et l'importante présence d'adjectifs subjectifs est particulièrement intéressante. En outre, parmi les marques de modalisations, les formes renvoyant à l'*intensité* sont majoritaires, avec 39% des cas. Enfin, un univers référentiel renvoyant à l'expression de la *supériorité* est également isolé par Tropes, au rang 39 ; des segments répétés comme *le plus* (109), *la plus* (53) et *les plus* (92) étant par ailleurs relevés par Lexico.

Ainsi, l'entreprise est quasi systématiquement présentée comme la meilleure dans son secteur d'activité, elle apparaît en quelque sorte comme un modèle idéal, au détriment naturellement de ses concurrents. Ces différentes formes instaurent le comparatif et le superlatif en techniques argumentatives favorites du discours patronal. Or, selon Perelman [1992, 331], « les jugements faisant état du superlatif sont bien plus impressionnants, en partie par leur aspect quasi logique, que des jugements modérés. [...] Leur caractère péremptoire dispense aussi plus aisément de preuve ».

(1) Evidemment, c'est **le grand chantier**, non seulement de l'année, mais, je dirais, c'est **le plus grand chantier de l'histoire** de CARREFOUR. Et même de l'histoire du métier. C'est **la plus grande fusion au monde**.

(2) A propos des fonds propres, j'ajouterai que Vivendi Universal va se retrouver avec **le plus beau bilan de toutes les entreprises de communication au monde** : si on isole notre participation dans Vivendi Environnement, nos fonds propres consolidés dépasseront 50 milliards d'euros, face à des dettes insignifiantes, car au regard de nos 2 milliards de dettes nous avons 2 milliards d'obligations convertibles dans la monnaie.

Le discours patronal exploite non seulement l'emphase lexicale avec de nombreux adjectifs intrinsèquement hyperboliques (exemples 3, 4, 5) mais également l'emphase syntaxique avec des constructions de mise en relief récurrentes telles que la dislocation (illustrée par les opérateurs de fréquence élevée *quant à*, *quant au(x)* et *en ce qui concerne*, *pour ce qui concerne* notamment) ou plus encore l'extraction et les pseudo-clivées (exemples 6, 7 et 8).

(3) Il y a d'abord le succès **extraordinaire** d'Airbus qui fait maintenant jeu égal avec Boeing, à la fois en quantité et en qualité, en matière de gammes.

(4) Vous le voyez, le Groupe dispose donc d'un **formidable** potentiel d'expertise en service de l'environnement et de développement durable.

(5) Pour y parvenir, EDF a des atouts **exceptionnels** son excellence technique, sa structure financière très saine.

(6) **Ce que** la crise actuelle démontre, **c'est** que ni les grandes nations ni les instances internationales créées après la Seconde Guerre mondiale n'ont su ouvrir les voies du dialogue pour réduire la fracture mondiale.

(7) **Ce que** je souhaite, **c'est** qu'à l'occasion du renouvellement du conseil d'administration l'Etat soit davantage un Etat actionnaire qu'un Etat tutélaire.

(8) La compétitivité des services est la condition d'une vraie démocratisation. **C'est** l'ambition **qui** nous a toujours animés.

Conclusion

Les caractéristiques développées, relevant pour certaines de techniques de séduction, et les structures relevant, selon Sériot, de la langue de bois, nous semblent identifier

clairement le discours patronal comme appartenant au genre propagandiste. Alain Minc dans une récente analyse consacrée au marché économique [Challenges, p.17] note que « avant 1982, l'Etat, le syndicat et le patronat déterminaient le partage de la valeur ajoutée, et le solde était pour les actionnaires. Aujourd'hui, la nouvelle trinité dominante, ce sont l'actionnaire, l'opinion publique et les clients qui exercent sur l'entreprise des pressions moins codifiées ». Cette nouvelle donne des influences sur le marché, qui semble confirmée par les faits d'hétérogénéité discursive relevés, pourrait constituer l'une des causes du caractère propagandiste du discours patronal ou tout au moins de la prépondérance des techniques de séduction dans ce discours. Hypothèse qu'une étude diachronique du discours patronal permettrait de vérifier. Les caractéristiques ainsi globalement identifiées dans le discours patronal sont plus ou moins systématiquement réalisées par chaque patron. Certains se caractérisent par une abondance des structures emphatiques de séduction, d'autres par la présence élevée de constructions dépersonnalisantes construisant une figure de l'absolu, d'autres encore par de nombreuses marques de pression allocutive et de réorganisation de la progression thématique du discours, d'autres enfin exploitent avec des proportions variables des procédés issus des trois axes précédents. Enfin, la mise en perspective du discours patronal par rapport à des caractéristiques propagandistes, outre un intérêt typologique évident, a constitué également pour nous un moyen heuristique de description des mécanismes à l'œuvre dans ce discours.

Bibliographie

Adam, JM. (1981) « Votez Mir Rose, achetez Giscard : Analyses pragmatiques ».

Breton, Ph. (2001) : *L'argumentation dans la communication*, Paris, Ed. La Découverte.

Breton, Ph. (1997) : *La parole manipulée*, Paris, La Découverte et Syros.

Bromberg, Ghiglione, Landré, Molette (1998) *L'Analyse automatique des contenus*, Paris : Dunod.

- Bronckart JP. (1996), *Activité langagière, textes et discours*, Delachaux et Niestlé.
- Charaudeau, P. (1984) : « Le discours propagandiste », *Le français dans le monde*, 182.
- Charaudeau, P. (dir.) (1984) : *Aspects du discours radiophonique*, Paris, Didier Erudition, « Langages, discours et sociétés », 1.
- Culioli, A. (1978) : « Valeurs modales et opérations énonciatives », *Le français moderne* 46 (4) repris in *Pour une linguistique de l'énonciation*, 1990, Ophrys, 135-155.
- Culioli, A. (1988) : « Autres commentaires sur bien », *Hommage à Jean Stefanini*, Université de Provence, repris in *Pour une linguistique de l'énonciation*, 1990, Ophrys, 157-168.

ЎЗБЕКИСТОНДА ХИЗМАТЛАР БОЗОРИНИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ҲОЛАТИ ВА ЎЗГАРИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Худайбердиева Наргиза Низомиддин қизи

Наманган давлат университети 2-курс таянч докторанти

shin-set-sunan@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Мақолада хизматлар соҳасининг мамлакатимиз иқтисодиётидаги ўрни, хирмат кўрсатиши корхоналарида инновация жараёнларини ташиқил этиши ва бошиқариши зарурияти ёритилган. Кўплаб маҳаллий ва хорижий олимларнинг хизматлар соҳаси ва соҳани инновацион ривожлантириши борасидаги тадқиқотлари кўриб чиқилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида соҳага оид статистик маълумотлар таҳлил қилинган. Динамик кўрсаткичлар ҳисоблаб чиқилган ва улар бўйича хулосалар келтирилган.

Калим сўзлар: *хизмат кўрсатиши соҳаси, инновацион ривожланиши, макроиқтисодий кўрсаткичлар, хизмат хажми, кўрсатилган хизматлар динамикаси, хизматлар хажмининг мутлақ ўзгариши, арифметик ўртача, йиллик қўшимча ўсиши.*

ABSTRACT

The article describes the role of service sector in national economy and the significance of innovational processes and innovation management in servicing companies. There are reviewed the works of Uzbek and foreign researchers on service economy and innovation development. Besides, the data on service sector

from a formal website (www.stat.uz) is analyzed. There are given conclusions according to the dynamic calculations done by the author.

Keywords: service sector, innovation development, macroeconomic indicators, the amount of services, the trend of service sector, absolute changes on service amounts, arithmetic average value, yearly average growth

КИРИШ

Бугунги кунда замонавий иқтисодиётнинг ривожини иқтисодиёт тармоқларида амалга оширилаётган ислохотларга ва тегишли ташкилотларда инновация жараёнини тўғри ташкил этиш ва самарали бошқаришга боғлиқ. Жаҳон иқтисодиётида тобора улуши ошиб бораётган хизматлар бозори энг тез ўзгарадиган бозор бўлиб, бу соҳанинг инновацион ривожланиши унинг субъектларидан инновация жараёнларини тўғри ташкил этиш ва бошқаришни талаб этади. Хизматлар соҳасида инновация жараёнларини самарали амалга ошириш ва бошқариш мавжуд хизматлар сифатини ошириш ва янги хизматлар таклифини пайдо бўлишига сабаб бўлади ва бу ўз ўрнида миллий иқтисодиётнинг ва жаҳон иқтисодиётининг ўсишига хизмат қилади.

Жамиятнинг ривожланиши, ишлаб чиқариш кучларининг ўсиши ҳамда рақамлашув омили таъсирида иқтисодиёт тармоқларининг сервислашувидаги инновациялар оқибатида хизматлар соҳасида сезиларли ривожланиш содир бўлиб, соҳада банд бўлганлар сони ва меҳнатнинг техник таъминланганлиги даражасининг ортиши, замонавий технологияларнинг жорий этилиши кўзга ташланмоқда.

Мамлакатимизда содир бўлаётган бозор муносабатларининг ривожланиши шароитларида хизматлар соҳасида ҳам сезиларли даражада ўзгаришлар содир бўлмоқда. Охириги ўн йилликда хизматлар соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши жадал ўсиш тенденциясига эга бўлиб бормоқда. Хусусан, 2022 йилда ЯИМ ҳажми 888,3 трлн. сўмни ташкил этган бўлса, шундан хизматлар соҳасига 357,6 трлн. сўм тўғри келади, ёки унинг ЯИМдаги

улуши 40,3%ни ташкил этади. Аввалги йил(2021)га нисбатан бозор хизматлари 73,2 млрд.сўмга кўп бўлиб, ўсиш суръати 115,9%ни ташкил қилди. Охирги 10 йилда эса хизматлар ҳажми 6,4 мартага ўсган. Аҳоли жон бошига кўрсатилган бозор хизматлари ҳажми 2022 йилда 10030,1 минг сўмга етиб, 2021 йилга нисбатан ўсиш суръати 113,5%ни ташкил этган, охирги 10 йилликда 5,4 мартага ошди[1].

Мамлакатимиз иқтисодиётининг дунё иқтисодий маконига интеграцияси даражасига қараб хизматлар импорти ва экспортининг ривожланиши бир қатор хизматларнинг мавжуд бўлиши учун янги технологик асосларнинг пайдо бўлишини талаб этади. Шу билан бирга ялпи хизматлар таркибида бозор хизматлари катта улушни (60 %дан ортиқ) эгаллайди.

Миллий ва халқаро статистика маълумотларига кўра, Ўзбекистонга киритилаётган чет эл инвестицияларининг 40 %дан ортиғи хизматлар соҳасини ривожлантириш ва инновация жараёнларини такомиллаштириш учун жалб қилинмоқда ва бу, ўз навбатида, иқтисодиётнинг ушбу соҳаси ривожланишининг долзарблиги ва унинг ривожланиш истикболларини белгилайди.

Дунёнинг ривожланган мамлакатларида хизматлар соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси 60-70 %ни ташкил этади. Хизматлар соҳасининг ривожланиш даражаси, одатда, мамлакат тараққиёт даражасини, унинг иқтисодий салоҳиятини акс эттиради. Иқтисодиётнинг реал секторидаги инновациялар натижасида меҳнат унумдорлигининг ортиши миллий иқтисодиётнинг бошқа ноишлаб чиқариш тармоқларига катта сонли меҳнат ва моддий ресурсларни ўтказиш имконини беради. Ўз-ўзидан хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам ишлаб чиқариш соҳасидаги каби инновацияларга талаб ошади.

Иқтисодиёт реал секторидаги ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, янги авлод, мураккаб, юқори технологик маҳсулотларнинг яратилиши хизматлар соҳасининг ўсиши, хизматлар тури ва хилма хиллигининг ортиши, ушбу соҳанинг техник такомиллашишини, бир сўз билан айтганда инновацион

ривожланишини таъминлайди. Ўз навбатида, инновацияларни амалга ошириш натижасида хизматлар соҳаси миқёсининг кенгайиши хизматларнинг ҳаммабоблиги, иш сифатининг яхшиланиши, товарларга бўлган талабнинг кўпайишига имкон яратади ва, шу тариқа, ишлаб чиқариш миқёси ва иқтисодиётни ривожлантириш умумий макроиқтисодий кўрсаткичларининг сезиларли даражада ўсишига таъсир кўрсатади. Юқоридаги фикрлар асосида таъкидлаш мумкинки, хизматлар соҳасининг инновацион ривожланиши иқтисодиётни ривожлантириш омили ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Адабиётлар таҳлили

Хизматлар соҳасига берилган дастлабки таърифларни классик иқтисодчилар тадқиқотларида учратиш мумкин, улар техник ҳарактерга эга. Биринчи таъриф Смит(1776) ва Сай(1803)лар томонидан берилган бўлиб, уларнинг фикрича хизматлар ишлаб чиқилиши билан истеъмол қилинадиган маҳсулотлардир[2]. Иккинчи таъриф Сингелман(1974) ва Фучларга тегишли бўлиб, улар ҳамкорликда ишлаб чиқариш тушунчасини келтиришган, яъни хизматлар ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи ўртасидаги киришув(ҳамкорлик)дир дейишган[3]. Станбак (1980) томонидан келтирилган учинчи ёндашув бўйича хизматларни маҳсулотлардан фарқли равишда ташиб бўлмайдиган ва сақлаб бўлмайдиган деб таърифланади[4].

Кўплаб иқтисодчилар томонидан эътироф этилган таърифлардан бири иқтисодчи Хилл(1977) га тегишли бўлиб у хизматларга шундай таъриф беради: “хизмат-бирор бир киши ёки иқтисодий бирликка тегишли бўлган маҳсулот ҳолатига, шу киши ёки иқтисодий бирликнинг руҳсати билан, бошқа иқтисодий бирлик томонидан киритилган ўзгартиришдир” [5]. Гадрей(2000) Хиллнинг хизмат кўрсатишга берилган ушбу таърифини илгари суриб “хизмат учбурчаги”ни тушунтиради[6]. Унинг фикрига кўра, “хизмат фаолияти

Б(истеъмолчи)нинг илтимоси билан Бга тегишли бўлган С бирликка А(хизмат кўрсатувчи) томонидан киритилган ўзгаришдир”. Гадрейнинг таърифидаги С-моддий объект(М), ахборот(И), билим(К) ёки шахс(И) бўлиши мумкин.

Хизмат тушунчасига мамлакатимиз олимлари ҳам ўз тарифларини беришган, хусусан иқтисодчи олим М.М.Мухаммедов қуйидагича тариф беради: “моддий кўринишга эга бўлмаган, инсон меҳнати билан яратилган барча неъматлар, улар олди-сотди объектига айланиши ёки айланмаслигидан қатъий назар, битта ибора билан, яъни “хизмат” ибораси билан номланади. Унинг таркибига эса олди-сотди воситасида бозор орқали истеъмолчига бориб етадиган хизмат ҳам, умуман бозорга дахлдор бўлмаган қисми ҳам киради” [7]. Яна бир иқтисодчи И.С.Очилов “хизмат” тушунчасига “инсон, меҳнат жамоаси, ҳудуд, давлат ва жамиятнинг маълум бир эҳтиёжини қондиришга қаратилган кишиларнинг наф келтирадиган онгли кўрсатилиши мумкин бўлган фаолияти” деб “хизмат кўрсатиш”га эса “инсон, меҳнат жамоаси, ҳудуд, давлат ва жамиятнинг маълум бир эҳтиёжини қондиришга қаратилган кишиларнинг наф келтирадиган онгли фаолияти амалга оширилган қисми” дея таъриф келтиради. Яъни “хизмат кўрсатиш” га аниқ манзилга ёналтирилган хизмат сифатида қарайди[8].

Хизматлар соҳасининг Ялпи ички маҳсулотдаги улуши 70% дан юқори бўлган Европа ва бошқа ривожланган давлатларда ҳам ушбу соҳада инновацион фаолиятни ривожлантириш борасидаги тадқиқотлар 2007-2010 йиллардагина иқтисодчи олимлар эътиборини тортди. У вақтгача хизматлар соҳасида асосан технологик инновациялар жорий қилинган, технологик бўлмаган инновациялар соҳа корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириши масаласи айнан шу даврда тадқиқ қилинди. Буни ўша даврдаги академик журналларда чоп этилган йирик олимларнинг хизматлар соҳасида инновацияларни роли (Mas-Verdu et al. 2010; Zortea-Johnston et al. 2011) ҳамда хизматлар соҳасида инновацион жараёнларни қандай бошқариш тўғрисидаги

(cf., Abreu et al. 2010; Junarsin 2010; Uriona-Maldonado et al. 2010; Ward 2010; Gallouj and Djellal 2010) илмий ишларидан яққол кўриш мумкин[9].

Юқоридаги Европа олимларидан ташқари, рус олимлари З.К.Алиева, В. Е. Пятецкий, Т.Ю.Кичулар нинг тадқиқотларида хизмат кўрсатиш соҳасида инновацион бошқарув масалаларини кўриш мумкин[10]. Хизмат кўрсатиш корхоналарида инновацион жараёнларни бошқариш масаласини кўриб чиқишда корхонанинг инновацион ривожини тушунчасига дуч келамиз. Хизмат кўрсатиш корхоналарида инновацион ривожланиш тушунчасининг бугунги кунда бир неча хил таърифлари бор. Сердюкованинг фикрича инновацион ривожланиш – бу ижтимоий тизим ва иқтисодиёт барча соҳаларининг илм-техника ютуқлари асосида қайта шаклланиши бўлиб, инновацион маданият ва инновацион имкониятни ривожлантиручи лойиҳалар реализациясини тақлиф қилади[11]. Зашукнинг фикрича, инновацион ривожланиш – инновацион жараённинг маълум этапида инновацияни ташкил қилиш ва жорий қилишга қаратилган инсон фаолиятидир[12]. Инновацион ривожланишнинг нисбатан тўлиқ таърифини Михайлов келтириб ўтган, унинг фикрича хўжалик субъектининг инновацион ривожланиши шундай жараёнки, унда илмий билимлар, ғоялар, кашфиётлар ва мавжуд технологиялар янги ва такомиллаштирилган кадрларга айлантирилади, иқтисодий барқарорлик ва хўжалик юритувчи субъектнинг рақобатбардошлигини таъминлаш мақсадида ташкилий, ишлаб чиқариш, энергия ва иқтисодий ресурслардан фойдаланишда ўзгаришлар амалга оширилади[13].

Тадқиқот методологияси

Таҳлил жараёнида статистик маълумотларни тўплаш, жадвал ва графиклар, бундан ташқари тасвирий статистика кўрсаткичлари ва ўртача миқдордан фойдаланилди. Мақолада охириги 10 йилликда хизматлар соҳаси ривожланиш ҳолатини статистик баҳолашда динамика қаторларини статистик таҳлил қилиш кўрсаткичларидан, таҳлил ва синтез, ҳамда мутлақ, нисбий ва ўртача миқдорлардан фойдаланиб, статистик кўрсаткичлар аниқланган.

Мақолада хизматлар соҳаси ривожланишини статистик баҳолашда динамик қаторларнинг статистик таҳлили амалга оширилган ҳамда хулоса ва таклифлар берилган.

НАТИЖАЛАР

Ҳозирги вақтда хизматлар соҳаси ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ўзбекистонда баъзан учинчи сектор деб аталувчи хизматлар соҳаси мамлакат иқтисодиётининг жадал ривожланаётган тармоқларидан бири ҳисобланади.

Тадқиқотни амалга ошириш жараёнидаги таҳлиллар хизматлар соҳасининг салоҳияти ҳамда инновацион ривожланиши нуқтаи назаридан ўтган йиллар давомида соҳада сезиларли ривожланиш юз берганлигини кузатиш имконини беради (1-жадвал).

1-жадвал. Ўзбекистон Республикасининг 2013- 2022 йиллардаги айрим макроиқтисодий кўрсаткичларининг ўзгариши
(трлн. сўм ҳисобида)

Кўрсаткичлар	Йиллар										2022 йилда 2013 йилдагига нисбатан, марга
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ялпи ички маҳсулот	144,6	177,2	210,2	242,5	302,5	406,7	510,1	580,2	734,6	888,3	6,1
Саноат маҳсулоти	70,6	84,0	97,6	111,9	148,8	235,3	322,5	367,1	451,6	551,1	7,8
Истеъмол товарлари	28,6	33,9	42,1	48,3	59,7	83,5	110,3	119,2	152,0	197,9	6,9
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари	66,4	81,8	99,6	115,6	148,2	187,4	216,3	249,8	317,8	364,5	5,5

Асосий капиталга киритилган инвестициялар	30,5	37,7	44,8	51,2	72,2	124,2	195,9	202,0	245,0	266,0	8,7
Қурилиш ишлари	15,2	20,1	25,4	29,4	34,7	51,1	71,2	87,8	107,4	130,8	8,6
Чакана савдо товар айланмаси	46,9	58,1	71,2	88,1	105,2	133,2	166,1	194,8	249,5	319,3	6,8
Хизматлар жами	55,9	68,0	78,5	97,1	118,8	150,9	193,7	220,0	283,3	357,6	6,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланганлик даражасини мамлакатнинг макроиқтисодий кўрсаткичларининг ўрганилаётган даврда барқарор ўсиш тенденциясига эришганлиги билан изоҳлаш ўринлидир. 2013-2022 йилларда мамлакатимизда макроиқтисодий кўрсаткичларни барқарор ривожланганлик даражасини кузатишимиз мумкин. Жумладан, ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) 2013 йилда 144,6 трлн. сўмни, 2022 йилга келиб эса 888,3 трлн. сўмни ташкил этган. Ўсиш кўрсаткичи таҳлил этилаётган йилларнинг базис даврига нисбатан 6,1 мартага ўсиш суръатига эришилган.

Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2013 йилда 70,6 трлн. сўмни, 2022 йилда 551,1 трлн. сўмни, ўсиш кўрсаткичи 2022 йилда 2013 йилдан нисбатан 7,8 мартага ташкил этган.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда миллий иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳаларига инвестициялар киритилишига ва иқтисодиётнинг инвестицион жозибдорлигини оширишга бор имкониятлар сафарбар қилинмоқда. Бунинг натижаси сифатида ушбу йўналишда статистиканинг йиллар кесимида мос равишда ўсиш тенденциясига эришилаётганлигини кузатиш мумкин. Асосий капиталга киритилган инвестициялар 2013 йилда 30,5 трлн. сўмни, 2022 йилда

266,0 трлн. сўми, ўтган 10 йилдаги ўсиш кўрсаткичи 8,7 мартани ташкил этган. Мамлакатимизда макроиктисодий кўрсаткичларнинг юқори даражага ўсишида, албатта, хизматлар соҳасининг ўрни юқори ҳисобланади. Мамлакатимизда яратилган барча хизматлар ҳажми 2013 йилда 55,9 трлн. сўм, 2022 йилда 357,6 трлн. сўмдан иборат бўлиб, кўрилатган даврда 6,4 мартага ўсган.

Мамлакатимизда кўрсатилган хизматлар динамикасини миқдорий томондан алоҳида таҳлил қилиб чиқамиз, бунда мутлақ ўзгариш, ўзгариш суръати, қўшимча ўзгариш суръати, бир фоиз ўзгаришнинг мутлақ моҳияти каби статистик кўрсаткичлардан фойдаланамиз. Бу статистик кўрсаткичлар А.И.Рўзиевнинг статистик тадқиқотларини ўрганиб чиққан ҳолда танланди[14].

2-жадвал. Ўзбекистон Республикасида кўрсатилган хизматлар динамикасини миқдорий томондан баҳолаш, млрд.сўм

Йиллар	Кўрсатилган хизматлар ҳажми, трлн.сўм	Мутлақ ўзгариш, трлн.сўм		Ўзгариш суръати, %		Қўшимча ўсиш суръати, %		1% қўшимча ўзгаришнинг мутлақ қиймати
		базис усули да	занжир симон усулда	базис усули да	занжир симон усулда	базис усули да	занжир симон усулда	
2013	55,9			100,0	100			
2014	68	12,1	12,1	121,6	121,6	21,6	21,6	0,56
2015	78,5	22,6	10,5	140,4	115,4	40,4	15,4	0,68
2016	97,1	41,2	18,6	173,7	123,7	73,7	23,7	0,79
2017	118,8	62,9	21,7	212,5	122,3	112,5	22,3	0,97
2018	150,9	95	32,1	269,9	127,0	169,9	27,0	1,19
2019	193,7	137,8	42,8	346,5	128,4	246,5	28,4	1,51
2020	220	164,1	26,3	393,6	113,6	293,6	13,6	1,94
2021	283,3	227,4	63,3	506,8	128,8	406,8	28,8	2,2
2022	357,6	301,7	74,3	639,7	126,2	539,7	26,2	2,83

Манба: Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

асосида муаллиф томонидан ҳисобланган

2-жадвал маълумотларини таҳлил қилиб шуни кўришимиз мумкинки, кўрсатилган хизматлар хажмининг 2013-2022 йиллардаги динамикасини миқдорий томондан баҳолаш натижасига кўра, 2022-йилда 2013-йилга нисбатан хизматлар хажмининг мутлақ ўзгариши 301,7 трлн. сўмга, 2021 йилга нисбатан эса 74,3 трлн.сўмга ўзгарган(ошган). Ўзгариш суръатини ҳисоблаганимизда 2022 йилда базис 2013 йилга нисбатан 6,4 мартага яқин, 2021 йилга нисбатан эса 26,2 фоизга ошгани маълум бўлди.

Кўрсатилган хизматлар хажмига умумий баҳо бериш учун қаторнинг ўртача даражаларини ҳисоблаш зарур, буни оддий арифметик ўртача формуласи ёрдамида аниқланади:

$$\bar{Y} = \frac{Y_1 + Y_2 + \dots + Y_n}{n} = \frac{\sum Y}{n} \quad (1)$$

Y_n –йиллар бўйича хизматлар ҳажми; n – йиллар сони;

(1) Формула ёрдамида 2.2. жадвал маълумотлари асосида 2013-2022 йиллар бўйича ўртача йиллик кўрсатилган хизматлар хажмини аниқлаймиз:

$$\bar{Y} = \frac{1623,8}{10} = 162,38 \text{ трлн.сўм}$$

Хизматлар хажмидаги 10 йиллик ўзгаришни юқоридаги 2.1 расмда ҳам яққол кўриш мумкин, муддат давомида хизматлар хажми доимий ўсиб борган, 2013 базис йилга нисбатан ҳисоблаганда, муддатдаги энг кам кўрсаткич 2013 йилда ва энг юқориси 2022 йилда кузатилган. Занжирсимон усулда ҳисобланганда йиллик ўсиш кўрсаткичи 2015 йилда энг паст ва 2021 йилда энг юқори даражага етган.

1-диаграмма. 2013-2022 йилларда Ўзбекистон Республикасида кўрсатилган хизматлар ҳажми, базис ва занжирсимон усулда ҳисоблаган мутлақ ўзгариш динамикаси.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Умумий ҳолда таҳлиллар шуни кўрсатадики, Базис 2013 йилга солиштирганда энг юқори қўшимча ўсиш кўрсаткичи 2022 йилда кузатилди (5,4 марта), йиллик ўсиш бўйича(занжирсимон усулда) энг юқори даража 2021 йилда кузатилганини кўриш мумкин(28,8%). Ҳисобланган йиллик қўшимча ўсишнинг энг паст даражаси 2020 йилда кузатилиб, 13,6 % га тенглигини пандемия натижаси сифатида кўрсатишимиз мумкин. 10 йил ичида ўртача йиллик кўрсатилган хизматлар ҳажми эса ҳисоблаб чиққанemizдек, 162,38 трлн. сўмни ташкил қилди.

Мамлакатимизда хизматлар соҳасини ривожлантириш аҳолини бандлигини ошириш билан биргаликда уларнинг турмуш фаровонлиги ортишига ва камбағалликнинг қисқаришига замин яратади. Шунинг эътиборига олинган ҳолда ҳудудларни мутаносиб ривожлантириш мақсадида хизмат кўрсатиш фаолиятини янада ривожлантиришга ҳаракат қилинмоқда.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, тадқиқот жараёнида Ўзбекистонда хизматлар соҳасининг ҳудудий ва соҳалар кесимидаги ўзгаришларни статистик маълумотлар асосида таҳлил қилишга ва таҳлил натижалари асосида мамлакатимизда хизматлар соҳасининг ривожланиши билан боғлиқ тенденцияларни ажратиш олишга ҳаракат қилинди.

Хизматлар соҳасининг мамлакат миқёсидаги ривожланиш даражаси ҳудудлар бўйича ҳам кузатилиб, соҳа кўрилаётган давр оралиғида миллий иқтисодиётнинг қолган тармоқ ва соҳаларига нисбатан жадал ривожланганлигини кўриш мумкин (3-жадвал).

3-жадвал. Ҳудудлар бўйича кўрсатилган хизматлар ҳажми

(трлн. сўм ҳисобида)

Ҳудудлар	Йиллар										2022 йил 2013 йилга нисбатан марта
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	
Ўзбекистон Республикаси	55,9	68,0	78,5	97,1	118,8	150,9	193,7	218,9	283,3	357,6	6,4
Қорақалпо- ғистон Республикаси	1,7	2,1	2,6	3,1	3,6	4,6	5,7	6,5	8,3	10,4	6,1
Андижон	3,1	4,0	4,7	5,8	6,6	8,0	9,8	11,3	14,9	17,6	5,7
Бухоро	2,4	3,0	3,8	4,8	5,4	6,6	8,4	9,9	12,7	15,8	6,6
Жиззах	1,0	1,3	1,7	2,2	2,5	3,3	4,3	4,9	6,4	8,0	8
Қашқадарё	2,6	3,4	4,1	5,1	5,9	7,1	8,8	10,1	13,2	15,9	6,1
Навобий	1,4	1,8	2,1	2,6	3,1	3,9	5,1	5,8	7,4	9,2	6,6
Наманган	2,3	3,0	3,3	4,4	5,0	6,1	7,7	8,9	11,8	14,7	6,4
Самарқанд	4,0	5,1	5,8	7,2	8,3	10,0	12,8	14,3	18,7	22,7	5,7
Сурхондарё	1,9	2,5	3,1	3,8	4,5	6,1	7,0	7,9	10,4	12,9	6,8
Сирдарё	0,7	0,9	1,1	1,4	1,6	2,0	2,7	3,2	4,3	5,02	7,2
Тошкент	4,4	5,5	6,4	8,1	9,3	11,3	14,6	16,7	21,5	25,9	5,9
Фарғона	3,5	4,5	5,3	6,7	7,6	9,2	11,7	13,4	17,8	22,0	6,3
Хоразм	1,8	2,2	2,5	3,1	3,6	4,6	5,8	6,6	8,4	10,3	5,7
Тошкент ш.	16,3	19,8	23,1	29,5	38,7	50,2	65,8	79,5	103,9	137,4	8,4

*Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси
маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган*

Худудлар бўйича кўрсатилган хизматлар ҳажмининг 2013-2022 йиллар бўйича динамик қатори таҳлили бошқа худудларга нисбатан юқори кўрсаткичларга Жиззах (8,0 марта), Сирдарё (7,2 марта), Сурхандарё (6,8 марта), Навоий ва Бухоро (6,6 марта) вилоятларида ҳамда Тошкент шаҳри (8,4 марта) да эришилганлигини кўрсатади.

МУҲОКАМА

Юқоридаги таҳлиллар асосида айтиш мумкинки, 2013-2022 йилларда мамлакатимизнинг барча худудларида хизматлар ҳажмининг барқарор равишдаги ўсиш тенденциясига эришилган. Бу албатта, ривожланган давлатлар тажрибаларини ўрганиш ва улардан фойдаланиш, хизматлар соҳасини инновациялар асосида ривожлантириш борасида тадқиқотларга кенг имкониятлар яратиш, хизматлар бозорида талаб ва таклифни шакллантириш, хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият олиб борадиган корхоналарга кенг имкониятлар яратишнинг натижасидир. Айниқса охириги йиллардаги юқори ўсиш кўрсаткичларга 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 3-устувор йўналиши – “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш” йўналишида белгиланган қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилган ишлар туфайли эришилди:

- хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш;
- ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш;
- кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш;

2022 йил 28- январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги” ПФ-60 фармонида кўрсатилганидек, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартиришга эришиш яъни хизматларни инновациялар асосида ташкиллаштириш кейинги йилларда бу соҳада янада юқори натижаларга эришишга хизмат қилади.

ҲУЛОСА

Асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ва миллий иқтисодиёт тармоқлари кесимида ўтказилган статистик маълумотлар таҳлили асосида Ўзбекистонда хизматлар соҳасининг ривожланишида қуйидаги асосий тенденцияларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- мамлакатимизда жами хизматлар ҳажмининг ўзгариш (ўсиш) даражаси ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиш даражасидан юқори даражада ортиб борган;

- ҳудудлар бўйича яратилган хизматлар ҳажми кўрсаткичининг 10 йиллик динамик қатори таҳлили бошқа ҳудудларга нисбатан юқори кўрсаткичларга Жиззах (8,0 марта), Сурхондарё (7,3 марта), Бухоро (7,0 марта) вилоятларида ҳамда Тошкент шаҳри (7,3 марта) да эришилганлигини кўрсатади;

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. www.Stat.uz.
2. Smith, A. & Skinner, A. The Wealth of Nations: Books I-III. London; New York: Penguin Classics. 1982 Say, J. B. A Treatise on Political Economy; Or the Production, Distribution, and Consumption of Wealth. Philadelphia: Lippincott, Grambo & Co. 1855.

3. Singelmann, J. The Sectoral Transformation of the Labor Force in Seven Industrialized Countries, 1920-1970. *American Journal of Sociology*, 1978. 83(5): 1224–1234. <http://www.jstor.org/stable/2778192>
- Fuchs, V. R. *The Service Economy*. New York: Columbia University Press. 1968.
4. Stanback, T. M. J. *Understanding the Service Economy*. Johns Hopkins University Press. 1979.
5. Hill, T. P. On Goods and Services. *Review of Income and Wealth*, 23(4): 315–338. 1977. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4991.1977.tb00021.x>
6. Gadrey, J. The Characterization of Goods and Services: An Alternative Approach. *Review of Income and Wealth*, 2000. 46(3): 369–387. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1475-4991.2000.tb00848.x>
7. Muxammedov M.M. va boshqalar. *Xizmat ko'rsatish va turizmning nazariy asoslari*. Monografiya.- Samarqand, SamISI, 2016.
8. Очиллов И.С. *Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналарида самарадорликни ошириш йўллари*. Иқтисодиёт фанлари номзоди диссертацияси автореферати. – Самарқанд: СамИСИ, 2010. -26-б.
9. Mas-Verdu F, Ribeiro Soriano D, Roig Dodon S (2010) Regional development and innovation: the role of services. *Serv Ind J* 30(5):633–641
- Zortea-Johnston E, Darroch, J, Matear S (2011) Business orientations and innovation in small and medium sized enterprises. *Int Entrep Manag J*. Online first doi:10.1007/s11365-011-0170-7
- Abreu M, Greenwich V, Kitson M, Savona M (2010) Policies to enhance the 'hidden innovation' in services: evidence and lessons from the UK. *Serv Ind J* 30(1):99–118
- Junarsin E (2010) Issues in the innovation service production process: a managerial perspective. *Int J Manag* 27(3.2):616–627
- Uriona-Maldonado M, de Souza LLC, Varvakis G (2010) Focus on practice service process innovation in the Brazilian electric energy sector. *Serv Bus* 4:77–88

Ward R (2010) Customer equality: a creative tool for SMEs in the service industry. How small and medium enterprises can win the battle for innovation. *Serv Bus* 4:37–48

Gallouj F, Djellal F (eds) (2010) *The handbook of innovation and services. A multidisciplinary perspective*. Edward Elgar, Cheltenham

10. Алиева З.К. Инновационный менеджмент в сфере услуг // Региональные проблемы преобразования экономики. - 2009. - №1. (0,27 п.л.)

Пятецкий В. Е. Управление инновационными процессами: методологические основы и принципы инновационного менеджмента в управлении предприятиями : учеб. пособие. – М. : Изд-во МИСиС, 2012.

Кику Т. Ю. Управление инновационными процессами : учеб. пособие. – Новосибирск : НГМА, 2005.

11. Сердюкова Ю. С. Инновационная система в регионах России: оценка состояния и развития / Ю.С. Сердюкова, О.В. Валиева, Д.В. Сулов //Регион:экономика и социология. – 2010. – №. 1. – С. 179-197.

12. Защук М. С. Формирование инновационной стратегии торгового предприятия в конкурентных условиях / М.С. Защук // Управление в условиях глобальных мировых трансформаций: экономика, политика, право.2017. – С. 284-287.

13. Михайлов С. Н. Инновационное развитие как основа повышения конкурентоспособности предприятия / С. Н. Михайлов, С. М. Кулиш, А. С.Шаламинова // Вестник экономики, права и социологии. – 2012. – №3. С. 58-61.

14. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a87

AVTOMOBILLARNING UMUMIY TUZILISHI

Dadaxonov Umidjon Murodjon o'g'li

Farg'ona tuman 2-son kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada muallif avtomobillarning bugungi kundagi ahamiyati va ularning strukturasi, qolaversa, avtobomillarga texnik xizmat ko'satish haqida batafsil bayon qiladi.*

***Kalit so'zlar:** Avtomobil, dvigatel, yonilg'i, struktura, texnik tamirlash, transport vositalari, bug' mashinasi.*

KIRISH

«Avtomobil» so'zi grekcha «autos»-so'zi va lotincha «mobilis»-harakatlanuvchi so'zlar yig'indisidan tashkil topgan bo'lib «O'zi- harakatlanuvchi» degan ma'noni bildiradi. Avtomobil–quruqlikda harakatlanuvchi transport vositasi bo'lib, mustaqil energiya manbaiga ega bo'lgan dvigatel bilan jihozlangan hamda katta qulaylikka va xafsizlikka ega bo'lgan holda relssiz yo'llarda yuk va odamlarni tashish uchun mo'ljallangan mashinadir. Avtomobilni bunday ta'riflash uni boshqa transport vositalaridan ajratib turadi. Hozirgi avtomobilning paydo bo'lishi oddiy tegirmon g'ildiragidan to inson muskulidan harakatga keluvchi o'ziyurar aravachagacha bo'lgan juda uzoq yo'lni bosib o'tdi. Birinchi marta ana shunday aravacha bundan 200 yil muqaddam yaratilgan edi¹.

ADABIYOTLAR SHARHI

Avtomobil, kashfiyotchilarning bug' aravasini rivojlantirish, takomillashtirish va uning ustida uzoq yillar moboynda tinimsiz ish olib borilishi natijasidir. Bir necha yillar davomida bug' mashinasi asosida bir qancha o'ziyurar avtomobillar yaratildi. Birinchi bug' avtomobilini 1769 yilda frantsuz xarbiy injeneri Кууньо

¹ <https://www.daimler.com/company/tradition/company-history/1885-1886.html>

yaratdi. Bu mashina artilleriya yuklarini tashishga mo'ljallangan. U o'zining ikkinchi bug' mashinasini 4-5 tonna yuk ko'tarishga mo'ljallab yaratdi. Uni jahondagi birinchi yuk mashinasi, deb hisoblash mumkin. Kyunoning bu avtomobili uchta g'ildirakka ega bo'lib, oldingi g'ildiragi yetaklovchi va boshqariladigan edi. Bug' qozoni o'txonasi bilan avtomobilning oldingi qismiga o'rnatilib, bug' qozondan to'g'ri ikki tsilindrli bug' mashinasiga o'tkazilar edi. 19-asrning birinchi yarmida Angliyada bir necha bug' dvigateli bilan harakatlanuvchi avtomobillar yaratildi¹.

ASOSIY QISM

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng avtomobil sanoati rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo'shildi. Asaka shahri (Andijon viloyati)da Janubiy Koreyaning DEU korporatsiyasi bilan hamkorlikda barpo etilgan "O'zDEU avto" qo'shma korxonasi 1996-yildan boshlab "Neksiya", "Damas" va "Tiko" yengil avtomobillari ishlab chiqara boshlandi. 1999-yilda Samarqandda ishga tushgan "SamKochAvto" o'zbek-turk qo'shma korxonasi M23.9, M24.9, M29 rusumli avtobuslar va 35.9, 65.9, 80.12, 85.12, 85.14 rusumli har xil yuk avtomobillari ishlab chiqaradi. Avtomobilning transport, maxsus va poygaga mo'ljallangan xillari bor. Maxsus avtomobil ma'lum ishlar uchun mo'ljallanadi va tegishli uskunalar bilan jihozlanadi. O't o'chirish, un tashish, sanitariya avtomobillari, axlat tashiydigan, avtokranlar, avtoyuklagichlar va boshqa maxsus avtomobillar shular jumlasidan. Poyga avtomobil sportda ishlatiladi.

¹ https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_automobile

Yengil avtomobil 2 dan 8 tagacha o‘rinli bo‘ladi. Ular berk kuzovli (sedan va limuzin), ochiq kuzovli (faeton) va ochiladigan kuzovli (kabriolet) bo‘lishi mumkin. Yuk avtomobillari

Avtomobil dvigatel, transmissiya, yurish qismi, boshqarish mexanizmi, elektr jihozlar, kuzov yoki kabinadan iborat. Dvigatelning turiga qarab, bug‘li avtomobil (keng tarqalmadi), benzinli avtomobil (yengil va yuk avtomobil), dizelli avtomobil (yuk avtomobil, avtobuslar, yengil avtomobil), gaz-ballonli avtomobil (yengil, yuk avtomobil, avtobuslar), gaz generatorli avtomobil (og‘ir yuk tashiydigan avtomobil), akkumulyatorlar batareya-sida ishlaydigan avtomobil (elektromobillar) xillarga bo‘linadi. Transmissiya (kuch uzatmasi) dvigatelning aylantiruvchi momentini avtomobilning harakatlantiruvchi qismiga (g‘ildiraklar, gusenitsalar va boshqalarga) uzatadi. Uning mexanik elektr-mexanik gidromexanik xillari bor. Mexanik transmissiya eng keng tarqalgan. U, odatda, tishlashish muftasi, uzatmalar qutisi, kardanli uzatma, bosh uzatma, differensialyaan tashkil topadi. Yurish qismi rama, osma, o‘q (ko‘priklar) va g‘ildiraklardan iborat. Ramaga kuzov, kabina, dvigatel, uzatmalar qutisi va boshqa mexanizm va uzellar mahkamlanadi. Yengil avtomobil va avtobuslarda kuzovi rama vazifasini bajaradi. Osma rama (kuzov) bilan o‘qlarni elastik bog‘laydi va dinamik kuchlarni yumshatadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sodikova, A. (2022). THE SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL IMPORTANCE OF INDEPENDENT EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF SPECIAL COMPETENCIES OF FUTURE TECHNOLOGICAL EDUCATION TEACHERS. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences).
2. Sodiqova, A. (2022). ТЕХНОЛОГИК ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИДА ТАЯНЧ, КАСБИЙ ВА МАХСУС КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ИМКОНИЯТЛАРИ. *Science and innovation*, 1(B6), 15-20.
3. Sodiqova, A. H. (2020). MODERN EQUIPMENT OF LABORATORY ROOMS ON THE SUBJECT OF TECHNOLOGY. *Theoretical & Applied Science*, (5), 659-662.

SPORT MAKTABLARI FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISH USULLARI VA UNING DIAGNOSTIKASI

Mansurova Gulida Xonazarovna

Oriental Universiteti magistr talabasi

mansurovagulida40@gmail.ru

***Annotatsiya.** Mazkur maqola Sport maktablarini boshqarish usullari va ulardan samarali foydalanish hamda ularni boshqaruv faoliyatida qo'llash haqida tushuntirishlar berib o'tadi.*

***Annotation.** This article will explain the methods of managing sport schools and the usage of them in management process.*

***Key words:** Boshqaruv usullari, Menejment, prinsip, jismoniy madaniyat, sport qo'mitalari.*

Respublika prezidenti farmonlari va hukumat qarorlarini amalga oshirishda so'nggi yillarda boshqaruvchilik yo'llari tubdan o'zgaradi va tobora takomillashadi. Ilg'or va ilmiy asoslangan hamda chetdan o'rganilgan fan, texnika, sanoat, qishloq xo'jaligi jismoniy madaniyat va boshqa sohalarda keng qo'llanilmoqda.

Boshqaruv usullari vositasida iqtisodiy jarayonlarga va ishlab chiqarish qatnashchilariga moddiy, moliyaviy, energiya, mehnat resurslarini imkoni boricha kam sarf qilib yuqori natijalarga erishish maqsadida ta'sir etiladi. Ishlab chiqarish samaradorligi ko'p jihatdan boshqaruv usullari mukammalligi va to'g'ri shakllanganligi bilan uzviy bogliqdir.

Boshqaruv usullari boshqaruv fanida muhim o'rinni egallab, boshqaruv qonun va tamoyillari bilan uzviy bogliqdir. Mehnat jamoasiga ta'sir etish usullari orasida boshqaruv mexanizmi uchun bozor iqtisodiyoti sharoitida boshqaruv obyektiv qonunlari talablariga muvofiq keluvchilarigina eng maqbul va maqsadga muvofiq

deb hisoblanadi. Buning mohiyati shundaki, boshqaruv usullari bozor iqtisodiyotiga mansub qonunlar tizimi bilan uzviy bogliqdir.

Boshqarish usullari obyektiv tarzda ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonidagi mavjud munosabatlardan kelib chiqadi. Funktsional tizim - osti obyektlarini boshqarish usuli boshqariladigan obyektning tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, uning tarkibidagi bo'limlarni boshqarishga qo'llaniladigan o'ziga xos usullarni o'z ichiga oladi. Menejment boshqaruvida ishlab chiqarishning funktsional ta'minoti asosida shakllangan tizim osti bo'limlar o'ziga xos funktsiyalarni bajaradi. Demak, menejment faoliyatida uning barcha kategoriyalari (qonunlar, prinsiplar, funktsiyalar, texnologiyalar, tizimlar va ishlab chiqarish jarayonining funktsional yo'nalishlari) har doim bir-birlari bilan bog'liq holda bo'lib, umumiy maqsadga xizmat qiladilar.

Jismoniy tarbiya va sport menejmentining boshqaruv tizimlari, tizim osti bo'limlari ham o'z faoliyatlarida mavjud barcha kategoriyalardan har doim bir-birlari bilan bog'liq holda umumiy maqsadga xizmat qiladilar.

Jismoniy madaniyat va sport maktablarini harakatini boshqarish tizimida idoraviy-tashkiliy, iqtisodiy, huquqiy, xo'jalik shuningdek, g'oyaviy va axloqiy ta'sir etuvchi usullar qo'llaniladi. Ular ham o'z navbatida bir necha turga bo'linadi¹.

Idoraviy tashkilotchilik uslubi. Jismoniy madaniyat harakatining barcha tarmoqlariga mansubdir.

Idoraviy-tashkiliy uslubga quyidagilar kiradi:

1. Tashkiliy-farmoyish berish.
2. Tashkiliy-birlashtirish.
3. Tashkiliy-yo'l-yo'riq ko'rsatish.
4. Tashkiliy-farmoyish texnik ta'minot. Xo'jalik va h.k.

Tashkiliy- farmoyish berish uslubiy jismoniy madaniyat harakatida vaqtincha boshqaruv tashkiloti vazifasini bajaradi. Masalan, vaqtinchalik komissiya, hakamlar

¹Nurmuxamedov K.I., Jismoniy tarbiya va sportning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari, o'quv qo'llanma, T., O'zDJTI nashriyoti, 1991.

jamoasi va h.k. Bunday komissiyalar sport qo‘mitalarida KSJ kengashlari, quyi jamoalar, sport bazalari va boshqa tashkilotlarda tuziladi.

Komssiyalarning vazifasi zarur bo‘lgan barcha ishlarni tezda amalga oshirishdan iboratdir.

Tashkiliy-instruktiv (yo‘l-yo‘riq berish) usuli (yo‘li) jismoniy madaniyat maktablarida turli ma’lumotga ixtisosga ega bo‘lgan va yoshi, ish staji jihatdan har xil kishilarga ishlaydi. Shu tufayli ularga vaqti-vaqti bilan yuqori tashkilotlar tomonidan instruktaj berib boriladi. Bu usul barcha tarmoqlar, jamoalarda ish uslubining yagona talab asosida yuritiladi .

Tashkiliy birlashtiruvchi (koordinatsion) usuli jismoniy madaniyat va sport ishlari ko‘pgina idoralar, tashkilotlar, jamoalar, turli o‘quv yurtlarida olib boriladi. Shunga qaramasdan, unga rahbarlik qilishda yagona talab birlashtiruvchi usullar asosida ish olib boriladi. Barcha sohalardagi jismoniy madaniyat harakatini bir usulda boshqarish faoliyatini bu usul izga solib turadi. Bunga sport qo‘mitasi rahbarlik ishini olib boradi.

Jismoniy madaniyat harakatini boshqarishda barcha davlat va jamoat tashkilotlari yuqoridagi usullarga to‘la amal qilish bilan birgalikda o‘z idoralarida barcha hujjatlarni tutish, ularni talabdagidek texnik jihatdan yuritishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Акрамов Р. С верой в искренний футбол. Т.: «Янги аср авлоди», 2012.
2. Axmatov M.S. Uzluksiz ta’lim tizimida ommaviy sport sog‘lomlashtirish ishlarini samarali boshqarish. T., 2005.
3. Yarashev K.D. Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish. T., Abu
4. Ali ibn Sino, 2002. O‘R O‘O‘ MTV. Maktab, akademik litsey, kasbhunar kollejlari jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini tayyorlash muammolari (ilmiy-nazariy anjuman to‘plami). T., TDPU, 2013.

ФРАЗА, ФРАЗЕМА ВА ФРАЗЕОЛОГИЯ АТАМАЛАРИНИНГ ЎЗБЕК, РУС ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИ ЛУҒАТЛАРИДАГИ ТАСНИФЛАРИ

Ураимова Моҳигул Қобулжон қизи

Фарғона давлат университети таянч докторанти.

mohigulqobulovna@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақола фраза, фразема ва фразеологик бирликларнинг изоҳли, қомусий ва энциклопедик луғатларда берилган таърифлари таҳлилига бағишланган.

Kalit soʻzlar: fraza, frazema, frazeologiya, uslub, ibora.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу определений фраза, фразем и фразеологических единиц, приведенных в толковых, компаративных и энциклопедических словарях.

Ключевые слова: фраза, фразема, фразеология, стиль, словосочетание.

Abstract. This article is devoted to the analysis of definitions of phraseological, phraseological units given in explanatory, comprehensive and encyclopedic dictionaries.

Key words: phrase, phraseology, phraseology, style, phrase.

КИРИШ

Тилшунослик бўлими сифатидаги фразеологиянинг асосий диққат эътибори фразеологизмларни ўрганишга қаратилади. Фразеологизм— икки ёки ундан ортиқ сўздан ташкил топган, ма'новий жиҳатдан ўзаро боғлиқ со'з бирикмасидир.. Фразеологизм сўз каби луғавий бирлик ҳисобланади. Улар ҳам сўз каби тилда тайёр ҳолда мавжуд бўлганлиги сабабли нутқ ходисаси эмас,

балки тил ҳодисасидир. Ушбу мақолада “фраза, фразема, фразеология” атамаларининг уч тилдаги луғатларда берилган таърифлари билан танишиб чиқамиз.

МЭТОДЛАР

Ушбу мақолада турли тизимдаги тиллардаги фраза, фразема, фразеология атамаларини солиштириб ўрганиш учун қиёсий, дескриптив ва таҳлилий методлардан фойдаланилди.

НАТИЖАЛАР

Инглиз тилидаги “Merriam-Webster” луғатида фразага қуйидагича таъриф бериб ўтилади:

“ a phrase is a characteristic manner or style of expression or a brief expression; a word or group of words forming a syntactic constituent with a single grammatical function” яъни “ибора-бу ўзига хос услуб ёки ифода услуби ёки қисқача ифода; битта грамматик функцияга эга синтактик таркибий қисмни ташкил этувчи сўз ёки сўзлар гуруҳи.”

“Oxford English” луғатида эса “a group of words that have a particular meaning when used together” яъни “биргаликда ишлатилгандагина маълум бир маънога эга бўлган сўзлар гуруҳи” дея келтирилади. Унга синоним сифатида эса “term, phrase, expression, idiom” сўзлари келтирилган.

“Cambridge dictionary” номли луғатда эса фразалар “a short group of words that are often used together and have a particular meaning”: *We are governed, in Lord Hailsham’s famous phrase, by an “elective dictatorship”* яъни “кўпинча биргаликда ишлатиладиган ва маълум бир маънога эга бўлган сўзларнинг қисқа гуруҳи: *Лорд Хейлшамнинг масхҳур иборасига кўра, биз “сайланадиган диктатура” томонидан бошқариламиз”* каби таърифга эга.

“Фарлекс” номли инглиз тилидаги онлайн энциклопедияда “phrases are groups of two or more words that work together to perform a single grammatical function in a sentence. Unlike clauses, phrases do not contain both a subject and a predicate (although they sometimes function as one or the other)” яъни “фразалар

жумлада битта грамматик функцияни бажариш учун биргаликда ишлайдиган икки ёки ундан ортиқ сўзлардан иборат гуруҳлардир. Гаплардан фарқли ўлароқ, иборалар ҳам эгани, ҳам кесимни ўз ичига олмайди (гарчи улар у ёки бу вазифада келса ҳам). Шунингдек, ушбу бўлимда фразавий ибора деган атама ҳам берилган бўлиб, унинг таърифи қуйидагича:

“Фразеологик идиома-уни ташкил этувчи сўзларнинг маъноларидан умумий маънони хулоса қилиб бўлмайдиган сўзлар жамланмаси. Инглиз тилида фразаларни ифодаловчи “Idiomatic expression, set phrase, idiom, saying, expression, locution” каби атамалардан ҳам фойдаланилади.

Рус тилидаги тилшуносликнинг энциклопедик лугатида иборанинг икки хил таърифи келтирилади ва улар қуйидагича: “Фраза:

1. “Отрезок речи, выражающий законченную мысль и являющийся достаточно самостоятельным в интонационном отношении; словесное выражение мысли” деб таъриф берилди.

2. “Красивые и напыщенные слова, скрывающие лживость утверждения или неблаговидность поступка; набор красивых слов, фразерство яъни “Нутқнинг ёлғонлигини ёки қилмишни яширадиган чиройли ва дабдабали сўзлар; чиройли сўзлар тўплами, фразеологик бирликлар”.

Рус тилидаги “Лингвистический энциклопедический словарь» (2012) да фразеология ҳақида қуйидагича маълумотлар берилган: “Фразеология (юнон тилидан. *phrasis*, тур; *phraseos*-ифода ва *логос* — сўз, таълимот) — 1) тилнинг фразеологик таркибини ўрганадиган тилшунослик бўлими (қаранг фразеологик бирлик) унинг ҳозирги ҳолатида тарихий ривожланиш; 2) фразеологик таркиб билан бир хил бўлган маълум бир тилнинг фразеологик бирликлари тўплами. Лингвистик билим бўлими сифатида фразеологиянинг предмети фразеологик бирликларнинг табиати ва уларнинг категорик хусусиятларини ўрганиш, шунингдек, нутқда уларнинг ишлаш қонуниятларини аниқлашдир. Тадқиқотчилар фразеология тор маънода, фразеологик бирликларни-иборалар ва фразеологик бирликларни: комбинатсиялар, биринчи навбатда, сўзнинг

ўзаро боғлиқ маънолари ва улар орқали лексикология билан чамбарчас боғлиқлигини ўрганишини, кенг маънода эса, турли хил таркибий турларнинг барқарор ибораларини семиотик функциялари (фолклор бирликлари, бадий матнлар, саломлашиш қолиплари ва бошқалар)ни ўрганишини таъкидлайдилар.

“Большой энциклопедический словарь» (2012) да эса фразеология “тилнинг фразеологик таркибини ўрганадиган тилшунослик бўлими”, “маълум бир тилнинг фразеологик бирликлари тўплами” деб айтиб ўтилади.

“Новый словарь иностранных слов” (2012) да эса фразеологияга “нутқнинг барқарор бирликларини ўрганадиган тилшунослик бўлими”, “тил нутқининг барқарор бирикмалари тўплами” дея таъриф берилди.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида эса фраза қуйидагича таърифланади: “Фраза-(юнонча пҳрасис-ибора, жумла) нутқнинг тугал фикр билдирувчи, одатда гапга тенг келувчи мустақил бирлиги”. Фразеологизм эса: “(юнонча пҳрасис-ибора, жумла+логос-сўз)тузилишига кўра сўз бирикмасига, гапга тенг, семантик жиҳатдан бир бутун, умумлашган маъно англатадиган, нутққа тайёр ҳолда киритиладиган луғавий бирлик (масалан, томдан тараша тушгандай-тўсатдан, кўққисдан)”.

Фразеология “тилшуносликнинг муайян тилгагина хос бўлган фразеологизм (фразема) ларни ўрганадиган соҳаси”, “бирор тилдаги фразеологизмлар мажмуи”.

Ибора эса: “Бирор тушунча ёки фикр ифодаловчи, одатда, сўзларнинг турғун бирикмаси (сўз бирикмаси ёки гапга тенг жумла); таъбир.” Образли ибора: Чернитсов “вақтинча тантана”, вақтинча чекиниш, қайта хужумга ўтиш деган ибораларни қийналиб айтди. И. Раҳим; Чин муҳаббат;

МУҲОКАМА

Хулоса шуки, “фразеологизм-бу тузилиши жиҳатидан сўз бирикмасига ёки гапга тенг келадиган тил бирлиги саналиб, ўзбек тилида ибора ёки турғун бирикма деб аталади”. Демак, юқоридагилардан кўриниб турибдики, фраза ва фразеологияга берилган таърифлар учала тилда ҳам деярли ўхшаш, фақатгина айрим жиҳатлари билангина фарқ қилар экан.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Cambridge dictionary.
2. Merriam-Webster dictionary.
3. Oxford English Dictionary
4. Большой энциклопедический словарь, 2012
5. Лингвистический энциклопедический словарь, 2012
6. Новый словарь иностранных слов, 2012
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2021.

НЕКОТОРЫЕ ЭЛЕМЕНТАРНЫЕ СВОЙСТВА ИДЕМПОТЕНТНЫХ ВЕРОЯТНОСТНЫХ МЕР

Тожиев Илхом Ибраимович

кандидат физико-математических наук, НГГТУ,

email: adamjon-2015@umail.uz

Жумакулова Зилола Шухрат кизи

магистрант, НГГИ

***Аннотация.** В этой работе устанавливаются некоторые элементарные свойства идемпотентных вероятностных мер.*

***Ключевые слова:** вероятностная мера, идемпотентная вероятностная мера, полукольцо, идемпотентное полукольцо, полуполе, деквантизация Маслова.*

***Annotation.** In this paper, we establish some elementary properties of idempotent probability measures.*

***Keywords:** probability measure, idempotent probability measure, semiring, idempotent semiring, semifield, Maslov's dequantisation.*

Пусть S – множество, снабженное двумя алгебраическими операциями: сложением \oplus и умножением \odot . Множество S называется полукольцом, если выполнены следующие условия:

- (i) сложение \oplus и умножение ассоциативны;
- (ii) сложение \oplus коммутативно;
- (iii) умножение дистрибутивно относительно сложения \oplus .

Полукольцо S называется коммутативным, если умножение \odot коммутативно. Единица полукольца S – это элемент $1 \in S$, такой, что $1 \odot x = x \odot 1 = x$ для всех $x \in S$. Нулем полукольца S называется элемент $0 \in S$, такой, что $0 \neq 1$ и $0 \oplus x = x$, $0 \odot x = x \odot 0 = 0$ для всех $x \in S$. Полукольцо S называется идемпотентным, если $x \oplus x = x$ для всех $x \in S$. Полукольцо S с нулем 0 и единицей 1 называется полуполем, если всякий ненулевой элемент $x \in S$ обратим.

Пусть $(S, \oplus, \odot, 0, 1)$ – идемпотентное полукольцо. На S естественным образом возникает частичный порядок $<$: для элементов $a, b \in S$ по определению $a < b$ тогда и только тогда, когда $a \oplus b = b$. Таким образом, все элементы полукольца S неотрицательны: $0 < x$ для всех $x \in S$.

Идемпотентным аналогом числовых функций являются отображения $X \rightarrow S$, где X – произвольное множество, S – идемпотентное полукольцо. S -значные функции можно складывать, перемножать, и умножать на элементы S .

Идемпотентным аналогом линейного пространства функций является множество S^X S -значных функций, замкнутое относительно сложения функций и умножения функций на элементы S (которое является S -полумодулем). По определению функционал $f: S^X \rightarrow S$ называется идемпотентным линейным функционалом, если

$$f(\lambda_1 \odot \phi_1 \oplus \lambda_2 \odot \phi_2) = \lambda_1 \odot f(\phi_1) \oplus \lambda_2 \odot f(\phi_2)$$

для всех $\lambda_1, \lambda_2 \in S$ и $\phi_1, \phi_2 \in S^X$. Множество всех идемпотентных линейных функционалов $f: S^X \rightarrow S$ обозначают через $B(X, S)$; это множество замкнуто относительно сложения функционалов и умножения функционалов на элементы S .

Пусть \mathbb{R} – поле вещественных чисел и \mathbb{R}_+ – полуполе неотрицательных вещественных чисел (относительно обычных операций). Замена переменных

$x \mapsto u = h \ln x, h > 0$, определяет отображение $\Phi_h: \mathbb{R}_+ \rightarrow S = \mathbb{R} \cup \{-\infty\}$. Пусть операции сложения и умножения на S являются образами обычных операций на \mathbb{R} при отображении Φ_h , т. е. $u \oplus_h v = h \ln \left(\exp \left(\frac{u}{h} \right) + \exp \left(\frac{v}{h} \right) \right)$, $u \odot v = u + v$, $0 = -\infty = \Phi_h(0)$, $1 = 0 = \Phi_h(1)$. Легко видеть, что при $h \rightarrow 0$ имеем $u \oplus_h v \rightarrow \max\{u, v\}$. Следовательно, множество S образует полуполе относительно операций $u \oplus v = \max\{u, v\}$ и $u \odot v = u + v$, нуля $0 = -\infty$ и единицы $1 = 0$. Полученное коммутативное полуполе принято обозначать через \mathbb{R}_{max} . Оно идемпотентно. Изложенная конструкция восходит к работе [1] В. П. Маслова. Она называется деквантизацией Маслова.

Пусть X – компакт, $C(X)$ – алгебра непрерывных функций на X . На $C(X)$ можно определить операции \oplus и \odot следующим образом: $\phi \oplus \psi = \max\{\phi, \psi\}$ и $\phi \odot \psi = \phi + \psi$, $\phi, \psi \in C(X)$. Для $\lambda \in \mathbb{R}$ через λ_X обозначим постоянную функцию, везде на X принимающую значение λ .

Определение 1 [2; 3]. Функционал $m: C(X) \rightarrow \mathbb{R} (\subset \mathbb{R}_{max}(0))$ называется идемпотентной вероятностной мерой, если он обладает следующими свойствами:

(a) $\mu(\lambda_X) = \lambda$ для всех $\lambda \in \mathbb{R}$ (нормированность функционала μ);

(b) $\mu(\lambda \odot \phi) = \lambda \odot \mu(\phi)$ для всех $\lambda \in \mathbb{R}$ и $\phi \in C(X)$ (однородность функционала μ относительно \odot);

(c) $\mu(\phi \oplus \psi) = \mu(\phi) \oplus \mu(\psi)$ для всех $\phi, \psi \in C(X)$ (аддитивность функционала μ относительно \oplus).

Для компакта X множество всех идемпотентных вероятностных мер $\mu: C(X) \rightarrow \mathbb{R}$ обозначается через $I(X)$. Ясно, что $I(X) \subset \mathbb{R}^{C(X)}$. Множество $I(X)$ снабжается топологией, индуцированной топологией тихоновского произведения $\mathbb{R}^{C(X)}$. Предбазу окрестностей идемпотентной вероятностной меры $\mu \in I(X)$ образуют множества вида

$$\langle \mu; \phi_1, \dots, \phi_n; \varepsilon \rangle = \{v \in I(X) : |v(\phi_i) - \mu(\phi_i)| < \varepsilon, i = 1, \dots, n\},$$

где $\mu \in I(X)$, $\phi_i \in C(X)$, $i = 1, \dots, n$ и $\varepsilon > 0$.

Здесь уместно привести пример идемпотентной меры. Пусть $x_1, \dots, x_n \in X$ и числа $\lambda_1, \dots, \lambda_n \in \mathbb{R}_{max}$ удовлетворяют условию $\max\{\lambda_1, \dots, \lambda_n\} = 0$. Определим $\mu: C(X) \rightarrow \mathbb{R}$ следующим образом: $\mu(\phi) = \max\{\phi(x_i + \lambda_i) | i = 1, \dots, n\}$. Как обычно, для каждого $x \in X$ через δ_x (или $\delta(x)$) обозначаем функционал на $C(X)$, определенный формулой $\delta_x(\phi) = \phi(x)$, $\phi \in C(X)$ (вероятностная мера Дирака, сосредоточенная в точке x). Тогда можно записать $m = \bigoplus_{i=1}^n l_i \oplus d_{x_i}$.

Пусть $\mu: C(X) \rightarrow \mathbb{R}$ – идемпотентная вероятностная мера, F – замкнутое, U – открытое подмножества X , $\alpha \in \mathbb{R}$. Положим:

если $\alpha \geq 0$, то $\mu(\alpha\chi_F) = \inf\{\mu(\phi) : \phi \in C(X), \phi \geq \alpha\chi_F\}$,

если $\alpha \leq 0$, то $\mu(\alpha\chi_F) = \sup\{\mu(\phi) : \phi \in C(X), \phi \leq \alpha\chi_F\}$,

если $\alpha \geq 0$, то $\mu(\alpha\chi_U) = \sup\{\mu(\phi) : \phi \in C(X), \phi \leq \alpha\chi_U\}$,

если $\alpha \leq 0$, то $\mu(\alpha\chi_U) = \inf\{\mu(\phi) : \phi \in C(X), \phi \geq \alpha\chi_U\}$,

где χ_A – характеристическая функция множества $A \subset X$.

Легко видеть, что $\mu(c \odot \alpha\chi_A) = c \odot \mu(\alpha\chi_A)$ для любого $c \in \mathbb{R}$ и произвольного открытого или замкнутого $A \subset X$. Идемпотентную вероятностную меру μ продолжим на множество

$$C(X) \oplus \{\alpha\chi_A : \alpha \in \mathbb{R}\} \equiv \{\phi \oplus \alpha\chi_A : \phi \in C(X), \alpha \in \mathbb{R}\}$$

следующим образом $\mu(\phi \oplus \alpha\chi_A) = \mu(\phi) \oplus \mu(\alpha\chi_A)$. Итак, далее, для открытых или замкнутых подмножеств A_1, \dots, A_n компакта X и вещественных чисел $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ положим

$$\tilde{\mu}(\phi \oplus \bigoplus_{i=1}^n \alpha_i \chi_{A_i}) = \mu(\phi) \oplus \bigoplus_{i=1}^n \mu(\alpha_i \chi_{A_i}).$$

Таким образом μ продолжена на множество

$$\begin{aligned} \mathfrak{N}(X) &:= C(X) \oplus \{c \odot \bigoplus_{i=1}^n \alpha_i \chi_{A_i} : A_i \subset X, c, \alpha_i \in \mathbb{R}, i=1, \dots, n, n \in \mathbb{N}\} \equiv \\ &\equiv \{\phi \oplus c \odot \bigoplus_{i=1}^n \alpha_i \chi_{A_i} : \phi \in C(X), A_i \subset X, c, \alpha_i \in \mathbb{R}, i=1, \dots, n, n \in \mathbb{N}\}. \end{aligned}$$

Легко заметить, что верно следующее утверждение.

Теорема 1. Для любого компакта X множество $\mathfrak{N}(X)$ является max-plus линейным подпространством пространства $B(X)$ ограниченных функций X .

Согласно варианту теоремы Хана-Банаха для идемпотентных линейных функционалов из теоремы 1 вытекает

Следствие 1. Всякая идемпотентная вероятностная мера $\mu : C(X) \rightarrow \mathbb{R}$ продолжается на $B(X)$. При этом существует продолжение $\mu' : B(X) \rightarrow \mathbb{R}$, такое, что $\mu'|_{\mathfrak{N}(X)} = \tilde{\mu}$.

Для открытого подмножества U компакта X , вещественного числа λ положим

$$\langle U; \varepsilon \rangle_\lambda = \{\mu \in I(X) : \mu(\lambda \chi_U) > \varepsilon\}, \lambda > 0;$$

$$\langle U; -\varepsilon \rangle_\lambda = \{\mu \in I(X) : \mu(\lambda \chi_U) < -\varepsilon\}, \lambda < 0.$$

Предложение 1. Для всякого открытого подмножества U компакта X , для любых $\lambda \in \mathbb{R}$ и $\varepsilon \in (0; +\infty)$ множества $\langle U; \varepsilon \rangle_\lambda$ и $\langle U; -\varepsilon \rangle_\lambda$ открыты в $I(X)$.

Доказательство этого предложение состоит из дословного повторения аналогичного утверждения для слабо аддитивных функционалов [4].

Теорема 2. Пусть F – замкнутое подмножество компакта X , $\mu \in I(X)$.

Тогда следующие условия равносильны:

- (i) $\mu(\alpha\chi_F) = \alpha$, $\alpha \in \mathbb{R}$.
- (ii) $\mu(\alpha\chi_{X \setminus F}) = 0$, $\alpha \in \mathbb{R}$.
- (iii) $\mu(\phi\chi_F) = \mu(\phi)$, $\phi \in C(X)$.
- (iv) $\mu(\phi\chi_{X \setminus F}) = 0$, $\phi \in C(X)$
- (v) $\text{supp } \mu \subset F$.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Маслов В.П. Методы операторов. – М.: «Мир». 1987.
2. Заричный М.М. Пространства и отображения идемпотентных мер.// Изв. РАН. Серия математическая. Т. 74. № 3. 2010. С. 45-64.
3. Zarichniy M. Idempotent probability measures, I// arXiv:math.GN/0608754. V. 1. 30 Aug. 2006.
4. Зайтов А.А. Слабо аддитивные функционалы на топологических пространствах.// Доктр. дис. ИМИТ АН РУз Ташкент. 2011. 208 стр.
5. Зайтов А.А., Тожиев И.И. Функциональные представление замкнутых подмножеств компакта.// Узбекский математический журнал. Ташкент. 2010. № 1. С. 53-63.
6. Тожиев И.И. Об одной метрике пространства идемпотентных вероятностных мер.// Узбекский математический журнал. Ташкент. 2010. № 4. С. 165-172.
7. Зайтов А.А., Тожиев И.И. Функтор идемпотентных вероятностных мер и равномерная метризуемость функторов.// Узбекский математический журнал. Ташкент. 2011. № 2. С. 66-74.
8. Zaitov A.A., Tojiev I.I. On a metric on the space of idempotent probability measures.// arXiv:1006.3902v2 [math.GN] 15 Mar 2012.
9. Zaitov A.A., Tojiev I.I. On uniformly metrizable of the functor of idempotent probability measures.// arXiv:1204.0074v1 [math.GN] 31 Mar 2012.
10. Тожиев , И., & Жумакулова , З. . (2023). ОБ ИДЕМПОТЕНТНЫХ ВЕРОЯТНОСТНЫХ МЕР. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 3(4), 7–14. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/EJMTCS/article/view/11904>

DINIY MATNLARDA QO‘LLANILADIGAN IBORALARNING DINIY NUTQ USLUBIDA QO‘LLANILISHI VA SINTAKSIS XUSUSIYATLARI

Hayitova Nazokat Jumayevna

TerDu, II kurs magistranti

E-manzil: nazokatkhayitova@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada diniy matnlarga xos iboralar va ularning qo‘llanilishi talqin etilgan.*

Kalit so‘zlar: *diniy matn, ibora, diniy uslub, sintaksis xususiyat.*

Abstract: *in this article, expressions specific to religious texts and their use are interpreted.*

Key words: *religious text, phrase, religious style, syntactic feature.*

Аннотация: *В этой статье рассматриваются выражения и их употребление, характерные для религиозных текстов.*

Ключевые слова: *религиозный текст, фраза, религиозный стиль, синтаксический признак.*

Diniy matnlarning sintatik xususiyatlari haqida Sh. Amonturdiyeva o‘zining PHD ishida alohida to‘xtalib o‘tgan. Sh. Amonturdiyeva o‘zining “O‘zbek diniy matnining funksional-stilistik tadqiqi” nomli dissertatsiyasining 3-bob 2-faslini “Diniy matnlarning sintatik xususiyatlari” deb nomlagan va atroflicha yoritilgan.

Hozirgi o‘zbek adabiy tili grammatik-stilistik jihatdan ma‘lum darajada o‘rganilgan, og‘zaki va yozma nutqning, alohida olingan asarlarning morfologik va sintaktik xususiyatlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan ishlar yaratilgan¹.

¹ Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Ўзбек нутқи маданияти очерклари. – Тошкент:

Bu ishlarda morfologik va sintaktik vositalarning uslubiy xususiyatlari haqida ma'lumot berilgan. Ilmiy matnlar lingvistik xususiyatlari bilan diniy matnlardan jiddiy farq qiladi. His- hayajonni ifodalovchi so'zlar, gaplar, atov gaplarning qo'llanilmasligi gap bo'laklari adabiy til me'yorlariga mos bo'lishi, fikrlar bayonida mantiqiy izchillik kuchli bo'lishi shular jumlasidandir.

Diniy matnlarda fikrlarning o'ziga xos tarzda mantiqiy shakllanishi, Qu'ron va hadislardagi fikrlarning aynan buzmay keltirilishi qo'shma gaplarning qo'llanishi ularni matnlarga yaqinlashtirgan¹

Ushbi iboralar Shayh Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning " Hadis va Hayot, Halol ochiq oydindir, harom ochiq oydindir", " Isrof", " Ming bir mavzuda ming bir hadis", " Saodat asri" singari asarlari misolida yig'ib chiqdik.

Diniy matnda qo'llaniladigan iboralarni eshitishimiz bilan hayolimizda diniy tushunchalar gavdalanadi. Sh. Omonturdiyeva diniy frazaologik birliklarini baholash mezoni asosida ijobiy va salbiy holatlarni ifodalovchi frazaologik birliklarga ajratgan.

Yuqoridagi iboralarimizdan shirk keltirmoq, oq qilish, haromga yurish kabi iboralarimiz salbiy munosabatlarni anglatadi.

Iymon keltirmoq, ro'za tutmuq, nikox bog'lamoq kabi iboralar esa ijobiy munosabatlarda qo'llaniladi.

Diniy iboralar ifodalayotgan ma'no diniy leksikalar ifodalagan ma'nodan kuchliroq. Diniy leksikalarni eshitganimizda ularni so'zlashuv uslubida faol qo'llaniladigan leksuka deb o'ylashimiz mumkin

Lekin diniy iboralar diniy uslubga xosligi yaqqol sezilib turadi. Chunki bu iboralardan diniy marosimlarda foydalanamiz yoki diniy vazlar nuqtalarida uchrashimiz mumkin.

Ishning birinch faslida iboralar haqida ma'lumotlar berib o'tdik. O'zbek tili grammatikasi bizga ma'lumki iboralar yaxlit bir gap bo'lagi bo'lib keladi.

Diniy uslubga xos iboralar ham gapda tutgan o'rniga ko'ra barcha gap bo'laklari o'rnida qo'llanib keladi.

Фан, 1988. – Б.191;

¹ SH.Omonturdiyeva asari

Masalan, **Shirk keltirmoq** “Ibn Umar roziyallohu anxumo bir kishining “Yuq! Ka’ba bilan qasamki!” deb qasam ichayotganini eshitib qolib:

“Rasululloh sollallohu alayhi vassalamning “Kim Allohdan o‘zga bilan qasam ichsa, batahqiq shirk keltiibdi”, deganlarini eshitdim”, dedi.

“Ey Nabiy, agar mo‘minlar huzuringa kelib, o‘g‘rilik qilmaslik, zino qilmaslik, farzandlarini o‘ldirmaslik, qo‘llari va oyoqlari orasida bo‘xton to‘qib keltirmaslik va senga ma’rufda isyon qilmaslikka bay’at bersalar, ulardan bay’at olgin. Va Allohdan ularga mag‘firat so‘ra. Albatta, Alloh o‘ta mag‘firatlidir, o‘ta rahmlidir”, degan. (12-oyat).

Dindan chiqmoq

Bu borada Rasululloh sollallohu alayhi vassalamning “Kim Allohdan o‘zga bilan qasam ichsa, batahqiq shirk keltiibdi” degan xadislari umumiy qoidadir. Albatta, kim Alloh taolodan o‘zgani ulug‘lash niyatida, bilib turib, o‘sha narsa bilan qasam ichsa, dindan chiqib mushruk bo‘lishi turgan gap.

Diniy matnlarni oyat va kalimalarni tahlil qilish jarayonida shunga amin bo‘ldimki diniy iboralar haqida deyarli ilmiy ishlar olib borilmagan. O‘zbek tilida qo‘llaniladigan iboralar haqida ko‘plab lug‘atlar tuzilgan va samarali ishlar amalga oshirilgan.

Diniy matnlarda qo‘llaniladigan atamalar va iboralarga Doir lug‘at Muhtarxon. Eshon Umarxo‘janing "Diniy atamalar va iboralar" nomli lug‘atida jamlangan. Ushbu lug‘atda diniy atamalar alfabet tarzida berib o‘tilgan. Lekin iboralar juda kam uchraydi.

Diniy matnlarga xos iboralarni diniy asarlardan izlash va to‘plash zarur.

Diniy iboralar lug‘atini yaratish bugungi kun tilshunoslari oldidagi muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Bu ishlarni amalga oshirish uchun ham diniy ham dunyoviy bilim, tafakkur talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бегматов Э., Бобоева А., Асомиддинова М., Умуркулов Б. Ўзбек нутқи маданияти очерклари. – Тошкент: Фан, 1988. – Б.191;
2. Omonturdiyeva Sh. O‘zbek diniy matnining funksional-stilistik tadqiqi: Fil.fan. fal. dok. diss. – Samarqand, 2021. 168 b.
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf Hadis va hayot. – Toshkent: Hilol nashr, XIV-XV juz.

“DEVONI HIKMAT” ASARINING LINGVISTIK TAHLILI

Ubaydullayev Alisher Abdusalomovich*

O‘zMU, O‘zbek filologiyasi fakulteti

O‘zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Maqolada mumtoz adabiy asarlar tilini aslyat asosida o‘rganish, Ahmad Yassaviy hikmatlarining ayrim til xususiyatlari, fonetik, leksik va morfologik xususiyatlari misollar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, hikmatlarda qo‘llangan qadimgi turkiy tilga xos leksik birliklar ham tahlil etilgan. Asarning til xususiyatlarini atroflicha o‘rganish ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lgan qardosh turkiy tillar leksikasining, xususan, o‘zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi borasidagi nazariy qarashlarga aniqlik kiritishi, hamda o‘zbek tili tarixiy leksikologiyasi uchun qimmatli ma’lumotlar berishi misollar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mumtoz, fonetika, leksika, morfologik xususiyat, hikmat.

Tarixiy asarlar tilini o‘rganishning muhim jihatlaridan biri-davr tili birliklarining berilishini va ifodalanishini aniqlashdir. Til badiiy asarning asosiy quroli hisoblanadi. Ijodkorning quroli bo‘lgan til va til birliklari hamda badiiy-tasviriy vositalar orqali namoyon bo‘ladi va qog‘ozga tushiriladi. Shuning uchun ham badiiy asarda til asosiy o‘rinni egallaydi [T.Qurbonov, 2006: 10]. Badiiy asar tili davr adabiy tilining o‘ziga xos ko‘rinishiga va xususiyatlariga ega bo‘lgan shakllardan biri hisoblanadi. Uning tili ham til taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini o‘zida aks ettiradi. Badiiy asar tilining o‘ziga xos jihati shundaki, u tilning adabiy bo‘lmagan xilma-xil ko‘rinishlari, leksik qatlamini ham o‘ziga singdiradi. Shuningdek, har bir davrga oid badiiy adabiyotda ma’lum bir adabiy tilning turli uslublari keng qo‘llanishini kuzatish mumkin.

* Dotsent, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU, a.ubaydullayev@nuu.uz

Mumtoz asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma'rifiy, axloqiy-ma'naviy qiymatini belgilash, badiiy jihatlarini yoritish, til xususiyatlarini o'rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi. Sir emaski, ko'hna yozma manbalarda xalqimizning turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ahvoli, urf-odati, an'analari aks etadi.

Ahmad Yassaviy bizning yozma adabiyotimiz va adabiy tilimiz asoschisi sifatidagina mashhur bo'lmay, balki madaniyatimiz tarixida eng ko'p nisba va unvonlarga ega mutafakkir desak mubolag'a bo'lmas [B.Isabek, 2022: 16]. Demak, jamiyat va til tarixidan boxabar bo'lishda Yassaviy asarlari leksik tarkibini tadqiq etish nafaqat o'zbek xalqining uzoq o'tmishini ilmiy asosda yoritish, shuningdek, o'zbek tili va adabiyoti tarixini o'rganish nuqtai nazaridan ham g'oyat muhimdir, bu esa mavzuning dolzarbligini asoslaydi.

Mumtoz adabiy manbalar tili leksik - semantik sathini ham an'anaviy, ham sistem - struktur tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish yo'lida qator tadqiqotlar dunyo yuzini ko'rdi. So'nggi yillarda ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy-madaniy va adabiy merosga munosabat o'zgardi, ularni o'rganishga qiziqish tobora ortib bormoqda. O'zbek tili tarixiga oid asarlarni tadqiq etish, yozma manbalarning ilmiy, ma'rifiy, axloqiy-ma'naviy qiymatini belgilash, badiiy jihatlarini yoritish, til xususiyatlarini o'rganish filologik sohaning asosiy masalalaridan hisoblanadi.

O'zbek adabiy tilining XII asrdan keyingi taraqqiyotida XII-XIII asrlardagi tarixiy voqealarning roli kattadir. Qarluq-xorazm adabiy tilining yodgorligi sifatida Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat" va Rabg'uziyning "Qisasi Rabg'uziy" asarini hamda Alining "Qissai Yusuf" dostonini ko'rsatish mumkin. O'tgan asrning ikkinchi yarmi hamda so'nggi yillarda nashr yuzini ko'rgan bir qator o'quv qo'llanmalari u yoki bu adib, yozuvchi shoir asarlari tilining fonetik-fonologik, morfem-morfologik, leksik-semantik, sintaktik sathlari nuqtai nazardan baholi qudrat yoritishga qaratildi. Ular, shubhasiz, o'zbek adabiy tili tarixi, taraqqiy bosqichlari, unda yuz bergan fonetik, leksik va grammatik hodisalar borasida o'quvchiga nisbatan durust ma'lumot berishga xizmat qiladi [Tursunov U., O'rinboyev B., Aliyev A, 1995: 26].

Umumxalq tilining rivojlanishi hamma vaqt uning boshqa tillar bilan o‘zaro aloqalarining kengayishi bilan bog‘liq holda davom etadi. Ma’lumki, boshqa til unsurlarining kirib, o‘zlashib qolishi tarixiy va qonuniy hodisa hisoblanadi. Bu tarixiy jarayon muayyan xalq yoki tilning o‘ziga xos taraqqiy etishiga, til lug‘at tarkibining boyishiga olib keladi [Muxtorov A., Sanaqulov U, 1995:89-90]. Bunday o‘zaro ta’sir ayrim davrlarda kuchsiz darajada bo‘lsa, boshqa bir davrda sezilarli va samarali kechadi. Shu bilan birga, ba’zi vaqtlarda mazkur jarayon stixiyali tarzda ro‘y bersa, uni ma’lum qonun-qoidalar asosida yo‘lga solish, unga insoniyatning faol aralashuvi talab etiladi [O‘zbek adabiy tilining taraqqiyoti, 3-jild.1991:152]. O‘zbek tili leksikasida eskirgan so‘zlarning asosini tashkil etgan istorizm va arxaizmlar funksional jihatdan chegaralangan leksik qatlamga mansub bo‘lib, faqat arxaizmlargina o‘zining sinonimik qatoriga ega. Ilmiy adabiyotlarda, narsa-predmet yoki hodisa zamonaviy bo‘lib, uning o‘tmish nomi yoki atamalaridan biri iste’ moldan chiqadi, eskiradi, deyilgan [O‘zbek tili leksikologiyasi, 1981: 147].

Ma’lumki, tilning lug‘at tarkibi murakkab rivojlanish bosqichlarni bosib o‘tgan. Shu bois, til leksikasining tarixiy shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini bilish uchun lug‘at tarkibidagi so‘zlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan o‘rganish, ularni etimologik qatlamlarga ajratish zarur. Bu albatta, lug‘at tarkibini ilmiy tushunish va tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Hikmatlarda fors tili uchun xos bo‘lgan “u” bog‘lovchisi bilan kelgan qurilmalar ham uchraydi: *molu mulk, jonu dilim, ichu-tashim* kabilar.

“Devoni hikmat” leksikasining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri, unda arab tiliga xos so‘zlarni juda ko‘p qo‘llanishidir: *tariqat, sunnat, shariat, nafs, murshid, qudrat, imon, rahmon, do‘zax, iloh, zikr, jannat, xudo, kofir, mo‘min, ummat* kabi so‘zlar qayta-qayta takrorlangan. *Piri komil, piri zabardast, amri ma’ruf, ro‘zi mahshar, biru bor, tarbiyati tan, Musa sifat, rizqi naqis, daftari soniy, qalu bala* singari arab, arab-fors iboralar ham ko‘plab uchraydi. Qayta-qayta takrorlanib kelgan *arsh, vahdaniyat, gunah, dozax, yazuq, zikir, mahshar, axirat, ayat, pir, sirat, subhan, fana, xaliq, qiyamat, g‘ayb, hadis, haq*

kabi bevosita dinga va tasavvufga doir arab va fors-tojikcha soʻz va atamalarning koʻp ishlatilishi “Devoni hikmat” tili uchun xos boʻlgan xususiyatdir.

“Devoni hikmat” turkiy tilda yozilgan noyob asarlardan biri boʻlib, unda faqat islom dini, tasavvuf va kalom falsafasigina emas, balki Ahmad Yassaviyning dunyoqarashi, ijtimoiy hayotning turli sohalariga, hokimlar, amaldorlar, hunarmandlar, chorvadorlar, dehqonlar kabi tabaqalarga qarashlari ham oʻz ifodasini topgan. Uning falsafasida dunyodan yuz oʻgirish gʻoyasi yotmaydi, aksincha, jaholat, yomonlik, nodonlik, molparastlik illatlariga rivoj bergan tuban dunyoni yurakdan quvishga daʼvat etiladi, fisqu fujurlarga barham bermoq yoʻli izlanadi [Haqqulov I, 1991: 8].

Hikmatlarni ajoyib ichki qofiyalar musiqiylashtirib, uygʻunlashtirib turadi bu esa xalq ogʻzaki ijodiga xosdir:

*Dunyo mening degonlar, jahon molin olgʻonlar,
Kargas qushdek boʻlubon, ul haromga botmishlar.
Mullo, mufti boʻlgʻonlar, nohaq daʼvo qilgʻonlar,
Oqni qaro qilgʻonlar, ul tamugʻgʻa kirmishlar.
Totligʻ-totligʻ yegonlar, turluk-turluk kiygonlar,
Oltun taxt oʻlturgonlar, tufroq ostin qolmishlar*

Yuqoridagi parchaning soʻnggi ikki misrasidagi “*totligʻ-totligʻ yegonlar, turluk-turluk kiygonlar... Tufroq ostin qolmishlar*” kabi juda sodda, lekin gʻoyat taʼsirchan iboralar va oʻxshatishlar bilan bezatilgan.

Yassaviy hikmatlarida qadimiy turkiy yodgorliklar tiliga xos xususiyatlarni ham uchratish mumkin. Quyidagi: “*oq sinamni bijil qildim*”, “*yurakimdan sirilib ichimga qon toʻldi*”, “*oyrib eltur*”, “*sensiz mango taom yemak qip-qizil qon*”, “*ono-farzand bir-biriga choʻgʻloshtilar*”, “*bizga gʻazab qildi bukun qodir Oʻgʻon*”, “*Ezim bizga qildi taqdir*”, “*yuguruk otga minguvchilar*”, “*qilich chopquvchilar*”, “*totligʻ-totligʻ yegonlar*”, “*egri yoʻlgʻa boʻynin toʻlgʻar*”, “*koʻksim chaqa*”, “*ogʻzi ochuq, nafsi uluq misli laqa*”, “*poʻchak pulgʻa sotar ermish*”, “*hopliqi birla boʻldi ado*”, “*ochigʻlanib soʻz qotmongiz*”, “*qayon ketti*”, “*oʻgʻlin chorlob kelturgon*”, “*suhbat*

qilmish onda”, “*qayu taraf ketorimni bilmom*”, “*ilmin bosib yurgay*”, “*yotsa, qo‘bca*”, “*o‘z shahrig‘a qoyto yondi*”, “*qamug‘ dunyo yiqonlari*”, “*bizni oyg‘on turkini*”, “*bu so‘zlarni oydim*”, “*oyg‘um kelur*”, “*yerga qo‘yar bo‘rkini*”, “*ilkin tutib*”, “*ilkin ochib*”, “*tog‘, tuzlar*”, “*munglug‘ bo‘lub*”, “*na yozuq bir xudoyimg‘a jigarbandim*”, “*boro ko‘rung, solo ko‘rung, olo ko‘rung*”, “*yerdin qo‘bdi*”, “*kun ko‘rmagan esiz mahbub mahporalar*”, “*yig‘loyurlar fig‘on urub: “ey, voy onom!”*”, “*ko‘rmagayduk mundog‘ qottig‘ kunlarni xom!*”, “*boshi qotti*”, “*bu na hasrat!*” *tayu (deb) zorin oydi, ko‘rung!*”, “*bo‘yun tovla*”, “*onolari ter o‘lubon*”, “*kunduzini qoro qilib kechasidin*”, “*boshlariga qoro kiyib, yuz yirtib soch*”, “*ich bo‘yni ezdi*”, “*cherik yiqon*” kabi iboralar uchraydi.

Asarda quyidagi fonetik o‘zgarishlarni ham kuzatish mumkin: Bo‘yun (bo‘yin), tufroq (tuproq), marham (malham), guhar (gavhar), yugrib (yugurib), uskut (sukut), aydi (aytdi), ondin so‘ng (undan so‘ng), sabaq (saboq), tizim (tizzam), degon (degan), hama (hama), qovshurib (qovushtirib), eshtib (eshitib), ayg‘um (aytgum), sig‘nib (sig‘inib), yig‘lib (yig‘ilib), birlan (bilan), bermak (bermoq), ko‘rmak (ko‘rmoq), ayurdi (ayirdi), alarg‘a (ularga), qaro (qora), sinuq (siniq) ...

Hikmatlarda fonetik jihatdan ohangdoshlik hodisasiga rioya qilingan [Ahmad Yassaviy hikmatlar (O‘zbek adabiyoti bo‘stoni), 1990]. So‘z o‘rtasi va oxirida **q** va **g‘** tovushlari bir-biri o‘rnida almashinib keladi: **qatig‘, qatig‘lanib, tufrag‘, andag‘, mundag‘, chirag‘** kabi.

Boshim **tufrog‘**, o‘zim **tufrog‘**, jismim **tufrog‘**,
 Haq vaslig‘a yetarmen deb ruhim mushtoq
 Kuydim, yondim, bo‘lolmadim hargiz ofoq,
 Shabnam bo‘lib yer ostig‘a kirdim mano (78 b)
 Yetti **yoshqa** Arslonbobo Turkistonga keldilar,
 Boshim qo‘yib yig‘ladim, holim ko‘rib kuldilar,
 Ming bir zikrin o‘rgatib, mehribonlig‘ qildilar,
 Arslon bobom so‘zlarin eshitingiz tabarruk (87 b)
 Tovba qilib haqqa yongan oshiqqlarga,

Uchmoq ichra to‘rt **arig‘da** sharbati bor,
 Tovba qilmay haq yonmagan g‘ofillarga,
 Tor lahadda qattig‘ azob-hasrati bor (99 b)
 Beshak biling, bu dunyo borcha eldin o‘taro,
 Inonmag‘il molingga, bir kun qo‘ldin ketaro.
 Oto-ono, qarindosh, qayon ketti, fikr qil,
 To‘rt **ayog‘lig‘** cho‘bin ot bir kun sanga yetaro (221 b)

“Devoni hikmat”ning grammatik xususiyatiga e‘tibor berilsa, she‘rlar ko‘pincha tinglovchiga (ikkinchi shaxsga) murojaat tarzida yozilgan va buyruq maylining **-g‘il, (-g‘il), -gil, -gin (-g‘in)** shakli bilan berilgan:

Qayda ko‘rsang ko‘ngli siniq marham bo‘lg‘il,
 Andoq mazlum yo‘lda qolsa hamdam bo‘lg‘il,
 Ro‘zi mahshar dargohig‘a mahram bo‘lg‘il,
 Moumanlik xaloyiqdin qochdim mano (41 b)
 Oqil ersang eranlarg‘a xizmat qilg‘il,
 Amri ma‘ruf qilg‘onlarni izzat qilg‘il,
 Nahi munkar qig‘onlarg‘a hurmat qilg‘il,
 Ul sababdin oltmish uchda kirdim yerga (52 b)
 Cho‘llar kezib, xalqdin bezib, ishqdin so‘rg‘il,
 Banda bo‘lsang, Haqdin qo‘rqib, yig‘lab yurg‘il,
 Diydorini talab qilsang hozir bo‘lg‘il,,
 Lomakonda Haqdin saboq oldim mano (74 b)
 Qul Xoja Ahmad, jondin kechib yo‘lg‘a kirgil,
 Partav solib Haq o‘zig‘a shaydo qilur,
 Majnun sifat aqlin olib Laylo qilur,
 Olloh haqqi bu so‘zlarni yolg‘oni yo‘q (82 b)
 Ul Muhammad Mustafo turib duo qildilar,
 Maloyiklar omin deb ilgin ochib turdilar.
 Shundoq ummat berding deb Haq shukrini qildilar,

Arslon bobom soʻzlarin eshitingiz, tabarruk (85 b)
 Tong otquncha zikrin aytgil joning birla,
 Togʻu choʻlni boʻston qilgʻil yoshing birla,
 Toshdin qattigʻ toshgʻa yotgil yoning birla,
 Yoʻldin ozgʻon yuz ming gʻofil mardon boʻlur (153 b)
 Saharlarda erta turib qonlar yutgil,
 Piru mugʻon etagini mahkam tutgil.
 Haqqa oshiq boʻlgʻon boʻlsang jondin oʻtgil,
 Jondin kechgan chin oshiqlar uryon boʻlur (154 b)

“Devoni hikmat”da arxaik soʻzlarni ham uchratish mumkin, bunday soʻzlar ularning asl nusxasida saqlanib qolgan va ular maʼlum darajada Yassaviy tilining dastlabki xususiyatlarini tushunish imkonini ham beradi. Hikmatlarda fonetik jihatdan soʻzlarning oxirida “gʻ” tovushining kelish holatini koʻplab uchratish mumkin: *tufraqʻ*, *tanıgʻ*, *qamugʻ*, *chıragʻ*, *ulugʻ*, *andagʻ*, *mundagʻ*, *chıragʻ* va boshqa shu kabi. Bundan tashqari hikmatlarda -**lik**, -**ligʻ**, -**luk**, -**lugʻ** qoʻshimchasi bilan yasalgan nisbiy sifatlar juda koʻp uchraydi: *haqiqatlıgʻ*, *uyqulugʻ*, *qaygʻulugʻ*, *oʻnglugʻ*, *soʻfılıgʻ*, *yoshligʻ*, *gʻaribligʻ*, *turlik*, *totligʻ*, *boshligʻ* va boshqa. Masalan:

Haq Mustafo Jabroildin qildi savol,
Bu nechuk ruh tanga kirmay topdi kamol.
Koʻzi yoshligʻ, xalqqa boshligʻ, qaddi hilol,
Ul sababdin oltmish uchda kirdim yerga (48 b)
Vodarigʻo, nechuk qilgʻum gʻaribligʻda,
Gʻariblikda *gʻurbat ichra qoldim mano,*
Xurosonu Jomu Iroq niyat qilib,
Gʻaribligʻni *koʻp qadrini bildim mano (71 b)*
Turlik *ayshim, turlik ishim, mungligʻ boshim,*
Irdi jonim, ketdi hushim, oqdi yoshim,
Yozuq bilan toʻldi tugal, ichim-toshim,

Beniyozim ocha bersun yo'lim mening (93 b)

Ka'ba sori ko'chaluk, zolimlardin qochaluk,

O'g'ul-qizdin kechaluk, rizo bo'lung, do'stlarim (223 b)

Zolim bo'lib zulm etkan, yetim ko'nglin og'ritgan,

Qora yuzlug' mahsharda qo'lin orqada ko'rdum (224 b)

Do'zax aytur: "Man ortuq, baxil qullar manda bor,

Baxillarning bo'ynida o'tlug' zanjir-kishan bor" (230 b)

Eski uyg'ur tili va XIV asr yodgorliklarida keng qo'llangan sifatdosh yasovchi shakl **-yur** "Devoni hikmat"da juda kam ishlatiladi. Masalan: *Sayrayur bechora bulbul*. Bu shakl hikmat nusxalarining keyingilarida ham uchraydi: *yig'layurlar, bo'zlayurlar, mangrayurlar*. Hozirgi-kelasi zamon fe'l shakli **-g'u** Yassaviy hikmatlarida juda ko'p ishlatilgan:

Zari qilsang banda devan **surg'um** mano,

Shafi bo'lub shafaatni **qilg'um** o'zum.

Ayo do'stlar, quloq soling **aytdug'umg'a**,

Ne sababdin oltmish uchda kirdim yerga.

Qiyomat kun g'azab qilsa Robbim qodir,

Ayo do'stlar, nechuk javob **ayg'um** mano.

Til kishilar o'rtasida o'zaro fikr almashishning muhim vositasi hisoblanib, uzoq davrlar davomida, turmush talablariga mos ravishda asta-sekin rivojlanib boradi. Shu sababli ham til tarixini o'rganish nafaqat taraqqiy etish usullarini aniqlash, ayni paytda, uni yaratgan xalq tarixini tadqiq qilishda ham alohida ahamiyatga ega. Shu ma'noda har bir tilning tarixi shu tilga mansub bo'lgan xalqning o'tmishi bilan uzviy bog'liqdir. Xalq hayotida bo'lgan o'zgarish, tilga ham ma'lum darajada o'z ta'sirini o'tkazadi. Bu esa dastlab tilning so'z boyligida ko'zga tashlanadi. Xususan, "Devoni hikmat" asarining leksik xususiyatlari haqida gap ketganda, shuni ta'kidlash kerakki, asar lug'at tarkibini diaxron aspektida o'rganish orqali o'zbek adabiy tilining o'sha davrdagi o'ziga xos xususiyatlari va qonuniyatlari, xalqning turmush tarzi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, madaniy taraqqiyotida xabardor

bo'lish mumkin. "Devoni hikmat" so'z boyligini lingvistik nuqtai nazardan o'rganish yodgorlik tilidagi leksik birliklarning qo'llanishi yuzasidan aniq ma'lumotga ega bo'lish, turkiy va o'zlashgan qatlamlarning miqdor bo'yicha nisbati to'g'risida fikr-mulohazalar yuritish, so'z qo'llash mahorati hamda o'ziga xos jihatlari haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi. Devonda keltirilgan so'zlarni genetik nuqtai nazardan tadqiq qilish natijasida uning asosini turkiy qatlam tashkil etganligini, u o'z navbatida tub so'zlar, ular yordamida yasalgan leksemalar hamda o'zlashmalardan turkiy qo'shimchalar orqali hosil qilingan leksik birliklardan iborat ekanligi, shuningdek arab, fors-tojik tillardan kirib kelgan so'zlar ham mavjudligi ma'lum bo'ldi. O'z qatlamga qadimgi turkiy tilda va eski turkiy tilning ilk obidalarida iste'molda bo'lgan hamda o'sha asrda qo'llanishda bo'lgan leksik birliklardan iboratdir. Asarning til xususiyatlarini atroflicha o'rganish ko'p asrlik tarixga ega bo'lgan qardosh turkiy tillar leksikasining, xususan, o'zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishi borasidagi nazariy qarashlarga aniqlik kiritadi hamda o'zbek tili tarixiy leksikologiyasi uchun qimmatli ma'lumotlar beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. T.Qurbonov. Tarixiy badiiy asar va davr tili masalalari.-Toshkent, 2006.-B. 10.
2. B.Isabek. Yassaviy hikmatlari lug'ati. -Toshkent, Akademya nashri. 2022, -B. 16.
3. Tursunov U., O'rinboyev B., Aliyev A. O'zbek adabiy tili tarixi.-Toshkent, 1995. - B.26.
4. Muxtorov A., Sanaqulov U. O'zbek adabiy tili tarixi.-T.: O'qituvchi, 1995.-B. 89-90.
5. O'zbek adabiy tilining taraqqiyoti. 3-jild. Leksika.-T.: Fan, 1991.-B. 152.
6. O'zbek tili leksikologiyasi. -Toshkent, 1981.-B. 147.
7. Haqqulov I. Ahmad Yassaviy "Hikmatlar". -Toshkent, 1991.-B. 8.
8. Ahmad Yassaviy hikmatlar (O'zbek adabiyoti bo'stoni). -Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1990.

AFOQOVANING “YUSUF” SHE’RI

Bazarova Xolida Ergashevna

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

e-mail: bozorova1970@outlook.com

Inson hayoti gohi shodlik, farahbaxsh kunlar, gohi tashvish, g‘am-u mashaqqatlari bilan mukammal. Har ikki holatni ham odamzod o‘z sabri-qanoati bilan kechiradi. Qalbini dard va alam kemirganida kishi o‘zini ojiz, benajot sezadi. Zimiston qa’riga cho‘madi, atrofning bor go‘zalligi ham unga nursiz, hissiz, sovuq va beo‘xshov ko‘rinadi. Shunday og‘ir damda inson taskin yo bir najot izlaydi. Najot esa, albatta, sabrdir. Bu haqda muqaddas manba – Qur’oni Karimda ”Har qanday g‘am-tashvishga botgan mahzun kishi Yusuf surasini eshitishi bilan orom - osoyish topur”¹ deb ta’kidlangan.

Har kech zimistonga boqurman dardnok:

Tunmidir kunduzning yuksak kamoli?

Oyga termulaman.

*Osmon-qora choh.*²

Taniqli shoira, ajoyib iste’dod sohibasi Nodira Afoqova qalamiga mansub ”Yusuf” she’ri ana shunday dardli, g‘amgin va ezg‘in tuyg‘ular jo bo‘lgan misralar bilan boshlanadi. Zero, ”zimiston-dardnok-tun” istilohlarining o‘ziyoq lirik qahramon qalbidagi turmush alamlarini tanosub ipida namoyon etib turibdi. ”Osmon-qora choh” jumlasida esa kishini batamom zulmatning qoraligiga ko‘mib, najot choralari izlashga chog‘laydi. Bir qarashda oksimoron³ ko‘rinishidagi mazkur jumla, kishi tuyg‘usini

¹ Alouddin Mansur. Qur’oni Karim. O‘zbekcha izohli tarjima. ”Cho‘lpon” nashriyoti, T.: 259-bet

² Afoqova Nodira. yolg‘izning Yori. She’rlar. ”Muharrir” nashriyoti, T.: 2022-yil.85-bet

³ oksimoron-**Oksimoron** (grekcha *oxymoron* – o‘tkir ma’noli bema’nilik so‘zidan) – o‘z ma’nosidan ko‘chirilib, bir-biriga zid tushunchalarni ifodalab kelgan so‘zlar, komponentlari mohiyat e’tibori bilan bir-biriga tamomila qarama-qarshi bo‘lgan

majhul hislarga o'raydi: osmon-choh? "Choh" –quduq, ammo osmon nega choh bo'lsin?! Yuzaki qaraganda modern adabiyoti xususiyatini eslatuvchi mazkur jumla keyingi satrda o'z mohiyatini oydinlashtiradi:

Yodimni yoritar Yusuf¹ jamoli.

Ey hazrati Yusuf, ey husni tal'at![2.85-bet]

Mumtoz she'riyatda Yusuf timsolini tasvirlash bilan ma'shuqa go'zalligiga nisbat berish o'rinlari ko'p uchraydi. Rivoyatga ko'ra, Yusuf jamoli mavjud go'zalliklarning 99%iga teng kelar, ayollarda bu nisbatning 1%ini tashkil etarkan.

Ammo shoira Afoqova mazkur she'rda fikrni Yusuf payg'ambar go'zalligiga emas, balki yuqorida qayd etganimiz bu zot haqida bitilgan o'sha mashhur sura mantig'i asosiga qaratadi. She'r kompozitsiyasi ham o'ziga xos. Sujet lirik qahramonning ruhiyati tasviri bilan boshlanadi. Unda o'zi yashayotgan olamda yorug'liksiz, nursiz dardi-dunyosi dardchil qalb kechinmalari tasvirlangan:

Har kech zimistonga boqurman dardnok:

Tunmidir kunduzning yuksak kamoli

Oyga termulaman.

Osmon-qora choh. ?[2. 85-bet]

Kunduz –yorug'lik, ro'shnolik. Ammo bu ro'shnolikning tun, ya'ni zulmat bilan kamol topishi, iltijolar makoni osmon ham qora choh tarzida tasvirlanishida lirik qahramon qalbidagi dardning ham naqadar chuqurligidan dalolatdir. Mazkur misralar she'r kompozitsiyasida muammo- tugun vazifasini o'tab, unda tazod badiiy tasvir vositasining o'ziga xos tashbehi sifatida ifodalanishi she'r ta'sirchanligini oshirgan.

Badiiy adabiyotda voqealar bayonida nasriy asarlar muvofiq keladi. Negaki, she'r his-tuyg'ular bayonida qulay. Buyuk Navoiy so'z san'ati ta'rifida to'xtalib:

Nazm anga gulshanda ochilmog'lig'i

Nasr qaro yerga sochilmog'lig'i¹ deya qayd etgan, adabiyotshunoslikda nazm o'ynoqi soyga, nasr esa og'ir va sokin oquvchi chuqur daryoga qiyoslanadi².

ko'chma ma'nodagi birikma. Masalan: shirin azob, zulmat ziyosi

¹ "Yusuf (arabcha: يوسف) — islom dini payg'ambari, Ya'qub payg'ambarning o'g'li

Shoira mahorati shundaki, u go‘zal va ta‘sirchan satrlarda voqelik hamda tuyg‘ularni uyg‘unlashtirib, ijodning noyob durdonasi- go‘zal sana‘at asari yaratishga erishgan. Qayd etish kerakki, she‘rning har bir misrasi yoki jumlasini ba‘zida to‘liq bir qissa bayonini ifodalay oladi.

*Iskanjaga olib haqsiz bir hukm,
Sizning siymongizda qilolmay toqat,
Ilk bora o‘limni sog‘indi qavmim.
Buzuq xayollarin oqlamak uchun
Kishanband etsalar, gunohsiz garchi –
Jim tursa odamlar-bu hollar, ayting,
O‘ziga qarshimi, Xudoga qarshi?
Beayb desalar-u, chohga otsalar... [2.85-bet]*

”Kishanband etsalar, gunohsiz garchi” hamda ” Beayb desalar-u, chohga otsalar...” misralari xalqimiz orasida mashhur bo‘lgan voqeani yodga soladi. Ya‘qub payg‘ambarning 12 nafar o‘g‘li bor. Ammo u farzandlari ichida Yusufga mehr qo‘ygan. Ya‘qub Yusufsiz o‘zini go‘yoki ”suvsiz baliqdek” sezadi. O‘g‘illar ana shu mehri qizg‘anadilar! Tuyg‘ular qarama-qarshiligi fojeani keltirib chiqaradi. She‘rda ”Osmon-qora choh”, ”Kishanband etsalar, gunohsiz garchi” hamda ” Beayb desalar-u, chohga otsalar...” misralari Ya‘qub payg‘ambarning Yusuf ismli o‘g‘liga ota mehridan qizg‘anib, uning 10 nafar akasi tomonidan quduqqa tashlangani voqeasiga ishora edi. ”Iskanjaga olib haqsiz bir hukm” misrasi esa ana shu adolatsizlik ifodasi o‘laroq bitilgan. Negaki, bechora uka jondan aziz qarindoshlari tomonidan haqsiz jazolanayotgan edi. Ana shu kabi haqsizlikni insoniyat har dam , har nafasda nafaqat begonalardan, hatto o‘z yaqinlaridan ko‘rmaydi deysiz. Lirik qahramon dard-alamlari ko‘nglida hayot qiyinchiliklaridan, tor-u tanglikdan og‘irlik his qilgan o‘quvchi tuyg‘ulariga hamohang uyg‘unlashib ketadi. Shoira ozurda qalb nolalarini bitar ekan, real hayotda yuz berayotgan nohaqliklardan, kibr va ro‘yo hukmron bu

¹ Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. T.: 2020-yil, 61-bet

² Izzat Sulton. Adabiyotshunoslik nazariyasi. ”O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi. T.: 2005-yil

dunyo iztiroblaridan dard chekadi. Sabrning go‘zal timsoli-Yusuf alayhissalomga murojaat qiladi:

Ey hazrati Yusuf, ey husni tal‘at!

Iskanjaga olib haqsiz bir hukm,

Sizning siymongizda, qilolmay toqat,

Ilk bora o‘limni sog‘indi qavmim,- [2. 85-bet] tarzida davom etar ekan, o‘z go‘zalligi bilan afsona Yusuf boshiga aynan shu sifat ofat bo‘lib yog‘iladi. ”Iskanjaga olib haqsiz bir hukm”, avvalo, qarindosh inilar tomonidan bechora uka ustidan uning hijroniga erishish maqsad qilingan hukm edi. Ammo unutilarki, har bir qilingan amal o‘z ajriga ega:”Ilk bora o‘limni sog‘indi qavmim”. Iyhom¹ vazifasini o‘taguvchi misraning avvalida Yusufga tilangan o‘lim nazarda tutilsa, ikkinchi mantiq o‘zlari(akalar)ning ham qilayotgan amallari evaziga olishlari naqd bo‘lgan Alloh ”mukofoti”dir.

Zohirida ko‘ngil kechinmalari tasviriga baxsh etilgan misralar o‘z botinida Yusuf taqdiri dostonidan hikoya qiladi:

Buzuq xayollarin oqlamak uchun

Kishanband etsalar, gunohsiz garchi-

Jim tursa odamlar-bu hollar, ayting,

O‘ziga qarshimi, Xudoga qarshi?

Yusuf rasullulohu alayhivassalam haqida juda ko‘plab asarlar yaratilgan. Qissa, doston, rivoyat, afsonalar el og‘zida doston bo‘lib ketgan. Biz esa she‘r mag‘zini yoritishda Nosuruddin Burhonuddin Rabg‘uziyning ”Qissasi Rabg‘uziy”² asariga tayanishni ma’qul ko‘rdik. Zero, she‘r ohangi, sujeti, zamiriga singdirilgan mantiq asar g‘oyasiga hamohang. Yusufning otaga naqadar suyumli ekanligi baxtsiz akalar dilini shunchalar o‘rtaydiki, ular bu beozor ukadan tezroq qutilishni orzu qiladilar. Orzularining sarhadlarida akalik ”mehr”i ham sezilib turadi. Negaki, Yusuf o‘limini taqdir hukmiga qoldiradilar, ya’ni uni o‘ldirmasdan quduqqa tashlab ketadilar. Bu amal biroz bo‘lsa-da, qalblariga birodarkushlik tamg‘asini bosmas, yanaki uka uchun

¹ iyhom-so‘z yoki jumlaning bir marta qo‘llash bilan ikki xil ma’no ifodalash badiiy tasvir vositasi.

² Rabg‘uziy, Nosiruddin Burhonuddin, Qissasi Rabg‘uziy. T.: „Yozuvchi“ 1991-yil, 99-bet

”yaxshilik” qilish, ya’ni uni tirik qoldirishdek inoyat edi! Iymonli inson tasavvuriga sig‘dirish qiyin bo‘lgan mazkur vaziyat qalb torlarini uzib yuboradi. Yurakda po‘rtalangan tug‘yon o‘z qirg‘og‘idan toshib, bo‘g‘izda dardli hayqiriq bo‘lib isyon ko‘taradi:

*Beayb desalar-u, chohga otsalar,
Izzati nafs uchun, go‘yo ermakka,
Kiborlar, kiborlar! Har nega magar
O‘zlarini haqdor sezsalor yakka;*

Bu vaqtda Bechora Yusuf bir chohdan qutulib, ikkinchisiga tutilgandi. Quduqdan o‘z tashnaliklarini qondirmoqchi bo‘lgan karvon xizmatchilari suv idishlariga osilib chiqqan yigitchani o‘zlari bilan olib ketadilar. Qul bozorida arzon-garovga (egasi chiqib qolishidan qo‘rqib) sotib yuboradilar. Yusufning cheksiz go‘zalligi ta’rifi mamlakatga yoyilib, u Misr hukmdorlaridan bo‘lgan Patifar saroyiga borib qoladi. Ammo bu yerda ham uni Zulayho ismi bilan yuritiluvchi taqdir kutib turgandi. Zulayhoning hadsiz muhabbati avvaliga Yusuf boshiga tuhmat bo‘lib yog‘ildi va u Patifarning insof-u adolati bilan zindonga tashlandi:

O! Oqsuyaklarning amriga yurmay
Zindonlar tubini afzal bilganlar...

She’r – ko‘ngil mulki. Unda shoir qalbining tub-tubida tug‘yon urayotgan tuyg‘ular sarhadidan oshib tilga chiqadi va o‘z zamini, ya’ni makoni- qog‘ozga to‘kiladi. Shoira ham mazkur she’rda qalamga olgan dardli hikoyani qalbida kechgan isyon bilan iste’foda etadi. Birgina Yusuf boshiga tushgan fojea insoniyat fojeasi bilan uyg‘unlashib ketadi:

*Jim tursa odamzod-o‘yilib bag‘ri
Haqsizlik va xorlik alamlaridan,
chidolmay, chidolmay! Yulduzlar bari*

Yulnib tushmasmi falaklaridan? – tarzidagi faryod o‘quvchi qalbining allaqayerlariga borib uriladi, aks –sado beradi. She’rning kulminatsiya nuqtasi bo‘lgan mazkur misralar yanada o‘zining yuksak cho‘qqisiga qarab bo‘y cho‘zadi. Yana choh, yana zindon voqeasi yodga tushadi:

*Chohlar to'ng'riklar tubin ko'rsatib,
Zindonlar qo'zg'olon etar ming karra.*

Shu o'rinda shoira falsafiy olamining naqadar chuqur, keng ekanligiga iqrор bo'lasan kishi. Bag'rida yotgan insonning azoblariga na choh va na zindon chiday olmayotgan holati bizning azaliy islomiy qarashlarimiz- "Yer ham bag'rida abadiy makon topgan bandaning azoblariga chiday olmaydi" kabi mantiq'iga borib taqalganday. Ammo Nodira iztiroblari bu bilan tugamaydi, shoira go'yo qo'lida bayroq bilan dunyo haqsizliklariga, shafqatsizlarga qarshi isyon ko'taradi. Dardli faryodlari bilan na'ra tortadi:

Ruhimni o'raydi achchiq faryodlar:

Nechun elchilarni sotar odamzod?-deya ketma-ket o'tkir savollar qo'yadi:

To'xtamas karvonday zulm-u azoblar?

Adashmoq nimadir? Muhrdir? Nahot?..

Bir-biridan o'tkir, yuraklarga tig' kabi sanchilguvchi bu savollarga javob bormikin? Sabrning buyuk timsoli, nafaqat tashqi go'zalligi, balki qalbi, amali, e'tiqodida g'ozal sabrning xojasi – Yusuf berarmikin javobni?! Bir qarashda murojaat yoinki undalma tarzida barcha dardli tug'yon to'la 14 misradan iborat fikrlar to'g'ridan-to'g'ri Yusufga qaratiladi. Shu 14 undalmaning o'ziyoq Yusuf qissasini to'la bayon etadi: "Ey kabiri toqat", "Ey hasad tiyg'idan kuylaklari qon", "Ey chohlar zulmati tanlagan qurbon", "Ey makr sayyodin saydi, tutquni", "Ey bo'hton bozorin avji savdosi", "Ey pora kuylagi-nomus libosi", "Ey quduqning Oyi, zindon Oftobi!". Sifatlovchi bilan qo'llangan undalmalar afsonaviy Yusuf sifatlarini birma-bir sifatlash bilan birga yuqorida qo'yilgan savollarga javob vazifasini bajarishiga ham xizmat qildirilgan. Anchayin yuqori pardalarda o'qiluvchi misralar "Nechun elchilarni sotar odamzod?" degan inkor etib bo'lmas savol qarshisida bir dam bo'lsa-da o'ylashga, xulosa qilishga undaydi:

Ey quduqning Oyi, zindon Oftobi!...

Yoki :

Ey "haqman" deganga Haqning javobi!

Yusuf o‘z taqdiri taqozosi bilan quduqda saqlanib, akalarining qahridan omonda bo‘ldi, Misr zindonida saqlanib esa Zulayho bo‘htoni va uning eri Patifar qahridan omonda bo‘ldi. Ollah o‘ziga kerak bandasini xoh quduqda, xoh zindonda bo‘lsin (Yunus payg‘ambarni baliqning qornida) asray oladi va bu haqda Yaratganning va‘dasi bor! ”Ey “haqman” deganga Haqning javobi!” misrada ana shu va‘da esga olingan.

Mumtoz she‘riyat sarchashmalaridan oziqlangan zamonaviy o‘zbek she‘riyati o‘z jozibasini go‘zal izdoshlik an‘analariga ko‘ra ham boyitib, sayqallantirib bormoqda. Nafaqat janrda, vaznda yoki so‘z va tushunchalar, obrazlar qo‘llanishida, balki g‘oyalar ifodasida ham bu go‘zallikni kuzatish mumkin. Taniqli shoira Nodira Afoqova qalamiga mansub yuqorida tahlilini keltirganimiz ”Yusuf” she‘ri ham boshga har qanday sinovli, og‘ir kunlar tushganida qalblarga qanoat, sabr etishga undovchi she‘rlar sirasiga kiradi. She‘rning har bir so‘zi, har bir ifodasi bilan behalovat ko‘ngillar osoyish topadi; bezovtalik chekinib, qalb muqaddas ismlarni takrorlaydi, imonini poklaydi. Yusuf alahissalom taqdiri bilan bog‘liq voqealarni hayotga doir falasafiy qarashlar bilan teran tasvirlab bera olishi shoira qalbining ham ham ilmiy, ham irfoniy, ham diniy ham dunyoviy ilmlar bilan nurafshon ekanidan dalolat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alouddin Mansur. Qur‘oni Karim. O‘zbekcha izohli tarjima. “Cho‘lpon” nashriyoti, T.: 259-bet
2. Afoqova Nodira. yolg‘izning Yori. She‘rlar. “Muharrir” nashriyoti, T.: 2022-yil.85-bet
3. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi. T.: 2020-yil, 61-bet
4. Izzat Sulton. Adabiyotshunoslik nazariyasi. “O‘qituvchi”nashriyot-matbaa ijodiy uyi. T.: 2005-yil
5. Rabg‘uziy, Nosiruddin Burhonuddin, Qissasi Rabg‘uziy. T.: „Yozuvchi“ 1991-yil, 99-bet

JASLARDI SHAÑARAQ TURMISINA TAYARLAW PSIXOLOGIYALIQ MASHQALA SIPATINDA

Sabirbaeva Aziza Nizamatdinovna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Ameliy psixologiya tálim baǵdari 4-kurs talabasi.

***Annotatsiya:** Maqalada jaslarǵı shañaraq turmisina psixologiyalıq tayarlawdıń ahmiyeti hám jaslarǵı shañaraq qurıwdaǵı neke aldi faktorlari menen neke qurıw motivleri haqqında aytilǵan bolıp jaslarǵı shañaraq qurıwǵa psixologiyalıq treninglerdiń ahmiyeti haqqında sóz etiledi.*

***Tayanish tusinikler:** Shañaraq, neke, neke aldi faktorlari, neke qurıw motivleri.*

Ózbekstan Respublikasi prizidenti SH.M.Mirziyoev 2017 jil 15-iyunda “Sotsiallıq turaqlılıqtı táminlew, muqaddes dinimizdiń saplıǵın asıraw-dawir talabı” temasındaǵı anjumanda sóylegen sózinde aytqanıday “...Turmıs qurǵan jaslar arasında turmıstı jeńil-jelpi oylaw, shañaraq muqaddes ekenin tusinip jetpeslik jaǵdaylarıda da, ashınarlı halda ushirap turıptı. Jas shañaraqlar arasında arzımas sebepler menen ajiralıwlar kóbeyip barmaqta. Biyguna balalar jetip bolıp, mehir hám itibarǵa eń mutaj waqıtında ata-ana tarbiyasınan shette qalmaqta”[1]

Hazirgi waqıtta jamiyetimiz ushın qawıp tuwdırıp atırǵan ekonomikalıq, sotsiallıq, siyasıy, ekologiyalıq, Ishki hám sirtqı faktorlardıń basımı artıp baratırǵan waqıtta shañaraqlar bekkemligin támiyinlewdiń tiykarǵı jolı bolǵan jaslarǵı shañaraq turmisina tayarlaw mashqalası hesh keshiktirip bolmaytuǵun, ahmiyetli psixologiyalıq jantasıwdı talap etiwshi mámleket kólemindegi aktual mashqalalardan biri esaplanadı.

Shañaraqtıń tolıq bekkem bolıwı kóp tárepten jigit-qızlardı shañaraq turmısqa tayarlaw menen baylanıslı.

Atap aytqanda jaslardı shańaraq turmısına tayarlaw mashqalası menen kóplegen pedagog hám psixolog ilimpazlarımız ilimiy-izertlew jumısların alıp barǵan. Atap aytqanda, Z. F. Mirtursunov, A. Jaqtılandırǵanov, Ğ. Shoumarov, V. Kariimova, O. Musurmonova, M. Inomova, N. Sawınov, M. Xolmatova, D. Xoliqov, A. Muxsiyeva hám basqalardıń ilimiy - izertlew jumısları itibarǵa ılayıq esaplanadı.

M.A.Utepbergenov hám R.J.Ibragimovalar tárepinen jazılǵan “Shańaraq psixologiyası “ oqıw qollanbasında jaslar tárepinen shańaraq hám nekeniń házirgi zaman jámiyetindegi rolin durıs túsinip jetiwi jaslardıń shańaraq turmısına psixologiyalıq tayarlıǵın qalıplestiriwdiń áhmiyetli bir tárepi esaplanadı, bul neke qurıwǵa ustanovka, jónelislerdiń qalıplesiwiniń ózgesheligi menen baylanıslılıǵı ayqın kórsetip berilgen.

Joqarida bayan etilgen psixolog pedagog alimlardıń ilimiy izertlew jumıslarınan da kórinip turipti jaslardı shańaraq turmısına tayarlawdıń ahmiyeti oǵada ulkenligin. Sebebi bizler jaslardıń shańaraqqa psixologiyalıq tayarlıǵın rawajlandiriwimiz ushin aldın ala shańaraqtı duziwshi erli zayıplardıń neke aldı faktorların uyreniwimiz tiyis esaplanadı.

Hár bir jas adam sheshim qabıllawı kerek bolǵan neke aldı dáwiriniń psixologiyalıq wazıypası ózin ata-ana shańaraǵınan bólekleniw, sonıń menen birge onıń menen baylanıslı halda qalıwdan ibarat. Nekege shekemgi dáwirdi insanniń tuwılǵanınan baslap nekege kiriwge shekemgi pútkil ómir jolınan ibarat dep esaplaw múmkin. Bul dáwirde genetikalıq jaqtan azlap psixologiyalıq hám máteriallıq ǵárezslikke erisiw, qarama-qarsı jınıs penen, baylanısta bolıw tájiriyesin iyelew, neke sherigin tańlaw, onıń menen baylanıswdıń emocionallıq iskerlik tájiriyesin iyelewi zárúr. Neke aldı dáwirinde neke aldı tanısw hám neke aldı xoshemet kórsetiw tiyis boladı. Nekege shekem tanısw tek xarakteri menen ǵana emes, al dawamlılıǵı menen ózgeshelenedi. Tanıswdı ótkeriw waqtı neke múnasibetleriniń saqlanıwına tásir etedi.

Psixologlar pikiri boyınsha shaxstıń nekege ádep-ikramlıq-psixologiyalıq tayarlıǵı talaplar, wazıypalar hám minez-qulıqtıń sociallıq standartların shańaraq

turmısı menen tártipke salınatuǵın pútin bir kompleksin qabıl etiwı túsiniledi. Olar tómendegiler:

- óziniń neke sherigine, bolajaq balaları hám olardıń minez-qılıqı ushın juwapkershilik múnasibeti boyınsha jańa wazıypalar sistemasın qabıl etiwge tayar turıwı;

- shańaraq awqamınıń basqa aǵzalarınıń huqıq hám qádir-qımbatın túsiniw, insan múnasibetlerinde teńlik principlerin tán alıw;

- ózge jınıs wákili menen kúndelikli qatnasıq hám birge islesiw, óz ara háreketlerin úylestiriwge umtılıw. Bul óz nábwetinde joqarı ádep-ikramlıq mádeniyattı talap etedi;

- ózi birewdiń ádetleri hám xarakter belgilerine hám onıń psixikalıq awhalın túsiniw uqıbı.[2]

Joqarida bayan etilgen neke aldi faktorların jaslarımız tuwri tusinse hám psixologiyalıq tárepten ańlap jetilse jas shańaraqtıń bekkemligi asar edi.

Solay etip shańaraq qurıw faktorlarına iye bolǵan neke aldi faktorları hám shańaraqtıń bekkemligi haqqındaǵı kóz qaraslardı qalıplestiriwde jaslardıń huquqiy pedagogikalıq hám psixologiyalıq sawatlılıǵına baylanisli boladı.Eger jaslardıń shańaraq haqqındaǵı kóz qarastarınıń qalıplesiwine tásir etiwshi sirtqi sotsial ortalıqtıń ahmiyeti oǵada ulken esaplanadı.

Neke aldi faktorlarınan biri - bul neke qurıw ushın tiykar bolǵan neke motivları esaplanadı. Shańaraq qurılısında bir neshe onlab neke motivları bar. Lekin olardı ulıwmalastırılǵan túrde ush taypaǵa ajıratıw múmkin:

1. Muhabbat sebepli shańaraq qurıw.
2. Materiallıq yamasa ózge mápdarlıq tiykarında shańaraq qurıw.
3. Stereotip boyınsha shańaraq qurıw.[3]

Bul shańaraq qurıw motivleri neke aldi faktorlarına óz tásirin tiygizedi. Sonlıqtan biz psixologiyalıq kóz qarastan bekkem shańaraq qurıwda neke aldi faktorları menen qosip neke motivlerinde itibarımızdan shette qaldirmawımız kerek esaplanadı.

Sol tiykarda jaslardi shańaraqqa psixologiyalıq tayarlawda sotsial psixologiyalıq treningler shólkemlestirilse hám sol treninglerde jaslar ózleriniń shańaraq haqqındaǵı oylari hám eleslerin qáliplestirip barilsa maqsetke muwapiq bolar edi.

Bul ushin shańaraq quriwǵa baylanisli psixologiyalıq treninglerde shet el hám jergilikli psixologlardıń miynetleri hám ilimiy teoriyalıq dalillengen bilimlerin biz jaslardıń bilimlendiriwinde hám auditoriyadan tis jumislarında qollanıp barsaq jaqsi natiyjege erisken bolar edik. Sotsial psixologiyalıq treninglerde qollanilatúǵın shiniǵıwlar hám sawbet rolli oyınlardıń ahmiyeti jaslardi shańaraq quriwǵa psixologiyalıq tayarlıǵın qáliplestiriw hám rawajlandiriwǵa ulken tásirin tiygizedi.

Paydalanılǵan a'debiyatlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби» мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқи. // <http://uza.uz/oz/politics/vatanimiz-ta-diri-va-kelazhagi-y-lida-yanadaamzhi-at-b-lib--15-06-2017>. (Электрон манба. 2018 йил 9августда мурожаат этилган)
2. Utebergenov M.A., Ibragimova R.J. Shańaraq psixologiyası. Oqıw qollanba. – Nókis: Ájiniyaz atındaǵı NMPI, 2021.- 185 bet.
3. Оила психологияси. // Шоумаров Ғ.Б. таҳрири остида. – Т.: 2007. -58-б.

XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MAGISTRATURA TA'LIMI

Qo'chqorov Astonaqul Musurmonqulovich

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti kafedra mudiri

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xorijiy oliy ta'lim muassasalarining magistraturalari faoliyatini o'rganish va tahlil qilish natijalari yoritilgan.

***Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim muassasalari, magistratura, xorijiy oliy ta'lim, faoliyati, takomillashtirish, samaradorligi, solishtirish, o'rganish, natijalar, muammolar, istiqbol va x.k.*

ANNOTATION

In this qualification-graduation work, in order to improve the magistracy activities of Higher Education Institutions on a modern basis, the magistracies of foreign HEIs were compared and studied historically.

***Key words:** Higher training institutions, master's, foreign higher education, activity, improvement, efficiency, to compare, learning, problems, prospect.*

Kirish. Hurmatli Prezidentimiz Sh. Mirziyoev 22.12.2022 yil kuni O'zbekiston halqi va Oliy Majlisga 2023 yil uchun yo'llagan Murojaatnomalarida yurtimizda ta'lim sohasini rivojlantirishga e'tibor hech qachon to'xtab qolmasligini aytib **“Ta'lim sifatini oshirish-yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu-yagona to'g'ri yo'lidir”**deb ta'kidladilar.

“O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish va ilg'g'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda rivojlantirish hamda jahon oliy ta'limi standartlari darajasiga olib chiqish yuzasidan aniq chora-tadbirlar belgilab berilgan.

Yuqorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda rivojlangan xorijiy mamlakatlar oliy ta'limi magistraturalari faoliyatini o'rganish va tahlil qilish asosiy maqsad qilib qo'yildi.

Kuzatishlarning ob'ekti sifatida rivojlangan 4 ta xorijiy mamlakatlarning oliy ta'lim magistraturalari bo'lib hisoblandi.

Tadqiqotning predmeti: Jahon oliy ta'limi magistraturalari tajribasini, xususan Yevropa mamlakatlaridan - Angliya, Ispaniya, Fransiya, Osiyodan esa Janubiy Korea kabi tanlab olingan davlatlarning oliy ta'lim tizimidagi magistratura faoliyatini o'rganish va tahlil qilish.

Olingan ma'lumotlarning amaliy ahamiyati. Xorijiy oliy ta'lim magistraturalari faoliyatini o'rganishlar natijasida olingan ma'lumotlarni mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari magistraturalarini zamonaviy asosda takomillashtirish maqsadida tadbiq etish imkoniyatlari mavjudligi amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

O'rganishlarning uslubi. Bunda asosan xorijda faoliyat ko'rsatayotgan bir qator olimlar, tadqiqotchilar va magistrantlarning ma'lumotlaridan keng foydalanildi. Xorijiy oliy ta'lim magistraturalari faoliyatini o'rganish va tahlil qilishda asosan qiyoslash hamda solishtirish usullari qo'llanildi.

Natijalar. Kuzatishlar xorijiy oliy ta'lim magistraturalarida bir qator qulaylik va ustunliklar borligini ko'rsatdi. Bizga ma'lumki, xorijiy oliy ta'limda magistratura faoliyati o'ziga yarasha ko'p yillik an'ana va tajribaga boy. Masalan, Buyuk Britaniyada magistratura 1-yillik muddatdan iborat, O'zbekistonda esa 2-yilgacha davom etadi.

Magistratura (lotincha. magistratus — boshliq) — 1) Qadimiy Rimda davlat lavozimi; 2) ayrim davlatlarda sud mahkamalari tizimi; 3) ko'p davlatlarda oliy ta'lim bosqichi; 4) O'zbekistonda aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriat negizida ta'lim muddati kamida 2 yil davom etadigan oliy ta'limdir. Magistr atamasi lotincha bo'lib, "Magister" murabbiy, o'qituvchi, rahbar, rus tilidagi tarjimada esa "O'z ishining ustasi" degan ma'noni anglatadi. Magistrlik

dasturini tugallab, ilmiy yoki ilmiy- texnikaviy mazmundagi magistrlik dissertatsiyasini himoya qilgandan so'ng, bitiruvchilarga davlat malaka attestatsiyasi yakunlariga ko'ra magistr darajasi berilib, ularga davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi, kasb-hunar va ilmiy faoliyat bilan shug'ullanish huquqini beradigan diplom topshiriladi.

Ustozlarning ta'limdagi o'rni faqat g'arbga xos sifat emas, albatta. Sharq bu o'rinda bir necha yuz yillik tarixiy "Ustoz-shogird" an'anasi bilan maqtansa arziydi. G'arbning ilm- fandagi yutuqlari ham bevosita talaba va ilmiy rahbar tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilganligi bilan bog'liq. Angliya universitetlariga dunyoning yuzlab mamlakatlaridan minglab talabalar aynan bir professorning shu universitetda dars o'tayotganligi, uning ilmiy ishlari muhimligi uchungina xujjat topshiradi.

Magistraturada o'qishni davom ettirmoqchi bo'lganlar ham ustozlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Buning uchun talabadan ham mas'uliyat, ham yordamga xayrixohlik kutiladi. Buyuk Britaniyadagi ilmiy rahbarlar ko'magini uch turga bo'lish mumkin:

1. Ilmiy ish (Dissertation). Magistrant (bunga bitiruvchi bakalavrlar ham kirishi mumkin) dissertatsiya yozishdan avval universitet tomonidan berilgan majburiy va o'zi tanlagan modullar (fanlar) ni o'zlashtirishi, kurs ishlarini bajarishi kerak.

Ijtimoiy fanlarda ko'p hollarda 2500-6000 so'zlik term-paper (kurs ishlari) talab qilinadi, bu boshqa sohalarda, ya'ni aniq fanlar, xattoki, ijtimoiy fanlar doirasida ham standartlashtirilgan testlar, amaliy mashg'ulot va keyslar ko'rinishida bo'lishi ham mumkin. Qidinlik darajasi barcha yo'nalishlarda o'ziga xosdir. Vazifani bajarish uchun ilmiy rahbar bilan uzluksiz ishlash, kerakli adabiyotlarni tanlash, xomaki rejani tuzish, uning qoralamasini ilmiy rahbarga yuborish, ilmiy rahbar bergan feedback (xato va kamchiliklar ustida ishlash uchun berilgan konstruktiv maslaxat)ni to'g'ri qabul qilish, ishni boshlang'ich nuqtasidan taxrir qilib chiqishni qamrab oladi.

Mazkur mashaqqatli jarayonda ilmiy raxbarning har bir ko'rsatmasiga amal qilish, topshiriqlarni o'z vaqtida bajarish u bilan yaxshi munosabatda bo'lish kafolatidir.

2. Ruxiy salomatlik (Mental health). Ko'pchilik hollarda ilmiy rahbarlar shogirdlaridagi (tutee) ruxiy tushkunlik va aqliy zo'riqishni tez ilg'ab olishadi yoki magistrantlar bu haqida xabar bersa, masalaga xolis yondashadi. Ba'zi oliygohlarda talabaning xayotiy muammolari bilan shug'ullanadigan universitet vakillari tayinlanadi (pastoral care providers).

Bu universitet mentalitetiga qarab o'zgarishi mumkin, albatta. Ba'zi oliygohlarda magistrantlar mustaqil ishlashga undaladi, ba'zilarida esa ilmiy rahbarlar bilan ta'limning boshidan oxirigacha, ba'zan bitirganidan so'ng ham ilmiy aloqani yo'qotmaydi.

Ular magistrantlarga dam olish kunlari ajratish, vazifani topshirish muddatini cho'zish va kerak bo'lsa, muammolariga birga yechim topishda ko'maklashadi.

Bu esa "Ustoz-shogird" munosabatlarining yanada mustaxkamlanishiga xizmat qiladi.

3. Kelajakdagi ilmiy imkoniyatlar (Career opportunities). Magistrantlar o'qishni tugatguniga qadar ilmiy rahbarlari ularning kelajakdagi rejalari bilan ham qiziqadi.

Chunki ilmiy rahbarlar salohiyati va tajribalaridan kelib chiqib holis baho beruvchi shaxslardir. Bundan tashqari, ilmiy rahbarlar bir necha yillik tajriba asosida ko'plab xamkasblar orttirgan bo'lib, bu shogirdlar uchun yaxshigina networking manbai bo'lib xizmat kilishi mumkin. Ilmiy rahbarlar go'yoki yo'l ko'rsatib boruvchi yo'l boshchi, uning qo'lida esa chiroq bor.¹

Magistratura (Soksa) – bakalavr dasturini tugatgandan so'ng universitet bitiruvchisi istagan mutaxassislik bo'yicha magistraturaga kirishi mumkin. Janubiy Koreada magistraturaga kirish uchun mutaxassislik shifrlarining mos kelishi talab qilinmaydi. Magistratura dasturi tanlangan mutaxassislikni chuqurroq o'rganish bilan birga, nafaqat ta'lim dasturiga rioya qilish, balki mustaqil ravushda ta'lim olishni ham ko'zda tutadi. Magistraturada o'qish muddati 2 yil va undan ortiq. Odatda,

¹ [Rabbimova D., Umarov D. Buyuk Britaniya oliy ta'lim muassasalarining o'ziga xosligi nimada?/O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№ 2/63-64 betlar]

magistr darajasini olish uchun magistrantlar 24 kredit to'plashi, muayyan imtihonlarni topshirishi va tugallangan dissertatsiyani komissiyaga topshirib, himoya qilishlari kerak.

Birlashtirilgan magistratura va PhD dasturlari so'nggi ishlanma bo'lib, nominal muddati – 4 yilga teng. Bunda talaba magistraturaga va doktoranturaga birdan hujjat topshiradi va suhbat yoki imtihon orqali qabul qilinadi. Bu dasturni tanlagan magistr doktoranturaga kirish uchun yana alohida imtihon topshirishi talab qilinmaydi.

Janubiy Koreada bakalavriat, magistratura yoki doktoranturada o'qish muddatlari O'zbekistonda belgilangan muddatlar bilan deyarli bir xil, ammo ta'lim jarayonining mazmuni sezilarni darajada farq qiladi.¹

Tajribaga asoslangan kichik tadqiqotimiz shuni ko'rsatadiki, Buyuk Britaniya magistratura bosqichi tizimi ko'plab g'arb davlatlari, shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimidan ham ayrim jixatlari bilan farq qiladi.

Xususan, talabalarning mustaqil izlanishi, akademik mulkka qat'iy hurmat bilan munosabatda bo'lishi va tanlov fanlarni o'qishi universitet uchun asosiy va eng muhim masaladir. Magistrantlarga universitet tomonidan tayinlangan ilmiy rahbarlar, nafaqat ilmiy, balki ijtimoiy hayot masalalarida ham yaqindan yordam beradi. Bu talaba hamda ilmiy rahbar o'rtasidagi muloqotning samarali bo'lishiga, pirovardida, dangasalikka o'rin qolmasligiga olib keladi.

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, bu mamlakatdagi ta'lim dasturlari universitetlararo

ba'zi farqlanishlarga ega, ya'ni har bir oliy ta'lim muassasasi ichki nizomlar asosida o'ziga xos ta'lim tizimini ham shakllantira biladi. Magistr bu - talaba emas, u ilmiy salohiyatga ega shaxsdir.

Ispaniyada magistratura bu bakalavriatning davomi emas. U ilmiy faoliyat olib borish uchun qo'yiladigan ilk qadam. Mamlakatda yaxshi ishga ega bo'lish uchun

¹ [Mashrabbekova A. Yaxshi ta'lim – muvaffaqiyat kaliti yoxud – Janubiy Korea oliy ta'limiga bir nazar/O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№3/37-38 betlar]

tegishli tavsiyanomalar hamda bakalavr diplomining o'zi kifoya. Magistr esa ilmiy xodimdir.

Magistr darajasiga erishish uchun 1 yoki 2 yil talab qilinadi hamda 60 tadan 120 tagacha kredit to'plash zarur bo'ladi. Bundan tashqari, magistrlik ilmiy ishini yozish va himoya qilish o'zgarmas talab bo'lib, magistrantning ilmiy salohiyati o'ta ahamiyatli hisoblanadi. Mazkur bosqichda ta'lim olish istagidagi talabalarning tadqiqot olib borishi, akademik faoliyat ko'rsatishi yoki o'z sohasida ishlashi talab etiladi.

Odatda, bakalavrni bitirgan talaba o'sha yilning o'zida magistratura bosqichiga hujjat topshirmaydi. U bir necha yillik faoliyatdan so'ng, o'zini ilmiy ishga bag'ishlamoqchi bo'lsa yoki biror yangi tadqiqot ustida izlanish olib borishni istasagina, magistrlikni tanlaydi.¹

Fransiya oliy ta'limi magistraturasining maqsadi biror yo'nalish bo'yicha chuqur ixtisoslashgan ta'lim berish va talabani ilmiy izlanish yoki kasbiy yo'nalishga tayyorlash bo'lib hisoblanadi. Fransiyada magistraturaning muddati 2 yil. Fransiya oliy ta'limida 3 ta sikl mavjud: bunda bakalavriat 1-sikl, magistratura 2-sikl, doktorantura 3-sikl. Fransiya universitetlarida talabalar nazariy bilimlarni oladilar va bir paytning o'zida korxonaning maoshli ishchisi ham hisoblanadi.

Korxonada talaba uchun javobgar bo'lgan amaliyot rahbaridan kasbning amaliy jixatlarini o'rganadi. Bunday kurslar asosan magistratura bosqichida qo'llaniladi va talabaning o'z yo'nalishi bo'yicha ish bilan ta'minlanishiga yordam beradi.²

XULOSALAR

1. O'rganilgan xorijiy mamlakatlarning oliy ta'limi magistraturalari turlicha bo'lib bizning oliy ta'lim magistraturasidan farqli jixatlari ko'p. Masalan, Buyuk Britaniyada magistraturada o'qish muddati 1-yil, bu muddatda magistrantlar "Ustoz-

¹ [Ortiqova M. Ispaniyada oliy ta'lim: kirish osonu bitirish qiyin universitetlar/O'zbekistonda oliy ta'lim /2022/№3/45-bet]

² [Abdullajonova G., Mo'jizalar mamlakati oliy ta'limining o'ziga xosliklari/O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№4/60-61 betlar]

shogird” tizimida yuqorida bayon etilgan 3 ta yo‘nalishda faoliyat olib boradilar. Frantsiyada magistratura 2- yil bo‘lib magistrantlar ham o‘qiydi ham amalda soha korxonasida ishlab oylik oladi va bu bilan bir vaqtning o‘zida bo‘lg‘usi ish o‘rni bilan ham ta‘minlanadi. Ispaniyada magistrlikka bakalavrdan so‘ng 1 necha yil o‘tgandan keyin aniq qaror qabul qilib hujjat topshiriladi, chunki magistratura ilmiy faoliyatning boshlanishi bo‘lib u 2 yil davom etadi. Janubiy Koreyada magistraturaga topshirish uchun mutaxassislik shifri to‘g‘ri kelishi talab etilmaydi, hohlaganiga tanlab hujjat topshirishi mumkin, o‘qish muddati 2 yil bo‘lib so‘nggi ishlanmaga ko‘ra birlashtirilgan magistratura va PhD doktorantura nominal muddati 4-yil joriy etilgan.

2. Tahliliy ma‘lumotlardan ko‘rinib turibdiki, xorijiy mamlakatlarda bakalavni bitirganlar chuqur o‘ylab qat‘iy qarorga kelib so‘ng aniq mutaxassislikka hujjat topshiradilar, chunki magistratura bitiruvchilari ilmiy-tadqiqot, ilmiy-pedagogik va kasbiy faoliyat olib borishlari mumkin.

3. O‘zbekiston Respublikasida oliy ta‘lim 2-daraja (bosqich) dan, ya‘ni: birinchi daraja (bosqich)–bakalavriat, ikkinchi daraja (bosqich) – magistraturadan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Xalqi va Oliy Majlisga Murojaatnomasi.-Toshkent.-2022 yil 22 dekabr.-
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 2-martdagi "Magistratura to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqidagi"gi 36-son Qarori.
4. Abdullajonova G. Mo'jizalar mamlakati oliy ta'limining o'ziga xosliklari /O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№4/60-61 betlar.
5. Mashrabbekova A. Yaxshi ta'lim – muvaffaqiyat kaliti yoxud – Janubiy Korea oliy ta'limiga bir nazar/O'zbekistonda oliy ta'lim/ /2022/№3/37-bet.
6. Ortiqova M. Ispaniyada oliy ta'lim: kirish osonu bitirish qiyin universitetlar/O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№3/45-bet.
7. Rabbimova D., Umarov D. Buyuk Britaniya oliy ta'lim muassasalarining o'ziga xosligi nimada?/O'zbekistonda oliy ta'lim/2022/№ 2/63-64 betlar.

Internet manbalari:

1. www.edu.uz
2. <http://www.lex.uz>
3. www.magistr.edu.uz

UDK:81'255.2\4=512.133:821.111

ДУНЁ ТИЛШУНОСЛИГИДА КОМПОНЕНТ ТАҲЛИЛ УСУЛИНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ

Ахмедова Дилсора Мухсиновна

Бухоро Давлат Университети, ўқитувчи

Аннотация: *Ҳаракат феълларининг Европа ва ўзбек тилшуносликларидаги тадқиқини таҳлил қилиш, шу асосда тадқиқотнинг ўзига хос йўналишини белгилаш; ҳаракат семали феълларнинг миқдори ва чегарасини аниқлаш, яъни ушбу феълларнинг семантик майдонини белгилаш; феъл – лексемаларнинг семантик таснифини амалга ошириш: уларнинг муштарак (умумий), бирлаштирувчи, фарқловчи семаларини аниқлаш.*

Калит сўзлар: *семантик синтагма, лексема, сўз маъноси, семантик майдон, мантиқий бўлақлар, парадигматик ва синтагматик, семемалар.*

Муҳтарам биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганларидек: „Фикрлаш тарзимизни мустақиллик руҳига мослаштириш, бир ёқлама ва тор фикрлашдан воз кечиш – бугунги Маънавий тикланиш давримизнинг энг муҳим масалаларидан биридир”¹. Ушбу теран фикр бевосита тилшуносликка ҳам тааллуқли бўлиб, бугунги кунда яратилаётган қатор тадқиқотлар, изланишлар айнан шу талабларидан келиб чиқади.

Муайян семантик майдонларни ҳар томонлама тадқиқ қилиш шу йўлдаги изланишлардан биридир. Зеро, сўзларнинг муайян семантик майдонларини таҳлил қилиш ўз фалсафий қимматига эга. Чунки халқ ўз тарихи, урф-одати, ҳаётий тажрибаси асосида дунёқарашини қайта қуриб, шакллантириб боради.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент: Ўзбекистон, 1997, 150-151-б.

Сўз ҳар бир сўз бирикмаси, гап ва матн кабиларнинг моддий асоси, материали бўлганлиги туфайли фикр алмашиш жараёни сўзлардан, уларнинг ўзаро семантик-синтактик боғланишидан содир бўлади. Айни вақтда бунда сўз лексик маъносининг аниқлашуви - муайян семаларнинг нутқий фаоллашуви, бошқа лексеманинг семалари билан боғланиши, муайян семантик синтагмани тузуви юз берадики, сўзнинг нутқдаги фаолиятини ўрганиш тилшуносликнинг марказий масаласига айланади. Чунки сўзнинг нутқда ўрганилиши, унинг бошқа сўзлар билан бирика олиш имконияти, семантик синтагмани тузуви, ўз маъносини тўла очиш учун муайян сўз ва сўз шакллари талаб қилиши валентлик назариясининг субстанциал - семантик ҳодиса сифатида сўз маъноси, сўз маъносининг гапда намоён бўлиши билан боғлиқдир¹.

Сўзларнинг бирикиши, улар орасидаги мантиқий алоқа аввало тил бирликларининг маъно имкониятига (субстанциал хусусиятига) кўра амалга ошади. Тилнинг алоқа воситаси сифатидаги ижтимоий - амалий, илмий қиммати ундаги бирликларнинг мазмун томонига эгалигидан, бирор тушунчани ифодалашдан келиб чиқади².

Демак, сўзларнинг семантик боғланиши бевосита улар семаларининг семантик муносабатини юзага чиқаради. Муайян сўзнинг бошқа сўз билан бирикиши унинг семантик имкониятига кўра содир бўлса, бу ҳолда талаб қилинувчи ва талаб қилувчи сўзларнинг ўзаро муносабати масаласи юзага келади. Сўзлар орасидаги семантик муносабат эса бевосита синтактик муносабатни юзага келтиради, синтактик тузилмалар тузади. Яъни, синтактик муносабат асосида семантик муносабат ётади, семантика билан синтаксис диалектик алоқадордир, аниқроғи, валентлик грамматика ва лексиканинг, синтаксис ва семантиканинг кесишган нуқтаси ҳисобланади³.

Сўзнинг маъно тузилиши бевосита маъно (семема) билан боғланади. Маълумки, семантик қурилишга эга бўлмаган маъно йўқ. Ҳар бир маъно

¹ Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облигатор валентликлари. Т., 1989, 141 б.10-б.

² Расулов Р.Ў., Нарзиева Н. Лексикологияни ўрганиш. - Тошкент: Ўқитувчи, 1992, 17-б.

³ Степанова М.Д. Теория валентности и валентный анализ. - М., 1973, с.69.

тузилишга, таркибига кўра баҳоланади. Маъно маълум бир сўзнинг мазмун томонини ҳосил қилган ҳолда ўз товуш асоси - ифода томони (шакли) билан биргаликда тил ва нутқда муайян вазифа бажаради.

Сўзнинг маъноси, маъно таркиби муайян мантикий бўлақлардан, таркибий қисм (сема) лардан ташкил топади. Семалар сўз маъносини шакллантириб, ҳар бир маънонинг алоҳида тил «бирлиги» сифатида мавжудлигини таъминлайди. Сўз маъносининг семалари нутқда муайян дарак ташийди. Демак, сўз маъносининг кичик мантикий, таркибий қисмлари ўзаро барқарор бутунлик (система) муносабатида бўлиб, маънонинг нутқий «ифодаси» сифатида хизмат қилади. Демак, юқорида таъкидланганидек, сўзнинг маъно тузилишини ўрганиш, таҳлил қилиш, сўз маъносининг мантикий бўлақларини аниқлаш, таркибий қисмларининг хилларини белгилаш, ҳар бир семанинг маъно (семема) таркибидаги ўрни, аҳамиятини ёритиш, бошқа семаларга бўлган муносабатини очиш - маънолар орасидаги мантикий алоқани топиш (семантик синтагмани ҳосил қилиш) - шунга кўра сўзларнинг ўзаро парадигматик ва синтагматик муносабатларга кириш, сўзлар қаторини тузиш, парадигматик муносабатдаги сўзларнинг бир - биридан фарқлаб турувчи семаларини аниқлаш, топиш имконини беради. Бу натижалар эса семасиология, лексикография, лексикология, компьютер лингвистикаси, умуман, тилшунослик учун илмий - амалий аҳамият касб этади. Шунга кўра инглиз ва ўзбек тилидаги феълларнинг, хусусан, фаол ҳаракат семали феълларнинг маъно тузилишини, таркибини алоҳида ўрганиш муҳим.

Ҳаракат феъллари тузилишини белгилашда, асосан, лингвистик - семантик назариядан - унинг дифференциал - семантик таҳлил қилиш усулидан фойдаланамиз. Чунки сўз маъносини таркибий қисмларга ажратиб ўрганиш усули, яъни компонентли таҳлил (бундан сўнг КТ)¹ усули сўз маъно таркибини, тузилишини аниқлашда энг асосий ва қулай усул ҳисобланади. Маълумки, лексема семасини таркибий қисмларга, семаларга ажратиш таҳлил усули деб

¹ Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2002, 51-б.

номланади. Бу усул систем тилшуносликда тил бирликларининг маъно томонини ўрганишда асосий усул сифатида тан олинган¹. Чунки мазкур усул санокли семалар ёрдамида сон - саноксиз семемалар ва сўзларнинг маъно таркибини аниқлаш, изоҳлаш ва тавсифлаш имконини беради. Шу жиҳатдан КТ моҳиятига кўра моддий дунёда Д.И.Менделеев даврий жадвалидаги элементларни эслатади. Чунки семалар моҳияти кимёвий элементларга ўхшайди. Бир элемент турли бирикувларда турли моддалар таркибида иштирок этиб, хилма - хил моддаларни вужудга келтиргани каби, бир сема юзлаб ва ҳатто минглаб сўзларнинг маъно тузилишида элемент сифатида иштирок этади. Шунинг учун мазкур усулнинг келажаги порлоқдир. У худди кимёда моддаларни таркибий қисмларга ажратиш характерида эгадир.

Маълумки, КТ усули дастлаб фонологияда, кейинчалик грамматикада (Р.Якобсон, А.Мартине асарларида), сўнгра семантикада қўлланила бошланди. Ҳозирги тилшуносликда КТ дан лексик, морфологик ва синтактик бирликлар маъносининг таҳлилида фойдаланилмоқда².

Демак, КТ орқали тилнинг система сифатида ички тузилишини, хусусан, тил семантик системасининг структур тузилиши сирларини билиш имконига эга бўламиз. КТ усули семантик майдонлар назариясининг узвий давомидир. Бу ҳақда «Основы компонентного анализа» номли асарнинг 3-бобида алоҳида фикр юритилган³.

Маълумки, Шарқда сўзларнинг семантик майдонига эътибор бериш қадим даврлардан бошланган⁴. Бунинг исботини Замахшарийнинг «Муқаддимат-ул адаб» (1128-1143 й.) ва Чингийнинг «Келурнома» (1659-1707 й.) луғатларида кўриш мумкин. Ушбу луғатларда тил бойлиги муайян семантик майдонлар бўйича тасниф қилиниб, ҳар бир семантик майдон луғатнинг алоҳида қисми

¹ Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Т., "Ўқитувчи", 1995, 66-б.

² Гулига Е.В., Шендельс Е.И. О компонентном анализе значимых единиц языка// Принципы и методы семантических исследований. - М., 1976.

³ Ахманова О.С. и др. Основы компонентного анализа. - М., МГУ, 1969. -С.45-64.

⁴ Исломов З.М. Махмуд Замахшарий «Муқаддимат ул-адаб» асарининг қўлёзма манбалари ва арабча-туркий феъллар сўзлигининг йиғма илмий-танқидий матни. Филол.фан.д-ри дисс. автореф. - Тошкент, 1998, 45 -б.

сифатида берилган¹. Аммо бу луғатларда семантик майдонларга фақат амалий жиҳатдан ёндашилган. Сўз семантик майдонининг назарий жиҳатларини ишлашга эътибор берилмаган.

Сўз семантик майдонини назарий жиҳатдан тадқиқ қилишга, асосан, немис тилшуноси Й.Трир асос солган. У «Немис тилидаги сўз бойлигини семантик майдонларда ўрганиш» монографиясида сўз маъносини, асосан, тушунчаларга боғлаб тадқиқ қилган². Шунинг учун ҳам Й.Трир сўз майдонини тушунчалар майдонидан келиб чиққан ҳолда гуруҳлайди. Олимнинг фикрича, ҳар бир тушунча майдони сўзлар билан ҳамиша қопланган бўлади, унинг бирортаси бўш қолмаслиги зарур. Ҳар бир тушунча майдонини ифодаловчи сўзлар сўз семантик майдонини ташкил қилади. Сўз ўз майдонидагина маъно беради ва ундан ташқарида бунинг акси бўлади. Сўз маъносининг ривожланиши тушунча майдонининг сўзларда қайта тақсимланишидир. Й.Трирнинг фикрларини, фалсафа нуқтаи назаридан, ҳақ деб ҳисоблаш мумкин. Чунки инсоният объектив борлиқ ҳақида тушунчага эга бўлгач, уни ифодалаш учун сўзларни яратди. Сўзларнинг яратилиши эса, шубҳасиз, шу тилда сўзлашувчи халқ тушунчалари билан боғлиқдир. Демак, объектив борлиқ ҳақидаги тушунчаларнинг тараққиёти, ўз навбатида, сўз бойлиги ва ундаги маъно тараққиётига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Mukhsinovna, Akhmedova Dilsora. "Meaning Structure of Moving Verbs in English and Uzbek." *Journal of Pedagogical Inventions and Practices* 8 (2022): 162-164.
2. Akhmedova Dilsora Mukhsinovna, Umrzoqova Ozoda. (2023). ENGLISH AS A GLOBAL LANGUAGE. *INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 3(5), 1310–1313. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7997970>

¹ Исломов З.М. Кўрсатилган афтореферат, 46-б.

² Trier J. Einleitung // *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. - Heidelberg. 1931; шу муаллиф. *Sprachliche Felder // Zeitschrift für deutsche Bildung*. 1932, Bd.8.Nf.9.-S.417-425.

3. Абдурахмонов И. Полисемия и антонимия прилагательных протяженности в современном узбекском литературном языке. Автореф. дис... канд. филол. наук.- Ташкент , 1967.
4. Ахманова О.С. и др. Основы компонентного анализа. - М., МГУ, 1969. -С.45-64.
5. Khamdamova, Sitora Bakhshilloyevna. "Mythological Themes and Motives in William Butler Yeats' Poetry." Spanish Journal of Innovation and Integrity 6 (2022): 147-150.
6. Safarova, Z. (2022). G'afur G'ulom asarlarida yetim bola hayoti va yetimlikka munosabatning yoritilishi . ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 22(22). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/ar
7. Khodjaeva D. ТЕРМИНОЛОГИЯ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ: РАЗВИТИЕ, ОБОГАТЕНИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
8. Toirova, U. «The Interpretation of Zoosemy through the Symbol of Monkey in the Stories of N.Eshonqul “Maymun Yetaklagan odam(The Man Leading the Monkey) and W.W.Jacob’s “The Monkey’s Paw”
9. Toirova Umida Sobirovna A Teacher of English Literature Department Bukhara». ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), т. 1, вып. 1, июнь 2021 г., http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1952.
10. Khayatovna, Niyazova Mokhichekhra. "CLASSIFICATION OF USUAL WAYS OF WORD FORMATION IN THE RUSSIAN LANGUAGE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.2 (2023): 200-203.
11. Khayatovna, N. M. “The Use of Riddles in the Speech of Characters in English and Uzbek Literature”. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, vol. 1, no. 4, Oct. 2022, pp. 60-65, <http://inter-publishing.com/index.php/IJISE/article/view/169>
12. Radjabova Dildora Rakhimovna. (2023). PSYCHOLOGY IN LITERATURE. Academicia Globe: Inderscience Research, 4(03), 275–278. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/PK7SE>
13. Shamamedova Zinnat Xayrulloyevna. “DEVELOPMENT OF THE DETECTIVE GENRE IN AMERICAN LITERATURE”. International Journal Of Literature And Languages, vol. 3, no. 03, Mar. 2023, pp. 24-33, doi:10.37547/ijll/Volume03Issue03-06

BE'MANI VAXSHIYLIK QURBONI BO'LGAN DUNYO MO'JIZASI

Omonxonov Javlon Abdumutallibxon o'g'li

JDPU Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muallif tomonidan Qadimgi davri me'morchilik san'atining nodir namunasi Artemida ibodatxonasining qurilishi va uning me'moriy uslublari, shuningdek bu davr me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari, ibodatxonaning keying kelajagi u bilan yuz bergan fojeali voqealar, ikkinchi bor qurilishi va hozirgi holati haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *“Qadimgi dunyoning yetti mojizasi”, Artemida, Zevs, Krez, Xersifon, Metagenes, Peonit va Demetrius, Gerostrat, Aleksandr Makadoniskiy, Aleksandar Deinokrat, Turkiya, Izmir, Efest, nasroniylik, atipik.*

Аннотация: *В данной статье автор описывает строительство храма Артемиды, редкого образца зодчества Античной эпохи, и его архитектурные стили, а также особенности архитектуры этого периода, будущее рассказывается о храме, трагических событиях, произошедших с ним, втором строительстве и нынешнем состоянии.*

Ключевые слова: *«Семь чудес древнего мира», Артемида, Зевс, Крез, Герсифон, Метаген, Пеониты и Деметрий, Герострат, Александр Македонский, Александр Дейнократ, Турция, Измир, Эфес, христианство, нетипичное.*

Abstract: *In this article, the author describes the construction of the Temple of Artemis, a rare example of the architecture of the Ancient Era, and its architectural styles, as well as the specific features of the architecture of this period, the future of the temple, the tragic events that happened to it, the second time construction and current condition are discussed.*

Key words: *"Seven Wonders of the Ancient World", Artemis, Zeus, Croesus, Hersiphon, Metagenes, Peonites and Demetrius, Herostratus, Alexander the Great, Alexander Deinocrates, Turkey, Izmir, Ephesus, Christianity, atypical.*

Qadimgi manbalarda O'rtayer dengizi atrofidagi mamlakatlarda bunyod etilgan va o'z salobati, go'zalligi bilan o'sha zamon odamlarini hayratga solgan inshootlardan yettitasi "Qadimgi dunyoning yetti mojizasi" deb yozib qoldirilgan. Bu tarix juda ko'pdan ko'p hodislarga guvoh bo'lgan. Shu mo'jizalar ichida biri vaxshiylik va jaholat qurboniga aylangani tarixdan ma'lum. Bu "Qadimgi dunyoning yetti mo'jizalaridan biri" - Iloha Artemida ibodatxonasi hisoblanadi.

Artemida ibodatxonasi Turkiya Respublikasi Izmir viloyati janubidagi Selchuk shahri yaqinida joylashgan. Ibodatxona o'rnatilgan shahar –Efes hozirda mavjud emas, ammo bir necha ming yillar oldin ikki yuzmingdan ortiq kishi yashagan katta megapolis hisoblangan. [<https://valenteshop.ru/uz/hara-artemidy-v-efese---odno-iz-semi>]

Efes aholisi qadimdan ma'buda Artemidani shahar homiysi, o'zlaring bosh ilohasi deb bilishgan va ma'buda Artemida sharafiga ko'rganlarni lol qoldiradigan ibodatxona qurganlar. Afsonalarga ko'ra, Artemida Zevsning qizi bo'lgan. U hosildorlik, ov va Oy ma'budasi, ayni paytda hayvonlar homiysi, ayollar madadkori, ayol ifati va baxtli nihok homiysi ham hisoblangan. Bu ibodatxona kattaligi, hashamatliligi, go'zalligi va qurilish usuli, shuningdek tarixda uzoq qurilish davri bilan boshqa me'moriy inshootlardan ajralib turgan.

Ibodatxona ikki marotaba qurilgan-birinchi ma'badning qurilishi taxminan 120 yil davom etgan (mil. avv. 550- yillarda) va uch asr otgach yoqib yuborilgan. Qayta tiklash uchun oz vaqt talab etilgan, ammo oldingi bino singari, u ham uch asrdan uzoq yashamadi, vayron etildi. Qurilish uchun pullar afsonaviy boyligi bilan mashhur bolgan Lidiyaning so'nggi qiroli Krezdan kelgan. Knosslik Xersifon bino loyhasi ustida ishlagan, u muqaddas joyni qurish paytida bir qator kutilmagan muammolarga duch keladi va shu sababli bir nechta nostandart, atipik va o'ziga xos yechimlarni qo'llaydi. [Arnold,Irene Ringwood.Festivals of Ephesus (англ.) //American Journal of Archeology: journal.-1972.-vol.77.no.1.-P.17-22]

Shuni ta'kidlash kerakki, bu me'moriy inshaotning me'moriy yechimlari ham hozirda arxealoglarni lol qoldirmoqada. Shuningdek, ibodatxona ustunlai ham o'sha

davrda yaratish uchun juda katta yutuqlardan biri hisoblangan. Uning yana bir o'ziga xos xususiyati shundaki, ibodatxona botqoqlik ustiga qurilgan. Buning sababi esa bu hududda ko'p zillzilza bo'lishi va botqoqlik zilzilza kuchini yumushatadi va shu orqali ibodatxonani texnogen ta'sirlardan himoya qilish bo'lgan deya taxmin qilinadi.

Arxeologlarning aytishicha, ibodatxona uzunasiga 104 metr, eniga 50 metrni tashkil etgan. Uning tosh ustunlari esa 18 metrdan baland bo'lgan, ustunlar soni esa 127 tani tashil ettgan va marmardan ishlangan. [<https://uz.denemetr.com/docs/134/index-86050-1.html>] Ibodatxonaning devorlari ichkaridan Praxiteles tomonidan ishlangan haykallar va Scopas tomonidan o'yilgan bo'rtmalar bilan bezatilgan. Ibodatxonaning o'rtasida qora va fil suyagidan yasalgan, qimmatbaho toshlar va metal bilan bezatilgan ma'budning 15 mertli haykali o'rnatilgan. Artemida barcha tirik mavjudodlarning homiysi sifatida hurmatga sazovor bo'lganligi sababli, uning kiyimlarida hayvonlar tasvirlangan.

Ibodatxonaning qurilishi uzoq, 120 il davom etganligi sababli uni qurilishini boshlagan odamlar yakunini ko'risha olmaganlar. Uzoq davom etganiga sabab esa botqoqlikda qurilgani, ya'ni dastlab botqoqlik kovlanib ko'mir va jun solinib so'ngra poydevor qurilganligi va bu uzoq vaqt olgan. Yana bir sababi qurilish ashyolarining qurilish bo'layotgan joyga olib kelish edi, chunki atrof botqoqlik bo'lgan. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki quruvchilar bu muammoni ham yechishgan. Bunda quruvchilar ashyolarni botqoq orqali sudrash usulidan foydalanishgan. Qurilishdagi yana bir asosiy muammolardan biri bu bahaybat va og'ir ustunlar bo'lib, ularni joyiga o'rnatish edi. Ammo bu muammo qanday hal qilingani haligacha sir bo'lib qolmoqda. Shu sabablar tufayli qurilish uzoq davom etgan va uni boshlagan me'morlar bitgan binoni ko'rishmagan.

Masalan qurilishni boshlagan me'mor Xersifon qurilish davomida vafot etgan va uni ishini keying davrlarda Metagenes davom ettirgan, ammo u ham vafot etib, qurilishni me'morlar Peonit va Demetrius tomonidan tugallangan. [LiDonnici, Lynn R. The Images of Artemis Ephesia and Greco-Roman Worship: A Reconsideration (АНГЛ.) // Harvard Theological Review : joun.-1992-Vol 85 no.-P/389-415]

Ibodatxona qurilishi naqadar g'aroyib bo'lsa uning vayron bo'lishi ham undan kam emas. Ibodatxona ikki marta qurilib ikki marotaba vayron qilingan.

Birinchi bor vayron etilishi, mil. Avv. 356-yilda Gerostrat degan kimsa nom chiqarish maqsadida ibodatxonaga o't qo'yadi. Lekin uning nomi tarixda bema'ni vahshiylik ramzi bo'lib qoldi. [<https://hozir.org/mavzu-dunyoning-7-mojizasi-reja-qadimgi-dunyoning-7...>] Shuni yodda tutish kerakki bu davrda katta yong'inni o'chirish qiyin ish bo'lgan. Yong'in chiqandan so'ng, ibodatxonadan faqat oq marmarlardan ustunlar va devorlar qoladi, ular shu qadar qoraygan ediki, shu sababli shaharliklar ibodatxonani to'liq buzib yuborishadi. Jinoyatchi Gerostrat o'z aybini tan olib, bu ishni avlodlari uni unutmashligi uchun qilganini aytadi. Shundan so'ng shahar kengashi jinoyatchining ismini hujjatlardan butunlay o'chirib tashlash orqali Gerostratni tarixdan yo'qotishga qaror qiladilar. Hujjatlarda ibodatxonani yoqqan kishini "bir jinni" deb yozishadi, ammo inson xotirasi qatiyatli bo'lib chiqdi va Gerostrat nomi tarixga be'mani vahshiylik nomi bilan muhirlandi.

Ibodatxonaning ikkinchi bor tiklanishiga Aleksandr Makadoniskiy tomonidan moliyalashtirilib, qurilish ishlariga me'mor Aleksandar Deinokrat boshchilik qiladi. Qayta qurish paytida binoning avvalgi rejasiga to'liq amal qilinadi va biroz yaxshilanib, balandroq poydevor qilinib, ibodatxona biroz baland bo'ladi. Efesliklar Aleksandr Makadoniskiyga homiylik qilgani uchun, minnatdorlik ramzi sifatida ibodatxona ichiga Aleksandrning portertini o'rnatishga qaror qiladilar va qo'lida chaqmoq bilan tasvirlangan sur'ati devorga tushuriladi. Bu sur'atning muallifi rassom Apelles hisoblanib, shaharliklar rassomning ishidan xursand bo'lishib, unga 25 oltin berishadi (keying asrlarda hech bir rassom bitta ishi uchun buncha haq olmagan).[*Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона.-1890-1907.*]

Ikkinchi bor tiklangan ibodatxona oldingisidan deyarli farq qilmagan. Ammo bu ibodatxonaning ham qismati ham oldingisidiki singari fojeali bo'ldi. Faqat bunisi oldingisiga nisbatan biroz ko'proq turadi.

Ikkinchi bor vayro etilishi esa gotlar nomi bilan bog'liq bo'lib, gotlar ibodatxonani 262-yili yakson qilinganlar. Bir asr o'tib nasroniylikning tarqalishi va

qabul qilinishi tufayli, budparastlik taqiqlanib, ibodatxona to'liq buzilib marmar boshqa binolar uchun ishlatib yuboriladi. [<https://valenteshop.ru/uz/hara-artemidy-v-efese---odno-iz-semi>]

Hozirga kelib bu mashhur ibodatxonadan bir nechta toshlar va 14 metrlik ustungina saqlanib qolgan. Qolgan qismi esa butunlay vayron bo'lib ketgan va uning qoldig'larini botqoq sorib olgan. Atrofida esa boshqa xristian binolarning qoldig'i bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://valenteshop.ru/uz/hara-artemidy-v-efese---odno-iz-semi>
2. Arnold, Irene Ringwood. Festivals of Ephesus (англ.) // American Journal of Archeology: journal. -1972. -vol.77.no.1. -P.17-22
3. <https://uz.denemetr.com/docs/134/index-86050-1.html>
4. LiDonnici, Lynn R. The Images of Artemis Ephesia and Greco-Roman Worship: A Reconsideration (англ.) // Harvard Theological Review : journal. -1992. -Vol 85 no. -P/389-415
5. <https://hozir.org/mavzu-dunyoning-7-mojizasi-reja-qadimgi-dunyoning-7...>
6. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. -1890-1907

O‘ZBEK TILI MILLIY LINGVISTIK ATLASINI YARATISH MASALALARI VA UNING AYRIM MUAMMOLARI

Eshto‘xtarova Munira

Termiz davlat universiteti Lingvistika: o‘zbek
tili yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada tilshunoslikning yangi yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan lingvistik geografiya, areal lingvistika kabi fanlar asosida o‘zbek tilshunosligi oldidagi muhim masalalardan biri bo‘lgan o‘zbek tili milliy lingvistik atlasini yaratish masalasi va ish davomida yuzaga keluvchi ayrim muammolar haqida so‘z yuritilgan. Ayrim taklif va mulohazalar orqali ba‘zi muammolarga yechim topishga harakat qilindi.*

***Kalit so‘zlar:** lingvistik geografiya, areal lingvistika, lingvistik atlas, xaritalashtirish, hududiy jihatdan o‘rganish tamoyili, til korpusi.*

Ma‘lumki bugungi ilm-fan, insoniyat tez sur‘atlar bilan rivojlanib borayotgan ayni zamonda dunyoda har bir millat yashab qolishga, hayot va unda munosib o‘rniga egabo‘lishga astoydil harakat qilmoqda. Shubhasiz, tilning yashab qolishi bu o‘sha millatning yashab qolishi uchun muhim omillardan eng birinchisidir. Zeroki, til yashasa millat yashaydi. Shu bois ham butun dunyoda tilshunos olimlar o‘z tillarini tirik saqlab qolishga, uning xalqaro maydonda kengroq yoyilishi va o‘rganilishiga bor kuchlarini safarbar etishmoqda. O‘zlarining milliy til korpuslarini yaratish, o‘z tilini kompyuter va ilm-fan tiliga aylantirish, uni hududiy va dialektal asosda o‘rganib uni boyitish, o‘rganilgan materiallar asosida milliy lingvistik atlaslar yaratishga urinmoqda. Dunyoning aksariyat mamlakatlarida bu kabi ishlar aksariyat tugallangan, ya‘ni ko‘pgina rivojlangan mamlakatlar va ularning tillarining milliy korpusi va milliy lingvistik atlaslari yaratilib bo‘lingan. Achinarlisi esa o‘zbek tilida bu kabi

ishlar hali nihoyasiga yetishi uchun ancha vaqt va mehnat talab qiladi, qilinajak ishlari esa bisyor. Xususan o‘zbek tilining milliy lingvistik atlasini yaratish ishlari hali boshlanmagan ham. O‘zbek tili milliy atlasini yaratishning dolzarb masala ekanligi va bu borada qanday ishlar amalga pshirilishi kerakligi, hamda bu yo‘lda duch kelinishi mumkin bo‘lgan muammolar va ishning ahamiyati haqida gapirishdan oldin lingvistik atlaslar va ularni yaralishiga asos bo‘lgan Lingvistik geografiya fani haqida qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

XIX asrning o‘rtalarida, dialektologik kuzatishlar rivojlangan, dialektologlar, dialektlar va ularning xususiyatlari to‘g‘risida yetarli faktik materiallar to‘plangan joylarda tilshunoslikda Lingvistik geografiya nomli yangi bir soha paydo bo‘ldi. Tilshunoslikdagi bu yangi yo‘nalishning rivojida, dialektologik fikrning keyingi taraqqiyotiga juda katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu borada Yevropa tilshunoslarining o‘rnini alohida ta’kidlash lozim. Fransiyada Jan Jilyeron, Germaniyada Georg Venker, F.Vrede, P.Meyyerlar, Russiyada I.I.Sreznevskiy kabilar Lingvistik geografiya fanining tom ma’nodagi asoschilari bo‘ldi.

Russiyada lingvistik geografiyaning paydo bo‘lishi va rivoji I.I.Sreznevskiyning nomi bilan bog‘liq. I.I.Sreznevskiy o‘tgan asrning 50-yillaridayoq bu sohani o‘rganish va rivojlantirish masalasini qo‘ydi va bu yangi sohaning o‘rni va vazifalarini belgilovchi asarlar yaratdi.

O‘zbekistonda esa lingvo-geografik metod bilan shevalarni o‘rganish 1940 yillarda boshlandi va bu sohada ish davom etmoqda.

Dialektologik atlaslarning dastlabki namunalari XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida yaratilgan.

Yevropada tuzilgan eng muhim dialektologik atlas quyidagilar: Venker va Vredelarning «Nemis tili atlasini» (1876- 1926 yillar mobaynida yaratilgan); Marburgdagi nemis dialektologiyasi markaziy instituti nashr etgan «Nemis leksikologik atlasini»; Jilyeron va Edmonning 12 jildli «Fransuz tili atlasini» (1902-1912 yillar mobaynida yaratilgan); Yaberg va Yudning 8 jildli «Italyan-shveytsar atlasini» (1928-1940) sobiq SSSRda tuzilgan eng muhim dialektologik atlaslar «Moskva

sharqidagi markaziy oblastlar rus xalqi shevalari atlasini» (1957); «Shimoli – gʻarbiy oblastlar rus xalq shevalari atlasini» va respublikalarda nashr etilgan «Ukrain tili xalq shevalari atlasini», «Belarus tili xalq shevalari atlasini va boshqalar».

Oʻzbek tilshunosligining hali yosh sohalaridan biri oʻzbek dialektologiyasi oʻzining boshlangʻich davri – dialektografiya bosqichini oʻtab, endi u toʻplangan boy material – baza asosida hozirgi zamon dialektologiyasining nazariy masalalarini ishlash, shu bilan birga lingvistik geografiya masalalari bilan shugʻullangan bosqichiga oʻtdi.

Oʻzbek shevalarini lingvistik geografiya metodi bilan oʻrganish ishi 1944 yilda boshlangan edi. Shundan soʻng professorlar A.K.Borovkov, V.V.Reshetov, M.Mirzayev, A.Aliyev, A.Gʻulomov, K.Nazarov, F.A.Abdullayev, A.Shermatovlarning olib borgan tadqiqotlari va amalga oshirgan ishlari salmoqli boʻldi.

XIX asrda fransuz dialektologi Jan Jilyeron butun fransiyani velosipedda aylanib chiqib, fransuz tilining dialektal atlasini yaratgan boʻlsa Oʻzbekistonda ham dialektologik atlas yaratish ishi ancha rivojlangan. Bu sohada Sh.Shoabdurahmonov, K.Muhammadjonov, A.Joʻrayev, A.Shermatov, Y.Ibrohimovlarning tadqiqotlari mavjud. Akademik Sh.Shoabdurahmonov Oʻzbekistonda birinchi boʻlib shevalar atlasini yaratishning nazariy qoidalarini ishlab chiqdi. Professorlar K.Muhammadjonov Shimoliy oʻzbek shevalarini, A.Shermatov Quyi Qashqadaryo shevalarini, dotsent Y.Ibrohimov esa Orol boʻyi oʻzbek shevalarini kartalashtirgan.

Ayniqsa oʻzbek shevalarini lingvo-geografik metod asosida ilmiy tadqiq qilishda A.Shermatov samarali hissa qoʻshdi. U “Qashqadaryo guruh shevalari kartasi”ni tuzib chiqdi. Bu tadqiqot 167 karta bilan oʻz yakunini topdi.

Yuqorida keltirilgan ishlarning salmogʻi anchagina keng boʻlishiga qaramasdan hali Oʻzbek tilining milliy lingvistik atlasini yaratish masalasini asosiy planda mukammal amalga oshirish ishlari yoʻlga qoʻyilmagan. Ushbu maqolaning asosiy mazmuni ham aynan oʻzbek tili va shevalarini areal nuqtai nazardan oʻrganish va toʻplangan materiallarni kartalarga tushirish ishlarini tezroq yakunlash, bu orqali

yaxlit O‘zbek tilining milliy lingvistik atlasini yaratish ishini tugallash masalasini ilgari surishdir. Yaratilajak atlasni esa faqatgina to‘plam ko‘rinishida qog‘ozga chop etish emas, uning ilovasini yaratib, bu dasturdan tilshunoslar va tilga qiziquvchi barcha, hamda keng jamoatchilik foydalana olishini ta‘minlash maqsadida internet tarmog‘iga joylash har tomonlama maqsadga muvofiq bo‘ladi. Natijada esa O‘zbekiston hududiga tashrif buyuruvchi va tashrif oldidan xalqimiz tili va madaniyatini o‘rganmoqchi bo‘lgan xorijliklar, shuningdek ko‘p millatli O‘zbekiston xalqining ham ma‘lum bir hududdan o‘zgasiga ko‘chishi yoki vaqtinchalik tashrifi oldidan tanlangan manzil hamda unda yashovchi aholining tildagi o‘ziga xosliklar bilan tanishib, oz bo‘lsada tushunchaga ega bo‘lib borishlari uchun muhim manbaga ega bo‘lishadi. Dastur foydalanish uchun har jihatdan qulay va hamma uchun manfaatli bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Аванесов Р.И. Лингвистическая география и история русского языка, “Вопросы языкознания” № 6 1952.
2. Reshetov V V, Shoabdurahmonov Sh . “O‘zbek dialektologiyasi”, Toshkent, “O‘qituvchi” , 1978-yil
3. Ashirboyev S, “O‘zbek dialektologiyasi” Toshkent, 2000-y / ma‘ruza matni/
4. Rajabov N “O‘zbek Shevashunosligi” Toshkent, “O‘qituvchi” 1996 -yil.
5. Murodova N “O‘zbek tili Navoiy viloyati shevalarining lingvoarealini”, Toshkent , “Fan” 2007- yil
6. Doniyorov X “Qipchoq dialektlarining leksikasi”, Toshkent, “Fan”, 1997 -yil.
7. Shermatov A “Lingvistik geografiya nima”, Toshkent, 1981- yil

TOLERANTLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK – TARAQQIYOT OMILI TAMOYILINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

Ochilov Ulug‘bek Musurmon o‘g‘li

Guliston davlat universiteti magistranti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tolerantlik va millatlararo totuvlik – taraqqiyot omili tamoyilining yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatiga oid masalalar ko‘rilgan.

Tayanch tushunchalar: mehribonlik, mehr-oqibat, xarakter, temperament va xulq atvoridagi o‘zgarishlar, emotsional irodaviy va yosh xususiyatlari, bag‘rikenglik, psixologik muhit, tinchlik, osoyishtalik, diniy e‘tiqod, milliy g‘urur va milliy iftixor.

O‘zbek xalqining hayotida ro‘y berayotgan chuqur o‘zgarishlarda O‘zbekistonda yashovchi boshqa xalqlarning vakillari ham bir jon, bir tan bo‘lib qatnashmoqdalar. Ana shu xalqlarning hayotida ham chuqur tarixiy o‘zgarishlar faol sodir bo‘lmoqda. Millatlararo hurmat va totuvlik ruhi bilan ajralib turadigan O‘zbekistonda millati, diniy e‘tiqodi, tilidan qat’i nazar, barcha fuqarolarning yakdilligini ta‘minlash siyosati yuritilyapti.

Bugungi kunda mamlakatimizda tinchlik, osoyishtalik beg‘ubor osmon, munavvar kunlarimizning qadr-qimmatini, ahamiyati har qachongidan ham ortib bormoqda. Ana shu tinchlik, osoyishtalik omili bo‘lgan diniy bag‘rikenglik tamoyillarini yanada mustahkamlash va rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Yurtimizda xilma–xil diniy e‘tiqodga ega bo‘lgan kishilarning bir zaminda buyuk g‘oya va sof niyatlar yo‘lida hamkor va hamjihat bo‘lib yashashi bag‘rikenglikning yorqin namunasidir.

2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining beshinchi yo‘nalishida keltirilgan 74-maqсад jamiyatda millatlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlashga qaratilgan. Bugungi

vaziyatda dunyo qalqib turgan, turli mintaqalarda urush davom etayotgan, qon to'kilayotgan bir sharoitda milliy xavfsizlikni ta'minlashga jiddiy e'tibor berish eng muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan. O'zbekiston deb atalgan umumiy xonadonimiz, 35 millionli ko'p millatli oilamiz istiqboli uchun diniy e'tiqodi, milliy mansubligi, kasbu kori va yoshidan qat'i nazar, har bir fuqaro mas'ul ekanini anglash, farzandlarimizni shu ruhda tarbiyalash asosiy vazifa etib belgilangan.

Ko'p millatli jamiyatda bag'rikenglik, o'zaro ishonch va hurmat- millatlararo hamjihatlikning poydevori, mamlakatdagi xalqlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni uyg'unlashtirishning harakatlantiruvchi kuchidir. Millat va elatlarning bag'rikengligi, o'zaro hurmati – jamiyat madaniyatlik darajasining ko'rsatkichi, davlatdagi millatlararo totuvlikning asosi va shu bilan birga kelgusidagi muvaffaqiyatli rivojlanishning eng muhim sharti hamdir.

Shunisi e'tiborliki, bugungi kunda ham mamlakatimizda millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni ta'minlash, do'stlik muhitini va ko'p millatli katta yagona oila tuyg'usini mustahkamlash, yoshlarni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat bilan qarash ruhida tarbiyalash, xorijiy mamlakatlar bilan madaniy-ma'rifiy aloqalarni kengaytirishga yo'naltirilgan keng miqyosdagi ustuvor yo'nalishlar olib borilmoqda.

Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining 74-maqsadi diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash sohasiga qaratilgan.

Qolaversa, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning 2022 yil Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida ham "Millati, tili va dinidan qat'i nazar, O'zbekistonni o'zining Vatani deb biladigan, uning ravnaqi uchun hissa qo'shib kelayotgan har bir fuqaro bundan buyon ham davlatimiz va jamiyatimizning e'tibori va ardog'ida bo'ladi. Millatlararo do'stlik, diniy konfessiyalar o'rtasidagi hamjihatlik, ijtimoiy bag'rikenglik muhitini yanada mustahkamlash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz" deya ta'kidlab o'tgan edilar.

Shu o‘rinda ta’kidlab o‘tish lozimki bugungi kunga kelib, mamlakatimizda millatlararo munosabatlarni yo‘lga qo‘yish borasida o‘ziga xos amaliy ishlar qilinib, namuna bo‘ladigan darajada tajriba orttirildi. Bunda milliy o‘zlikni anglash, milliy g‘urur va milliy iftixor tuyg‘usini tarbiyalash, millatlarning tili, madaniyati, urf-odat va qadriyatlarini asrab-avaylash, hurmat qilish, mamlakatdagi boshqa millat vakillarini ham manfaatlarini har tomonlama o‘ylab, millatlarning umumiy birdamligini ta’minlashga erishilmoqda. Shu bois, Respublikamiz hududida istiqomat qilayotgan 130 dan ortiq millat va elat vakillari “O‘zbekiston – umumiy uyimiz”, “O‘zbekiston – yagona Vatan” shiori ostida yashamoqdalar va jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida faol ishtirok etyaptilar

Bugun ishonch bilan shuni ayta olamizki, yurtimizda millatlararo va konfessiyalararo totuvlikning noyob modelini yaratdik. Bizning jamiyatimizda ko‘pmillatlilik va madaniy xilma-xillik xalqimizning ma’naviy hamda ma’rifiy boyligining tugalmas qismi hisoblanadi. Mamlakatimizda millatlararo va davlatlararo totuvlikni yanada mustahkamlashga qaratilgan islohotlarni yangi bosqichga ko‘tarilganligi do‘stlik va hamjihatlik qo‘rg‘onining yanada mustahkam bo‘lishiga xizmat qiladi. Binobarin, bag‘rikenglik masalasi hamisha tinchliksevar Davlatimiz siyosatining asosini tashkil etib kelgan. Zero, bag‘rikenglik ta’minlangan yurtda tinchlik, barqarorlik hukm suradi hamda o‘zaro hamjihatlik, ishonch, hurmat kabi munosabatlar to‘liq qaror topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Diniy mutaassiblik: mohiyat, maqsadlar va oldini olish yo‘llari G ‘ A.Hasanov, O.Yusupov, K.Shermuhamedov, U.G‘afurov, J.Karimov. - Toshkent: Movarounnahr, 2013. - 160 b.
2. Qo‘shaev U. Axborot iste‘moli madaniyati. - Toshkent: «Extremum-Press» nashriyoti, 2013. - 44 b.
3. Tulepov A. Intemetdagi tahdidlardan himoya. M as’ul muharrir A.Hasanov. - Toshkent: Movarounnahr, 2016. - 672 b.
4. Shermuhammedov K., Karimov J., Najmiddinov J. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari. - Toshkent: «Movarounnahr» nashriyoti, 2016. - 224 b.

“MEHR KO‘RSATISH” AKSIOLOGIK KONSEPTI TADQIQI

Burqutbayeva M.,

ToshDO‘TAU, lingvistika yo‘nalishi 2-bosqich magistranti

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada aksiologik qarashlar va ularning yaxshilik va yomonlik konsepti doirasidagi tahlili, yaxshilik va yomonlik aksiologik tahlilining Sharq va G‘arb olamida namoyon bo‘lishi va ularning bir-biridan farqi yuzasidan ma‘lumotlar keltirilgan. Bundan tashqari, ushbu konsept tahlili bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, ulardan farqli o‘laroq bu maqolada ushbu sohaga tilshunoslik nuqtayi nazaridan yondashilgan va misollar asosida izohlangan.*

***Kalit so‘zlar:** yaxshilik, yomonlik, aksiologiya, mehr, konsepsiya, Sharq dunyosi, aksiologema.*

A STUDY OF THE AXIOLOGICAL CONCEPT OF AFFECTION

Burqutbayeva M.,

Tashkent State Pedagogical University, 2nd stage master’s degree in linguistics

***Annotation.** This article provides information on axiological views and their analysis within the concept of good and evil, the manifestation of the axiological analysis of good and evil in the Eastern and Western worlds and their differences. In addition, a number of scientific studies have been conducted on the analysis of this concept, in contrast to which this article approaches the field from a linguistic point of view and explains it on the basis of examples.*

***Keywords:** good, evil, axiology, concept, Eastern world, axiologeme, affection.*

АНАЛИЗ АКСИОЛОГЕМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРИВЯЗАННОСТИ

Буркутбаева М.,

Ташкентский Государственный Педагогический Университет, 2 степень
магистра лингвистики

***Аннотация.** В данной статье представлена информация об аксиологических воззрениях и их анализе в рамках концепции добра и зла, проявлении аксиологического анализа добра и зла в восточном и западном мире и их различиях. Кроме того, был проведен ряд научных исследований по анализу данного понятия, в отличие от которых в данной статье данная область подходит с лингвистической точки зрения и объясняется на основе примеров.*

***Ключевые слова:** добро, зло, аксиология, концепт, восточный мир, аксиологема, привязанность.*

“Aksiologema” – bu har qanday lingvistik ta’minlanishning diskursiv makondagi ifodasidir. Baho u yoki bu milliy (professional) lingvokulturologik jamiyat vakillarining shu jamiyatda mavjud bo’lgan va jamiyat taraqqiyotining ma’lum bir bosqichida ma’lum qiymatga ega bo’lgan obyektlar, me’yorlar, hodisalarga munosabatini aks ettiradi. Til birliklarini aksiologiya nuqtai nazaridan o’rganish so’zning ichki qismiga “singib kirish” va ushbu milliy - madaniy jamoaning qadriyat munosabatini, qadriyat yo’nalishlarini ochish imkonini beradi. Salbiy baholarning ustunligi bo’lgan so’zlar quyidagilar: yolg’onchi, oliyjanob, baxtsiz. Yuqoridagi ma’no ifodalash usulidan tashqari, frazemalarning quyidagi turlari, aksiologemalarning paremiyasi farqlanadi: aksiologema - so’z, aksiologema-formula (qiymatning barqaror bayoni, Aksiologemalar - so’zlar va iboralar - qadriyatlar tashuvchisi – ertaklarda madaniyat uchun muhim bo’lgan tushunchalarni bildiradi, ular orasida nafaqat ijobiy qadriyatlar, balki bugungi kunda ham dolzarb

bo'lgan antiqadriyatlar: ayyorlik, beadablik, zarar yetkazish, ozor berish kabi aksiologemalar ham mavjud.

Aksiologik leksika xalq og'zaki ijodi namunalari hisoblanadigan ibora, maqol, hikmatli so'zlarda o'z aksini topishi va bu orqali xalqning ana shu tushunchaga bo'lgan munosabatini ifodalab kelishi mumkin. Aksiologik tilshunoslikda qadriyat va aksqadriyat "aksiologema" tushunchasi bilan ifodalanadi. Bu termini birinchi marta maqollar semantikasini tekshirish asosida K. A. Jukov tilshunoslikka olib kirdi.: "Aksiologema aksiologik nuqtai nazardan ma'lum bir qadriyatni yoki antiqadriyatni belgilaydigan aforizmlar va so'zlar uchun umumiy semantik maydon hisoblanadi. Tadqiqotlarda aksiologik frazeologiyani tadqiq qilish mobaynida qadriyat va antiqadriyat maqomidagi aksiologik diadalar ("aksiologik juftliklar") ni klassifikatsiyalash masalasi o'rtaga tashlangan. Bu kabi tasniflarni aksiologik frazeologiyaga doir barcha tadqiqotlarda uchratishimiz mumkin.

Yaxshilik va yomonlik konsepti qadriyatlar tizimi sifatida bir qancha aksiologemalarga bo'lib o'rganiladi. Jamiyatdagi¹ barcha insonlar bir-biri bilan munosabatda bo'lar ekan, ularning o'rtasida mehr-oqibat va o'zaro ishonch bo'lsagina, hayotlari yanada go'zallashib boraveradi. Insonning qadr-qimmati uning boshqalarga qilgan mehri bilan baholanadi. Qancha boy-badavlat yoki mansabdor bo'lmasin, u inson boshqalarga nisbatan mehrlil bo'lmasa, qadr-qimmati, obro'si bo'lmaydi. Inson mehr-oqibatni, avvalo, ota-onasidan oladi, o'rganadi va yaqinlariga o'sha olgan mehrini qaytaradi.

Yaxshilik konsepti o'z o'rnida mehr ko'rsatish, g'amxo'rlik qilish, ko'mak berish kabi aksiologemalarga bo'lib o'rganildi. *Mehr - oltindan qimmat; Do'stingga qo'shiq ayt, Mehringni qo'shib ayt; Izzatga arzimagan mehmon to'shak bulg'ar; Ko'z ko'zga tushsa, mehr qo'zg'alar; Mehr bilmas qarindoshdan, mehr bilgan yot yaxshi* kabi maqollar mehr ko'rsatish aksiologemasiga birlashadi. Ularda mehr inson hayotida qanchalik muhim ekanligi aks ettirilgan. Mehr bilmas qarindoshdan, mehr bilgan yot yaxshi maqolida qarindosh va yot so'zlari bir-biriga zid ma'noli so'zlar bo'lib kelgan. Mehr konsepti barcha xalqlarda o'z aksini topgan leksemdir. Ushbu

maqollarda mehr eng oliy qadriyat sifatida berilgan. Ushbu maqolda mehrsiz qarindosh va mehrli yot aksiologik juftligi yuzaga kelgan. Bunda daraja shu darajada kuchaytirilganki, qarindosh insonlar onggida eng yaqin mehribon inson deb qaraladi, ammo maqolda qarindoshni mehrsiz deb berilishi bilan salbiylik yuqori cho‘qqiga ko‘tarilgan.

Mehr - oltindan qimmat maqolida baho oltin so‘zi orqali ifodalanib kelgan. Oltin eng qimmatbaho buyum. Mehrni unga muqoyasa qilish bilan uning darajasi ko‘rsatib berilgan.

Ko‘z ko‘zga tushsa, mehr qo‘zg‘alar. Bu yerda ko‘z vosita vazifasini bajarib kelgan, ya‘ni mehr qo‘zg‘alishiga sababchi vosita sifatida.

Mehrli odam – sevimli. Ushbu maqolda ham bir qancha ma‘no mujassam. Mehrli bo‘lgan odam barcha uchun sevimli bo‘ladi. Mehr ko‘rsatish logogremasi atrofida shu kabi maqollar yotadi. Yaxshilik-yomonlik aksiologemasi insonlar uchun qadriyatlarning cho‘qqisi va eng quyi darajasi sifatida qaraladi.

Mehr - bu insonning eng yuksak tuyg‘ularidan biridir. Sharq falsafasida rahm-shafqat, muruvvat, odamiylik kabi fazilatlar doimo ulug‘lanib kelgan. Mehr ko‘rsatish - insoniylikning ajralmas bo‘lagidir. Mehr tushunchasiga muhabbat, sadoqat, oqibat kabi tushunchalar hamohang bo‘lib, bularning har birida milliy qadriyatlar o‘z aksini topgan. Hayotni kuzatsak, yaxshi muomala va samimiy munosabat qalblarga sevinch bag‘ishlaydi. Qo‘rslik, qo‘pollik esa kishilarga aziyat yetkazadi. Hadislardan birida “Bemorlarni ziyorat qilinglar, ochlarga taom yediringlar, qarzdorlarga qarzini uzishga yordam beringlar” deyilgan. Shirin so‘z va yaxshi muomala mehr-oqibatning kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Трубецкий Н.С. Поведения и мышления к языку. – М.,1960.
2. Маслова В.В. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Критика и семиотика. – М.,1987.
3. V.Gumboldtning til va shaxs haqidagi fikrlari to‘g‘risida qarang: Nurmonov A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi. Nurmonov A.Tanlangan asarlar.2- jildlik.– Toshkent: Akademnashr, 2012.
4. Маслова В.В. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Критика и семиотика. – М.,1987.
5. Абрамов В. П. Теория ассоциативного поля. Краснодар: Техн. Ун Кубан. гос. тех-нол. ун-та, 2003. 337 с.
6. Алефиренко Н Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловые пространства языка. М.: Флинта, 2010. 288 с.
7. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. 1995. Вып. 1. С. 46–51.
8. Аристотель. Риторика / Пер. В. Г. Апеллерота / под ред. Ф. А. Петровского. М.: Лабиринт, 2000. 224 с.
9. Аристотель. Сочинение в 4-х томах. Т. 1. М.: Мысль, 1984. 330 с.
10. Аристотель. Сочинение в 4-х томах. Т. 4. М., 1983. 240 с.
11. Арнольд И. В. Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблема экспрессивности // Экспрессивные средства английского языка. Л., 1975. С. 11-20.
12. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М.: Наука, 1988. 34 с.
13. www.wikipedia.org
14. www.hozir.org
15. www.google.com

TABLE OF CONTENTS

Sr. No.	Paper/ Author
1	
	Hudoyqulov Xusniddin Ziyadullayevich. (2023). CREDIT SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES AND FACTORS HINDERING ITS DEVELOPMENT. SCHOLAR, 1(15), 4–10. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024124
2	
	Niyozov Z.D. (2023). THE IMPORTANCE OF THE MOVEMENT OF MONEY AT THE INTERNATIONAL LEVEL. SCHOLAR, 1(15), 11–17. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024126
3	
	Z.D.Niyozov, & Hudoyqulov H.Z. (2023). UZBEKISTAN'S BANKING SYSTEM AND ITS ROLE IN MARKET ECONOMY. SCHOLAR, 1(15), 18–23. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024128
4	
	Ў.Н.Султонова, & М.Қодирова. (2023). ТАЛАБАЛАРНИ МУХАНДИСЛИККА ЙЎЛЛАШДА ФИЗИК МАСАЛАЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ. SCHOLAR, 1(15), 24–30. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024131
5	
	Ў.Р.Султонова, & Ҳ.Б.Очилдиев. (2023). ТАЛАБАЛАРНИ ННОВАЦИОН ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДАВР ТАЛАБИДИР. SCHOLAR, 1(15), 31–36. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024136
6	
	Очилдиев Ҳасан Баходирович, & Султонова Ў.Н. (2023). МЕТОДЫ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ, СВЯЗАННЫХ С УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕМ ИНВАРИАНТНЫХ И ПЕРЕМЕННЫХ КОМПОНЕНТОВ МОЛЕКУЛЯРНОЙ ФИЗИКИ. SCHOLAR, 1(15), 37–42. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024138
7	
	Ибрагимова Ш.Э. (2023). АБДУЛАЗИЗ ҲАСАНОВ ИЖОДИЙ ПОРТРЕТИГА БИР НАЗАР (ФОРТЕПИАНО ВА СИМФОНИК ОРКЕСТРИ УЧУН КОНЦЕРТИНИНГ ТАҲЛИЛИ АСОСИДА). SCHOLAR, 1(15), 43–48. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024142
8	
	Alimardonov Elshod Dilshodovich. (2023). XALQARO MOLIVAVIY MARKAZLARNI SHAKLLANTIRISHDA XALQARO REYTINGLAR VA INDEKSLARDAGI VAHONING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(15), 49–60. https://doi.org/10.5281/zenodo.8024144

9

Bolibekov Shahboz Baxodir o'g'li. (2023). TIJORAT BANKLARINING RESURS BAZASINI KENGAYTIRISH YO'LLARI. SCHOLAR, 1(15), 61–68.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8024146>

10

Jumayeva Soxibjamol Xolmuratovna, & Narimonov Sayfulloxon Sunnatillo o'g'li. (2023). MAMLAKAT TO'LOV BALANSIDA PORTFEL INVESTITSİYALARNING O'RNI. SCHOLAR, 1(15), 69–74. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024148>

11

Жумаева Сохибжамол Холмуратовна. (2023). МАМЛАКАТ ТЎЛЮВ БАЛАНСИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА МАРКАЗИЙ БАНК ВАЛЮТА СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ. SCHOLAR, 1(15), 75–82. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024152>

12

Исроилова Муниса. (2023). СИНТЕЗ ЖИВОПИСИ С ДРУГИМИ ВИДАМИ ИСКУССТВА. SCHOLAR, 1(15), 83–86. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024158>

13

Omonov Jaloliddin Odilbek o'g'li, & Yusupova Janar Kamolovna. (2023). MATO OLDI SOTDI JARAYONLARIDAGI BUXGALTERIYA HISOBOTLARINI AVTOMATLASHTIRUVCHI TIZIM ISHLAB CHIQUISH. SCHOLAR, 1(15), 87–90.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8024160>

14

Qurbonova Xurshida Ideyevna, & Mahmudov Behzod Hoshim o'g'li. (2023). BUXORO VILOYAT PESHKU TUMAN FILIALI YER EGALARI, YERDAN FOYDALANUVCHILARNING QISHLOQ XO'JALIK YER TURLARI VA ULARNING TAQSIMLANISHI. SCHOLAR, 1(15), 91–96.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8024163>

15

Ш.Б.Ўктамов. (2023). СИРДАРЁ ВИЛОЯТИ "ХОВОС ДОН МАХСУЛОТЛАРИ" АЖ ДА БУҒДОЙ ДОНЛАРИ КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАХЛИЛИ. SCHOLAR, 1(15), 97–103. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024165>

16

Халимов Ф.З, & Суннатуллаев А. (2023). ҲИСОР ДАВЛАТ ҚЎРИҚҲОНАСИ ХУДУДИ КАРАБИДОФАУНАСИ. SCHOLAR, 1(15), 104–107.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8024167>

17

Hasanboyeva Ozoda Haydarali qizi. (2023). TASVIRIY SAN'ATDA QALAMTASVIR TEXNIKASI. QALAM YORDAMIDA AYOL PORTRETINI ISHLASH. SCHOLAR, 1(15), 108–112. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024171>

18

Sayfullayev Siroj Ikrom o'g'li. (2023). MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISH VA UNI OSHIRISH YO'LLARI. SCHOLAR, 1(15), 113–116.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8024175>

19

Mulkamalova Ozoda. (2023). TOPOGRAPHIC MAPS ON THE TRACKS. SCHOLAR, 1(15), 117–119. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024179>

20

Mulkamalova Ozoda. (2023). THE IMPACT OF ECOLOGY ON THE SOIL. SCHOLAR, 1(15), 120–123. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024181>

21

А.Кадыров, & С.Ибрагимов. (2023). ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ И БИОХИМИЧЕСКИЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЭФФЕКТОВ В ПРОЦЕССЕ ТРЕНИРОВОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ. SCHOLAR, 1(15), 124–140. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024186>

22

Sardor Shermurodov, & Diyor Jo'raev. (2023). KUZGI YUMSHOQ BUG'DOY NAVLARINING DON SIFAT KO'RSATKICHI VA DON TARKIBIDAGI TEMIR MODDA MIQDORIGA ILDIZDAN TASHQARI OZIQLANTIRISHNING TA'SIRI. SCHOLAR, 1(15), 141–145. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024190>

23

Robiya Vaxobjonova, & Akbarjon Xasanov. (2023). SHAVKAT RAHMONNING MUHABBAT MAVZUSIDAGI AYRIM SHE'RLARINING ASSOTSIATIV TAHLILI. SCHOLAR, 1(15), 146–153. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024197>

24

Saidakbar Abdullayev Xusanboyevich. (2023). MUSIQALI TETATR AKTYORLARINI MUSIQIY QOBILIYATINI SHAKILLANTIRISHDA BOSHLANG'ICH KO'NIKMALARINING AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(15), 154–158. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024201>

25

Allanazarov Mukhiddin Khaitovich. (2023). TABOTABOIIY QARASHLARIDA DIALEKTIK MATERIALIZM TAHLILI. SCHOLAR, 1(15), 159–165. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024203>

26

Отамуродов Журабек Отаниёзович. (2023). ТРЕБОВАНИЯ К ВСПОМОГАТЕЛЬНЫМ МАТЕРИАЛОМ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ОРГАНИЧЕСКОГО КЛЕЯ. SCHOLAR, 1(15), 166–173. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024205>

27

Urinova Aziza Ziyadullayevna. (2023). QORAKO'L TERILARINI YOG'LASHDA QO'LLANILADIGAN YOG'LOVCHI KOMPONENTLAR. SCHOLAR, 1(15), 174–178. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024211>

28

Уринова Азиза Зиядуллаевна. (2023). КРЕДИТ МОДУЛ ТИЗИМИДА МУСТАҚИЛ ИШЛАР ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. SCHOLAR, 1(15), 179–183. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024213>

29

Nilufar Laziz qizi Abdurahmonova. (2023). "TARIXIY HARBIY TERMINLAR LUG‘ATI"NING O‘ZBEK LUG‘ATCHILIGIDAGI ROLI. SCHOLAR, 1(15), 184–188. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024215>

30

Xolmirzayeva Mahbuba, & Raxmatullayev Sirojiddin. (2023). MAMLAKATIMIZDA O‘TKAZILAYOTGAN MA‘NAVIY-MA‘RIFIY TADBIRLARINING TA‘LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDAGI ZARURIYATI. SCHOLAR, 1(15), 189–192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024218>

31

Norieva Aziza Jasur qizi. (2023). AL-KHORAZMI'S TREATISE ON DEALING WITH MIRACLES. SCHOLAR, 1(15), 193–197. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024222>

32

Abduvaliyev Doniyorbek Baxromjon o'g'li. (2023). INNOVATSION FAOLIYATDAGI XATARLAR. SCHOLAR, 1(15), 198–202. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024225>

33

Raxmatova Vazira Solijonovna. (2023). FIZIKA FANININI O‘QITISHDA FANLARARO BOG‘LANISHNI YO‘LGA QO‘YISH VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN DARS JARAYONIDA FOYDALANISH. SCHOLAR, 1(15), 203–206. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024228>

34

Turamov Muhammadzohid Rustamjon o'g'li. (2023). YOSHLARDA LIDERLIK VA YETAKCHILIK KO'NIKMANALARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 1(15), 207–211. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024232>

35

Toshpulatova Nargiza Abduraimovna. (2023). 4-5 YOSHLI BOLALARNING IJTIMOY-HISSIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA TA'LIMIY FAOLIYATLARDA QO'LLANILGAN METODLAR. SCHOLAR, 1(15), 212–216. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024236>

36

Ruziyeva Dilnoza Furqatovna. (2023). TILSHUNOSLIKDA GAP BO'LAKLARI YUZASIDAN NAZARIY QARASHLAR. SCHOLAR, 1(15), 217–221. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024240>

37

Муродова Зулфизар Олимжоновна. (2023). ПОЛУЧЕНИЕ И ПРИМЕНЕНИЕ КОМПОЗИЦИЙ НА ОСНОВЕ ОБРЕЗКОВ ХРОМИРОВАННОЙ КОЖИ. SCHOLAR, 1(15), 222–225. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024245>

38

Рашидова Шахзода Раимовна. (2023). ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН В РАЗВИТИИ УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВА. SCHOLAR, 1(15), 226–232. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024247>

39

Жалолов Икболжон Жамолович, Хомидов Миродил Эркинжон ўғли, & Мирзаолимов Миржалол Махаммаджон ўғли. (2023). RANUNCULUS REPENS O'SIMLIGINING KIMYOVIY TARKIBINI O'RGANISH. SCHOLAR, 1(15), 233–235. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024249>

40

Жалолов Икболжон Жамолович, Хомидов Миродил Эркинжон ўғли, & Мирзаолимов Миржалол Махаммаджон ўғли. (2023). RANUNCULUS REPENS O'SIMLIGIDAN LUTEOLIN FLAVANOIDINI AJRATIB OLIH. SCHOLAR, 1(15), 236–240. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024258>

41

Mahkamova Gulhida. (2023). O'TKIR HOSHIMOV NIKOYALARIDA ANTONIMLARNING QO'LLANILISHI. SCHOLAR, 1(15), 241–245. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024264>

42

Karimov Jamshid Shavkat ugli, & D.I.Djafarova. (2023). LE DISCOURS PATRONAL ET DISCOURS DE PROPAGANDE. SCHOLAR, 1(15), 246–252. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024271>

43

Худайбердиева Наргиза Низомиддин қизи. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ХИЗМАТЛАР БОЗОРИНИНГ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНИШ ҲОЛАТИ ВА ЎЗГАРИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ ТАҲЛИЛИ. SCHOLAR, 1(15), 253–268. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024277>

44

Dadaxonov Umidjon Murodjon o'g'li. (2023). AVTOMOBILLARNING UMUMIY TUZILISHI. SCHOLAR, 1(15), 269–271. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024929>

45

Mansurova Gulida Xonazarovna. (2023). SPORT MAKTABLARI FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISH USULLARI VA UNING DIAGNOSTIKASI. SCHOLAR, 1(15), 272–274. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024937>

46

Ураимова Мохигул Қобулжон қизи. (2023). ФРАЗА, ФРАЗЕМА ВА ФРАЗЕОЛОГИЯ АТАМАЛАРИНИНГ ЎЗБЕК, РУС ВА ИНГЛИЗ ТИЛЛАРИ ЛУҒАТЛАРИДАГИ ТАСНИФЛАРИ. SCHOLAR, 1(15), 275–279. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024943>

47

Тожиев Илхом Ибраимович, & Жумакулова Зилола Шухрат кизи. (2023). НЕКОТОРЫЕ ЭЛЕМЕНТАРНЫЕ СВОЙСТВА ИДЕМПОТЕНТНЫХ ВЕРОЯТНОСТНЫХ МЕР. SCHOLAR, 1(15), 280–285. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024948>

48

Hayitova Nazokat Jumayevna. (2023). DINIY MATNLARDA QO'LLANILADIGAN IBORALARNING DINIY NUTQ USLUBIDA QO'LLANILISHI VA SINTAKSIS XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 1(15), 286–289. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8024996>

49

Ubaydullayev Alisher Abdusalomovich. (2023). "DEVONI HIKMAT" ASARINING LINGVISTIK TAHLILI. SCHOLAR, 1(15), 290–298. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8025005>

50

Bazarova Xolida Ergashevna. (2023). AFOQOVANING "YUSUF" SHE'RI. SCHOLAR, 1(15), 299–305. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8025009>

51

Sabirbaeva Aziza Nizamatdinovna. (2023). JASLARDI SHAÑARAQ TURMISINA TAYARLAW PSIXOLOGICALIY MASHQALA SIPATINDA. SCHOLAR, 1(15), 306–309. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8025023>

52

Qo'chqorov Astonaqul Musurmonqulovich. (2023). XORIJIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA MAGISTRATURA TA'LIMI. SCHOLAR, 1(15), 310–317. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8025101>

53

Ахмедова Дилсора Мухсиновна. (2023). ДУНЁ ТИЛШУНОСЛИГИДА КОМПОНЕНТ ТАҲЛИЛ УСУЛИНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ. SCHOLAR, 1(15), 318–323. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033224>

54

Omonxonov Javlon Abdumutallibxon o'g'li. (2023). BE'MANI VAXSHIYLIK QURBONI BO'LGAN DUNYO MO'JIZASI. SCHOLAR, 1(15), 324–328. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033252>

55

Eshto'xtarova Munira. (2023). O'ZBEK TILI MILLIY LINGVISTIK ATLASINI YARATISH MASALALARI VA UNING AYRIM MUAMMOLARI. SCHOLAR, 1(15), 329–332. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033282>

56

Ochilov Ulug'bek Musurmon o'g'li. (2023). TOLERANTLIK VA MILLATLARARO TOTUVLIK – TARAQQIYOT OMILI TAMOYILINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI. SCHOLAR, 1(15), 333–335. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033294>

57

Burqutbayeva M. (2023). "MEHR KO'RSATISH" AKSIOLOGIK KONSEPTI TADQIQI. SCHOLAR, 1(15), 336–340. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8033302>